GHEORGHE I. BRĂTIANU

ADUNĂRILE DE STĂRI ÎN EUROPA ȘI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN EVUL MEDIU

BIBLIOTECA ENCICLOPEDICĂ DE ISTORIE A ROMÂNIEI

BE

editura enciclopedică

ADUNĂRILE DE STĂRI
ÎN EUROPA ȘI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE
ÎN EVUL MEDIU

Coordonatorul colecţiei: Şerban Papacostea

COLECȚIA „BIBLIOTECA ENCICLOPEDICĂ DE ISTORIE A ROMÂNIEI“

GHEORGHE I. BRĂTIANU

ADUNĂRILE DE STĂRI ÎN EUROPA ȘI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN EVUL MEDIU

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
BUCUREȘTI, 1996

Coperta colecției: Veniamin & Veniamin

Editat cu sprijinul Ministerului Cercetării și Tehnologiei — Colegiul Consultativ pentru Cercetare Științifică și Dezvoltare Tehnologică

ISBN: 973-45-0172-0

CUVÂNT ÎNAINTE

De-a lungul evului mediu, răstimp al istoriei europene cu cronologie variabilă de la o zonă la alta a continentului nostru, adunările de stări au fost expresia unor societăți puternic ierarhizate social și juridic. Ele au fost, cu alte cuvinte, manifestarea instituțională a dreptului la reprezentare politică a unei lumi caracterizate prin inegalități izbitoare nu numai în sfera vieții social-economice, dar și în cea a statutului legal.

Trăsăturile comune ale acestei instituții la scara continentului au derivat din similitudinile evoluției social-politice ale diferitelor societăți europene în care adunările de stări au apărut și și-au îndeplinit funcția. Cele de diferențiere au fost expresia deosebirilor de civilizație dezvoltate în Europa apuseană și centrală, de o parte, în cea răsăriteană și sud-estică, de altă parte.

Format la studiul istoriei universale, în țară prin filiație intelectuală față de Nicolae Iorga și în străinătate prin desăvârșirea pregătirii sale de istoric în Franța, Gheorghe I. Brătianu a înțeles că situarea istorică largă și corectă a fenomenului adunărilor de stări în trecutul românesc nu se poate înfăptui decât într-o viziune de istorie comparată, singură în măsură să determine trăsăturile comune și cele specifice ale instituției în cadrul statului medieval românesc.

O parte din studiile cuprinse în volumul de față vin în întâmpinarea acestei exigențe istoriografice. Resimțind puternic nevoia de a înțelege rostul și evoluția instituției adunărilor de stări în Europa pentru a fi în măsură să explice temeinic funcția ei în trecutul românesc, autorul a întreprins o vastă cercetare de istorie comparată închinată genezei și evoluției stărilor social-politice și organelor lor de reprezentare în lumea medievală europeană. Vast tur de orizont care l-a condus pe Gheorghe I. Brătianu din aria civilizației occidentale și a prelungirilor ei central-europene în cea a Bizanțului și a societăților est-europene dezvoltate în sfera sa de influență cultural-spirituală.

Studiile închinate acestei întinse tematici alcătuiesc prefața necesară înțelegerii istoriei adunărilor de stări în lumea românească, ele alcătuiesc materia cea mai abundentă a volumului de față. Secțiunea dedicată adunărilor de stări din

Transilvania aduce o contribuție esențială la cunoașterea istoriei acestei instituții într-o societate medievală în care elementul majoritar, cel românesc, a fost exclus, din considerente confesionale, de la dreptul de a fi reprezentat în congregațiile, respectiv în dieta țării. Manifestările târzii ale adunărilor de stări în Țara Românească și Moldova au în studiul consacrat reformelor lui Constantin Mavrocordat o strălucită interpretare a evoluției târzii a regimului stărilor privilegiate și a instrumentului lor de reprezentare.

Cercetările întreprinse de Gheorghe I. Brătianu în domeniul istoriei adunărilor de stări în evul mediu european și românesc sunt un model de integrare a trecutului românesc în marile realități ale lumii medievale europene.

ȘERBAN PAPACOSTEA

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Studiile reunite în acest volum au apărut fie în timpul vieții autorului, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii Istorice, seria 3-a (*Sfatul domnesc și adunarea stărilor în țările românești în cadrul istoriei generale*. I. *Liniile generale ale problemei*, XXVIII (1946), p. 1–27; *Sfatul domnesc și adunarea stărilor*. II. *Consiliul feudal și adunarea stărilor în țările Europei apusene*, XXVIII (1946), p. 303–395; *Sfatul domnesc și adunarea stărilor*. III. *Adunările de stări în țările Europei centrale*, XXIX (1947), p. 165–259; *Două veacuri dela reforma lui Constantin Mavrocordat 1746–1946*, XXIX (1947), p. 391–427) și în *Actes du sixième congrès international d'études byzantines, Paris 1948*, vol. I, Paris 1950, p. 35–56 *(Adunările de stări în Europa răsăriteană în evul mediu și influența regimului politic bizantin)*, fie postum, în străinătate, în „Revue des études roumaines" (*Adunările de stări și românii în Transilvania*, XIII/XIV–XV (1974–1975), p. 9–63, 113–143; *La originile adunărilor de stări*, XVI (1981), p. 6–35).

Ultimele trei studii menționate au apărut în limba franceză, traducerea pentru volumul de față aparținând d-nei Ileana Sturdza.

Intervenția redactorului asupra textelor a fost minimă. Studiile apărute în limba română, reeditate, au fost redate integral, respectând întru totul textul văzut de autor. Cele traduse apar cu respectarea normelor ortografice actuale. Am îndreptat tacit greșelile de ortografie și de punctuație, de datare uneori, considerând că acestea nu sunt datorate autorului, ci condițiilor tipografice. Nesocotind necesară refacerea aparatului de subsol conform normelor rigide de astăzi, nu am intervenit ordonator. Am numerotat însă în continuare notele de subsol, pentru o mai ușoară folosire a lor.

LA ORIGINILE
ADUNĂRILOR DE STĂRI

REZUMAT

1. *Exemplul Orientului latin*

Veacul al XIII-lea a văzut constituindu-se cam peste tot în Europa instituțiile caracteristice ale regimului parlamentar și adunările de stări. Nicăieri acestea nu apar mai desluşit ca la marginile „coloniale“ ale Europei feudale, în acest Orient latin unde practica și-a găsit teoria sa cea mai limpede. „Și acolo Orientul latin a preîntâmpinat istoria“, amintește Grousset.

2. *Dincolo de regimul feudal?*

Originile feudale ale adunărilor de stări sunt recunoscute de toți istoricii care le-au studiat. În general s-a pus accentul asupra dualității raporturilor feudale, care opune pe senior vasalului, apoi pe principe stărilor.

Totuși, unele lucrări insistă asupra unității dreptului cutumiar care reprezintă o „țară“ determinată și care se adeverește superior atât principelui cât și stărilor întrunite: cutuma nu poate fi aplicată decât prin colaborarea lor. Or, această cutumă reprezintă tradiții și obiceiuri anterioare constituirii și înfloririi regimului feudal.

Aceeași observație se poate face în ceea ce privește împărțirea funcțională a categoriilor sociale. Le descoperim în cea mai îndepărtată antichitate, în India, în Iran, la celți și la germani, la începuturile Romei. Desigur, ele sunt stabilite pe alte baze decât cele care împart societatea medievală a Europei în *oratores, bellatores* și *laboratores*, dar prezintă similitudini stranii cu aceste ultime categorii. Este aici un substrat care s-a integrat fără îndoială în organizarea feudală a societății evului mediu.

I. EXEMPLUL ORIENTULUI LATIN

Printre numeroasele lucrări ale lui Nicolae Iorga, care nu sunt cunoscute decât de un număr restrâns de cititori — cei care le pot citi în limba română — și care ar merita desigur să fie mai larg răspândite, trebuie să menționăm în primul rând *Desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, publicată în trei volume la București, ca pregătire la a sa „încercare de sinteză“ a istoriei universale [1]. Nu este o carte de erudiție,

[1] În limba română, București 1920–1922 (*Desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*).

şi critica ar găsi desigur multe amănunte de rectificat, multe concluzii hazardate sau pur şi simplu discutabile: de fapt, este reproducerea lecţiilor date la Şcoala de Război din Bucureşti, imediat după primul război mondial, când a fost chemat să ţină în fiecare an cursuri de istorie al căror subiect îl alegea de fiecare dată. Însă, ca pentru tot ce ieşea din pana lui, ideile generale şi străfulgerările unei intuiţii care apropie faptele şi determină orientarea lor, câteodată mai bine ca o lungă şi minuţioasă analiză, compensează pe deplin ceea ce am putea găsi de obiectat din alte puncte de vedere. Din cele trei volume, primul, consacrat evului mediu, mi se pare a fi cel mai interesant; este oare necesar să subliniem că în imensa şi aproape supraomeneasca sa activitate, Iorga trebuia să considere studiile medievale ca un domeniu de care era legat prin legături şi afinităţi multiple, un complex psihologic şi social a cărui evoluţie şi al cărui sens istoric le pătrunsese mai adânc? [2]

Seria lecţiilor închinate instituţiilor politice ale evului mediu confirmă întru totul acest fel de a vedea. Este cu atât mai surprinzător ca autorul acestei cărţi să nu se fi interesat mai direct, câţiva ani mai târziu, de lucrările Comisiunii pentru istoria adunărilor de stări care trebuia să se constituie la Bucureşti cu prilejul întrunirii din 1936 a Comitetului internaţional de studii istorice, el fiind unul din membrii cei mai notorii şi cei mai activi. Dar desigur, la acea vreme, când era asaltat de atâtea alte preocupări, el nu a mai putut să găsească timpul necesar pentru a lua parte la discuţii la care ar fi putut aduce multe idei noi şi apropieri originale. Să ne fie îngăduit să aducem în sprijinul acestei presupuneri un singur exemplu, extras tocmai din aceeaşi lucrare:

1. *Libertatea sau privilegiile*?

O întâmplare a făcut ca una dintre tezele pe care le susţinea în această carte să fie mai bine cunoscută în străinătate; polemica rezultată şi lucrările apărute apoi asupra aceluiaşi subiect, chiar şi cele mai recente, au confirmat în întregime un punct de vedere la care a fost condus de acest simţ aproape divinator care orienta atât de des cercetările sale asupra istoriei medievale. În speţă este vorba de definiţia pe care o dădea Magnei Charta engleze din 1215 în care, contrar ideilor aşa zise clasice ale unui Stubbs, îi plăcea să sublinieze «caracterul *leal* la acestui act, dar mai ales caracterul său foarte *medieval*, aparţinând unei lumi cu totul diferite de a noastră şi susţinând nu libertatea împotriva privilegiilor, ci, dimpotrivă, privilegiile împotriva libertăţii, căci în evul mediu cuvântul „libertate“ exista, dar sensul lui nu era acelaşi ca astăzi» [3]. Reluând această temă într-un articol asupra *sensului social al cruciadelor*, apărut în limba franceză într-o revistă de la Bruxelles — şi astfel mai accesibil altor cercetători — i se întâmpla să menţioneze Charta „de oportunitate feudală“ ca o „iluzie a istoriei“ [4]. Însă apărătorii valorii constituţionale absolute a actului fundamental al libertăţilor publice al Lumii Vechi şi Noi nu aveau să se lase convinşi atât de uşor. În *Mélanges d'histoire offerts à M. Henri Pirenne*, care au apărut curând după aceea, L. Leclère se întreba: „Marea Chartă din 1215 este oare o iluzie?“ şi răspundea încercând să demonstreze prin analiza articolelor sale că

---

[2] Cf. M. Berza, *Nicolas Iorga, historien du Moyen Âge*, *Rev. Hist. du Sud-Est Européen*, XX (1943), p. şi urm.

[3] Iorga, *op. cit.*, I, p. 112.

[4] *Le Flambeau* din 30 noiembrie 1925, p. 351 şi urm.

baronii care se răsculau împotriva lui Ioan fără Țară apăraseră și alte interese decât acelea care rezultau din drepturile și privilegiile societății lor feudale [5].

Nu avem nicicum intenția să reluăm aici în toate amănuntele studiul unei probleme care a fost studiată de atâtea ori și care constituie în mod evident un fapt capital, nu numai al istoriei evului mediu, dar și a celei a instituțiilor reprezentative în general. Însă trebuie să observăm că în două lucrări mai recente, închinate studiului aceleiași chestiuni, concluziile rezultând dintr-un studiu aprofundat al testelor și documentelor sunt aproape aceleași pe care le întrevăzuse Iorga acum mai bine de un sfert de veac: „Acest document este în esență un instrument feudal care îngrădește pe rege în exercițiul drepturilor sale feudale și apără privilegiile existente ale vasalilor săi"; astfel rezuma o carte engleză, apărută puțin timp înainte de ultimul război mondial, starea chestiunii după rezultatele admise în general [6]. „Era în esență expresia cutumei feudale [...] Opoziția baronilor față de regele Ioan era în esență conservatoare, dacă nu reacționară": aceștia sunt chiar termenii articolului unui specialist american, dl. Sidney Painter, închinat Magnei Charte și care a fost citit la întrunirea anuală a Asociației istoricilor americani în decembrie 1946[7]. A reda lui Iorga locul ce i se cuvine în dezvoltarea acestor idei nu este decât un act de dreptate. Este cu atât mai regretabil ca acesta să fi rămas străin grupului de istorici a căror activitate era consacrată tocmai studiului acestor adunări, care sunt una din instituțiile cele mai caracteristice ale sfârșitului evului mediu occidental, de altfel nu fără de raporturi cu cele ale Europei orientale în aceeași epocă, cât și în timpurile moderne. Este însă totdeauna timp să umplem acest gol și să extragem din lucrarea menționată acele idei sau sugestii care ni se par mai interesante în această categorie de cercetări. Este mai ales una din aceste idei asupra căreia aș dori să atrag în mod special atenția celor care se interesează de originile organizării politice și sociale a stărilor și adunărilor lor, pentru că se leagă de problema Marii Charte din 1215 și de influențele care au determinat redactarea ei.

2. *Anterioritatea cutumelor regatului Ierusalimului*

Printre acestea, unii specialiști au deosebit instituțiile asemănătoare ale regatelor iberice, unde regimul reprezentativ al *brazos* și *Cortesurilor* este mai vechi decât parlamentul în Anglia; cunoașterea acestora s-a putut răspândi prin mijlocirea Gasconiei, ținută ca feud de regii Angliei; alții s-au gândit mai degrabă la adunările ordinelor religioase, și mai cu seamă la cele ale franciscanilor și ale dominicanilor, care au influențat, dacă nu asupra Magnei Charte, care le este anterioară, cel puțin asupra constituirii primelor parlamente sub domnia lui Henric al III-lea [8]. Iorga adaugă la aceste ipoteze o alta, care desigur nu era necunoscută istoricilor britanici [9], dar pe care poate

---

[5] *Mélanges Pirenne*, I, p. 279 și urm. Aceste idei sunt încă foarte răspândite în mediile politice și parlamentare: comentariile care s-au făcut în 1946 cu prilejul restituirii unui exemplar al Magnei Charte de către Biblioteca Congresului american, o dovedesc.

[6] H. McDowall Clokie, *The origin and the nature of Constitutional Government* (Londra 1936), p. 24.

[7] *Magna Charta, American Historical Review*, LIII (1947), p. 42–49.

[8] Am avut prilejul să amintim aceste discuții în memoriul nostru asupra *Consiliul feudal și adunarea stărilor în țările Europei apusene*, *Analele Acad. Rom.*, secția ist., XXVIII, 1946, p. 321 și urm.

[9] Începând cu Stubbs, *Hist. constitutionelle de l'Angleterre*, II, p. 23–24. Cf. și F. M. Powicke, *Medieval England*, p. 170.

nimeni nu a formulat-o înaintea lui atât de categoric. Ca istoric al Cruciadelor, el a fost determinat în mod firesc să cerceteze influența pe care o puteau avea *Asise*-le regatului Ierusalimului asupra societății feudale a Europei și asupra concepțiilor sale politice:

«Premergătoare, cu atîta timp, ale prescripțiilor din „Magna Charta", *Asisele* sînt legi scrise, asigurătoare contra abusurilor în mult mai mare măsură decît actul engles împotriva unor abusuri speciale; ele represintă o normă superioară, și prin întindere, și prin formă, și prin armonia elementelor ce le cuprinde, „Chartei" englese. Și e posibilă chiar o derivație a uneia din celelalte, căci cei cari s-au ridicat împotriva lui Ioan fără-de-Țară, impuindu-i să revină la legea dreaptă, erau deprinși de un întreg veac cu toate rosturile acestea din Răsărit: doar cruciați mergeau necontenit și din Anglia la Locurile Sfinte și, cît timp petreceau acolo, ei vedeau judecîndu-se după acele „Asises de Jérusalem". Chiar „Magna Charta" a fost acordată în momentul cînd Anglia toată era preocupată de ideia cruciatelor, îmbrățișată încă de Henric al II-lea și servită apoi de Ricard Inimă-de-leu.» [10]

Mai târziu, dl. Grousset va face în treacăt o observație similară: „Regalitatea siriană, mai ales după moartea lui Balduin al IV-lea și dispariția regatului Ierusalimului, avea tendința să fie numai o regalitate electivă, cu autoritate limitată, supusă controlului permanent al Ordinelor și al baronilor, *preîntâmpinând prin aceasta chiar și Anglia Magnei Charte în dezvoltarea parlamentarismului feudal*." [11]

Această părere concordă cu cele care văd în organizarea însăși a societății feudale în Occident unul din factorii principali ai dezvoltării regimului reprezentativ al stărilor și adunărilor. Va fi îndeajuns să amintim concluziile la care a ajuns dl. C. H. McIlwain, care a demonstrat până la evidență cum sistemul judiciar al feudalității, adunând în jurul seniorului personagii „reprezentative" care „cunoașteau" cutuma și știau cum să o aplice cel mai bine la fiecare caz, a dat până la urmă „Curții" suzeranului caracterul unei adunări unde, prin „sfatul obștesc", se puteau discuta și rezolva chestiuni de ordin administrativ și politic, în afară de litigiile care făceau obiectul unui proces [12]. A lua parte la această curte era o obligație de căpetenie a vasalului: *auxilium et consilium*, ajutorul (în trei cazuri, sau patru, după țară) și sfatul. Deoarece regatele și senioriile din Orientul latin, din Țara Sfântă sau din „Romania", sunt considerate pe drept ca expresia cea mai completă și cea mai pură a dreptului feudal, în virtutea unei colonizări care, în domeniul instituțiilor, nu avea să împrumute multe elemente orânduirii politice și sociale a lumii turco-arabe sau bizantine [13] — este logic să căutăm acolo și originile acestor adunări, care sunt o creație a societății feudale.

Un alt aspect al relațiilor feudale trebuie luat în considerare în aceeași măsură: reciprocitatea obligațiilor, care stabilesc un fel de contract bilateral între vasal și suzeran.

[10] Iorga, *op. cit.*, I, p. 155. Cum vom vedea mai departe, în acel moment, Iorga nu era la curent cu cronologia Assise-lor Ierusalimului, astfel cum avea să fie stabilită în 1923 prin cartea lui Grandclaude.

[11] *Histoire des Croisades*, III, p. 155; sublinierea ne aparține.

[12] A vedea capitolul său *Medieval Estates*, în *Cambridge Medieval History*, VII, p. 665 și urm.

[13] Este ceea ce Marc Bloch numește „feudalitățile de import", al căror „caracter comun era de a fi mult mai bine sistematizate decât acolo unde dezvoltarea fusese pur spontană" (*La société féodale*, I, p. 289 și urm.)

Fidelitatea care leagă pe primul de cel de al doilea este condiționată și limitată de noțiunea de justiție. Orice abuz și orice nedreptate față de vasal justifică din partea acestuia recursul la rezistență. Marc Bloch a caracterizat această evoluție într-o pagină deseori citată, ultima din marea sa lucrare despre societatea feudală:

«Trecerea la acțiune a venit cu precădere din mediul vasalilor, sub înrâurirea instituțiilor care le-au format mentalitatea. În sensul acesta, în atâtea răscoale care, la prima vedere nu par decât dezordini, există un principiu rodnic: „Omul poate rezista regelui și judecătorului său când acesta lucrează împotriva dreptului și poate chiar ajuta pe alții să-i poarte război... Prin aceasta el nu încalcă datoria de credință". Astfel glăsuiește *Oglinda Sașilor*. În germene deja chiar în Jurămintele de la Strasburg din 843 și în pactul încheiat de Carol cel Pleșuv în 856 cu cei Mari ai săi, acest faimos „drept la rezistență" răsună de la un capăt la celălalt al lumii occidentale în veacurile al XIII-lea și al XIV-lea într-un noian de texte provenite, în marea lor majoritate, fie din reacția nobiliară, fie din egoismul burghezilor, fiind bogat în urmări. Magna Charta engleză din 1215; „Bula de aur" ungară din 1222; cutumiarul regatului Ierusalimului; privilegiul nobilimii brandenburgheze; Actul de Uniune aragonez din 1287; Charta Brabantului de la Cortenberg; Statutul Dauphiné-ului din 1341; declarația din 1356 a comunelor din Languedoc. Desigur nu din întâmplare regimul reprezentativ, sub forma, foarte aristocratică, a Parlamentului englez, a „Stărilor" franceze, a „Stände"-lor din Germania și a Cortesurilor spaniole, s-a născut în state care de abia se desprindeau din stadiul feudal, fiind încă supuse influenței lor; dar, pe de altă parte, în Japonia, unde supunerea vasalică era mult mai unilaterală și care, de altfel, lăsa puterea divină a împăratului în afara edificiului omagiilor, nu a ieșit nimic asemănător dintr-un regim care era totuși, în atâtea privințe, foarte apropiat de feudalitatea noastră. În acest accent, pus pe ideea de convenție, în stare să lege puterile, stă originalitatea feudalității la noi. Astfel, cât a fost de aspru pentru cei mărunți, acest regim a lăsat într-adevăr civilizațiilor noastre ceva din ceea ce am dori să mai trăim» [14].

Cutumiarul de la Ierusalim este aici cel de al treilea din serie. Este adevărat că noi nu-l cunoaștem astăzi decât prin textele redactate în veacul al XIII-lea, printre care *Cartea către Rege* (Livre au Roi) este cel mai vechi, fiind desigur compilat sub domnia lui Amaury și a Isabellei între 1197 și 1205. Este și cel care ne interesează mai mult, pentru că se referă cu precădere la aspectul politic al instituțiilor, *Assises*-le *Curții Burghezilor*, al cărui obiect este mai degrabă dreptul civil, fiind redactat la o dată mai recentă [15]. Cărțile (les *Livres*) lui Philippe de Novare și ale lui Jean d'Ibelin sunt tratate de drept feudal scrise la jumătatea veacului al XIII-lea și care înlocuiau desigur textele pierdute după luarea Ierusalimului de către Saladin în 1187 [16]. Pe de altă parte se știe, din *Cronica Moreei*, că în 1217, împăratul latin al Constantinopolului, Pierre de Courtenay, a predat un exemplar al „obiceiurilor", sau Assises-lor Ierusalimului lui

---

[14] *La société féodale*, II, p. 259–260.

[15] J. L. La Monte, *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem* (The Medieval Academy of America, 1932), p. 281, după M. Grandclaude, *Etude critique sur les livres des Assises de Jérusalem* (Paris 1923), p. 68 și urm.

[16] R. Grousset, *L'Empire du Levant* (Paris 1946), p. 282.

Geoffroy de Villehardouin, care tocmai se declarase vasalul său. Textul grecesc indică pe „regele Balduin“ ca autor al acestor Assises, fără însă a preciza la care dintre suveranii purtând acest nume și care au domnit în Ierusalim în cursul veacului al XII-lea se făcea aluzie [17].

În această privință însă am face o mare greșeală dacă am considera numai data la care a fost redactat un text legislativ. După cum nu trebuie să căutăm în *Assise*-le Ierusalimului originile sistemului feudal a cărui deplină înflorire o reprezentau [18], nu s-ar cuveni să luăm ca punct de plecare data unei redactări oficiale. După cum a observat dl. Petit-Dutaillis în legătură cu Magna Charta engleză, „nu era nevoie de nici un text precis pentru a crea o relație care era de fapt o regulă de drept feudal. Dacă ar fi așa, cutumele evului mediu nu ar fi avut valoare decât din momentul în care au fost scrise“ [19]. Trebuie să descoperim mai întâi jocul instituțiilor și funcționarea mecanismelor lor în faptele înseși; cutuma scrisă nu face decât să înregistreze experiența care decurge în mod necesar din acțiunea oamenilor și din mersul evenimentelor.

3. *Primele schițări ale regimului stărilor*

Dacă adoptăm acest punct de vedere în care metoda istoricului este mai tare ca cea a juristului, data exactă a redactării *Assise*-lor are mai puțină importanță decât aplicarea obiceiurilor a căror regulă o confirmă. Or, din acest punct de vedere, istoria s-a pronunțat: «Oricare ar fi putut fi în practică autoritatea personală a cutărui sau cutărui rege, regatul Ierusalimului — scria încă de curând cel mai recent dintre istoricii săi — a rămas în drept un stat aristocratic în care, în ultimă instanță, adevărata suveranitate o exercită nu regele, ci *corpul nobilimii* întrunit într-o adunare sub numele de *„Cour des Liges“* sau *Înalta Curte*» [20]. Încă în 1123, sub domnia lui Balduin al II-lea — este adevărat că și în timpul captivității regelui la musulmani — tratatul încheiat cu venețienii după cucerirea Tyrului de către patriarhul și regentul, Guillaume de Bures, angajează nu numai cuvântul regal, ci făgăduiește să se opună alegerii oricărui rege nou care nu ar confirma concesiile făcute coloniei venețiene: „astfel, adaugă dl. La Monte, vedem cum baronii controlau pe rege“ [21]. Se mai pot adăuga și multe alte exemple: în 1168, Amaury I, opus cuceririi Egiptului fără ajutor bizantin, trebuie totuși să cedeze față de voința baronilor care-l fac să piardă beneficiul victoriilor sale.

Desigur, în veacul al XII-lea, sub domnia unor suverani energici, autoritatea regală a avut prilejul să se afirme în anumite momente. Ea a reușit să stăvilească acțiunea patriahatului și să restrângă ambițiile prelaților care ocupau sediul acestuia; dar, în această privință, ea a avut în oarecare măsură sprijinul Sfântului Scaun însuși care nu înțelegea să lase Bisericii Pământului Sfânt prea multă independență față de Roma [22]. Este incontestabil că *Assise sur la ligèce* a lui Amaury I, reprodusă în *Cartea* lui Ibelin,

---

[17] *Chronique de Morée*, ed. J. A. Buchon, p. 64.

[18] Cf. H. Pirenne, *Les villes du Moyen Âge*, p. 119, notă.

[19] *Le roi d'Angleterre et ses parlements au Moyen Âge*, *Revue historique*, CLIV (1927), p. 41.

[20] R. Grousset, *L'Empire du Levant*, p. 279. Expresia „corpul nobilimii“ se află deja în G. Dodu, *Institutions monarchiques du royaume de Jérusalem*, p. 172.

[21] *Feudal Monarchy*, p. 10, 95.

[22] *Ibid.*, p. 205 și urm.

arată în 1162 un progres netăgăduit al puterii regale, care va avea dreptul în viitor să convoace la Înalta Curte nu numai pe marii seniori baroni, dar şi pe vasalii acestora [23]. Este tot atât de sigur că principiul electiv folosit pentru stabilirea regalităţii a făcut loc, către sfârşitul secolului, unei tradiţii a eredităţii potrivit căreia femeile, prin capriciile şi întâmplările descendenţei, joacă un rol considerabil, pe care nici o lege salică nu s-a gândit să-l interzică. Rolul Înaltei Curţi se afirmă însă puternic în gravele crize de la sfârşitul veacului, şi, mai mult încă, în ultima fază a aşezării latine din Ţara Sfântă, atunci când regatul Ierusalimului nu mai este decât regatul Sfântului Ioan de Acra. Ei îi revine de fiecare dată desemnarea, după înrudire, a drepturilor la coroană şi consacrarea lor prin omagiu. Dar este, de asemenea, şi faza în care, pe lângă nobilimea fiefurilor din Ţara Sfântă şi a Ordinelor de cavalerie care-i constituiau miliţia permanentă, aşezările comunelor italiene se afirmă ca o putere pe plan politic. Vedem astfel schiţându-se ca o primă încercare a regimului stărilor, unde starea a treia ia loc pe lângă cler şi nobilime. Când Frederic al II-lea, după expediţia sa de la Ierusalim şi încoronare, a vrut să impună în Cipru şi în Locurile Sfinte aceeaşi autoritate pe care o instaurase în regatul său din Sicilia, el s-a văzut confruntat cu rezistenţa baronilor, dintre care „bătrânul sire de Baruth", Ioan de Ibelin, a fost expresia cea mai viguroasă. Trebuie recitit în cronica lui Philippe de Novare mândrul răspuns pe care l-a dat la pretenţiile formulate de împărat în legătură cu feudul său de la Beyrut şi cu renta bailului de la Cipru: el s-a angajat „*fournir raison et droit*" la Curtea de la Ierusalim şi la cea de la Cipru, „şi să fiţi siguri că nici din teamă de moarte sau de închisoare nu aş face nimic la care nu aş fi obligat prin judecată bună şi leală" [24].

Acelaşi senior respinge de altfel cu oroare sugestia de a scăpa de imperialul său adversar printr-un asasinat: „El este seniorul meu orice ar face, noi ne vom păstra faptele şi onoarea" [25]. Dar dacă persoana suzeranului este sfântă, şi drepturile vasalului sunt tot atât de sfinte. „Războiul Lombarzilor" din 1231, al cărui motiv principal a fost mustrarea făcută de împărat şi de agenţii săi Ibelinilor, se desfăşoară de altfel sub semnul acestei opoziţii. Când mareşalul imperiului, Ricardo Filangieri, a venit să confişte fieful Beyrutului, fără să fi avut în prealabil asentimentul Înaltei Curţi, aceasta, întrunită în urma apelului lui Balian de Sidon, îşi susţine drepturile după *Assises* şi pretinde restituirea fiefului până la judecarea pricinei de semenii (parii) seniorului de la Beyrut. Răspunsul notabililor de la Sfântul Ioan de Acra prezintă, după cum s-a observat, un interes capital: „când acest pământ a fost cucerit, el nu a fost (cucerit) de un şef senior, ci a fost cucerit prin cruciadă şi prin pelerini. Şi când l-au cucerit, ei au numit un senior prin înţelegere şi alegere ... şi după aceea ei au făcut prin înţelegere şi au adus la cunoştinţa membrilor corporaţiei aşezămintele şi asizele pe care le voiau respectate şi folosite, apoi au jurat că le vor ţine şi au pus să jure şi pe senior"[26].

Refuzul bailului imperial de a da ascultare acestei mustrări a fost considerat ca o violare flagrantă a obiceiurilor şi cutumei şi ca o lovitură dată de o putere despotică la

[23] *Ibid.*, p. 21 şi urm.
[24] *Les Gestes des Chiprois*, cap. 127, ed. G. Raynaud, p. 42.
[25] *Ibid.*, cap. 129, p. 45.
[26] *Eracles*, II, p. 390.

ceea ce semăna deja cu o constituţie a regatului. De fapt, este într-adevăr o „republică feudală“ [27] care-şi apără libertăţile şi privilegiile împotriva încălcărilor unei puteri monarhice străine, „libertăţile france împotriva cezarismului frederician“. Acesta a fost prilejul cu care cavalerii şi burghezia din Sfântul Ioan de Acra, adunaţi în *Frairie de Saint André*, au constituit Comuna care şi-a unit eforturile cu cele ale Ibelinilor. În aceeaşi măsură ca Simon de Montfort [28], care a impus lui Henric al III-lea Prevederile de la Oxford şi a îndemnat Comunele să-şi trimită delegaţii în parlament în 1265, acţiunea feudalităţii şi a burgheziei din Ţara Sfântă împotriva regelui străin şi „nerezident“ dezvăluie evoluţia care va opune voinţa stărilor şi menţinerea privilegiilor lor inovaţiilor autoritare ale monarhiei. Şi suntem nevoiţi să constatăm că aceste evenimente preced cu un sfert de veac pe cele din Anglia, tot aşa cum îngrădirile prevăzute în *Livre au Roi* în folosul Înaltei Curţi a vasalilor preced dispoziţiile restrictive ale puterii regale înscrise în 1215 în Magna Charta.

În sfârşit, pentru a reveni la aceasta şi la influenţele care au putut determina urmarea dezvoltării istorice, adică adunarea de delegaţi ai ordinelor şi corpurilor constituite care sunt la originea regimului parlamentar, dacă în unele lucrări s-a vorbit [29] de exemplul adunărilor ordinelor religioase ale Fraţilor minoriţi şi predicatori, trebuie ţinut seama cel puţin în aceeaşi măsură de exemplul mai vechi oferit de organizarea ordinelor militare din Ţara Sfântă, cu precădere cele ale Templierilor şi Ospitalierilor. Împărţirea lor în trei clase: cavalerii nobili, soldaţii de rând şi capelanii, conform concepţiei medievale a ordinei sociale în care se deosebesc *oratores* de *bellatores* şi de *laboratores* — cei care se roagă de cei care luptă şi de cei care muncesc — nu este oare o primă formă a celor trei ordine sau „stări“ pe care o vom regăsi mai târziu în constituirea adunărilor laice ale Europei feudale? Tot atât ca şi cutuma Assise-lor de la Ierusalim, de care cruciaţii luau cunoştinţă când treceau prin Ţara Sfântă, puternica organizaţie a călugărilor cavaleri, care asigurau apărarea principalelor fortăreţe ale regatului, a izbit probabil imaginaţia celor care serveau un timp alături de ei împotriva musulmanilor. Ni se pare că mai există acolo un element care nu ar trebui neglijat în căutarea factorilor susceptibili să influenţeze asupra originilor îndepărtate ale regimului stărilor.

Ceea ce este adevărat pentru regatul Ierusalimului, este de altfel adevărat pentru celelalte state ale Orientului latin, care-i erau mai mult sau mai puţin subordonate. Tot aşa se petreceau lucrurile în principatul franc al Antiohiei. În marea sa lucrare dl. Claude Cahen defineşte astfel poziţiile respective: „Principele este suzeranul suprem şi şeful statului. Rolul său este, cu precădere, să fie şeful armatei şi administraţiei. Dar pentru a exercita această ultimă putere, el trebuie să respecte cutuma, ceea ce înseamnă, din punct de vedere legislativ şi judiciar, că el nu este stăpânul. Aceste funcţii constituite pentru cârmuirea centrală elementul propriu al Curţii, pe care o întruneşte şi a cărei părere o cere în probleme de politică generală. De fapt, se poate spune că principele şi Curtea exercită în comun principatul...“ [30]. Avem aici, ca în regatul Ierusalimului, dar

---

[27] R. Grousset, *op. cit.*, p. 281. Cf. idem, *Hist. des Croisades*, III, p. 333 şi urm.

[28] Nu trebuie uitat că o ramură a familiei Montfort poseda în veacul al XIII-lea senioria Tyrului.

[29] Între altele E. Barker, *The Dominican Order and Convocation* (Oxford 1913).

[30] *La Syrie du Nord à l'époque des croisades et la principauté franque d'Antioche* (Paris 1940), p. 440–441.

cu deosebirea că vasalilor li se adaugă clericii şi burghezii şi că, sub auspiciile patriarhului Aimery s-a constituit încă din octombrie 1193 „comuna Antiohia", o altă prefigurare a acestui sistem unde principele şi stările sunt, amândoi şi în aceeaşi măsură, expresia politică a cutumei care rânduieşte raporturile lor într-un fel de echilibru, de pe acum parlamentar.

4. *Consilii, divane, „parlamente"*

Termenul însuşi de „parlament", aplicat devreme adunărilor de ordine în Anglia şi în Spania, şi care până la urmă desemnează în zilele noastre cea mai mare parte a adunărilor politice, pare să fi fost folosit şi în Orientul latin înainte de a fi întrebuinţat în mod curent în Europa occidentală. În sensul de „consiliu (sfat), conferinţă sau întrunire" se găseşte chiar în *Analele genoveze* ale lui Caffaro, şi tocmai cu prilejul expediţiei genovezilor în Ţara Sfântă; într-adevăr, la cucerirea Cesareei în 1101, patriarhul Daimbert se adresează consulilor pentru a-i îndemna „să facă un parlament" în care să se întrunească membrii armaţi ai acestei prime „comune". Li se explică necesitatea de a asalta fortăreaţa apărată de Infideli „şi toţi, într-un singur glas au strigat: fiat, fiat" [31]. Dar mai ales după reuşita celei de a patra cruciade şi împărţirea Imperiului bizantin între învingătorii care-şi constituie feude şi seniorii în virtutea dreptului lor de cucerire, desele adunări ale Înaltei Curţi a principatului Moreei devin „parlamente" în sensul feudal. Assise-le Romaniei, deosebindu-se astfel de cele ale Ierusalimului, menţin cu stricteţe ierarhia omagiilor şi deosebesc *Liges* sau marii feudatari de masa simplilor vasali. Aceasta nu împiedică adunările să fie populate, fiecare din marii feudatari aducând cu sine suita proprie de cavaleri şi cetaşi. Aşa a fost în 1254 la parlamentul de la Nikli, care a avut de rezolvat conflictul dintre principele Guillaume de Moreea şi Guy de la Roche, senior de Atena, şi care a supus judecata arbitrajului, deseori invocat în această epocă, al regelui Franţei, Ludovic cel Sfânt. Câţiva ani mai târziu, după dezastrul de la Pelagonia, unde cea mai mare parte a baronilor au fost ucişi sau luaţi prizonieri în lupta cu armata lui Mihail Paleologul, un „parlament al damelor", care reprezentau pe soţii lor, a fost cel care a hotărât cedarea către bizantini a mai multor fortăreţe din Moreea, pentru a putea obţine mai repede eliberarea principelui şi seniorilor ţinuţi în captivitate de împăratul grecesc [32]. Desele raporturi între casele feudale stabilite în „Romania" şi familiile lor rămase în Occident, explică poate, de asemenea, cum în a doua jumătate a veacului al XIII-lea instituţiile feudale par să evolueze în sensul organizării stărilor şi adunărilor de stări, din care vor decurge în mod firesc. Principatul Moreea, care este cu mult mai interesant din aceste state de feudalitate „colonială" în ţara grecească, prezintă un alt aspect, nu mai puţin sugestiv: acela al consiliului marilor ofiţeri, cu titluri moştenite din ierarhia curţii bizantine: protostator, logofăt, protovestiar, kontostaulos, etc. Poate s-ar fi constituit cu timpul un fel de „divan" sau sfat restrâns de guvernare, suprapus adunării vasalilor, cum va fi efectiv cazul în principatele române câteva

---

[31] *Annali Genovesi di Caffaro, „Fonti per la Storia d'Italia"*, 11, ed. Belgrano, I, p. 10–11.

[32] W. Miller, *The Latins in the Levant*, p. 106 şi urm. Cf. *Chronique de Morée*, ed. Buchon, p. 80–81 şi R. Grousset, *Les Etats latins de Romanie et de Grèce* în *Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz) IX, 1, p. 552 şi urm.

veacuri mai târziu [33]. Aici însă, sistemul feudal avea rădăcini mult mai puternice, iar cucerirea turcească a oprit orice posibilitate de „bizantinizare“ ulterioară.

Să ne fie îngăduit să rezumăm pe scurt punctul de vedere pe care am încercat să-l expunem. Veacul al XIII-lea a văzut constituindu-se cam peste tot în Europa (poate cu excepția Spaniei unde erau mai vechi) instituțiile caracteristice ale regimului parlamentar și ale adunărilor de stări. Evoluția engleză este cea mai cunoscută; dar Bula de Aur ungurească este din 1222 (fără să-i exagerăm importanța), iar în 1231, dieta de la Worms consacră privilegiile principilor și obligațiile lor față de *majores terrae*. În Franța însăși, ideea unei organizări corporative a nobilimii, în opoziție cu cea a clerului, se poate întrevedea chiar în epoca lui Ludovic cel Sfânt. Este incontestabil că instituțiile similare din Orientul latin sunt mai vechi, iar curentul Cruciadelor a fost neîntrerupt, de la cucerirea Ierusalimului până la cele ale Constantinopolului sau Damietei. Concluzia pare să se impună de la sine. Dl. Grousset a subliniat de altfel foarte bine coincidența tragică a desăvârșirii „parlamentarismului care-și avea în sine propriul scop [...] anarhie perfect voită, reglementată și constituțională“ a ultimei perioade a statelor creștine din Țara Sfântă, și a amenințării mameluce care trebuia să-i răpească terenul însuși pe care se ridicase acest edificiu armonios în teorie, dar iremediabil șubred. S-ar zice că este vorba de stările nobile din Ungaria în ajun de Mohács sau de Polonia *liberului veto* înainte de partaje. Și acolo Orientul latin a preîntâmpinat istoria [34].

Desigur ar fi interesant să dezvoltăm mai mult această paralelă. Poate că această muncă a fost deja îndeplinită aiurea, fără ca noi să știm, în deplorabila izolare în care suntem ținuți de condițiile actuale. Dacă ar fi așa, am fi fericiți să comparăm sugestiile acestei prea scurte schițe cu rezultatele altor cercetări mai aprofundate. Totuși, credem că nu am amintit în zadar părerea lui Iorga asupra acestui subiect și că am subliniat încă o dată importanța fenomenului în dezvoltarea legilor și constituțiilor.

Faptul a fost dovedit pentru istoria antică, unde minunata expansiune colonială a cetăților grecești a determinat dezvoltarea instituțiilor lor mai mult decât ar fi îngăduit să o facă condițiile mai modeste și orizontul restrâns al metropolelor Eladei. El este nu mai puțin evident în cursul istoriei moderne, și ar fi desigur de prisos să criticăm importanța „Declarației Drepturilor“ a Revoluției americane, care a precedat-o pe cea din 1789, și înrâurirea pe care a exercitat-o asupra dezvoltării regimului democratic în veacul al XIX-lea. Constituția Statelor Unite din 1787 este într-adevăr rezultatul principiilor și tradițiilor formate în Europa, însă dezvoltate într-un mediu colonial. Se pare că terenul virgin al descoperirilor și al cuceririlor este prielnic înfloririi mai complete și mai rapide a unor idei și realizării lor; această concluzie, care se aplică atât de bine datelor din antichitatea clasică și din lumea modernă, este poate valabilă, în același grad, pentru instituțiile evului mediu. Ar fi curios, cu toate că nelipsit de oarecare logică, ca originile regimului medieval al stărilor să fi fost influențat de exemple provenite de dincolo de mări, așa cum vor fi mai târziu cele ale parlamentarismului democratic și liberal al unei alte ere istorice.

---

[33] Despre acest subiect vezi comunicarea noastră „Les Assemblées d'états en Europe orientale au Moyen Âge et l'influence du régime politique byzantin“, trimisă la cel de al șaselea Congres internațional de studii bizantine.

[34] *Hist. des Croisades*, III, p. 405, 422, 629.

În legătură cu adunările de stări din Țările Române, care au făcut obiectul unui studiu separat, am întreprins de câțiva ani o anchetă cu caracter general asupra cercetărilor închinate acestor instituții [35]. Studiile prezentate Comisiei internaționale pentru istoria adunărilor de stări, al căror inspirator și animator permanent a fost dl. E. Lousse, profesor la Universitatea din Louvain, ne-au condus în mod firesc pe această cale. Am fost astfel aduși să lărgim puțin câte puțin câmpul cercetărilor noastre, punându-ne problema raporturilor dintre organizarea adunărilor de stări în Europa orientală și influența regimului politic bizantin [36]. De la aceste mărci ale Bizanțului am trecut la Orientul latin, în care puteam fi ispitiți să căutăm exemplul colonial oferit instituțiilor feudale și corporative ale Europei medievale [37]. Aceste considerații, precum și lectura lucrărilor mai recente ale d-lui Lousse, de care am fost în sfârșit în măsură să luăm cunoștință, ne determină astăzi să adăugăm acestor lucrări diverse prezentul eseu, care poate să pară foarte îndrăzneț, asupra anumitor aspecte ale problemei, atât de des dezbătută, a originii adunărilor de stări, această piesă-cheie a instituțiilor Vechiului Regim. Sperăm că nu se va insista prea mult asupra lacunelor de neînlăturat: condițiile actuale ale muncii științifice le explică, și, în același timp, le scuză. Nu ni s-a părut însă lipsit de interes să apropiem datele a două ordine diferite de lucrări ale căror concluzii încă nu le-am văzut confruntate până acum. Dacă, de atunci, această muncă a fost realizată aiurea, sau de către alții, ne vom resemna să fim numai deschizători de uși deschise; dar, cel puțin până în momentul când încheiem această schiță, nu ne-a fost accesibil nici un alt studiu asupra aceluiași subiect.

1. *Originile feudale*

A aminti de originea feudală a adunărilor de stări, a căror organizare încununează cu un principiu reprezentativ structura corporativă a Vechiului Regim, este a enunța azi un loc comun. În lucrarea care constituie sinteza unui lung șir de studii, dl. E. Lousse a dezvoltat acest punct de vedere, împărtășit de altfel de toți cei care s-au consacrat acelorași lucrări. „Organizarea politică și socială a *Ständestaat* — acel *Ständewesen* pe care-l cercetăm mai ales cu scopul de a face să se înțeleagă *Ständevertretung* — nu este altceva decât o ierarhie a persoanelor juridice individuale și formațiuni corporative constituite, în principiu, în interiorul frontierelor unui teritoriu și sub autoritatea unui principe. Această ierarhie comportă, după caz, patru sau cinci grade: indivizii, corpurile, ordinele, țările și de cele mai multe ori uniuni de țări, a căror suprapunere însăși constituie primul său caracter specific. La fiecare treaptă ea stabilește, pe date economice și sociale care-i sunt impuse de natura lucrurilor, categorii de drept adaptate, pe cât posibil

[35] Cf. studiilor noastre publicate în limba română în *Analele Academiei Române, Memoriile secției istorice*, seria 3-a, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor.* I) *Liniile generale ale problemei*, XXVIII (1946), p. 1–23; II) *Consiliul feudal și adunarea stărilor în țările Europei apusene, ibid.*, p. 303–395; III) *Adunările de stări în țările Europei centrale*, XXIX (1947), p. 165–259.

[36] Comunicare prezentată la cel de al VI-lea Congres internațional de studii bizantine (Actes du sixième congrès international [...]) (1950), 35–56.

[37] Vezi *supra*, prima parte.

de riguros, inegalităților de funcțiuni și de condiții. Ea se sprijină pe serviciile vieții sociale, adaptându-i privilegiile juridice; ea consideră îndatoririle îndeplinite în folosul comunității și răspunde prin concedarea unor drepturi corespunzătoare pentru a înlesni, mai curând decât pentru a răsplăti, îndeplinirea lor. Ea are drept scop apărarea persoanelor și grupurilor împotriva pretențiilor exagerate ale concurenților lor și împotriva exercitării abuzive a puterii principelui. Ea este întemeiată de fapt pe o dublă dualitate: funcție/privilegiu, libertas/potestas" [38].

Dar, după cum afirmă autorul mai departe, „feudalitatea este cea care a substituit ideea de ierarhie socială ideii de ierarhie administrativă [...] chiar sub acest regim, inegalitățile de condiții se întemeiau în primul rând pe deosebirile de funcții". Și este pe de-o parte împărțirea tripartită a societății, în cadrul raporturilor feudale, în *oratores*, *bellatores* și *laboratores*, cei care se roagă, cei care luptă, cei care muncesc și care formează respectiv *Lehrstand*, *Wehrstand* și *Nährstand*; „întreaga organizare socială se reazemă în definitiv pe preot, pe cavaler și pe țăran" [39]. Această repartiție a funcțiilor și a bunurilor este prin esență produsul economiei feudale, legată ca nici o alta de pământ și de agricultură.

Dar, pe de altă parte, obligațiile reciproce ale suzeranului și ale vasalului introduc în această ierarhie noțiunea contractului care compensează protecția oferită de cel dintâi cu serviciul de ajutor și sfat al celui de al doilea. Întemeiat pe credință, acest contract sinalagmatic comportă dubla sancțiune a retragerii feudei sau a dreptului la rezistență. El formează spiritele pentru obediență necondiționată, care este legatul principal al societății feudale către Europa modernă. Cum a subliniat atât de bine Marc Bloch, «singurele ordine pe care supușii având un rang mai ridicat s-au crezut obligați să le respecte cu adevărat, erau acele (ordine) date, dacă nu întotdeauna cu asentimentul lor, cel puțin în prezența lor. În această incapacitate de a concepe legătura politică altfel decât sub aspectul „față în față", să recunoaștem, încă o dată, una din cauzele profunde ale fărâmițării feudale» [40]. Această concepție cu totul individualistă s-a transformat cu timpul, permițând categoriilor de drept să se grupeze, să-și afirme solidaritatea, să manifeste comunitatea lor de interese și de aspirații; nu este mai puțin adevărat că în organizarea politică și socială a Vechiului Regim, corpurile și ordinele reprezentate prin adunările de stări se așează „față în față" cu principele, căruia îi consimt servicii în schimbul garantării și respectării privilegiilor care definesc funcțiile lor respective și le asigură fundamentele. Această *Ständische Verfassung* a putut fi definită ca un sistem axat pe doi poli: «unul din poli este curtea regelui, în raporturile stărilor cu ea. Celălalt este țara, sfera de putere locală a stărilor înseși și relația lor corporativă care leagă pe unii de alții» [41]. Opoziția acestor doi factori, prin preponderența primului, duce la absolutismul regal, prin aceea a celui de-al doilea, la parlamentarism. Între aceste două soluții

---

[38] *La société d'Ancien Régime. Organisation et représentation corporatives* (Louvain, 1943), I, p. 101–102.

[39] *Ibid.*, p. 103.

[40] *La société féodale*, II, p. 197–198.

[41] O. Hintze, *Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes*, *Historische Zeitschrift*, CXLI (1929), p. 232.

extreme, echilibrul este menținut prin respectul reciproc al pozițiilor tradiționale. Este ceea ce exprimă limpede jurământul ungerii regilor Franței, care se angajează să mențină privilegiile Bisericii, și, după termenii unei vechi traduceri, «să întrețină pe nobili, precum și pe țărani împreună cu negustorii în bunele lor legi și cutume vechi» [42]. Formula nu a mai variat până la sfârșitul Vechiului Regim; încă în 1835, stările din Austria de Jos prestau jurământ de credință împăratului Ferdinand și obțineau de la el promisiunea de a le „ocroti și apăra... în libertățile, onorurile, demnitățile și drepturile lor“ [43]. Dar în 1834 s-a auzit un deputat ungur, baronul Hussar, proclamând într-o ședință a Dietei Transilvaniei, în numele stărilor provinciei: „Cunosc pe cineva în fața noastră, Suveranul, dar peste noi, o repet, nu cunosc pe nimeni“[44]. Nu s-ar putea defini mai bine dualitatea principelui și stărilor, care rezultă din raporturile feudale și sprijinind, pe compromisul voințelor lor, întregul echilibru al vieții publice. Aceste mărturii ale unei epoci târzii, puțin timp înainte de desființarea drepturilor feudale care a avut loc în Europa centrală în urma revoluțiilor din 1848, desăvârșesc demonstrația strânsei dependențe a regimului corporativ al stărilor de această formă particulară de organizare politică și socială a evului mediu care este feudalitatea. Ieșiti unul din celălalt, erau sortiți să dispară în același moment.

Acest fel de a vedea aducea un corectiv necesar interpretărilor anterioare a ceea ce era excesiv și unilateral. În secolul al XVIII-lea, în plină înflorire a despotismului luminat, stările și adunările lor, acolo unde mai subzistau, treceau drept «puteri intermediare, subordonate și dependente» prin care se scurgea, după definiția lui Montesquieu, manifestarea puterii suverane a monarhului, „izvor al oricărei puteri politice și civile“ [45]. De aici o tendință de a considera ca „precare“ privilegiile stărilor, fiind concedate de principe și putând fi confirmate sau.revocate după bunul său plac: acum o jumătate de veac, aceasta mai era încă teza austriacului Fr. Tezner și obiectul unei vii polemici cu alți istorici germani ai regimului stărilor [46]. În schimb, sub efectul concepției „parlamentariste“ care câștigase cea mai mare parte a istoricilor secolului liberal, al XIX-lea, se manifesta prea des tendința opusă de a atribui adunărilor de stări din Vechiul Regim caracterul „constituțional“ al Camerelor moderne, reprezentând voința națională. În această ordine de idei, definiția clasică a instituției: «întrunirea celor trei ordine ale unei provincii în adunare regulamentar constituită, convocată periodic și având anumite atribuțiuni politice și administrative, principala dintre ele fiind votarea impozitelor» [47], se revela nu numai prea mărginită, dar nu indica nici caracterul ei esențial. Cum remarcă atât de judicios dl. E. Lousse, „fundamentul juridic al unei adunări de stări nu este numai, și nici chiar cu precădere, dreptul de a vota impozitele; este, în mod mult mai general, serviciul principelui în schimbul păstrării privilegiilor supușilor“ [48]. Astfel pro-

[42] E. Lousse, *op. cit.*, p. 338. Cf. Fr. Olivier-Martin, *Précis d'histoire du droit français*, p. 239.

[43] Cf. O. Brunner, *Land und Herrschaft* (Baden b. Wien, 1939), p. 486, n. 236.

[44] Fr. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen* (Sibiu, 1910), III, p. 80.

[45] *Esprit des Lois*, II, cap. IV.

[46] *Technik und Geist des ständisch-monarchischen Staatsrecht* (Leipzig 1901), *Staats-u. Sozialwirtschaftl. Forschungen* [ed. G. Schmoller, XIX, 3] p. 49 și urm.

[47] Ch. Hirschhauer, *Les états d'Artois* (Paris/Bruxelles, 1923), I, p. 1–2.

[48] *Assemblés d'états*, în *L'organisation corporative du Moyen Âge à la fin de l'Ancien Régime* (Louvain 1943) I, VII, p. 248.

blema originilor revenea la „vechea *curia* a feudalităţii", lărgită treptat prin introducerea corpurilor constituite ale clerului şi ale oraşelor, pe măsură ce se accentua structura corporativă a societăţii în ultimele secole ale epocii medievale. Acesta este un rezultat care, după atâţia ani de cercetări, poate fi considerat ca definitiv câştigat şi care nu mai poate da loc la discuţii.

2. *Dualitatea raporturilor feudale sau unitatea dreptului cutumiar?*

Totuşi mai subzistă încă unele controverse cu privire la acest „dualism al constituţiei"[49] statelor, care opune ca doi factori neapărat contradictorii, principele şi adunarea. Interpretarea pe care a dat-o acum câţiva ani buni dl. O. Brunner se sprijină mai puţin pe dualitatea raporturilor feudale, geneză a adunărilor de stări, decât pe unitatea „ţării" în limitele căreia se exercită puterile respective ale principelui şi ale stărilor şi pe care aceştia le reprezintă împreună, după cum indică chiar formula engleză: „the king in parliament" (regele în parlamentul său). Acestea nu mai sunt deci noţiuni neapărat opuse, ci complementare, două aspecte distincte ale aceleiaşi unităţi. Acest punct de vedere îl face să considere conform altor date definiţia de „ţară" (Land), care nu mai este pur şi simplu o «formaţie corporativă terţiară»[50] suprapusă ordinelor şi corpurilor, ci capătă un sens mai exact juridic, depinzând de o noţiune de drept cutumiar şi delimitând teritoriul unde acesta din urmă poate fi invocat. „Ţara" se opune astfel dominaţiei (*Land und Herrschaft*) şi reprezintă o noţiune superioară celei a principelui şi stărilor, deoarece circumscrie domeniul unde se exercită puterea lor şi îi indică normele.

«Caracterul esenţial al ţării nu este existenţa unui senior teritorial, cum presupune în mod conştient sau inconştient literatura istorică, senior a cărui putere asemănătoare modernei suveranităţi crează poporul statului şi îi constituie teritoriul, ţara — ci o comunitate care trăieşte conform dreptului ţării. Comunitatea ţării este o comunitate de drept cutumiar». Această „cutumă a ţării", *consuetudo terrae*[51] *lex terrae* devine factorul esenţial, ea este cea pe care curtea feudală are drept misiune să o aplice, după caz, diverşilor săi supuşi. Şi revenim astfel la punctul de vedere pătrunzător al d-lui C.H. McIlwain asupra importanţei dreptului cutumiar la originile adunărilor de stări, acest drept nescris pe care nici un magistrat nu este chemat să-l interpreteze în sensul străvechi sau modern, dar pe care oamenii ţării îl cunosc şi ale cărui dispoziţii le aplică[52]. Această cutumă, menţinută prin tradiţie, seniorul nu o poate aplica singur: pentru a pronunţa sentinţa, el are nevoie de concursul vasalilor care-l înconjoară ajutându-l cu sfatul lor. Astfel fiecare se supune judecăţii semenilor săi; de unde prima necesitate de a delega, pentru constituirea acestei curţi de justiţie, oamenii „reprezentativi" care cunosc cutuma şi pot găsi în ea soluţia litigiilor. În istoria instituţiilor engleze, se stabileşte

---

[49] A. Dopsch, *Der deutsche Staat des Mittelalters, Beiträge z. Sozial. u. Wirtschaftsgeschichte* (Viena 1938), II, p. 199–200.

[50] E. Lousse, *Assemblées d'états, ibid.*, p. 238. Studiul aceluiaşi autor asupra *Le pays dans l'Ancien Droit*, în *Fédération archéologique et historique de Belgique*, a XXXI-a sesiune, Congresul de la Namur 1938, *Annales*, fasc. IV, p. 250–265 (Namur 1939), nu ne-a fost accesibil.

[51] *Land u. Herrschaft*, p. 228–29: *Die Landesgemeinde ist die landrechtliche Rechtsgenossenschaft.* Cf. *ibid.*, p. 267; *Gerichtsbezirke, in denen ein bestimmtes Landrecht gesprochen wird.*

[52] *Medieval Estates, Cambridge Medieval History*, VII, p. 665 şi urm. Cf. O. Brunner, *op. cit.*, p. 485, n. 234.

o relaţie directă între curtea comitatului şi sfatul regelui, (curte) lărgită treptat în parlament[53]. Se mai poate constata, încă o dată, că la origine nu impozitul, a cărui sumă trebuie consimţită, este pârghia principală a acestor adunări: această grijă pentru un „ajutor“ în anumite cazuri prevăzute, ajutor devenit apoi periodic, este dintr-o epocă mai recentă. Faptul originar este sfatul, care va fi mai întâi de ordin juridic şi care s-a întins apoi la chestiunile de ordin administrativ şi politic. „Suveranitatea“, dacă acest termen poate fi aplicat evului mediu, nu aparţine nici principelui, nici poporului, ci dreptului cutumei, căreia curţile (de judecată) îi conformează hotărârea lor[54]; cutuma este legată de o anumită regiune geografică, în general de mică întindere, care constituie „ţara“. Aceasta nu coincide întotdeauna cu limitele unei seniorii; posesiunile acesteia din urmă pot cuprinde „ţări“ cu cutume diferite asupra cărora, în cursul timpului, principele exercită o acţiune de nivelare şi de unificare juridică. Dar este incontestabil că la începuturile acestei dominaţii, suprapusă străvechii lor cutume, caracterul ei distinct se menţine şi se afirmă limpede în adunările de stări proprii fiecărui regiuni. Formaţiunea teritorială a Ţărilor de Jos sau a Austriei este un bun exemplu al acestei diversităţi; în secolul al XIV-lea, chiar Bavaria, cârmuită de o singură dinastie, se mai împărţea încă în două „ţări“ de drept[55]. Termenul din documentele latine: „terra“ nu redă decât destul de aproximativ acest sens foarte definit de „Land“ din punct de vedere al cutumei[56]; şi aici este încă un exemplu al acestei lipse de precizie în exprimare pe care Marc Bloch o denunţa în documentele epocii feudale[57]. Faptul esenţial care ni se pare că trebuie reţinut din această interpretare este că, ridicând originea stărilor şi adunărilor lor până la curtea feudală, trebuie să ne referim mai puţin la dualitatea raporturilor feudale exprimată prin omagiul vasalului către suzeran decât la o unitate originară a dreptului cutumiar care cuprinde cei doi factori: principele şi curtea, a căror colaborare singură împarte dreptatea potrivit cutumei. Este ceea ce istoricul relevă şi în privinţa instituţiilor Orientului latin în care se poate întrevedea de pe acum liniile mari ale structurii curţilor feudale şi ale adunărilor de stări din Europa[58]; «principatul, citim într-o lucrare închinată principatului Antiohiei, este exercitat în comun de către principe şi curte»[59], pentru bunul motiv că ei nu pot împărţi dreptatea decât împreună. De acolo decurge neapărat comunitatea lor de acţiune în toate celelalte domenii. De altfel, primele relatări mai precise pe care le avem despre activitatea parlamentelor în evul mediu ne obligă să constatăm că cea mai mare parte a unei sesiuni este consacrată afacerilor judiciare şi cercetării petiţiilor, mai curând decât unor lucrări pur legislative. Aşa se întâmplă cu *Memoranda da Parlamiento* din 1305 în Anglia: «delegaţii se ocupă cu precădere să urmărească afacerile; când, la 21 martie, regele îi concediază, el precizează că „acei care au de lucru (....) să rămână pentru a-şi continua treburile“. Din

---

[53] G. B. Adams, „*The origin of the English Constitutions*“, p. 321–322, *apud*. McIlwain, *op. cit.*, p. 669.
[54] O. Brunner, *Land u. Herrschaft*, p. 169.
[55] *Ibid.*, p. 257.
[56] *Ibid.*, p. 217.
[57] *La société féodale*, I, p. 123 şi urm.
[58] Cf. studiului nostru „Aux origines des Assemblées d'états. L'exemple de l'Orient latin“.
[59] Cl. Cahen, *La Syrie du Nord à l'époque des croisades et la principauté franque d'Antioche* (Paris 1940), p. 440–441.

cele două sarcini pe care le îndeplinesc deputații noștri moderni, cea de a exercita mandatul lor politic și cea de a supraveghea interesele particulare, cred că între 28 februarie și 21 martie 1305, personajele convocate de Eduard I nu s-au ocupat decât de cea de a doua» [60]. Singura mențiune care s-a păstrat despre una din cele mai vechi întruniri ale adunării stărilor transilvănene în 1291, este cea a unui litigiu particular, astfel încât unii istorici moderni au susținut — pe nedrept, credem noi — că întrunirea nu avea alt scop decât să cerceteze afaceri private [61]; să observăm în trecere cât este de greu, în organizarea feudală, a delimita domeniul public de cel al intereselor private, atât sunt de încâlcite. Nu este mai puțin vădit că în acest stadiu incipient al dezvoltării lor, obiectul principal al acestor adunări este de a împărți dreptatea și de a veghea la respectarea „cutumei" țării.

Aceeași impresie se desprinde din cercetarea raporturilor dintre principe și starea nobilimii în principatele române. La începutul veacului al XVIII-lea, teoriei absolutiste a lui Cantemir, care făcea ca totul să depindă de voința suveranului, istorici mai recenți au putut opune funcționarea curților de judecată care așează cutuma sau „legea țării" deasupra voinței principelui. Partea care se crede lezată poate s-o invoce și să recurgă la jurători legați prin jurământ pentru a-și dovedi dreptatea. Și acolo, orice pricină trebuie să fie cercetată de sfatul celor mai de seamă nobili sau boieri, mai întâi în calitate de feudatari, apoi de dregători ai curții, și nici o soluție nu poate rămâne definitivă fără ca ei să fi fost consultați [62]. Este firesc să ne gândim la obiceiurile feudale, a căror înrâurire asupra organizării politice și sociale a principatelor nu mai este de altfel contestată [63]. Un studiu recent merge chiar până a regăsi în dreptul cutumiar al țărilor române în evul mediu reflexul nemijlocit al organizării judiciare ungurești și germane, deci al dreptului feudal [64]. În legătură cu aceasta trebuie marcat paralelismul dintre constituția imperială din 1231 a lui Frederic al II-lea, care menționează *domini terrae* și *majores terrae*, precum și dreptul acestora din urmă de a-și da părerea în materie legislativă, și privilegiul regelui Bela al IV-lea din 1247 dat Ospitalierilor, unde pentru prima oară apar, într-un document cu dată certă, cnezii și voievozii români, *terrae* ale lor și *majores* ai acestora. Vom putea releva de asemenea sensul cuvântului românesc „*țară*", derivat din *terra*, deseori folosit pentru a desemna nu „țara" ca întindere geografică, ci oamenii susceptibili să o reprezinte față de principe sau de o putere străină, precum „*Land und Leut*" desemnează stările și adunarea lor în episcopatul de Salzburg în veacul al XIV-lea [65].

---

[60] Ch. Petit-Dutaillis, *Le roi d'Angleterre et ses parlements au Moyen Âge*, *Rev. historique*, CLIV (1927), p. 58.

[61] L. Makkai în *Doc. Hist. Valachorum in Hungaria illustrantia* (Budapest 1941), nr. 19, p. 32–33. Vezi studiul asupra „Les assemblées d'états et les Roumains de Transylvanie", *Revue des études roumaines*, XIII–XIV (1974), 9–63 și XV (1975), 113–43.

[62] Cf. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II 1, p. 343 și II 2, p. 484.

[63] Cf. V. Costăchel, *Les immunités dans les principautés roumaines aux XIV-e et XV-e siècles* (Bucarest 1947), p. 100 și urm., și studiul nostru asupra „Les assemblées d'états dans les principautés roumaines".

[64] I. D. Condurachi, *Formarea vechiului drept românesc nescris* (Brașov 1935), p. 40 și urm.

[65] A. Teodorescu, *Valoarea juridică a unui vechi termen românesc*, *Analele Academiei Rom.*, Mem. secț. ist., seria 3-a, XXVIII, 1945–46, p. 543 și urm. Cf. O. Brunner, *Land u. Herrschaft*, p. 260.

Pe de altă parte, este cert că puterea cutumei s-a menținut în Principatele române până la sfârșitul Vechiului Regim; în 1819 încă, divanul boierilor din Moldova afirmă că „obiceiul țării întrece legea scrisă", adică trebuie să prevaleze asupra compilațiilor legilor bizantine redactate și publicate în românește în veacul al XVII-lea [66]. Se știe că organizarea justiției la Bizanț era cu totul diferită și comporta coduri și magistrați care-și țineau ședințele în tribunalul lor. Contrar atâtor alte domenii în care se manifestă influența Noii Rome în țările române, cel al dreptului pare să fi scăpat până în epoca mai recentă când colecții bizantine au fost traduse din grecește și adaptate în oarecare măsură obiceiurilor locale [67].

Dar dacă ar fi să credem specialiștii în istoria dreptului, care au analizat aplicarea cutumei în materie de proprietate, de succesiune și chiar de procedură în judecarea pricinilor, anumite obiceiuri ar veni de mult mai departe și ar păstra amintirea instituțiilor cutumiare anterioare nu numai epocii medievale, dar și cuceririi romane a Daciei. Obiceiurile populațiilor preromane, fără îndoială trace, ar fi cele care s-ar fi păstrat în mediul rural și care ar fi supraviețuit atât dominației romane, cât și cuceririlor barbare [68]. Ipoteza este de cele mai multe ori greu de verificat, căci informațiile de care dispunem asupra dreptului vechilor traci sunt foarte slabe [69] și nu permit deloc stabilirea unei filiațiuni care să ajungă până la cutuma medievală a țărilor române. Această ipoteză nu apare mai puțin ispititoare și verosimilă până la un anumit punct, dacă considerăm la justa sa valoare fenomenul general al renașterii particularismului local în vechile provincii ale Imperiului roman, când uniformitatea impusă de civilizația greco-latină se fărâmițează sub efectul groaznicei crize economice a veacului al III-lea, al invaziilor și al războaielor civile. Această revenire la forme primitive de existență, care mai subzistau în stare latentă la țară, s-a întins atunci la toate ramurile activității umane. Aproape peste tot, din Galia până în Africa și în ținuturile Dunării de Jos, «legea pământului, cum a spus un maestru al acestor studii, apăsarea trecutului se făcea mereu simțită asupra ființelor omenești, în ciuda legilor statului roman și a obsesiei istoriei imperiale» [70]. Dacă această direcție poate fi sesizată în arta acestei perioade, care părăsește formulele clasice pentru a face deodată să trăiască motivele uitate ale preistoriei, amestecându-le cu ornamentul străin potrivit gustului barbarilor, nu putem oare să presupunem că obiceiurile locului, refulate pe vremuri de dreptul roman, au putut beneficia de o renaștere asemănătoare și s-au putut amesteca cu obiceiurile cuceritorilor din era marilor invazii?

---

[66] I. D. Condurachi, *op. cit.*, p. 49. La acea dată mai erau și codificări mai recente.

[67] Asupra acestei chestiuni a vedea lucrările lui C. A. Spulber, *Le Code d'Alexandre le Bon el les basiliques dans les principautés roumains*, Acad. Română, Buletinul secț. ist., XXIV, 1943 și *Basiliques et coutume roumaine, ibid.*, XXV, 1944. Autorul crede că dreptul bizantin pătrunsese în Moldova din veacul al XV-lea.

[68] A vedea G. Fotino, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain* (Paris 1926).

[69] A vedea G. Dumézil, *Jupiter, Mars, Quirinus*, citat mai departe, p. 249: „Este de regretat penuria actuală de informații în privința tracilor".

[70] C. Jullian, *Hist. de la Gaule*, VIII, 2, p. 267–268. Cf. G.I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, ed. 2-a (București 1942), p. 150 și urm.

Şi de altfel, regimul feudal însuşi, aşa cum s-a stabilit în Europa occidentală, cercetat mai atent, nu dezvăluie oare un substrat mai vechi al drepturilor care reglementează exploatarea marilor domenii, cu corvezile şi banalităţile sale? Raporturile dintre seniori şi şerbi sunt în mare parte anterioare instaurării feudalităţii în sensul strict al cuvântului. Anterioare actului de credinţă şi de omagiu care leagă pe vasal de suzeran, ele i-au supravieţuit pentru a nu se stinge decât odată cu abolirea ultimelor rămăşiţe ale şerbiei şi a regimului domanial în centrul şi estul Europei. Peste tot, originile senioriei pământene, distinctă de vasalitate, se adânceau departe în trecut [71]; societatea feudală nu a făcut decât să-şi însuşească la rândul ei aceste obiceiuri foarte vechi. „Din punct de vedere juridic, scrie un istoric al vieţii de la ţară în Franţa, în evul mediu comunitatea rămâne indestructibila unitate care merge mai departe sub uzurparea drepturilor sale, la care a fost supusă şi sub muncile care i-au fost impuse prin violenţă" [72].

Pe cale de analogie ne putem pune aceeaşi întrebare în domeniul care ne interesează: comunitatea de drept cutumiar, care determină unitatea ţării şi care este superioară în acelaşi timp principelui şi stărilor întrunite însărcinate să-i asigure aplicarea potrivit unei tradiţii bine stabilite, nu este oare anterioară şi organizării feudale căreia s-a integrat pur şi simplu, aşa cum s-au integrat exploatarea domanială şi şerbia în drepturile feudale propriu-zise?

Este bine înţeles că nu ne gândim să ne îndoim de importanţa organizării feudale în ansamblul ei, pentru a lămuri originile adunărilor de stări; chiar dacă instituţii şi cutume mai vechi au fost încorporate acestui regim, el a fost acela care le-a pus în valoare şi le-a asigurat dezvoltarea şi lunga supravieţuire. Totuşi, se impune o distincţie: dacă, la obârşia îndepărtată a sfaturilor şi a adunărilor din evul mediu, nu ne uităm decât la dualitatea raporturilor de dependenţă personală care caracterizează legătura feudală, este de prisos să ne ridicăm mai sus (în timp). Dacă invocăm însă unitatea unui drept cutumiar, superior factorilor a căror misiune este să-l aplice prin colaborarea lor şi bazându-se pe obiceiuri vechi, nu este oare necesar să continuăm cercetările dincolo de regimul feudal? Nu este oare vorba şi aici de un substrat mai vechi de tradiţii care, prin instituţiile feudalităţii, îşi prelungeşte influenţa în structura corporativă a societăţii medievale şi principiul însuşi al reprezentării sale în ordinea politică şi socială?

Să recunoaştem că, mărginită la aceste considerente, problema rămâne obscură şi este prea des supusă ipotezei. Ea se luminează totuşi dacă privim un alt aspect al regimului stărilor, acela al împărţirii funcţionale a categoriilor sociale.

3. *Diviziunea funcţională a categoriilor sociale*

Am amintit mai sus această distincţie în trei categorii esenţiale în care „persoanele care depind de un senior se grupează spontan în raport cu serviciile pe care le asumă respectiv. Încă de la sfârşitul veacului al IX-lea, *Miracolele sfântului Bertin* deosebesc *oratores, bellatores* şi *imbelle vulgus* [73]". În secolul următor, aceasta din urmă este înlocuită într-un text anglo-saxon prin categoria *laboratores*. De-acum înainte, această

---

[71] A vedea M. Bloch, *La sociéte féodale*, I, p. 367 şi urm.

[72] G. Roupnel, *Histoire de la campagne française*; Cf. *Revue des Deux Mondes*, anul CIII, t. XVI (1933), p. 89.

[73] E. Lousse, *La société d'Ancien Régime*, I, p. 103.

diviziune tripartită este comună țărilor de drept feudal; în Ungaria s-ar găsi chiar în statutele *Sfântului Ștefan*[74]. Ea este întărită printr-o formă particulară a proprietății care corespunde fiecăreia din funcțiile sociale: aceea a clerului, a cavalerilor și a cultivatorilor pământului. „Statutul de libertate întărit de imunități" al celor dintâi se opune celui de „vilain" care lucrează un pământ concedat, dar este liber să dispună de corpul său, ceea ce-l deosebește de șerbul legat de domeniu. Aceste distincții au provenit deci din realitățile economice și sociale ale feudalității, a căror ierarhie și trepte diverse le sintetizează.

Însă Otto Hintze notase deja că acestă diviziune funcțională nu era proprie Europei medievale, ci ea apare într-o epocă mult mai îndepărtată în alte părți ale lumi. El amintea că în vechile culegeri de legi ale Indiei se deosebeau de pe atunci patru *Varna:* Brahmani, Kchattriyas sau războinici și Vaiçyas, suprapuse oamenilor de rând *Çudras*, ceea ce ar reprezenta destul de exact cele trei stări ale Europei medievale, suprapuse șerbilor și sclavilor. Dar chiar în India antică, aceasta este deja o „construcție savantă sociologică, care simplifică, potrivit unui tip ideal, realitatea în care se vădesc clase mult mai numeroase"[75].

Preoții și aristocrația războinicilor existau chiar la vechii arieni în momentul în care au cucerit India; adaptându-se nevoilor acestei situații noi, în mijlocul unor populații indigene de altă rasă și de „culoare" diferită, ei s-au constituit în caste închise al căror sistem rigid, ascultând de principii sacre, excludea tocmai formarea stărilor în sensul occidental. Nu era posibil ca o societate de acest tip să parvină la un principiu de reprezentare și nici la organizarea socială chinezească, întemeiată pe tradiții de familie și pe cultul strămoșilor și subordonată în întregime autorității patriarhale a guvernului imperial. Deci nu era cazul să insistăm asupra acestui paralelism, mai mult aparent decât real. S-ar părea într-adevăr, dacă luăm ca îndreptar recenta lucrare a d-lui Lousse, că cercetarea originilor regimului stărilor și a adunărilor lor și-ar fi însușit această concluzie a istoricului german și ar fi socotit inutil să meargă mai departe pe un drum care părea fără ieșire.

Acest fenomen al diviziunii funcționale a categoriilor sau *claselor* sociale, pare totuși să prezinte, în istoria antichității foarte îndepărtate, o amploare mult mai considerabilă decât presupunea Hintze. Folosim anume cuvântul *clasă* — nu în sensul antagonic pe care-l ia prea deseori sub pana adepților materialismului istoric —, ci în înțelesul ierarhic și ordonator care rezultă din diversitatea funcțiilor sociale. Cum s-a remarcat recent «o clasă nu este constituită decât atunci când a devenit conștientă de ea însăși, până atunci nu este decât colectivitate. Ea nu capătă conștiința de sine decât atunci când idealul său, interesele sale și aspirațiile sale pot fi definite în termeni obișnuiți»[76].

---

[74] E. Malyusz, *Die Entstehung der Stände im mittelalterlichen Ungarn* în *L'Organisation corporative du Moyen Âge à la fin de l'Ancien-Régime*, III (Louvain 1939), p. 17 *(apud* E. Lousse, *ibid.)*.

[75] *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung, Hist. Zeitschrift*, CXLIII (1930), p. 22–33.

[76] Ch. Morazé, *Bourgeoisie française* (Paris 1946), p. 64.

Dar, astfel înțelege dl. G. Dumézil, lingvist dublat de un sociolog și de un istoric al religiilor, „cele trei clase sociale indo-iraniene" cărora le închină un capitol dintr-o carte deosebit de sugestivă. Este vorba de «diviziunea oricărei grupări arya în trei *varna*, în trei „culori", în trei caste mari, dacă vrem, corespunzând cu trei organe diferențiate și ierarhizate a căror colaborare este necesară vieții corpului social»; acele *çudra* din India «nu se suprapun celorlalte trei grupări decât ca element opus, pentru a scoate mai bine în evidență unitatea esențială a acestor sacrificatori, a acestor mânuitori de arme, a acestor producători de lapte, de carne și de grâne care, inegali între ei, sunt în egală măsură și solidar stăpânii a tot restul» [77]. Tot această împărțire în trei clase superioare, care nu sunt înțepenite în caste ermetice, dar sunt și aici suprapuse unui fel de plebe inferioară, se găsește în vechiul Iran, iar dl. Dumézil încearcă să interpreteze în același sens diviziunea în triburi originare sciților, după mărturia lui Herodot. Funcția distinctă a fiecărei clase este marcată de cultul unui zeu care-i este propriu și ale cărui atribute specifice — magie, distrugere sau belșug și fecunditate — caracterizează rolul care-i este atribuit în organizarea societății. Aici intervine analogia cu ordinul primitiv al societății romane, ale cărei trei grupuri principale sunt închinate cultului lui Jupiter, lui Marte și lui Quirinus, caracterizați respectiv prin operele magiei, ale războiului și ale belșugului pașnic [78]. Nu-l vom urma pe dl. Dumézil în detaliile acestor cercetări, care ating deseori texte obscure și pasaje controversate, însă liniile mari ale concluziilor sale se desprind cu ușurință. Funcții sociale asemănătoare se regăsesc la vechii celți, chiar și la germani. Autorul crede că le poate discerne în vechea împărțire a poporului roman în trei triburi — *Ramnes, Luceres, Tities* — cu această particularitate că diviziunea funcțională este dublată de o concepție etnică, atribuind fiecărui trib o origine diferită, fără însă a le delimita în mod absolut sub acest raport. „Aceasta nu presupune un synoecism în sensul riguros al termenului, nici că la un moment dat toți Tities ar fi fost de origine sabină și toți Luceres de proveniență etruscă. Aceasta nu presupune decât o stilizare în cadrul vechii tripartiții funcționale, a mișcărilor etnice care s-au produs în primele timpuri ale Romei, și o asimilare totală a sabinilor și a etruscilor cu ceea ce nu era decât aproximativ specialitatea lor" [79]. Trebuie să reținem această curioasă suprapunere a celor două noțiuni, socială și etnică, pentru a defini elementele constitutive ale aceleiași diviziuni în categorii distincte: ea nu este străină anumitor aspecte ale organizării stărilor în evul mediu [80].

Desigur, această diviziune mitică a vechilor societăți indoeuropene este așezată pe cu totul alte baze decât cea a ordinelor sau „stărilor" lumii medievale. Mai mult, ea nu se descoperă decât în epoca întunecată a celor mai îndepărtate origini și pare să fi făcut loc devreme, la Roma, altor sisteme de organizare politică, care au șters până și amintirea lor. În epoca clasică, cultul zeilor i-a păstrat pecetea, cunoscută numai de inițiați.

---

[77] *Jupiter, Mars, Quirinus. Essai sur la conception indo-européenne et sur les origines de Rome* (Paris 1941), p. 41 și urm.

[78] *Ibid.* p. 78 și urm.

[79] *Ibid.*, p. 150.

[80] Ne gândim la anumite aspecte ale regimului în Transilvania, unde „națiunile" privilegiate au o semnificație în același timp funcțională și etnică. A vedea studiul nostru menționat mai sus.

Este însă cazul să ne întrebăm dacă, pornind de la vechile tradiții despre o diviziune funcțională a societății, această concepție în același timp religioasă, politică și socială nu a inspirat la rândul ei republica ideală a lui Platon. „Ea este constituită, ne amintește dl. Dumézil, prin armonioasa îmbinare a trei funcții, a trei stări ... anume filozofii care cârmuiesc, războinicii care luptă, starea a treia, agricultori și meșteșugari reuniți, care crează bogăția; solidaritatea primelor două grupuri deasupra celui de al treilea este puternic marcată, dar mai ales originalitatea fiecăreia: fiecare stare să-și ducă activitatea conform definiției sale — să evite confuzia... iar justiția, scop ultim al vieții politice, este asigurată chiar prin aceasta“ [81]. Se vede că termenul de „stare“ este deseori folosit pentru a desemna aceste clase închinate unor funcții atât de limpede definite, fără ca totuși să fi gândit cineva să dezvolte paralelismul pe care această denumire îl sugerează. Este curios că această terminologie nu a dat prilejul unei apropieri cu studiile consacrate stărilor din Europa medievală și modernă; am fi aproape ispitit să repetăm observația făcută de dl. Lousse cu privire la cele două concepții, parlamentară și corporativă, care-și mai împărțeau acest din urmă domeniu la începutul acestui secol: „este aproape de necrezut că în veacurile aburilor și ale electricității, două curente ca acestea să se fi putut dezvolta unul lângă celălalt în vase închise: fără să se întâlnească vreodată și chiar ignorându-se“ [82]. Desigur, în cazul care ne interesează aici, trebuie să ținem seama de groaznica cezură a războiului. Trebuie de asemenea evitate confuziile: anumite noțiuni ca cea a „feudalității“ sau a „burgheziei“ au fost prea ușor extinse la instituții care prezentau analogii certe cu cele ale evului mediu european, dar care erau totuși foarte diferite prin originile lor, mediul lor geografic și istoric, chiar prin evoluția lor. Nu ar trebui repetată această eroare și asimilată în întregime „stărilor“ Europei medievale și moderne întreaga organizare socială comportând clase ierarhizate; Hintze avea dreptate să considere elementele care stabilesc diferența.

În sfârșit, această diviziune funcțională a societăților antice nu a supraviețuit reformelor care au organizat cetățile lumii greco-romane și au întins regimul lor întregului imperiu. Cu excepția influenței care se manifestă în câteva scrieri filozofice, trebuie să le căutăm urma în rituri religioase, ale căror sens și tradiție erau necunoscute de cea mai mare parte a contemporanilor. Și totuși, și acolo, criza care zguduie civilizația antică în declin pare să fi provocat reveniri stranii și renașteri neașteptate. Această definiție recentă a „triumfului lui Platon“ în organizarea politică și socială a Imperiului de Jos, este a unui maestru necontestat al istoriei romane:

„Prin numeroase trăsături, noua societate pare a fi chiar aceea pe care Platon o dorea: în capul statului, un principe filozof, asistat de o castă de înțelepți, întruniți deseori în consilii; apoi o castă de paznici, soldații și funcționarii, aceștia de asemenea militarizați; muncitorii și țăranii sunt țintuiți în umilele lor sarcini, dar statul se îngrijește să ocrotească firava lor viață și mai ales să le asigure mântuirea în lumea de dincolo. Ceea ce Platon visa pentru un oraș, se înfăptuiește într-un imperiu imens. Concepția universului, care se impune atât creștinilor cât și păgânilor, este chiar aceea a lui *Timeu*,

[81] *Op. cit.*, p. 257–258.

[82] *La société d'Ancien Régime*, I, p. 27.

creştinismul fiind în anumite privinţe o formă a platonismului accesibil maselor. De acolo decurg o concepţie a economiei dirijate care are drept obiect binele obştesc şi nu câştigul, o concepţie a artei, care trebuie să exprime intensitatea spirituală şi să se dezintereseze de trupuri. Această metafizică alegorică, această morală clericală, această artă liturgică, aceste ameninţări de inchiziţie, această învăţătură a catehismelor, totul anunţă frumoasele secole ale evului mediu“ [83]. Oare nu trebuie adăugat la aceste elemente constitutive ale unui ordin medieval „avant la lettre“, această diviziune funcţională a claselor, care pe de o parte aminteşte de cetatea lui Platon, dar totuşi anunţă, pe de altă parte, printr-o curioasă anticipaţie, *oratores*, *bellatores* şi *laboratores* ai regimului stărilor? Este limpede că regimul societăţii feudale a dat acestei organizări un alt sens şi că, prin structura sa cooperativă şi prin mijlocirea cutumelor şi a curţilor sale de judecată, a ajuns la un principiu de reprezentare necunoscut perioadelor precedente. Însă ideea însăşi a unei diviziuni funcţionale a claselor, în care clerul creştin a înlocuit preoţii zeilor decăzuţi, ne apare ca foarte veche; este vădit că ea urcă în timp mult dincolo de regimul feudal.

Cum am mai observat, nu ar fi singurul caz unde se poate constata că acesta şi-a integrat forme de organizare socială sau economică, care-i sunt anterioare. În unele sectoare, unde evoluţia feudală s-a înfăptuit mai încet, această particularitate este mai uşor de deosebit: «În Germania, faimoasa teorie a „scuturilor cavaleşti“ (*Heerschilde*) prezentată sub forma ei riguroasă de autorul lui *Sachsenspiegel* în jurul anului 1225, împarte nobilii în şase clase diferite şi interzice oricărui nobil, sub ameninţarea decăderii şi coborârii sale cu o treaptă în ierarhie, să deţină un feud al unui senior care nu se află în categoria imediat superioară lui; teoria, când o cercetăm mai îndeaproape, pare întemeiată nu pe ierarhia omagiilor, ci pe o eşalonare socială anterioară vasalităţii, nouă dovadă, printre atâtea altele, a încetinirii cu care vasalitatea a pătruns în Germania» [84]. Dacă cele mai competente autorităţi în materie admit în acest punct o „distincţie de clase preexistentă“ gradaţiei omagiilor [85], nu trebuie oare să presupunem o relaţie mai directă între diviziunea funcţională a claselor vechilor societăţi indoeuropene şi cea care prezidează, în al doilea mileniu al erei noastre, organizarea corporativă a stărilor şi adunărilor de stări, izvorâtă din raporturile feudale? Chiar în lipsa altor argumente, logica ar părea să o indice. În orice caz, chiar din veacul al XII-lea, când gradaţia omagiilor mai este încă, în ţările germanice, o instituţie relativ recentă, deosebirile dintre clase sunt bine stabilite şi pe deplin întemeiate în conştiinţa celor care fac parte din ele. Este în acelaşi timp caracteristică şi semnificativă povestea cu acel slujitor *(strator)* care s-a distins la asediul Tortonei şi căruia împăratul Frederic I Barbarossa voia să-i confere cingătoarea de cavaler. „Dar el, socotindu-se om din popor, voia să rămână în acel ordin“, afirmă cronicarul contemporan [86]. Nu ne putem înşela

---

[83] A. Piganiol, *L'empire chrétien* (325–395), apud *Hist. romaine*, IV, 2 (col. Glotz), p. 401.

[84] Ch. L. Perrin, *La société féodale*, *Rev. historique*, 68, CXLIV (1944), p. 117.

[85] M. Bloch, *La société féodale*, II, p. 84.

[86] Otto de Freisingen, *Gesta Frederici*, II, 23: „At ille, cum plebeium se dicere, in eodem ordine velle remanere“. Cf. Eberhard Otto, *Von der Abschliessung des Ritterstandes*, *Hist. Zeitschrift*, CLXII (1940), p. 24.

asupra unei conştiinţe foarte clară de clasă şi ataşamentului la un mod particular de existenţă, care se adevereşte superior chiar avantajelor accesului la altă treaptă socială. Această mentalitate nu este oare rodul unei îndelungate evoluţii şi nu ar duce ea la întâlnirea, în epocile îndepărtate, cu diviziunea funcţională a claselor vechilor societăţi?

Ne lipsesc datele pentru a adânci mai mult problema şi a trage toate concluziile pe care le comportă; în starea actuală a cunoştinţelor noastre, este foarte posibil ca alte lucrări să-i fi fost consacrate, lucrări pe care nu le cunoaştem. Pentru moment, ajunge să punem problema şi să subliniem necesitatea unui contact între cercetătorii care au studiat diviziunea claselor vechii societăţi indoeuropene și cea a regimului stărilor Europei medievale ca entităţi absolut independente. Considerându-le de mai sus, în ansamblul evoluției umane, aceste organizații diverse, dar totuși similare prin anumite trăsături fundamentale, ni se par a constitui etapele succesive ale aceluiaşi *proces* istoric. Instituțiile politice ale lumii greco-romane i-au întrerupt cursul timp de un anumit număr de secole, dar procesul şi-a reluat mersul cu forța irezistibilă a apelor subterane ieşite deodată la lumină, când legile Romei nu și-au mai impus supremația lumii cotropită de barbari.

Asupra acestei lumi revenită la tradiția orală a cutumei, la raporturile de servitute prin exploatarea domanială, la o diviziune funcțională a claselor și categoriilor sociale, s-a exercitat imperiul prin organizarea de tip feudal care a marcat ascensiunea evului mediu. Particularităţile acestor noi forme de dependenţă sunt cele care au determinat până la urmă structura corporativă a societăţii și au ridicat edificiul în care se stratifică, până la sfârșitul Vechiului Regim, corpurile, ordinele, adunările de stări. Nu trebuie însă nesocotit aportul acestui substrat care se cufundă într-un trecut îndepărtat și uitat, dar nu fără a trage totuși forțe a căror importanță nu trebuie subestimată.

Un singur exemplu va fi de ajuns pentru a ilustra această ipoteză. A fost deseori vorba, în studiul instituțiilor feudale, despre similitudinile pe care le oferă legăturile de dependență personală a societății japoneze cu cele ale vasalității europene. Paralelismul rămâne însă neîncheiat; nici o organizare corporativă ca aceea a stărilor în țările europene nu a luat naștere în raporturile feudalității nipone [87]. Desigur, condițiile istorice erau diferite și natura însăși a legăturii care lega pe vasal de senior era alta decât cea a contractului subînțeles prin omagiul european. Dar în aceste destine divergente a două organizații care oferă multe puncte de asemănare, lipsa substratului pe care îl descoperim sub instituțiile feudale ale Europei nu explică ea oare, într-o anumită măsură, cursul diferit al evoluției japoneze? Chestiunea ar merita poate să fie analizată sub acest unghi.

Aceasta este o problemă printre multe altele. La sfârșitul lucrării sale asupra societății feudale, Marc Bloch se gândea să „pregătească drumul unei anchete care îl va depăşi cu mult" [88]. Contribuind la completarea chestionarului asupra „prelungirilor feudalităţii europene" (care trebuie înţeleasă în cele două sensuri: spre trecut şi viitor în acelaşi timp), am fi fericiţi să trezim din nou atenția asupra originilor adunărilor de stări şi a naturii complexe a unei probleme care nu ni se pare complet rezolvată.

---

[87] O. Hintze, *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung, ibid.*, p. 28 și urm.
[88]. *La société féodale*, II, p. 252.

ADUNĂRILE DE STĂRI
ÎN EUROPA RĂSĂRITEANĂ ÎN EVUL MEDIU
ŞI INFLUENŢA REGIMULUI POLITIC BIZANTIN

Istoria stărilor și a adunărilor de stări, care constituie organul esențial al regimului politic în majoritatea țărilor europene, în evul mediu și în epoca modernă, înainte de sfârșitul Vechiului Regim, realizase, până la ultimul război, progrese considerabile.

Din inițiativa d-lui E. Lousse, profesor la Universitatea din Louvain, care ridicase deja problema aceasta la Congresul Internațional al Științelor istorice de la Varșovia în 1933, adunarea Comitetului aceleiași organizații, care s-a ținut la București în 1936, avea să purceadă la instituirea unei „Comisii externe pentru istoria Adunărilor de Stări", având ca președinte pe dl. Coville, ca vice-președinte pe dl. P. S. Leicht și ca secretar pe dl. E. Lousse; erau reprezentate opt țări: Germania, Belgia, Spania, Franța, Marea Britanie, Ungaria, Olanda și Polonia [1].

O primă serie de lucrări, adunată cu prilejul *Zilelor de Istorie a Dreptului*, la Lausanne, puțin timp după conferința de la București, a apărut în Buletinul Comitetului Internațional al Științelor istorice; printre acestea, cele ale d-lor G. de Lagarde asupra *ideii de reprezentare în operele lui William de Ockham* și E. Lousse *despre caracterele esențiale ale statului corporativ medieval*, capătă o valoare fundamentală pentru totalitatea acestor studii și terminologia lor [2].

Acestea nu trebuie să ne facă să minimalizăm meritele cu adevărat reale ale atâtor lucrări anterioare, printre care ajunge să cităm capitolul d-lui C. H. Mc. Ilwain în vol. VII din *Cambridge Medieval History*, lucrările mai vechi ale istoricului rus Kareev, ale istoricilor germani G. von Below, H. Spangenberg și O. Hintze, fără a mai ține seama de bogata bibliografie a istoriei parlamentului englez și a Stărilor generale și provinciale franceze. Ultimul Congres Internațional al Științelor istorice, care s-a ținut la Zürich la sfârșitul lui august 1938, a fost un prilej potrivit pentru a reuni colaborări, vechi și noi. Elveția a luat locul care i se cuvenea în desfășurarea acestor lucrări: la închiderea Congresului, o ședință a Comisiei asculta raportul secretarului asupra unificării vocabularului și constituirii unui anumit număr de comitete naționale. Președintele era în măsură să anunțe că, de-acum înainte, Comisia se orienta „progresiv spre scopul

---

[1] *Bulletin of the Intenational Committee of Hist. Sciences*, V, I, nr. 18, 1933, p. 85–96; *ibid.*, VIII, I, nr. 30, 1936, p. 188–189.

[2] *Histoire des Assemblées d'Etats, Bulletin of the Internat. Committee of Hist. Sciences*, IX, 4, nr. 37, 1937, p. 452 și urm.

final al activității sale, redactarea unei istorii comparate a adunărilor de stări" și că ea își propunea să „conducă în același timp studii teoretice asupra a ceea ce s-ar putea numi filozofia vechiului regim corporativ, precum și lucrări monografice și comparative asupra izvoarelor, pentru a pune în lumină... raporturile care au existat între evoluția ideilor și dezvoltarea așezămintelor" [3].

Cea mai mare parte a comunicărilor anunțate la Congresul de la Zürich au mai apărut în două volume ale Culegerii Lucrărilor Universității de la Louvain privind *Organizarea corporativă din evul mediu la sfârșitul Vechiului Regim*, din care ultimul a fost publicat în 1939 [4]. În acealași timp apărea la Viena lucrarea profesorului Otto Brunner, care avea să suscite comentarii în revistele istorice de limbă germană, unul din capitolele sale cele mai întinse fiind consacrat relațiilor principelui și Stărilor [5]. La data fatidică de 1 septembrie a aceluiași an, cortina de fier a războiului cădea de asemenea și asupra acestei activități care se dovedise până atunci atât de rodnică; din nefericire, nu s-a ridicat încă pentru autorul acestor rânduri, care nu a mai fost în măsură să afle ce s-a mai întreprins în această ordine de idei după sfârșitul cataclismului sau mai curând, pentru a rămâne în măsura exactă a evenimentelor, după suspendarea ostilităților. Singur, importantul capitol datorat d-lui R. Fawtier, în *l'Histoire du Moyen Âge* din colecția Glotz, i-a parvenit [6].

Asupra acestui punct trebuie să mai subliniez o altă particularitate a acestor studii, care mă izbise din momentul în care mi-au stârnit interesul, în împrejurări pe care am avut prilejul să le menționez în altă parte [7]: în primul rând, în mod evident absența României din ordinea de zi a lucrărilor unei organizații internaționale constituită la București; totuși, nici Iorga, a cărui activitate multiplă a atins deseori acest domeniu, nici vreun alt istoric român din generațiile mai tinere, nu s-a simțit atras atunci de acest gen de probleme. Nu se putea totuși nesocoti faptul că adunările de stări cârmuiseră Ungaria și Polonia într-o vreme când influența lor asupra vieții politice a Principatelor române fusese evidentă; mai trebuia ținut seama de „adunarea țării" sau „teritorială" (*Zemskii Sobor*) care se întrunea în Rusia moscovită și ale cărei numeroase trăsături aminteau de cele ale dietelor contemporane din Europa Centrală. Până și în Serbia, Jireček scosese la iveală, pentru evul mediu, instituții întru totul asemănătoare; prin forța lucrurilor, trebuia făcut loc în ansamblul acestor studii unui capitol privind cu precădere Europa răsăriteană și unor țări pe care ne obișnuisem să le considerăm în sfera civilizației și influențelor bizantine. Este adevărat că, asupra acestui punct, cercetarea istorică marca o opoziție foarte clară: „Pe vremea Nemanizilor, afirma Jireček cu deplină autoritate, vechile diete sârbești ... amintesc de adunările asemănătoare în

---

[3] *Ibid.*, XI, II. nr. 43, 1939, p. 191–193.

[4] Seria 2-a, fasc. 44, 1937 și 50, 1939. Cu părere de rău trebuie să adaug că mi-au rămas până acum inaccesibile.

[5] *Land und Herrschaft, Veröffentl. des Österr. Insituts für Geschichtsforschung*, Baden b. Wien, 1939. Cf. H. Mitteis, *Land u. Herrschaft*, *Historische Zeitschrift*, 163, 1940, p. 485 și urm.

[6] T. VI, partea I, Paris 1940, p. 233–259.

[7] Într-un memoriu asupra *Sfatului domnesc și adunarea stărilor în țările române*, prezentat la Academia Română la 30 noiembrie 1945 și apărut în *Memoriile secției istorice*, seria 3-a, XXXVIII, 1946, p. 4 și urm.

Ungaria, Bulgaria şi Bosnia, dar o adunare a Imperiului (Reichsversammlung) a rămas întotdeauna străină dreptului public bizantin“ [8]. Ne propunem acum să examinăm din nou această distincţie categorică pentru ca să putem cântări mai bine termenii şi concluziile pe care le comportă pentru istoria generală a acestor instituţii.

I. BAZELE CORPORATIVE ALE ADUNĂRILOR DE STĂRI

Pe de altă parte se cuvine într-adevăr să analizăm sensul pe care aceste lucrări diverse l-au dat regimului stărilor, originilor sale şi locului pe care-l ocupă în evoluţia constituţională a ţărilor europene care l-au practicat. Dl. Lousse a insistat deseori asupra contrastului celor două teze principale, care se mai opuneau încă la începutul acestui secol: concepţia *parlamentaristă*, care stabilea o legătură directă între parlamentele moderne şi cele din evul mediu, şi de la acestea la dreptul atât de puţin definit al vechilor germani; concepţia *corporatistă*, care porneşte de la un punct de vedere diferit, subordonând politicul socialului. «Noi credem că am demonstrat, scria el optând pentru cea de-a doua teorie, că trebuie să studiem obârşia unei adunări de stări mai puţin ca apariţia unei „instituţii“ noi, într-un regim considerat pe de altă parte ca neschimbat, ci mai degrabă ca încheierea unei serii de transformări generale, ca finalizarea unei „constituţii“, a unui sistem social, economic, juridic şi politic născut dintr-o lentă gestaţie. Punctul delicat nu constă în a spune la ce dată şi în ce împrejurări adunarea stărilor s-a întrunit pentru prima oară, ci de a defini în care moment statul corporativ îşi dobândeşte caracterele esenţiale şi se substituie fie organizării triburilor, fie statului feudal» [9]. Prin multiplicitatea privilegiilor şi a scutirilor, care fac din fiecare grup social un corp organizat şi distinct, înzestrat cu un statut juridic care-i aparţine în propriu, organizarea stărilor se deosebeşte întru totul de cea care stă la baza parlamentarismului modern şi contemporan. «Această societate, scrie dl. G. de Lagarde, rămâne, în ciuda tuturor tendinţelor spre unificare, un ansamblu de celule disparate şi deseori despărţite care, cu toate că formează un tot, o „stare“, constituie totuşi în sânul ei un amalgam curios articulat, unde se învecinează grupări teritoriale fără conştiinţă colectivă, a căror viaţă se rezumă în întregime la persoana seniorului, şi „oraşe“, „comune“, „corpuri“ sau „corporaţii“ cu forme multiple în care viaţa propriu-zis colectivă caută de pe acum să se exprime. „Ständestaat“ care începe să se contureze, este mai puţin „o“ societate decât un „agregat“ de mici societăţi [10]».

Fundamentul juridic al unui astfel de regim este în mod necesar cu totul diferit de cel pe care se construieşte sistemul politic şi electoral al democraţiei secolului al XIX-lea. Printr-o stranie revenire a împrejurărilor, el se apropie de anumite aspecte ale

---

[8] *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, Denkschr. der Kais. Akad. der Wiss., Wien, t. LVI, 1912, I, p. 23.

[9] *Les origines des assemblées d'Etats, Revue historique du droit français et étranger*, 4-e série, XIV, 1935, p. 698.

[10] *L'idée de représentation dans les oeuvres de Guillaume d'Ockham, Bullet. of the Internat. Committee of hist. Sciences*, IX, nr. 37, p. 485.

unei evoluții mai recente. Tot dl. Lousse este cel care a făcut o observație pătrunzătoare: „Ca și muncitorii vremurilor noastre, burghezii evului mediu obligă pe potentați să le acorde un drept particular și, în societatea corporativă în gestație, toate clasele sociale se află astfel înzestrate cu statute juridice proprii. Noțiunea de drept comun, în sensul roman și în sensul modern, a dispărut, ca să zicem așa, cu desăvârșire“ [11].

De altfel, mă voi mărgini aici să amintesc definițiile formulate de același autor pentru treptele unei ierarhii care caracterizează regimul, suprapunând ordinul sau statul corporației, și făcând din adunarea stărilor încoronarea edificiului. Obligațiile vasalității de a ajuta și sfătui duc până la urmă la această organizare complexă care se stabilește nu peste, nici sub suveranul teritorial, ci „față în față“ cu el, pentru a încuviința subsidiile de care are nevoie și a veghea în același timp la menținerea privilegiilor și „libertăților“ care sunt condiția acceptării acestor subsidii.

1. «Un corp sau corporație, în sensul larg al cuvântului, este o grupare compusă din indivizi care îndeplinesc aceeași funcție socială, care au interese economice asemănătoare și se bucură de un statut identic de ordin juridic privat, grupare care este ea însăși înzestrată, dacă nu cu o personalitate, cel puțin cu un statut juridic propriu, care depinde de ordinul corporativ în tot ceea ce privește organizarea internă și disciplina corporativă și care, pe de altă parte, ține de ordinea publică în tot ceea ce privește privilegiile politice și serviciile de interes general.»

2. «Un ordin sau o stare este o grupare compusă din corpuri cu aceeași funcție socială, de aceeași natură economică și cu același statut, care grupare este ea însăși înzestrată cu un statut juridic propriu și îndeplinește o funcție specială în ordinul dreptului public.»

3. «O adunare de stări este o adunare politică, compusă din reprezentanți ai ordinului sau ai ordinelor privilegiate din punct de vedere politic ale unei țări, care acționează în numele acestor ordine și al întregii țări, pentru a veghea, pe de o parte, la menținerea privilegiilor ordinelor, corpurilor și indivizilor, precum și la menținerea drepturilor fundamentale ale țării și, pe de altă parte, pentru a aduce principelui serviciile stipulate în carte, în schimbul drepturilor recunoscute și privilegiilor concedate de el» [12].

Acestea sunt, în mod evident, trăsăturile permanente și organele esențiale ale regimului stărilor; desigur, ele nu ating peste tot deplina lor dezvoltare, și se întâmplă cu acest sistem ceea ce se întâmplă și cu feudalitatea din care el provine și care nu este peste tot identică sieși și poate prezenta variante sau lacune; însă acestea sunt împrejurări de fapt care depind în speță de raporturile infinit diverse de forță sau de slăbiciune asupra cărora se sprijină relațiile suzeranului și vasalului, sau ale principelui și stărilor.

Însă, atunci, este de asemenea vădit, dacă se consideră regimul sub unghiul acestor preocupări sociale și economice înainte de a i se examina aspectul propriu-zis politic, că el nu mai apare atât de incompatibil cu organizarea și dezvoltarea instituțiilor

---

[11] *Les caractères essentiels de l'État corporatif médieval*, *ibid.*, p. 459.

[12] E. Lousse, *Parlamentarisme ou corporatisme? Les origines des assemblées d'Etats*, *Rev. hist. de droit français et étr.*, 4-e série, XIV, 1935, p. 696, n. 1 și 2; p. 699, n. 1. Cf. *Les caractères essentiels de l'état corporatif médiéval*, *Bullet. of the Intern. Committee of hist. Sciences*, IX, nr. 37, 1937, p. 460, 462.

bizantine şi că, cel puţin în ţările care arată în atât de multe domenii apropierea sau încrucişarea aceloraşi influenţe, nu poate fi absolut exclusă posibilitatea unei sinteze sau a unei fuziuni a acestora cu adunări de stări de stil occidental. Aceasta este problema pe care am dori să o supunem atenţiei, atât a istoricilor adunărilor de stări din Europa feudală cât şi a celor ai imperiului şi ai instituţiilor Bizanţului.

II. BAZELE CORPORATIVE ALE REGIMULUI CONSTITUŢIONAL BIZANTIN

Supravieţuirea anumitor instituţii bizantine pe teritorii care au trecut sub alte dominaţii, atât în Serbia medievală cât şi în regatul Siciliei sau în principatele din Orientul latin, este astăzi un fapt bine stabilit [13]. Dar se poate oare împinge acest paralelism dincolo se sfera propriu zis administrativă? Este cu atât mai necesar, după ce am amintit elementele esenţiale ale regimului stărilor sau ale „statului corporativ medieval" din Occident, să schiţăm într-un rezumat tot atât de scurt, trăsăturile fundamentale ale regimului constituţional bizantin. Însă trebuie să recunoaştem de pe acum că întâlnim acolo cu totul alte influenţe, de origine cu totul diferită de cea a relaţiilor feudale din care purcede şi se dezvoltă sistemul politic al Europei occidentale şi centrale în evul mediu.

La originea organizării constituţionale a Bizanţului găsim într-adevăr o tradiţie antică, aşa cum o stabilise Roma în ultimele secole ale Imperiului de Jos. Cei trei factori pe care se sprijinea guvernul Imperiului roman, cel puţin în teorie, erau senatul şi poporul, S. P. Q. R., la care epocile de anarhie militară au adăugat armata, ale cărei legiuni au devenit corp de soldaţi de meserie, care-şi impuneau voinţa prin forţă. Când Constantin a inaugurat o nouă Romă pe malurile Bosforului, în mod cu totul firesc el a transplantat acolo instituţiile vechii Rome care îndeplineau aceleaşi atribuţii.

Imperiul de Răsărit a avut astfel de la început un *Senat*, care la acea vreme îndepărtată se confunda oarecum cu consistoriul imperial. „Era, scria asupra acestui subiect J. B. Bury, un consiliu restrâns, compus din persoane care figurau acolo în virtutea funcţiilor administrative în care le numise împăratul" [14]. Definiţia ilustrului bizantinolog englez nu este întru totul în acord cu faptele. Ştim într-adevăr că, chiar sub domnia lui Constanţiu, la mijlocul veacului al IV-lea, numărul senatorilor la Constantinopol a fost ridicat de la 300 la 2 000 [15], ceea ce ne permite să presupunem că această demnitate devenise onorifică, aşa cum era şi la Roma.

Cu toate acestea, împrejurările aveau să dea acestei adunări un rol mai însemnat, cel puţin în primele secole ale istoriei Bizanţului. Charles Diehl subliniase deja rolul

[13] Cf., asupra acestui subiect, Jireček, *op. cit.*, p. 22–23, şi A. Soloviev, *Les juges et les tribunaux dans les cités de l'empire serbe d'Etienne Douchan* (în sârbeşte, cu rezumat în limba franceză), *Bulletin de la Soc. Scientifique de Skoplié*, VII–VIII, 1929–1930, p. 147 şi urm. Pentru Orientul latin, vezi Cl. Cahen, *La Syrie du Nord à l'époque des Croisades et la principauté franque d'Antioche*, Paris, 1940, p. 450 şi urm.

[14] J.-B. Bury, *The constitution of the later Roman Empire*, în *Selected essays*, ed. H. Temperley, Cambridge, 1930, p. 106 şi urm.

[15] G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, p. 26.

important al senatului (σύγκλητος) sau chiar (ἱερὰ σύγλητος) la venirea la putere a anumitor împărați, din veacul al V-lea până într-al VII-lea, nu numai pentru îndeplinirea formelor impuse de ceremonial, dar chiar pentru stabilirea unei noi domnii [16]. La moartea lui Marcian în 457, Leon I a fost desemnat prin votul senatului (ψήφισμα); tot senatul a fost cel care a ridicat pe tronul imperial pe Justin I în 518. Pe vremea lui Iustinian, autoritatea împăratului a crescut într-atât încât ceilalți factori au rămas în umbră, mai ales după eșecul răscoalei Nika în 532; dar sub urmașii săi și chiar sub cei ai lui Heraclius, cu toate că faptul poate părea straniu, adunarea își reia drepturile. Ea intervine în 641 pentru a îndepărta de la succesiune pe împărăteasa Martina și pe fiul ei Heracleonas, și pentru a proclama pe Constanțiu II, nepotul lui Heraclius. În mulțumirile pe care le adresează senatului, tânărul împărat îndeamnă pe senatori să vegheze împreună cu el la salvarea comunității supușilor săi (τῆς κοινῆς τῶν ὑπηκόων) [17]. Acest termen este semnificativ în sine; el pare să arate că factorii responsabili în cârmuirea statului, au, mai curând, un simț al comunității decât al autocrației.

Situația critică a imperiului, în luptă cu cotropitorii arabi și bulgari, avea să impună foarte curând dictatura militară a Isaurienilor, al căror regim autoritar nu era totuși lipsit de orice contact cu opinia publică, cum o dovedesc adunările poporului capitalei, adunări numite *silentia*. Dar chiar și atunci, senatul, împreună cu ceilalți factori constituționali, își regăsește atributele la suirea pe tron a lui Leon IV [18]. De fapt, în veacul al IX-lea, dinastia macedoneană este cea care concentrează în mâinile sale toate puterile statului. *Novela 47* a lui Leon cel Înțelept consemnează în mod oficial încheierea unei întregi evoluții, amintind că „altădată, când sistemul statului era altul, modul de a orândui treburile era de asemenea diferit; totul nu era atunci lăsat numai prevederii împăratului, căci erau probleme a căror discutare și opțiune revenea senatului. Dar astăzi totul depinde de gândirea împăratului și, cu ajutorul Domnului, trebuie orânduit numai prin grija sa“ [19].

Și totuși, după un interval de peste două sute de ani, senatul, care fusese redus la funcțiuni pur decorative, avea să-și redobândească întreaga sa influență în cursul crizei din veacul al XI-lea, în timpul căreia Bizanțul prezintă aspectul singular — și de altfel unic în vremea aceea — al guvernării unei birocrații civile opusă elementului militar și feudal, conflict ale cărui consecințe aveau să fie fatale imperiului. Sub domnia lui Constantin al IX-lea Monomahul și a lui Constantin al X-lea Dukas, asistăm la o nouă intervenție a senatului în treburile publice, precum și la o modificare a constituției sale, rangul de senator putând fi atribuit nu numai patricienilor, dar și protospatarilor. Astfel, în acest corp „ales și venerabil“ puteau intra nu numai membrii înaltei aristocrații a capitalei, dar și oameni de origine mai puțin ilustră, care s-au distins prin studiile sau capacitatea lor: Psellos și Likudis sunt exemple destul de cunoscute. La un moment dat, a fost chiar vorba de o tendință de „democratizare“ a înaltei adunări prin înmulțirea

---

[16] *Le sénat et le peuple byzantin aux VII-e et VIII-e siècles, Byzantion*, I, 1924, p. 201 și urm.
[17] Teofan, ed. de la Bonn, p. 342.
[18] G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 120.
[19] Zach. de Lingenthal, *Jus Graeco-Romanum*, III, p. 159.

continuă a membrilor săi. Attaliat pomenește, cu oarecare exagerare, „miriade" de senatori [20].

Dezastrele care au marcat sfârșitul secolului și nevoia de a face față altor primejdii, au pus capăt regimului civil și au realizat, odată cu venirea pe tron a Comnenilor, hegemonia marilor feudali din Asia Mică, din care provenea însăși noua dinastie. Senatul și-a continuat însă existența până la sfârșitul Imperiului bizantin, devenind din nou o adunare restrânsă de înalți demnitari la ordinele suveranului.

Am avut prilejul să pun în evidență, în alte studii [21], rolul factorului *popular* în viața politică a imperiului. Aceasta este o formațiune specifică a lumii bizantine, care-și trage de asemenea originea din elemente politice și sociale proprii antichității clasice. Poporul este reprezentat prin „deme", organizații de cartier a căror tradiție elenică este foarte veche și caracterul corporativ destul de bine marcat, fiecare stradă fiind de obicei rezervată unei meserii sau unei corporații. Bineînțeles, este vorba de populația urbană, cetățile (πόλεις) fiind centrul firesc al vieții economice și politice a lumii antice, a cărei structură socială a devenit moștenirea Bizanțului. Aceste organizații locale constituie de asemenea unități militare, „demotes" putând fi chemate, în caz de primejdie, să apere zidurile cetății. Într-o vreme care nu poate fi exact precizată, demele se grupează în „facțiuni", adevărate partide care sunt desemnate prin culorile albastră, verde, albă sau roșie pe care le poartă la jocurile sportive ale Hipodromului; acțiunea lor asupra mersului evenimentelor nu este mai puțin considerabilă. Având în frunte „demarci" și „democrați", partidele, printre care Albaștrii și Verzii se află pe primul loc, se afirmă ca o putere politică, participă la proclamarea împăraților și interpelează direct pe șeful statului cu prilejul întrunirilor tumultoase din Hipodrom. Suveranul se sprijină pe rând pe una sau alta din „culori", care reprezintă straturi sociale diferite; în jurul Albaștrilor se adună mai degrabă aristocrația și clasele avute ale Capitalei și ale orașelor mari, precum și oamenii din dependența lor, în schimb Verzii recrutează cea mai mare parte a aderenților lor în populația porturilor și a cartierelor de meseriași. Mai târziu, contrastul se accentuează și în domeniul religios, iar Albaștrii ortodocși se opun Verzilor monofiziți, care par să dețină de asemenea și monopolul agitației antisemite. Când, în 532, Iustinian a încercat să-și impună voința facțiunilor, el a trebuit să înfrunte răscoala comună a Albaștrilor și a Verzilor, care ar fi putut să-l răstoarne, dacă nu ar fi fost salvat la timp de cel de al treilea factor constituțional: armata.

Imperiul bizantin a cunoscut deci, mai ales în veacurile al V-lea și al VI-lea, o puternică organizare a populației orașelor în deme și facțiuni, răspândită în toate provinciile și cetățile principale și constituită pe o bază corporativă, dar având atribuții politice și militare. Această organizare și-a atins apogeul în epoca tulbure a lui Mauriciu și Phocas; lupta dintre Albaștri și Verzi degenerează atunci într-un adevărat război civil, care afectează sensul însuși al cuvântului „democrație" în lexicul bizantin [22]. Criza determinată

---

[20] G. Ostrogorsky, *ibid.*, p. 231, 241.

[21] G. I. Brătianu, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, p. 91 și urm. Cf. de asemenea A. P. Diakonov, *Les dèmes et les factions à Byzance aux V-e, VI-e et VII-e siècles* (în limba rusă), *Vizantiskij Sbornik*, I, Moscova, 1945.

[22] Cf. studiului nostru asupra *Démocratie dans le lexique byzantin à l'époque des Paléologues*, în *Memorial Mgr. Louis Petit.*

în veacul al VII-lea de invaziile perşilor și arabilor, precum şi împrejurările care au stabilit regimul autoritar al lui Heraclius, slăbeşte organizarea demelor şi facțiunilor, care sunt de asemenea afectate de pierderea marilor metropole din Siria şi Egipt cucerite de Islam. Totuși, nu se poate vorbi de o dizolvare sau „lichidare" a partidelor, care păstrează dreptul să fie consultate în anumite împrejurări. Până și un adevărat dictator cum era împăratul iconoclast Constantin al V-lea, înțelegea să asocieze poporul Constantinopolului la reformele sale religioase şi mai ales la urmărirea monahilor. S-au ținut atunci adunări denumite *silentia*, în ciuda faptului că acolo se vorbea foarte mult despre chestiunile la ordinea zilei; nu ştim însă cum se întruneau. Am aflat numai că într-o anumită împrejurare, împăratul s-a adresat mulțimii din Hipodrom „urcat pe treptele facțiunii roșii"[23]. Aceasta ar putea fi o indicație că demele nu lipseau de la aceste manifestații, cu toate că numele lor nu a fost pomenit. Ele tind însă să devină formațiuni de paradă, destinate să joace un rol de figurație în ceremoniile oficiale aşa cum sunt descrise în veacul al X-lea în scrierile lui Constantin Porfirogenetul. În perioada următoare, demele și facțiunile urbane se retrag din ce în ce mai mult în fața elementului feudal care-și impune preponderența la declinul imperiului și al instituțiilor bizantine[24]. Poate că amintirea a ceea ce au fost pe vremuri aceste organizații s-a păstrat în „adunările poporului" pe care le găsim la începutul istoriei Veneției[25], dacă nu în mișcările de revoluție socială atât de dese în imperiul Paleologilor în veacul al XIV-lea, unde alte influențe se fac simțite[26].

În sfârșit, al treilea factor, *armata*, figurează de obicei în adunări atunci când este vorba de proclamarea unui împărat sau de desemnarea moștenitorului său: ea exercită deseori o influență decisivă asupra conducerii imperiului prin „pronunciamentos" care se repetă în cursul întregii istorii bizantine. Ar fi de prisos să reproducem aici seria lor: este de ajuns să amintim că reforma administrativă atribuită lui Heraclius — împărțirea teritoriului în „teme" cârmuite de strategi — asigură supremația elementului militar, care nu va fi contestată până la reacția birocrației civile în veacul al XI-lea. Răsturnarea acestui regim al mandarinatului și revenirea la un guvern militar sub Alexis Comnenul, au fost opera armatei aliată cu marii feudali. Nu este însă lipsit de interes să constatăm că în cursul acțiunii lor, capii acestei armate erau conștienți de rolul pe care şi-l asumau în locul altor factori. Chiar la o epocă mai recentă, când Alexis al III-lea Anghelos l-a detronat în 1195 pe fratele său Isaac al II-lea, cronicarul s-a crezut dator să noteze, ca o împrejurare de o importanță deosebită, că „poporul, aflând această veste, nu a opus nici o rezistență, ci toți au rămas liniștiți și s-au arătat de acord, fără să ridice vocea şi să se lase înflăcărați de o dreaptă mânie pentru faptul că armata le răpise alegerea

---

[23] Migne, *Patrologie grecque*, t. 100, p. 1136. Cf. Ch. Diehl, *art. cit.*, p. 211.

[24] G. I. Brătianu, *La fin du régime des partis à Byzance*, *Rev. hist. du Sud-Est Européen*, XVIII, 1941, p. 49 și urm.

[25] Cf. N. Iorga, *Les commencements de Venise*, Acad. Roumaine, *Bullet. de la sect. hist.*, XVIII, 1931, p. 13.

[26] A vedea în legătură cu acest subiect lucrarea mea *Privilèges et franchises municipales dans l'empire byzantin*, p. 115 și urm., și P. Charanis, *Internal strife in Byzantium during the fourteenth Century*, *Byzantion*, XV, 1941, p. 208 și urm.

împăratului, pe care de obicei ei înșiși îl alegeau“ [27]. Nu se poate să fie vorba aici decât de o amintire târzie a rolului demelor și facțiunilor, care participau pe vremuri la proclamarea noului împărat.

Ceea ce ni se pare mai izbitor și poate fi legat mai nemijlocit de preocupările care fac obiectul acestei comunicări, este colaborarea între cei trei factori constituționali menționați de izvoare în anumite împrejurări. Am mai avut prilejul să amintesc de scrisoarea din 11 februarie 687 a lui Iustinian al II-lea către papa Ioan, în care se găsește enumerarea diverselor corpuri constituite, ai căror delegați luau parte la adunarea de revizuire a actelor celui de al VI-lea Consiliu ecumenic. La această adunare asistau într-adevăr patriarhii orientali, trimisul papei, „prea sfântul senat“ (sanctissimus Senatus), mitropoliții și episcopii care se găseau atunci la Constantinopol, ofițerii din garda imperială (scholes et excubitores), delegați ai demelor urbane (collegia popularia), ai șapte corpuri de armată a temelor (Opsikion, Anatolia, Thracesieni, Armeniaci, Italia, Sicilia, Africa) și ai flotei imperiale (Karabisianoi) [28]. Cu prilejul unei dispute religioase — știm însă care era locul ocupat atunci de aceste chestiuni în spiritul public — s-a ținut la Bizanț o adunare a „stărilor“ imperiului [29], dacă ne este permis să folosim acest termen în alt sens decât cel obișnuit. Nu este mai puțin adevărat că în forme diferite, și pornind de la o tradiție cu totul diferită a organizării constituționale, avem de asemenea în lumea bizantină exemplul unei adunări unde sunt reprezentate categorii sociale și profesionale, constituite în corpuri, care participă la anumite deliberări prin mijlocirea delegaților lor. Căci rolul lor nu pare să fi fost mărginit numai la aceste discuții de ordin teologic; într-adevăr, aproape un secol mai târziu, la 24 aprilie 776, Leon al IV-lea își desemna succesorul în persoana copilului Constantin al VI-lea, care era încoronat alături de el, cu asentimentul și în prezența delegaților „temelor și ai senatului, și ai trupelor exterioare, și ai tuturor orășenilor și meseriașilor“ (Οἵ τε τῶν θεμάτων καὶ τῆς συγκλήτου καὶ τῶν ἔσω ταγμάτων καὶ τῶν πολιτῶν πάντων καὶ ἐργαστηριακῶν) [30]. Desigur se cuvine să nu exagerăm rolul acestor elemente diverse cu prilejul solemnității încoronării, dar nu este mai puțin caracteristic faptul că împăratul a ținut să-i dea aparența unui act îndeplinit cu asentimentul corpurilor constituite și al reprezentanților lor, printre care figurează și cei ai negoțului și meseriilor. Să amintim în sfârșit, că pe măsură ce scade importanța anumitor factori laici, care erau chemați să se pronunțe în împrejurări asemănătoare, puterea *Bisericii* crește. Biserica se afirmă din ce în ce mai mult ca o forță care nu trebuie nesocotită, ea rămânând totuși subordonată puterii imperiale; ea a ieșit mai puternică din lunga criză a iconoclasmului din secolul al VIII-lea.

---

[27] Nicétas Akominatos Choniates, ed. de la Bonn, p. 600: καὶ τῶν ἐκ τοῦ δήμου πρὸς τὴν ἀκοὴν τῶν ἠγγελμένων οὐδέν τις ἀτάσθαλον ἐνεόχμωσεν, ἀλλ' ἠρέμησαν μὲν πάντες καὶ συνεπευδόκησαν τοῖς ἀκουσθεῖσι, μήτε βατταρίσαντες μήτε ἀναφλεγέντες πρὸς δικαίαν ὀργὴν οἷς εἰωθός αὐτοῖς βασιλέα χειροτονεῖν ὑπὸ τῶν στρατοπέδων χαὶ τοῦτο ἀφήρηται. Datorez comunicarea acestui pasaj amabilității d-lui V. Grecu.

[28] Cf. Charles Diehl, *art. cit.*, în *Byzantion*, I, p. 208 și L. Bréhier în Fliche-Martin, *Hist. de l'Église*, V, p. 192. Textul în Migne, *Patrologie latine*, t. 96, p. 427.

[29] Este termenul pe care l-am folosit în studiul meu asupra *La fin du régime des partis à Byzance*, *Rev. hist. du Sud-Est Européen*, XVIII, p. 51.

[30] Teofan, ed. de la Bonn, p. 442. Cf. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 120.

Trebuie deci să repet aici observaţia pe care am făcut-o într-un memoriu recent prezentat Academiei române; examinând posibilitatea unei influenţe bizantine asupra anumitor particularităţi ale instituţiilor Italiei medievale, ipoteză asupra căreia îmi propun să revin, am afirmat atunci că şi la Bizanţ „era un fel de reprezentare, cel puţin formală şi decorativă, a anumitor corpuri constituite, dar stabilită pe alte baze decât cele care au provenit din regimul feudal, într-o vreme când acesta nu avusese încă timp să se dezvolte în Occident. *Cu alte cuvinte, Imperiul de răsărit ar fi putut să constituie un fel de reprezentare semi-corporativă, a cărui organizare nu s-ar fi deosebit prea mult în trăsăturile ei esenţiale de cea din statele occidentale, cu toate că era stabilită pe cu totul alte baze*“ [31]. Această concluzie se apropie în oarecare măsură de cea a unui istoric renumit al instituţiilor bizantine, G. Ostrogorsky, care remarca şi el că: „Senatul, poporul organizat în deme şi armata reprezintă factorii politici prin a căror acţiune puterea imperială este limitată, mai ales la începuturile istoriei bizantine. Însă, încetul cu încetul, însemnătatea acestor factori politici, bazaţi pe tradiţia romană, tinde să dispară, în timp ce se reducc vechea administraţie municipală şi întreg aparatul statului se află concentrat în mâinile împăratului şi ale birocraţiei sale“ [32]. Descoperim astfel în Bizanţ o evoluţie destul de asemănătoare cu cea a monarhiilor occidentale din epoca modernă, care au redus rolul stărilor în cârmuire în folosul absolutismului regal, cu deosebirea că aici, această transformare s-a produs cu aproape un mileniu mai devreme.

Şi totuşi, după cum stările n-au dispărut în monarhiile Vechiului Regim în Europa occidentală, ci ele n-au făcut decât să-şi piardă din importanţa lor politică, nici în Bizanţ vechii factori constituţionali nu au fost îndepărtaţi cu totul din viaţa imperiului. Senatul, mai ales, a continuat să-şi ţină şedinţele sub forma unei consfătuiri a înalţilor demnitari, în obedienţa suveranului şi convocaţi de el, după cum voia el şi potrivit nevoilor lui. Capii armatei, care în mare parte deveniseră feudali, şi-au exercitat de asemenea înrâurirea în ceea ce rămăsese din vechiul şi gloriosul imperiu al Romei orientale. Dar la aceasta nu s-a ajuns decât după o lungă decadenţă. Faptul singular şi care dă mai mult de gândit, este desigur existenţa acestei reprezentări corporative într-o epocă mai veche a istoriei bizantine, care pare o prefigurare îndepărtată a regimului stărilor, fără ca să se poată însă stabili un raport oarecare între cele două organizări a căror structură se arată atât de diferită. Dar această diversitate a originilor nu exclude contacte într-o epocă mai târzie, şi este cazul să ne întrebăm dacă regimul politic al anumitor ţări limitrofe, ale Europei feudale şi ale lumii bizantine în acelaşi timp, nu a păstrat urme ale acestei încrucişări de influenţe, exemple din care atât de multe au fost subliniate în domeniul mai cunoscut al literelor şi artelor. Această chestiune ar trebui să comporte cercetări mai întinse, dar putem de pe acum să examinăm anumite aspecte şi, cel puţin, să delimităm aria geografică unde pare posibil să culegem fapte care ne interesează şi să constatăm existenţa aşezămintelor pe care ne propunem să le folosim ca termeni de comparaţie.

---

[31] *Adunările de stări în ţările Europei centrale, Analele Acad. Rom., mem. secţ. istorice*, seria 3-a, XXIX, 1947, p. 247–248.

[32] G. Ostrogorsky, *ibid.*, p. 17–18. Cf. O. Treitinger, *Vom oströmischen Staats u. Reichsgedanken, Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa*, IV, 1940, p. 3–4, n. 8.

III. INFLUENŢA BIZANTINĂ ASUPRA REGIMULUI STĂRILOR ÎN EUROPA RĂSĂRITEANĂ

Trebuie să subliniem mai întâi o latură oarecum negativă a problemei care nu a fost tratată până acum în acest mod, cel puţin atât cât ştiu eu. Toată lumea este de acord să constate că în Italia regimul adunărilor de stări a avut o dezvoltare limitată a cărei cauză principală este atribuită, pe bună dreptate, opoziţiei pe care o întâmpină în organizarea comunală, care concentrează în mâinile burgheziei cârmuirea republicilor conduse de cetate.

„În Italia, ne spune un specialist al acestor studii, stările suferă, ceea ce este firesc, de consecinţele expansiunii autonomiilor municipale. Stările nu pot să reziste decât în unele ţări: Sicilia, regatul Neapole, Sardinia, Statele Bisericii, patriarhatul de Aquilea, domeniile Casei de Savoia, marchizatele de Montferrat şi de Saluzzo. În celelate teritorii, puterea crescândă a oraşelor a dus la dizolvarea unităţii de stat sau provinciale şi prin urmare, adunarea stărilor devine imposibilă“ [33].

Desigur, nu este nimic de obiectat la această definiţie; regimul stărilor având ca trăsătură esenţială reprezentarea unor categorii sociale diferite, printre care burghezia nu este decât o parte dintr-un tot — starea a „treia“ luând loc lângă cler şi nobilime — exerciţiul exclusiv al puterii de către un singur ordin, în incinta cetăţii, dă naştere în mod necesar unei alte forme de guvernare. Ceea ce este însă mai curios este că această deosebire fundamentală subzistă chiar atunci când unitatea originară a regimului comunal se destramă la rândul ei şi provoacă, în cadrul instituţiilor urbane, rivalităţile dintre patriciat şi meserii, dintre *popolo grasso* şi *popolo minuto*, care umplu istoria frământată a marilor comune italiene din veacurile al XIII-lea şi al XIV-lea. Pentru ce oare această nouă împărţire în clase şi categorii sociale care îşi dispută conducerea treburilor obşteşti şi opun câteodată marea burghezie negustorească proletariatului industrial, nu a dus la o reprezentare politică în stilul adunărilor de stări, în timp ce era limpede că organizarea populaţiei urbane era net corporativă? Problema ni se pare mai complexă şi îşi găseşte explicaţia în unele particularităţi ale vieţii comunale din Italia, care se apropie de manifestările factorului popular în istoria bizantină, fără ca între ele să se poată stabili o relaţie mai directă.

Este totuşi ciudat să constatăm, împreună cu un alt istoric al comunelor italiene, că „organizarea iniţială a populaţiei urbane pe cartiere nu va dispare. Bazată pe obiceiuri religioase (fiecare asociaţie de cartier are propria ei biserică), pe tradiţii simbolice (scuturi, flamuri), pe rivalităţile locale, ea va mai dura secole încă; până în zilele noastre a mai supravieţuit defilarea pitorească a cartierelor (Contrade) la Pallio din Siena. Chiar marile diviziuni care cuprind mai multe cartiere şi împart oraşul, în şase la Florenţa, în patru la Pisa, în trei la Siena, au o valoare care nu este numai administrativă... Organizarea militară (fiecare mare diviziune teritorială constituind un fel de corp de armată, fiecare cartier un batalion) întăreşte şi mai mult aceste „fraternităţi locale“. Desigur,

---

[33] P. S. Leicht, *L'introduction des villes dans les Assemblées d'états en Italie, Bullet. of the Internat. Committee of hist. Sciences*, IX, nr. 37, p. 419.

gruparea castelor unele lângă sau împotriva celorlalte, în luptele lor, concentrarea mai puternică a oamenilor din popor *(popolani)* în jurul meseriilor, pun în cumpănă semnificația societăților de cartier. *În cursul istoriei lor politice, republicile italiene șovăie între sistemul circumscripției și cel al grupărilor profesionale*, preferând, în general, pe acesta din urmă, fără să poată însă renunța la primul" [34]. Trebuie de asemenea ținut seama de acest factor atât de important al politicii cetăților italiene în evul mediu, factor care marchează, între altele, cu o amprentă atât de puternică, toate fazele istoriei florentine: *partidul*. „Existența partidelor politice este de altfel recunoscută în drept prin constituție, chiar de la începutul veacului al XII-lea. În primele statute găsim termenul de *popor* opus celui de *nobil*. De la început, grupările politice nu corespund exact diviziunilor sociale: din punct de vedere social, poți fi membru al nobilimii și să aparții partidului poporului, și invers; un document din 1222 ne spune: *Milites Placentiae et illi de populo qui ad milites attendunt; et populus Placentiae et illi milites qui ad populum attendunt*" [35]. Acestea sunt grupări și diviziuni care contravin organizării corporative a stărilor, căci aceasta din urmă respectă, în sensul strict al termenului, delimitarea dintre categoriile sociale. Numai la sfârșitul Vechiului Regim, când se vor confunda toate noțiunile față de ridicarea unei ordini noi, contele de Mirabeau va putea fi ales deputat al stării a treia.

Totuși, ne izbește similitudinea pe care o prezintă aceste caractere atât de distincte ale organizării comunale a orașelor din Italia (dintre care trebuie desigur să exceptăm Veneția unde, în aceeași epocă, a triumfat cea mai intransigentă dintre oligarhii), cu unele trăsături fundamentale ale constituirii poporului marilor cetăți bizantine. Aceste organizații de cartier nu ar fi oare o îndepărtată supraviețuire a demelor, iar partidele nu amintesc în mod straniu de facțiunile de odinioară, până la punctul de a opune în anumite împrejurări Albii Negrilor, ca odinioară Albaștrii Verzilor? Se știe că organizarea facțiunilor a dăinuit la Roma până în veacul al VI-lea și că regele Teodoric s-a străduit să mențină echilibrul între partidele Circului, așa cum făcea și împăratul la Constantinopol [36]. Apoi urma se pierde, și nu s-ar putea spune dacă *exercitus romanus*, miliția populației romane, menționată în veacul al VII-lea de *Liber Pontificalis*, este sau nu o continuare a tradiției. Nici nu este cazul să reluăm aici tema vechii discuții, anume dacă organizarea comunală din evul mediu italian a putut păstra un oarecare raport cu cea a orașelor antichității romane, a cărei existență topografică, de cele mai multe ori, o prelungește. Să ne mulțumim să constatăm că noțiunea de cartier și cu precădere cea de partid, se arată incompatibile cu gruparea socială și politică a stărilor. Ordinului corporativ, precumpănitor în organizarea lor în țările care au făcut din el regimul lor, cea mai mare parte a orașelor italiene opun un alt corporatism; unele din aspectele acestuia prezintă o asemănare destul de izbitoare cu cea a demelor și facțiunilor din epoca romană și bizantină. Acest prim rezultat al investigației noastre este de

---

[34] S. Luchaire, *Les démocraties italiennes*, p. 104–105.

[35] *Ibid.*, p. 70.

[36] E. Condurachi, *Factions et jeux du cirque à Rome au début du VI-e siècle*, *Rev. hist. du Sud-Est Européen*, XVIII, 1941, p. 95 și urm.

altfel, în esență, negativ, cum am lăsat chiar să se ghicească; el subliniază mai curând o opoziție decât marchează o apropriere.

* * *

Același lucru nu se întâmplă în țările din Europa orientală, asupra cărora influența Bizanțului s-a exercitat mai direct și mai îndelungat și unde aceasta întâlnește, în ultimele secole ale evului mediu, influența feudalității și a instituțiilor cărora le-a dat naștere în Occident. Geografia ne indică de la sine care sunt „marginile" ale căror istorie politică și instituții oferă exemple ale acestei întâlniri de civilizații și concepții politice atât de diferite: pe de o parte este Serbia medievală, până la cucerirea ei definitivă de către turci la mijlocul secolului al XV-lea, pe de altă parte principatele Țării Românești și Moldovei, a căror existență autonomă s-a prelungit până la fuziunea lor în statul român independent în veacul al XIX-lea. Nu putem include în aceeași categorie Bulgaria, ale cărei legături au fost mult mai puțin strânse și care a fost copleșită de cucerirea otomană chiar la sfârșitul veacului al XIV-lea. În ceea ce privește Rusia, de care ne vom ocupa mai departe, ea constituie de pe atunci, ca de altfel din toate timpurile, o lume aparte.

Dietele Serbiei medievale, pe vremea Nemanizilor, au fost studiate de Jireček; aceste adunări comportă două trepte, ca stările provinciale și generale din țările occidentale, dar constituirea lor este mai puțin precisă. Dieta generală sau *sbor* prezintă mai multă asemănare cu cele, complet feudale, ale ultimilor regi Arpadieni din Ungaria; ea întrunește într-adevăr nobilimea, cei „mari" *(velmuži),* cneji sau voievozi, și „războinicii" *(vojini),* precum și reprezentanții clerului, episcopii, egumenii și monahii. Echivalența acestor ordine este lesne de găsit în seniorii și cavalerii *(barones et milites)* monarhiilor feudale din Occident; dar trebuie să notăm că ele corespund de asemenea „arhonților și soldaților" (ἄρχοντες καὶ στρατιῶται) Imperiului bizantin al Paleologilor sau ai despotatului grec din Epir. Titlul sârbesc de *vlastelin* este de altfel traducerea exactă a celui de arhonte, iar epitetele: „puternic, foarte ilustru, de înaltă obârșie" care îi sunt atribuite, sunt traduse tot din grecește. Întâlnim și alte urme bizantine în constituirea adunărilor locale ale regiunilor mediteraneene din imperiul lui Ștefan Dușan, care anexase, în Macedonia și în Tesalia, provincii întregi aparținând grecilor. Numele cu care sunt desemnați: „seniorii și țara" *(vlastele i chora, boliare i chora)* arată nu mai puțin limpede, în valea Vardarului sau în regiunea Strumița, persistența vocabularului și instituțiilor Bizanțului [37]. Este vădit că asupra regimului constituțional al imperiului sârbesc se exercită o dublă influență; ea ar fi putut desigur să dea naștere unor dezvoltări interesante [38], de n-ar fi fost dezmembrarea posesiunilor lui Dușan, urmată de cucerirea otomană care le-a scurtat durata. Despotatul din veacul al XV-lea nu mai este decât o anexă a coroanei ungare, înainte să dispară, la rândul său, sub valul nimicitor al invaziei turcești. Există totuși o regiune unde sinteza regimului bizantin și a adunării stărilor

[37] Jireček, *op. cit.*, I, p. 23, 42 și *Geschichte der Serben*, II, p. 14–15.
[38] Despre raporturile cu Bizanțul în general, cf. V. Moškin, *L'Empire serbe* (în sârbă), Skoplie, 1939.

pare să se fi realizat, într-atât încât nu se mai poate distinge exact originea instituţiilor care se aflau în vigoare.

Întâlnirea <lor> nu este mai puţin vădită în principatele române. Atât în Ţara Românească cât şi în Moldova, sfatul domnesc pare să fi fost mai întâi o adunare a marilor feudali. Faptul că membrii săi, la început, sunt în mare parte pomeniţi fără indicaţii de titluri sau dregătorii, ne face să credem că istoricii instituţiilor româneşti din evul mediu au avut dreptate să scoată în relief preponderenţa marii proprietăţi funciare asupra dregătoriilor şi slujbelor de la curte. O trăsătură fundamentală, care decurge din bazele feudalităţii, este însemnătatea acordată „cutumei ţării", pereche exactă a *lex terrae*, a cărei aplicare nu atârna numai de voinţa domnului, ci de sfat, care o discută şi recurge la mărturii. Este firesc să regăsim în aceeaşi epocă, în documentele care emană din cancelariile Ţării Româneşti şi Moldovei, dar cu precădere din a acesteia din urmă, menţiuni destul de dese despre stările nobilimii („baroni şi cavaleri", ca în Ungaria şi în Serbia), care au cuvântul lor de spus în toate problemele mari şi cărora se alătură clerul reprezentat prin căpeteniile sale. În Moldova este vorba câteodată chiar de oraşe [39].

Dar acest aspect feudal se va atenua mai pe urmă. Mai întâi în Ţara Românească, unde contactul cu lumea balcanică dominată de Bizanţ este de la început mai strâns, iar influenţa regimului politic şi administrativ, aşa cum îl practica imperiul bulgar, mai nemijlocită şi mai însemnată, demnităţile şi funcţiile predomină asupra senioriilor domaniale. Aceeaşi evoluţie se accentuează apoi în Moldova. Iorga releva în primii ani ai domniei lui Ştefan cel Mare, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, tendinţa de constituire a unui sfat ierarhic de mari demnitari, organizat ca în Ţara Românească, sub înrâurirea slavo-bizantină [40].

Este şi epoca celei mai mari înfloriri a culturii în limba slavonă, ale cărei modele şi izvoare de inspiraţie se află tot la Bizanţ. În plin veac al XVI-lea, cronica moldovenească a lui Macarie este un pastiş al lui Manasses, care el însuşi copiază modelele bizantine. Editorul vechilor cronici moldoveneşti, Ioan Bogdan, observase aceasta de mult: «Când menţionează sfatul boierilor din Moldova, el spune: *„Hiparcii, heghemonii, hipatii, satrapii şi întreg synclitos" (în anul 1523)*. Am putea crede că suntem la Bizanţ» [41]. Este vădit că scriitorul nu a făcut decât să transpună termenii unui model mai vechi şi să-şi îmbrace contemporanii într-o haină anacronică, modă frecventă în literatura şi arta evului mediu şi ale Renaşterii. Dar este totuşi cazul să ne întrebăm dacă acest stil nu reproduce întru câtva gândirea domnului autoritar, Petru Rareş, ale cărui interese şi porunci erau slujite de cronicar. O evoluţie asemănătoare se produce în aceeaşi epocă la Moscova, ale cărei raporturi cu curtea moldovenească erau atunci dese şi mergeau până la înrudiri dinastice. Fapt este că sfatul domnesc semăna atunci mai curând cu Senatul bizantin din ultima perioadă a imperiului decât cu adunarea marilor vasali în jurul suzeranului, întrunire a cărei imagine, incontestabil, el o întruchipa la

---

[39] Pentru toate amănuntele chestiunii, binevoiţi a vă raporta la cartea mea asupra „Adunărilor de Stări în Principatele Române".

[40] *Hist. des Roumains*, IV, p. 150.

[41] *Vechile cronici moldoveneşti* (în limba română cu texte slavone), p. 89, 152.

început. Şi astfel, pentru istoria română a vremurilor moderne, avem această dualitate semnificativă a „divanului" domnesc, a cărui denumire orientală este în sine o indicaţie şi care nu este altceva decât sfatul marilor dregători în funcţiune, sau care fuseseră în slujbe, constituind cârmuirea principatului — şi a *adunării obşteşti*, întrunire mai numeroasă, cu toate că destul de neregulată, a ordinelor privilegiate: clerul, boierimea mare şi mică, până la ultima categorie a celor mai mărunţi boiernaşi. Ca şi în alte ţări din Europa răsăriteană, starea a treia nu a avut decât o reprezentare episodică şi foarte slabă. Putem deci să tragem concluzia că principatele muntean şi moldovean, care în acea epocă erau supuse influenţei foarte puternice a politicii şi a instituţiilor din Transilvania şi din Polonia, de unde le vine fără îndoială adunarea stărilor de origine feudală, au împrumutat de asemenea o formă autoritară şi în acelaşi timp mai ierarhică a guvernului monarhic de la Constantinopol, de care depind de când domnea acolo, ca stăpân, sultanul. Fără îndoială, cam în acelaşi timp se stabileşte în Occident regimul absolutismului regal şi acesta manifestă aceeaşi tendinţă de a goli regimul stărilor de conţinutul său politic, lăsând să subziste numai însemnătatea sa socială. Însă aspectul pe care-l prezintă această transformare în Ţările Române poartă totuşi o pecete bizantină.

* * *

Printre istoricii occidentali ai regimului stărilor, Hintze a inclus „Zemskii sobor"-ul moscovit în categoria adunărilor reprezentative, atrăgând însă atenţia că acesta privea mai degrabă pe principe — „eine fürstliche Veranstaltung" [42]. Într-adevăr, astfel pot fi definite primele adunări ale acestui sfat care putea fi socotit ca reprezentând „întreaga ţară" rusească. Acesta este însă de o natură cu totul alta decât adunările populare zise *veče* care cârmuiau oraşele din vechea Rusie. Sub Ivan cel Groaznic, care a întrunit primele adunări de acest fel, ele sunt mai ales, cum istoricii ruşi au văzut de mult, consultări pe care guvernul ţarului se credea dator să le ţină în anumite momente cu proprii săi agenţi de toate categoriile. Cei convocaţi, boierime, nobili cu slujbă sau negustori, sunt înainte de toate slujbaşi de diferite grade ai statului moscovit, şi nu reprezentanţi de stări corporative, ca în Occident [43]. Participă aici marii demnitari, atât civili cât şi bisericeşti, Duma boierilor ca şi Sinodul, ceea ce întăreşte caracterul ierarhic şi birocratic al unei adunări al cărei rol este de altfel mai mult decorativ decât real, misiunea sa fiind mai ales să întărească hotărârile ţarului şi să confere un cadru solemn declaraţiilor sale, al căror text singur ne-a fost transmis. Nu ne putem împiedica să apropiem această formulă de cea a sfaturilor demnitarilor autocraţiei bizantine, pe care a „Treia Romă" de la Moscova se străduia să o imite de când căsătoria Sofiei Paleolog cu Ivan al III-lea dăduse acestuia din urmă un drept la succesiunea împăraţilor Bizanţului. De altfel, este destul de straniu să relevăm la teoreticianul absolutismului

---

[42] *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung, Hist. Zeitschrift*, t. 143, 1930, p. 4.

[43] Tot aşa a văzut dl. Alexandre Eck, *Le Moyen Âge russe*, p. 464 şi urm., dezvoltarea sfatului boieresc în veacul al XV-lea.

moscovit sub domnia lui Ivan al IV-lea, Peresvetov, mărturia domnului Moldovei, Petru Rareş, pe care-l invocă de mai multe ori, pentru a face să reiasă mai bine avantajele puterii autocratice şi ale unei ierarhii de funcţionari retribuiţi, care înlocuiesc pe feudatarii nesupuşi. Este adevărat că exemplele pe care le dă în sprijinul tezei sale privesc regimul contemporan sultanului Suleiman, a cărui putere despotică depăşea pe aceea a *bazileilor* creştini [44]; s-ar putea totuşi ca acest sfat de demnitari, de administratori sau de „responsabili" cu strângerea dărilor, să fi avut un model în senatul bizantin din epoca târzie.

Numai pe „Vremea tulburărilor", în primii ani ai veacului al XVII-lea, *Zemskii sobor* pare să-şi fi schimbat caracterul [45]. Stingerea vechii dinastii care domnea la Moscova, lupta între diverşii pretendenţi şi intervenţia puterilor străine, vor face din această adunare adevăratul centru al vieţii politice ruseşti. Ea are acum o bază vădit electivă şi reprezintă categorii sociale a căror asemănare cu stările Europei occidentale şi centralç este indiscutabilă. Clerul, nobilimea, oraşele şi chiar deputaţii aleşi de ţăranii liberi, iau parte la *soborul* din 1613, care atribuie coroana vacantă primului Romanov. În primii nouă ani ai domniei lui Mihail Fedorovici, soborul se întruneşte regulat, „de unde mai înainte nu era decât un organ consultativ, el ia o parte atât de mare la elaborarea măsurilor guvernamentale, încât în realitate el împarte puterea cu ţarul. După ce l-a ales pe ţar, soborul este cel ce hotăreşte dacă va fi război sau pace, aprobă noile măsuri fiscale şi mărirea impozitelor. Nu numai îşi dă părerea ţarului, dar el îşi impune voinţa sa ţării cu acelaşi drept ca acesta" [46]. În mişcarea ce reprezintă o reacţie naţională împotriva invaziei poloneze, s-ar părea totuşi că o influenţă occidentală a transformat regimul reprezentativ şi i-a dat, mai mult ca în trecut, aspectul unei diete, unde corpuri constituite se ridică „în faţa" cârmuirii, şi nu pentru a primi pur şi simplu indicaţiile sau ordinele sale.

Dar, chiar în 1621, convocările se fac din ce în ce mai rar. Sub lunga domnie a lui Alexei Mihailovici ele sunt din ce în ce mai neregulate şi îşi pierd strălucirea şi răsunetul. Sesiunea *Zemskii Sobor*-ului care a luat în discuţie codul din 1649 pare să mai fi stârnit încă interesul opiniei publice şi al alegătorilor, dar nu a mai fost acelaşi lucru cu adunările următoare. Când, în 1663, negustorii notabili de la Moscova, consultaţi asupra „faptei monedelor", ca pe vremuri burghezii din Franţa, cer convocarea unui *Zemskii sobor*, sugestia lor rămâne fără ecou. Puterea centrală s-a consolidat întratât încât nu mai trebuie să recurgă la ajutorul vreunei alte organizaţii politice pentru a-şi exercita o autoritate care se arată din nou necontestată. Sub acest regim a cărui autocraţie se întăreşte pe zi ce trece, categoriile sociale capătă o însemnătate fiscală care aminteşte în mod straniu de Bizanţ şi de Imperiul de Jos. «Dezvoltarea nevoilor Statului, disproporţionată cu resursele naţionale, are drept consecinţă, ca în ultima perioadă

---

[44] Şt. Ciobanu, *Principele moldovean Petru Rareş în vechea literatură rusă, Revista istorică română*, XIV, 1945, p. 316 şi urm.

[45] A vedea mai ales Sergheevici, *Recherches sur l'histoire ancienne du droit russe* (în limba rusă), Sankt Petersburg, 1910, p. 172 şi urm.

[46] P. Miliukov, *Histoire de Russie*, I, p. 186. Cf. A. Eck, *op. cit.*, p. 472.

a Imperiului roman, să lege cu sila întreaga populaţie de ocupaţii determinate care să asigure stricta îndeplinire a îndatoririlor sale faţă de stat» [47]. „Corpurile intermediare" menţionate de Montesquieu, nu mai au nici o valoare reprezentativă; ele nu sunt decât instrumentele puterii. Este de asemenea moştenirea lăsată de vechiul regim rusesc imperiului lui Petru cel Mare şi revoluţiilor erei noi; încercări menite să restituie reprezentării o iniţiativă, ca cea a Ecaterinei a II-a pentru comisia sa legislativă din 1767, vor rămâne fără urmări.

---

[47] P. Miliukov, *ibid.*, p. 178.

SFATUL DOMNESC
ȘI ADUNAREA STĂRILOR
ÎN ȚĂRILE ROMÂNEȘTI
ÎN CADRUL ISTORIEI GENERALE

I. LINIILE GENERALE ALE PROBLEMEI

INTRODUCERE

Cercetarea pe care o începem este în legătură cu o inițiativă științifică ce a fost luată la București, deși printr-o ciudată împrejurare, ea s-a desvoltat până acum fără ca istoriografia românească să ia cea mai mică parte la ea. Încă de mult, în mai toate țările Europei și cu deosebire în cele ale Europei de apus și de mijloc, studii numeroase și întinse ale unor învățați cunoscuți au fost consacrate constituirii și funcționării adunărilor, pe care sub vechiul regim, regii și principii le convocau la anumite intervale, fie pentru a le cere sprijinul în materie de impozite, fie spre a le consulta în unele probleme de interes general, sau chiar numai pentru rezolvirea obișnuitelor chestiuni de administrație locală sau de împărțire a judecății. Sub denumiri deosebite, le aflăm cu puține excepții în istoria tuturor țărilor continentului nostru: cea mai obișnuită, deoarece cuprinde diferitele categorii sociale care contribue la plata dărilor sau la sarcinele răspunderii, este aceea de «State» sau «Stări»: *États* în limba franceză, *Estates* în cea engleză, *Stati* în limba italiană, noțiune ce e bine să rămână la plural, deoarece reprezintă straturi deosebite ale societății, și se poate altfel confunda cu aceea a *Statului*, în înțeles de suveranitate, de teritoriu. Limba germană are din acest punct de vedere avantajul de a deosebi, în însuși vocabularul ei, cele două noțiuni: Statul este *der Staat*, pe când «Statele», în înțelesul lor social și politic de ordine sau categorii, sunt *die Stände*. Și limba noastră ne oferă de altfel o particularitate asemănătoare; de aceea îmi propun să fac dela început aceeași deosebire între *statul*, entitate suverană, stăpânire politică și teritorială, și *starea* sau *stările*, ordine sau *trepte* (cum de altfel li s-a mai spus) ale structurii sociale, chemate a lua parte la vieața și cârmuirea acestui *stat*. După cum germanul poate deci vorbi în cuvinte deosebite de o *Verfassung des Staates* și de *Ständeverfassung*, tot astfel vom putea distinge *Constituția Statului* de *constituirea Stărilor*. E deci de preferit să traducem «États généraux» sau «États provinciaux» ale literaturii istorice franceze, mai degrabă prin «Stări» generale sau provinciale, decât prin «State», cum s-a făcut până acum.

Problema acestor «Stări» și a adunărilor ce le oglindesc năzuințele și influența în vieața publică a monarhiilor sau a principatelor europene, la sfârșitul Evului Mediu și în epoca, denumită printr-un termen tot mai anacronic: «modernă», a făcut obiectul, de multă vreme, a celor mai variate cercetări. De câtva timp însă s-a simțit și în acest domeniu nevoia unei coordonări a acestei activități, printr-o mai strânsă și mai temeinică

organizare a colaborării internaţionale. Unul din cei mai harnici cercetători ai acestor instituţii, d-l *Émile Lousse*, profesor la Universitatea din Louvain, a înfăţişat Congresului Internaţional al Ştiinţelor Istorice, întrunit la Varşovia în 1933, o comunicare intitulată *La formation des États dans la société européenne du Moyen Âge et l'apparition des assemblées d'États*, în care accentua necesitatea «unei iniţiative oarecare de natură a sprijini desvoltarea, pe plan internaţional, după o metodă unificată, a unor studii ce s-au făcut până astăzi într-o ordine oarecum împrăştiată» [1]. Era de altfel logic până la un punct, ca această problemă să fie amintită în capitala Poloniei, în trecutul căreia *dietele* locale şi generale, au avut un rost atât de însemnat, deosebindu-se prin vestitul lor *liberum veto*, de adunările reprezentative ale altor ţări. Dar iniţiativa propriu zisă, dorită de d-l Lousse, ale cărui vederi au fost repede împărtăşite de alţi cercetători, nu a fost înfăptuită decât trei ani mai târziu, când Comitetul Internaţional al Ştiinţelor Istorice — din care am încă cinstea de a face parte, dela întemeierea sa — s-a adunat la Bucureşti în Aprilie 1936. Printre diferitele rezoluţiuni ale acestei a IX-a adunări, se găseşte într-adevăr şi următoarea: «Adunarea a aprobat înfiinţarea unei nouă Comisiuni exterioare pentru istoria Adunărilor de Stări *(Assemblées d'États)*, Comisiune alcătuită în modul următor: Preşedinte d-l A. Coville (Franţa); vice-preşedinte, d-l P.S. Leicht (Italia); secretar, d-l Lousse (Belgia); membri: d-nii Spangenberg (Germania), Cuvelier (Belgia), Sanchez Albornoz (Spania), Olivier-Martin şi G. Espinas (Franţa), F.M. Powicke şi d-ra H. M. Cam (Marea Britanie), Fr. Eckhart şi E. Malyusz (Ungaria), F.S. Jansma (Ţările de Jos), S. Jedlicki şi S. Vojciechowski (Polonia)» [2].

Deşi această însemnată iniţiativă a fost luată la Bucureşti, ştiinţa istorică românească nu a fost reprezentată în alcătuirea comisiunii, cu toate că iniţiatorul însuşi al adunării, marele nostru Nicolae Iorga, ar fi putut, prin mai multe din lucrările sale, să ia parte cu titlu cel puţin egal cu acele ale altor membri ai ei, la lucrările ce urmau să se facă în comun. El avea însă de sigur alte preocupări în acel moment, şi astfel iniţiativa Comitetului Internaţional a trecut oarecum neobservată de istoricii noştri, România necontribuind la ea, decât prin locul întâmplător în care a luat fiinţă şi a căpătat o formă concretă.

De altfel aceasta nu era singura lacună în reprezentarea ţărilor ce se puteau interesa de această problemă: lipseau, înafară de Elveţia şi Cehoslovacia din Europa Centrală, ţările nordice, a căror istorie prezintă multe aspecte asemănătoare, sau chiar Rusia, cu al ei «zemskii sobor», ce se apropie în multe privinţe de Adunările de Stări contemporane din centrul şi apusul Europei. De sigur aceste lipsuri iniţiale urmau a fi împlinite mai târziu, după cum dovedeşte desvoltarea foarte interesantă pe care au luat-o aceste studii până la izbucnirea războiului, care a zădărnicit şi aci, ca în atâtea alte domenii, cercetările după metoda comparată şi colaborările ştiinţifice între ţări deosebite. Se poate totuşi pune întrebarea, în ce măsură puteau ele interesa trecutul ţărilor româneşti şi aduce o contribuţie la cunoaşterea şi lămurirea lui?

---

[1] *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences*, V, 1, no. 18, 1933, pp. 85–96.
[2] *Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences*, VIII, 1, no. 30, 1936, pp. 188–189.

*
* *

Am fost adus să-mi pun această problemă încă de acum câţiva ani, când împrejurări puţin obişnuite m-au determinat să mă interesez de acest capitol al istoriei instituţiilor, ce îmi rămăsese până atunci aproape cu totul străin. În nădejdea că raţiunile, pentru care nu le-am făcut cunoscute, au încetat de a mai fi valabile, îmi îngăduiu să le amintesc astăzi spre a aduce astfel un nou temeiu unor cercetări, care socotesc că au dreptul din partea istoricilor români, la mai multă atenţie decât le-au arătat-o până acum.

În toamna anului 1940 am avut onoarea, împreună cu alţi colegi, de-a fi chemat să întregesc cunoştinţele istorice ale M. S. Regelui Mihai I, prin unele convorbiri asupra evenimentelor şi împrejurărilor trecutului, de natură să intereseze pe tânărul nostru Suveran. Am îndeplinit această sarcină până la începutul verii din 1941, când izbucnirea războiului a făcut loc altor preocupări. Cu atât mai vie şi mai plăcută mi-a fost surprinderea, când în primăvara următoare, am fost chemat de Majestatea Sa, care de rândul acesta, din proprie iniţiativă, mi-a cerut să-I vorbesc despre evoluţia organizării de stat şi a problemei constituţionale în România. Deşi nu mă simţeam pregătit pentru o expunere a unei probleme atât de importante, studiile şi preocupările mele desvoltându-se în alte direcţiuni, am socotit în chip firesc că o asemenea însărcinare nu se putea refuza, şi mi-am întocmit în grabă planul celor şase prelegeri sau convorbiri, între care urma să împart materia ce mi se ceruse. Cea dintâi a şi avut loc, după notele mele, la 18 Aprilie 1942. La sfârşitul ei, Suveranul, interesându-se de desvoltarea următoare a subiectului, mi-a cerut să-I las o însemnare a prelegerilor proiectate, cu o scurtă indicaţie a ordinei şi a conţinutului lor. Deoarece o întocmisem pentru propria mea lămurire, am lăsat numaidecât o copie pe biroul adjutantului de serviciu, spre a fi prezentată Regelui cu cel dintâi prilej.

Cum a ajuns această schiţă, de un interes de altfel strict ştiinţific şi obiectiv, în alte mâini decât acele cărora le era destinată, nu e nici locul nici timpul să arăt aci. Îmi ajunge să amintesc că iniţiativa Suveranului a stârnit atunci o adevărată furtună şi că întâia prelegere n-a mai avut urmare. Alţii socoteau atunci că deţin monopolul desvoltării şi interpretării aşezămintelor constituţionale în ţara noastră şi îşi apărau această poziţie cu îndârjire. Nu insist, pentrucă mersul implacabil al evenimentelor a adus şi aci aceleaşi întorsături tragice, care sunt întotdeauna rezervate acelor ce caută să zădărnicească, în folosul lor, libertatea de gândire şi de expresiune, pe orice treaptă politică sau socială s-ar manifesta.

Mărturisesc însă că dela această încercare, începută şi întreruptă în condiţii ce ies de sigur din comun, mi-a rămas o preocupare pentru problema ce fusesem îndemnat să o desleg şi pentru originile ei mai depărtate în trecutul nostru istoric. După cum şi în celelalte ţări ale Europei, evoluţia constituţională a erei noastre, determinată de declaraţiile de drepturi ale marilor revoluţii din veacul al XVIII-lea, a fost precedată de aşezări mai vechi, care îngăduiau o reprezentare a ordinelor sau *Stărilor* în vieaţa Statului, tot astfel poate, şi în principatele româneşti se puteau afla obiceiuri şi instituţii care într-o măsură mai redusă, se puteau considera şi ele o reprezentare a Stărilor în cârmuirea ţării. Era de fapt problema caracterului însuşi al domniei în ţările noastre care

revenea la ordinea zilei, cu atât mai interesantă, cu cât în anii din urmă polemica în jurul ei depășise sfera preocupărilor științifice și lunecase pe planul discuțiilor politice, parlamentare sau chiar electorale. Era vorba de a stabili dacă întreaga putere a cârmuirii, înainte de nouăle așezări ale veacului al XIX-lea, fusese în mâinile unui stăpân absolut: Domnitorul, așa cum tindeau să-l înfățișeze acei ce susțineau o nouă formulă de stăpânire directă, în înțelesul «Principelui» lui Machiavelli, și îi căutau rădăcinile în tradiția mai veche a organizării noastre de stat — sau dacă dimpotrivă fusese la noi, ca în atâtea alte țări europene, cu excepția Răsăritului bizantin și mai ales otoman, un echilibru între puterea domnească și sfatul adunărilor de care ea se înconjura în anumite împrejurări, cu alte cuvinte: dacă tradiția stăpânirii în țările românești nu era mai de grabă un așezământ constituțional al ordinelor, în spiritul acelor din Europa Centrală și apuseană, decât un despotism asiatic așa cum îl practicau Sultanii, temperat doar de comploturile Seraiului și de răscoalele Ienicerilor sau ale pașalelor dela marginele Împărăției. Faptul că în vecinătatea noastră imediată, țări ca Ungaria și Ardealul, sau Polonia trăiseră sub regimul Adunărilor de Stări și că înrâurirea lor fusese puternică atât în Țara Românească cât și în Moldova, că și în Rusia instituții asemănătoare au avut ființă într-o anumită perioadă, ne îndemna dela început să socotim că instituția trebue să fi avut aspecte corespunzătoare, fie și mai puțin desvoltate sau numai embrionare, în principatele noastre dunărene. De sigur influența Constantinopolului, mai ales în epoca supremației turcești, i se arăta potrivnică, dar chiar în această vreme, așezăminte consfințite de obiceiul pământului nu puteau dispare atât de ușor.

Aceste considerațiuni ne statornicesc cadrul însuși al cercetării și ordinea în care urmează a se desvolta. Va trebui în mod firesc să stabilim mai întâi, pe cât este cu putință în sărăcia de informații ce o determină împrejurările în care se desfășoară astăzi vieața științifică din România, stadiul la care a ajuns problema în studiile și interpretările de texte, la care a dat loc inițiativa Comisiunii instituite de Comitetul Internațional al Științelor Istorice. Va trebui pe urmă să examinăm, cât de repede și de sumar, într-o altă lucrare, rezultatele ultimelor cercetări, ce au ajuns la cunoștința noastră, cu privire la consiliile ordinei feudale și organizarea corporativă în Europa apuseană, din care s-au desvoltat atât Parlamentul englez, cât și *Cortes* ale peninsulei iberice sau «Stările» convocate la anumite intervale de regii Franței; să vedem în același timp cum se prezintă problema Stărilor și a adunărilor lor în cuprinsul stăpânirilor teritoriale ale principilor germani și în general în țările cuprinse în sfera de interese a Imperiului medieval, fie în Italia, în Țările-de-Jos, sau în regatul Bohemiei; nu vom putea nesocoti nici instituțiile asemănătoare ale regatelor scandinave.

Ceva mai amănunțit, va trebui să cercetăm chestiunea adunărilor reprezentative în țările vecine sau apropiate, dietele ungurești, ardelene sau polone, sau adunările de Stări din Rusia moscovită. Iar numai după ce vom fi tras limitele acestui cadru general al problemei, așa cum ni le determină metoda comparată în istoria instituțiilor, vom putea cu mai mult folos să examinăm în două studii deosebite, caracterul domniei în țările românești, relațiile ei cu puterile locale și treptele ordinei sociale, spre a încheia cercetarea cu expunerea acelor date și elemente de informație, ce pot duce la concluzia, că înafară de sfatul sau divanul domnesc, instituție permanentă de a cărei eficiență nu s-a

putut nimeni îndoi, și instituția «Stărilor» cu adunările ei a avut rostul său în cârmuirea principatelor, și a pregătit chiar, într-o măsură oarecare, tărâmul pe care s-au desvoltat în secolul liberal, al XIX-lea, nouăle așezăminte constituționale, inspirate de principiile democratice în vigoare în țările Europei Occidentale.

I. LUCRĂRILE COMISIUNII INTERNAȚIONALE PENTRU ISTORIA ADUNĂRILOR DE STĂRI

Îndată după constituirea ei la București, Comisiunea internațională pentru studiul Adunărilor de Stări a început să lucreze. S-a folosit împrejurarea că cei mai mulți membri ai ei luau parte la conferințele de istorie a Dreptului, organizate în același an la Lausanne (*Journées d'histoire du Droit*, 10—12 Iunie 1936), ceea ce a dat prilejul să se publice o primă serie de lucrări, în legătură cu obiectul cercetărilor Comisiunii. Ele s-au tipărit în Buletinul Comitetului Internațional al Științelor Istorice[3], două din ele având o însemnătate fundamentală pentru studiul întregii probleme: este acea a d-lui G. de Lagarde, *L'idée de représentation dans les oeuvres de Guillaume d'Ockham*, în care cunoscutul istoric al gândirii politice în Evul Mediu analizează cu deosebită pătrundere înțelesul ideii de reprezentare în conciliile bisericii și influența acestei concepții asupra alcătuirii adunărilor laice; și studiul d-lui Lousse, inițiatorul activității de colaborare internațională în acest domeniu: *Les caractères essentiels de l'état corporatif médiéval*[4], nouă expunere a principiilor amintite de d-sa în lucrările anterioare: *Parlementarisme ou corporatisme. Les origines des assemblées d'États*[5] și *Het ontstaan van de middleuwsche Standencolleges. Schrivers en Methoden*[6]. Vom avea ocazia să le citām foarte des. D-l Leicht dădea prețioase contribuții în a sa *Introduction des villes dans les Assemblées d'États en Italie*[7], pe când d-ra Helen Cam adăuga o bibliografie deosebit de folositoare a cărților recente, apărute în Anglia, asupra instituțiilor parlamentare din insulele britanice în Evul Mediu[8]. Și Elveția își aducea acum contribuția prin studiul d-lui Liebeskind[9].

Acestă revistă generală a activității desfășurate până atunci era un nou prilej de a pune în valoare lucrări anterioare, a căror contribuție n-a putut fi înlocuită. O încercare de sinteză în domeniul istoriei adunărilor de Stări rămâne astfel capitolul profesorului dela Harvard, d-l C. H. Mc. Ilwain în vol. VII al Istoriei Medievale publicate la Cambridge[10], căruia trebue să i se alăture articolele puțin anterioare ale istoricului și

[3] *Histoire des Assemblées d'État, Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, 4, no. 37, 1937 și urm.

[4] *Ibid.*, p. 452 și urm.

[5] *Revue hist. de droit français et étranger*, 4-e série, XIV, 1935, pp. 685–706.

[6] *Historisch Tijdschrift*, XIV, 1935, pp. 201–243.

[7] *Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences, ibid.*, p. 419 și urm.

[8] *Recent books in English on the parliamentary institutions of the British Isles in the Middle Ages, ibid.*, pp. 417–418.

[9] *Le souverain des anciennes républiques suisses, ibid.*, pp. 468–473.

[10] *The Medieval Estates*, cap. XXIII din vol. VII al colecției *Cambridge Medieval History*, 1932, pp. 664–715; bibliografie, pp. 948–956.

sociologului german O. Hintze, despre «Tipologia organizărilor de Stări ale Apusului» şi «Condiţiile de istorie universală ale constituţiei reprezentative» [11]. Ele alcătuesc şi acum un temeiu al discuţiei, ce a fost desvoltată în adunările Comisiunii.

Al VIII-lea Congres Internaţional al Ştiinţelor Istorice, ultimul care s-a întrunit înainte de războiul din urmă, la Zürich, la sfârşitul lui August 1938, a fost de asemenea un prilej bine venit de a strânge într-un nou mănunchiu cercetările diverse în jurul regimului corporativ al Evului Mediu şi Adunărilor sale de Stări. În secţiunea a IX-a a Congresului, consacrată istoriei dreptului şi a instituţiilor, s-au citit următoarele comunicări, în legătură directă cu activitatea Comisiunii şi redactate într-o mare măsură, de membrii ei: E. Lousse, *Organisation et représentation corporatives au Moyen Âge et à l'époque moderne* [12]; Fr. Olivier-Martin, *L'attitude de la royauté française à l'égard des États provinciaux* [13]; Fr. Dumont, *Les États de Bourgogne et les états provinciaux français* [14]; F. M. Powicke, *Recent work on the origin of the English Parliament* [15]; Dr. A. Gasser, *Die landständische Staatsidee und der Schweizerische Bundesgedanke* [16]; W. A. Liebeskind, *Les assemblées d'États de l'ancienne Suisse* [17]; E. Malyusz, *Die Entstehung der Stände im alten Ungarn* [18]; Dr. F. Eckhart, *Der ständische Reichstag Ungarns* [19]; A. Tallone, *Di alcune rapporti fra le Assemblee di Stato della Monarchia di Savoia e gli stati generali e provinciali francesi* [20]; Dr. Z. Wojciechowski, *L'État corporatif en Pologne du XIII-e au XVIII-e siècle* [21]; Dr. St. Kutrzeba, *Les principes du développement des États en Europe occidentale et orientale* [22]; W. Cesarini-Sforza, *L'idea corporativa nella storia economica e politica del medioevo e dell'età moderna fino alla rivoluzione francese* [23]. Următoarele comunicări au fost anunţate, dar nu s-au mai ţinut: Sanchez Albornoz, *Les Cortès de Castille*; V. Dosogne, *Relations entre le pouvoir central et les États dans le comté de Namur* [24]. Multe din aceste lucrări au apărut într-o publicaţie îngrijită de Universitatea din Louvain [25], fără îndoială din îndemnul secretarului Comisiunii, d-l Lousse. O şedinţă specială a fost ţinută la închiderea Congresului dela Zürich, la 2 Septemvrie 1938. Raportul secretarului arăta necesitatea

---

[11] *Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes, Hist. Zeitschrift*, 141, 1929, pp. 229–248; *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung, ibid.*, t. 143, 1930, pp. 1–47.

[12] *VIII-e Congrès International des Sciences hist., Actes du Congrès*, p. 366 şi urm. Rezumate în *Communications présentées*, II, p. 348; *Bulletin of the Internat. Committee*, no. 40, p. 504.

[13] *Actes*, p. 367; *Communications*, II, p. 314; *Bulletin*, 40, p. 470.

[14] *Actes*, p. 367; *Commun.*, II, p. 306; *Bulletin*, 40, p. 462.

[15] *Actes*, pp. 367–368; *Commun.*, II, p. 316; *Bulletin*, 40, p. 492.

[16] *Actes*, pp. 368–369; *Commun.*, II, p. 326; *Bulletin*, 40, p. 482.

[17] *Actes*, p. 369; *Commun.*, II, p. 316; *Bulletin*, 40, p. 472.

[18] *Actes*, p. 369; *Commun.*, II, p. 300; *Bulletin*, 40, p. 456.

[19] *Actes*, p. 369; *Commun.*, II, p. 326; *Bulletin*, 40, p. 482.

[20] *Actes*, p. 369; *Commun.*, II, p. 307; *Bulletin*, 40, p. 463.

[21] *Actes*, p. 375; *Commun.*, II, p. 306; *Bulletin*, 40, p. 454.

[22] *Actes*, pp. 375–376; *Commun.*, II, p. 324; *Bulletin*, 40, p. 480.

[23] *Actes*, p. 376; *Commun.*, II, p. 335; *Bulletin*, 40, p. 491.

[24] Cf. *Actes*, pp. 368, 370; *Commun.*, II, p. 339; *Bulletin*, 40, p. 495.

[25] *Recueil des Travaux de l'Université de Louvain*, 2-e série, fasc. 44, 1937 şi 50, 1939 (*L'organisation corporative du Moyen-Âge à la fin de l'Ancien Régime*). Aceste publicaţii de cea mai mare importanţă nu ne-au fost accesibile.

unificării vocabularului, stăruind asupra folosirii termenilor de «corporatism medieval» și «reprezintare corporativă» mai de grabă decât a acelui de «parlamentarism» al cercetărilor mai vechi, distincțiune asupra căreia va trebui să revenim mai amănunțit. S-a anunțat alcătuirea unor comitete naționale în Franța și în Ungaria, a unei subcomisiuni olando-belgiene; Comisiunea se îndruma astfel «spre scopul final al activității ei: redactarea unei istorii comparate a Adunărilor de Stări». Președintele, d-l Coville, încheind desbaterile, stăruia la rândul său asupra nevoii «de-a urma pe același plan, studii teoretice despre ce s-ar putea numi filosofia vechiului regim corporativ, și lucrări monografice comparatiste asupra izvoarelor, spre a așeza într-o lumină deplină legăturile între mișcarea ideilor și desvolarea instituțiilor» [26]. În fine, în t. VI al «Istoriei Evului Mediu» din seria de Istorie generală începută de Gustave Glotz, d-l R. Fawtier a înfățișat în capitolul VII, *Les consultations de la Nation*, ultimul stadiu al cercetărilor în ce privește țările Europei occidentale: Anglia, Franța, regatele iberice, în perioada 1280–1328 [27].

În Germania, înafară de lucrările mai vechi ale lui G. von Below (un studiu special: *System und Bedeutung der landständischen Verfassung*, în cartea sa cunoscută *Territorium und Stadt* [28], și lucrarea sa *Der deutsche Staat des Mittelalters* [29], sau H. Spangenberg, *Vom Lehnstaat zum Ständestaat* [30], întreaga problemă e desbătută, pe temeiul unei cuprinzătoare bibliografii în cartea recentă a Prof. Otto Brunner, *Land und Herrschaft* [31], cu specială privire la regiunile austriace și ale Germaniei de Sud-Est, mai ales în alegerea și folosirea izvoarelor.

Astfel, în scurtul interval al acestor trei ani: 1936–1939, activitatea Comisiunii Internaționale s-a dovedit deosebit de spornică și a dat prilejul nu numai la lucrări din ce în ce mai numeroase și valoroase, dar la un efort real de coordonare a muncii istoricilor din diferitele țări, a folosirii termenilor care desemnează instituțiile și evoluția lor, a metodei de cercetare comparată, care singură poate duce în acest domeniu la rezultate într-adevăr interesante și temeinice. Cele mai frumoase perspective se deschideau pentru viitorul unei rodnice colaborări, când războiul a întrerupt deodată toate legăturile și a împiedecat atât întrunirile Comisiunii cât și lucrările membrilor ei. Într-o Europă sărăcită de distrugerile fără seamăn ale prăpădului deslănțuit asupra ei, cine poate ști când se vor putea înnoda din nou firele rupte, în ce împrejurări și în ce atmosferă se va putea relua o activitate științifică normală? Este și aceasta o laturе — poate măruntă, față de atâtea alte nevoi imperioase și elementare — a tragediei pe care o trăim. E totuși cu atât mai necesar, înainte de a trece la cercetarea acestui nou capitol al istoriei Adunărilor de

---

[26] După raportul publicat în *Bulletin Internat. Committee Hist. Sciences*, XI, 2, no. 43, 1939, pp. 191–193.

[27] *Hist. du Moyen-Âge*, t. VI: *L'Europe occidentale de 1270 à 1380*, I-ère partie: de 1270 à 1328, Paris, Presses Universitaires, 1940, pp. 233–259.

[28] München-Leipzig, 1900, pp. 163–282; ed. 2-a

[29] Ed. I-a, Leipzig, 1914, ed. 2-a, 1925.

[30] München-Berlin, 1912.

[31] *Grundfragen der Territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mitterlalter*, Veröffentl. des Österr. Instituts f. Geschichtsforschung, Rohrer, Baden b. Wien, 1939, cu deosebire V, Landesherrschaft u. Landesgemeinde, pp. 411–506.

Stări, pe care îl constitue țările românești, să amintim pe scurt liniile generale ale problemei și concluziile la care a ajuns istoriografia țărilor mai direct interesate.

II. PARLAMENTARISM SAU CORPORATISM

La temelia întregii probleme se află într-adevăr controversa între două concepții deosebite, care de fapt se înfruntă în istoriografia europeană de un secol, și au căpătat în lucrările recente ale d-lui Lousse denumirea ce le-a rămas, de *parlamentarism* și *corporatism*. Concepția parlamentaristă e cea mai veche și s-a desvoltat aproape în același timp în Franța, unde *L'esprit des lois* a lui Montesquieu a apărut la 1748 și, firește, în Anglia, unde colecția celor mai vechi acte ale Parlamentului, *Rotuli Parlamentorum*, a fost publicată între 1767 și 1777. Și în Belgia, la Bruxelles și în Brabant, cercetările au luat aceeași direcție. «În epoca pozitivismului, continuă d-l Lousse, care este și acea a democrației, mișcarea câștigă în întindere și în adâncime: nu numai se consolidează pe baze lărgite, acolo unde era în ființă și mai înainte, dar se întinde la toată Europa, fără a excepta Rusia. Caracterul «instituțional» al lucrărilor se accentuează mai mult încă, prin favoarea crescândă pentru monografie ... Parlamentarismul, de nediscutat, e cel mai desăvârșit dintre regimurile politice; trebue să i se afle o nobilă și veche obârșie: fără vreun alt control el e pus în legătură cu parlamentarismul Evului Mediu, iar acesta își trage originea din dreptul celor dintâi Germani» [32]. Adunările de Stări ale epocei medievale ar reprezenta deci același principiu ca și parlamentele moderne, și ar constitui doar o etapă mai veche a desvoltării lor. S-a ajuns astfel la definiții, adoptate în general de studiile apărute sub influența vestitei *École des Chartes* din Paris, dintre care acea a cărții d-lui Ch. Hirschauer despre *Stările din Artois* e din cele mai caracteristice: «*întrunirea celor Trei Ordine ale unei provincii, sau a unei adunări constituite regulat, periodic convocată și posedând anumite atribuțiuni politice și administrative*, dintre care cea mai de seamă e votarea impozitului» [33]. Este teza reluată de studiul mai nou al cunoscutului istoric al Normandiei H. Prentout: «teza ce o susțineam altădată în fața Academiei Inscripțiunilor și care vede în cererea unui subsidiu *pro defensione regni*, originea Stărilor în Normandia, află o confirmare în cartea recentă a d-lui Hirschauer despre Stările din Artois: este exemplul regelui, îndemnul dat de el căpeteniilor de state feudale, când cere un ajutor tuturor supușilor săi, care a adus pe Comite să întrunească, la 1340, primele Stări... Se pare că ar fi o tendință spre o soluție unică: Stările ar fi căpătat ființă din voința Suveranului, rege sau șef de stat, voință născută ea însăși din nevoile aceluiași Suveran» [34].

---

[32] E. Lousse, *Les origines des Assemblées d'États*, *Rev. hist. de dr. français et étranger*, 4-e série, XIV, 1935, p. 684 și urm.

[33] Ch. Hirschauer, *Les États d'Artois*, I, pp. 1–2.

[34] H. Prentout, *Les états provinciaux en France*, *Bulletin Internat. Committee hist. Sciences*, I, 5, 1928, pp. 641–642.

Vedem astfel aplicată istoriei complexe a Statelor sau Stărilor franceze, provinciale sau generale, o teorie ce prinsese mai de mult rădăcini în istoria Angliei și nu a încetat, până dăunăzi, a găsi susținători printre istoricii instituțiilor britanice.

Și aci de altfel, istoriografia a evoluat în părerile ei, în decursul vremii. «Cea mai mare parte a unui secol, teoria comună asupra originilor instituțiilor reprezentative a fost de natură romantică» afirmă cu hotărîre o lucrare despre «originea și natura guvernului constituțional» ... A fost într-adevăr părerea dominantă de-a-lungul veacului al XIX-lea, că, după cum se citează greșit un pasaj din Montesquieu, frumosul sistem al cârmuirii reprezentative a fost inventat în păduri, și că numai Englezii și Elvețienii ar fi păstrat libertățile și instituțiile lor primitive» [35].

Era părerea bine cunoscută că originile parlamentarismului în insulele britanice se urcă în timp până la adunările populare ale perioadei anglo-saxone, ele înseși o supraviețuire a misterioaselor adunări ale poporului, folosite de triburile vechilor Germani. Acest obiceiu ar fi fost călcat de puternicii regi Plantageneți, și reacțiunea clerului, a nobilimii și a orașelor ar fi dus la alcătuirea actului fundamental al libertăților publice în istoria Marei Britanii și a lumii, care e *Magna Charta* din 1215. Ar fi deci, în această a doua etapă a interpretării, teza unei origini revoluționare a sistemului parlamentar, care își impune regula și frâna puterii regale. Dacă întâia teorie, a depărtatelor origini germanice, pare a fi cu totul părăsită acum [36], în schimb cea de a doua, a însemnătății fundamentale a mișcării din 1215 și a actului smuls de baroni la Runnymead, regelui Ioan fără Țară, își află încă sprijinitori. Ea a fost chiar de curând amintită cu prilejul restituirii către guvernul britanic, de Biblioteca Congresului american, a unuia din exemplarele originale ale Chartei din 1215, ce îi fusese dată în păstrare în timpul războiului. Și mai înainte, în volumul de omagiu închinat lui Henri Pirenne, cu prilejul împlinirii a patruzeci de ani de învățământ, d-l Léon Leclère încerca să demonstreze că Magna Charta își păstrează întreaga însemnătate. E interesant de notat că începea prin a combate o părere a lui Nicolae Iorga; în modul său adesea intuitiv, istoricul român, într-un studiu asupra «înțelesului social al Cruciatelor», amintise de «Marea Chartă, de oportunitate feudală», ca despre «o iluzie a istoriei» [37]. Această interpretare se străduia să o înlăture istoricul belgian în lucrarea sa [38], susținând părerile clasice ale lui Stubbs. Dar afirmația lui Iorga oglindea, cum vom avea prilejul să arătăm, o constatare de ordin mai general. O analiză mai strânsă a articolelor Chartei și mai ales a urmărilor ei politice, în legătură cu evenimentele istoriei Angliei până la sfârșitul veacului al XIII-lea, a accentuat caracterul de tradiție feudală al dispozițiunilor ei: «Este puțină legătură, de este vreuna, între Magna Charta și reprezentare. Acest document era în esență un instru-

---

[35] H. Mc Dowall Clokie, *The origin and the nature of Constitutional Government*, Harrap, London, 1936, pp. 13–14.

[36] *Ibid.*, «Such views are no longer held by serious historians».

[37] N. Iorga, *Le sens social des Croisades*, în rev. *Le Flambeau* din 30 Nov. 1925. Mai pe larg în *Desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, București, 1920, I, pp. 111–125.

[38] L. Leclère, *La Grande Charte de 1215 est-elle une illusion? Mélanges d'Histoire offerts à Henri Pirenne*, Bruxelles, 1926, I, p. 279 și urm.

ment feudal, restrângând pe rege la drepturile sale feudale şi ocrotind privilegiile existente ale vasalilor săi» [39].

Tendința era acum mai de grabă de-a afla în domnia lui Eduard I începuturile unui regim parlamentar, al întrunirii tot mai dese a unor adunări reprezentative, dintre care cea dela 1295 trecea drept un model, prin constituirea şi modul ei de a lucra; iar ca motiv principal al acestei evoluții spre consolidarea regimului parlamentar, apărea şi aci nevoia regalității de a găsi mijloace financiare pentru sarcinile ei sporite, într-o perioadă de războaie aproape continue, în Țara Galilor, în Scoția sau în Franța. «Cea mai bună părere pare acum să fie că *creşterea Parlamentului s-a produs, pentrucă alcătuia o piesă folositoare în maşinăria sistemului administrativ regal*» [40]. Într-un cuvânt, în Anglia ca şi în Franța, nevoile fiscale ale regalității ar fi factorul determinant al fenomenului politic, pe care în insulele britanice îl cunoaştem sub numele de parlament, iar pe Continent sub acel al Adunărilor de Stări. Acesta pare a fi stadiul ultim al concepției «parlamentariste», în lămurirea problemei ce ne preocupă.

* * *

Acestei teze, de răspândire aproape generală în Vestul Europei, i se opunea însă acea a şcoalei germane, denumite de d-l Lousse «corporatistă». E de sigur de dată mai recentă decât cealaltă, sprijinindu-se în trecut doar pe păreri izolate, ca acea a lui Augustin Thierry în al său *Essai sur l'histoire du Tiers État*. Începuturile ei propriu zise le aflăm în Germania, cu Dahlmann, Waitz, Wattenbach, şi cu expunerea sistematică a lui G. von Below despre constituția Stărilor la Jülich şi Berg [41].

«Până acum, scria în privința ei d-l Lousse, sfera sa de răspândire se mărgineşte în definitiv la țările Europei Centrale şi la şcoalele pătrunse de înrâurirea germană. Aiurea se păstra credința tradițională în concepția parlamentaristă anglo-franceză. În Germania chiar, stăpânirea ei nu e absolută; de sigur evenimentele recente (1935!) au câştigat numeroşi adepți «corporatismului» vechiu şi modern, dar cine ar putea pretinde că preocupările — sau constrângerile — prezente n-au o parte însemnată în producțiunea enormă a ultimelor 24 luni? ... Caracterele universale, europene ale unui *Ständestaat* nu au fost aşezate încă într-o lumină deplină» [42]. Fac excepție în această privință studiile lui Otto Hintze, mai sus amintite [43], cari mai au şi avantajul de a fi apărut, înainte ca preocupări prea contemporane să fi determinat un interes crescând pentru teoriile corporatiste. De fapt, vederilor exclusiv *politice* ale teoriei parlamentariste li se opune o concepție cu precădere *socială*. Nu mai e vorba atât de momentul istoric ce a determinat convocarea unei adunări, de atribuțiunile ei în conducerea Statului şi de originile, revoluționare sau monarhice, ale instituției reprezentative, ci mai ales de structura socială

[39] H. Mc Dowall Clokie, *op. cit.*, p. 24.

[40] *Ibid.*, p. 29.

[41] *Die landständische Verfassung in Jülich und Berg bis zum Jahre 1511*, 4 vol., Dusseldorf, 1885–1891.

[42] E. Lousse, *Les origines des Assemblées d'États, ibid.*, p. 693.

[43] V. mai sus, p. 9.

care își găsește expresiunea în adunarea Stărilor și manifestă punctul de vedere al diferitelor trepte ale societății, în cârmuirea treburilor publice, dar mai ales față de voința și de nevoile puterii dominatoare.

Cum se exprimă categoric d-l Lousse, în lucrarera sa atât de des citată, «trebue ... să părăsim definiția clasică a susținătorilor concepției parlamentare, și să adoptăm una care să fie mai largă și mai cuprinzătoare, mai genetică și mai universală ...[44]. Credem, adaugă d-sa, a fi arătat că trebue să studiem originile unei Adunări de Stări, mai puțin ca ivirea unei «instituții» nouă, într-un regim ce l-am privi în altfel neschimbat, dar mai de grabă ca stadiul final al unei serii de transformări generale, ca încoronarea unei «constituții», a unui sistem social, economic, juridic și politic născut dintr-o înceată gestațiune. Punctul delicat nu e de a spune la ce dată și în ce împrejurări Adunarea Stărilor s-a întrunit pentru întâia oară, dar de a defini în ce moment statul corporativ îmbracă caracteristicile sale esențiale și se substituie, fie organizației de triburi, fie Statului feudal» [45].

E deci vorba de o evoluție înceată dar sigură, care începe cu «consiliul», sfatul obișnuit al seniorului feudal, prevăzut de obligațiunile inerente relațiilor dintre suzeran și vasali, și sfârșește prin constituirea unor corpuri sau «universități» privilegiate, în cuprinsul lărgit al stăpânirii sale, — și adunarea reprezentanților acestor corpuri, ordine sau Stări, mai întâi în împrejurări excepționale, iar pe urmă în mod aproape regulat, acolo unde nevoile sporite ale Suveranului fac tot mai necesare cererea «sfatului și ajutorului» (*consilium et auxilium*) în temeiul dreptului feudal. Caracterul remarcabil al instituției e că adunarea, în cele mai multe împrejurări ce ne sunt cunoscute, nu e subordonată principelui — afară de cazul în care, de fapt, puterea acestuia a devenit covârșitoare — ci se află așezată oarecum față de el, tratând cu el aproape pe picior de egalitate, spre a ajunge la un compromis între cererile sale și dorințele Stărilor pe care le reprezintă. Dar nu e o reprezentare parlamentară a națiunii, în înțelesul democrației moderne, ci expresiunea unor corpuri privilegiate ce au drepturi de susținut, scutiri de revendicat, care pot aproba, îngrădi, sau chiar respinge cererile suveranului, atunci când li se par excesive, sau în orice caz condiționa îndeplinirea lor, de respectarea și confirmarea privilegiilor obținute. De aci însemnătatea termenilor de *corporatism* și regim *corporatist*, pentru a desemna adunări care n-au nimic comun cu masele națiunii, ci reprezintă doar, într-o formă mai restrânsă sau mai largă, ordinele sau Stările ei. Acești reprezentanți ai Stărilor sunt adunați în virtutea funcțiunii sociale, pe care o îndeplinesc clasele sau categoriile ce i-au ales și i-au trimis, de cele mai multe ori cu un mandat definit și strict limitat. «Deosebirile între locuitorii unuia și aceluiași stat teritorial se întemeiază pe diversitatea funcțiunilor sociale, a condițiilor lor economice și a statutelor juridice de ordin privat; se deosebesc astfel clericii, nobilii, burghezii și țăranii liberi. Indivizii de aceeași funcțiune, aceeași condiție, și de același statut privat se adună în asociații, iar unele asociații, înzestrate la rândul lor cu un statut propriu ... devin ...

[44] E. Lousse, *Les origines des Assemblées d'États*, *ibid.*, p. 699.
[45] *Ibid.*, p. 690.

corpuri privilegiate» [46]. Iar în vârful ierarhiei, Ordinele adună și ele, în cuprinsul lor, corpurile privilegiate de aceeaşi speţă.

O asemenea structură socială, a cărei expresiune politică o alcătuesc Adunările de Stări, e un fenomen comun aproape întregii Europe: «această formă corporativă a Statului, scrie în legătură cu ea d-l Lousse, cu întreita ei ierarhie şi întemeiată pe împărţirea dualistă, mai mult sau mai puţin accentuată a puterilor, a existat în toate ţările Europei creştine la sfârşitul Evului Mediu şi la începutul timpurilor moderne. Ne însuşim teza d-lui Hintze, sub ambele sale aspecte. Aspectul său negativ: statul corporativ, aşa cum a fost definit, n-a avut fiinţă înafară de Europa creştină, nici în alte vremuri, afară de sfârşitul veacului de Mijloc şi secolele imediat următoare. Aspectul său pozitiv: acest stat corporativ a existat în acea vreme la toate popoarele europene şi creştine, peste tot identic cu sine însuşi în trăsăturile sale esenţiale; deosebit, după loc, prin notele sale întâmplătoare». Într-adevăr regimul Stărilor nu rezultă în mod necesar numai din instituţiile feudale: în Japonia, care a cunoscut forme politice şi sociale foarte apropiate de acele ale feudalităţii, n-au fost niciodată Adunări de Stări; în schimb, ţări ale Europei de Răsărit în care întâlnim doar unele aspecte ale structurii feudale, desvoltă forme foarte accentuate ale organizării Stărilor [47].

Toate aceste caracterizări ne îndeamnă să căutăm o defintie cât mai exactă şi mai cuprinzătoare a Stărilor şi a adunărilor ce le reprezintă. Tot d-lui Lousse, căruia i se datoreşte înfiinţarea Comisiunii Internaţionale a cărei activitate am amintit-o, îi datorim de asemenea şi definiţiile cele mai corecte, în termeni cumpăniţi de un spirit juridic, atât de necesar acestei ramuri a cercetării istorice. Ele urmăresc să dea o imagine cât mai credincioasă a fiecăreia din treptele întreitei ierarhii, care alcătueşte sistemul corporatist al statului medieval. Iată-le deci în ordinea lor logică şi ierarhică, de jos în sus:

1. «*Un corp, sau corporaţiune în înţeles mai larg, este o grupare alcătuită din indivizi îndeplinind aceeaşi funcţiune socială, având interese economice asemănătoare şi bucurându-se de un statut identic de ordin juridic privat; grupare ce e înzestrată ea însăşi, dacă nu cu o personalitate, dar cel puţin cu un statut juridic propriu, depinzând de ordinea corporativă în tot ce priveşte organizarea lăuntrică şi disciplina de breaslă, iar de altă parte de ordinea publică, pentru tot ce se leagă de privilegiile politice şi de servicii de interes obştesc*».

2. «*O ordine, sau Stare, este o grupare alcătuită din corpuri având aceeaşi funcţiune socială, aceeaşi natură economică şi acelaşi statut; grupare care e înzestrată ea însăşi cu un statut juridic propriu şi îndeplineşte o funcţiune deosebită în ordinea de drept public*».

3. «*O Adunare de Stări este o adunare politică, alcătuită din reprezentanţi ai Ordinului sau ai Ordinelor cu privilegii politice ale unei ţări, lucrând în numele acestor Ordine şi al ţării întregi, pentru a veghia de o parte, la menţinerea privilegiilor Ordinelor,*

---

[46] Lousse, *op. cit.*, p. 696.

[47] *Ibid.*, p. 697. Cf. O. Hintze, *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung, Hist. Zeitschrift*, t. 143, 1930, p. 28 şi urm.

Corpurilor și indivizilor, precum și la menținerea drepturilor fundamentale ale țării, iar, de altă parte, pentru a îndeplini serviciile prevăzute prin hrisoave, către principe, ca o contra-valoare a drepturilor recunoscute, și a privilegiilor hărăzite de el» [48].

Din această întreită definiție, care cuprinde după autorul ei, elementelor esențiale ale constituirii Adunărilor de Stări din principalele țări europene, se poate desprinde într-o largă măsură, și istoria și evoluția lor. Structura întreagă, dela temelie până la creștet, nu ne întâmpină la fel în toate țările în care putem urmări desvoltarea instituției. Ca și în istoria altor așezăminte, de pildă în acea a regimului feudal, se pot distinge regiuni în care toate caracterele esențiale sunt deplin realizate, sută la sută, pe întreaga lor scară. Sunt altele, în care nu le aflăm decât într-o măsură mai restrânsă, fără să fi căpătat forma lor deplină și definitivă.

Astfel e sigur că instituțiile feudale au ajuns la cea mai completă desvoltare a lor în Orientul latin, și cu deosebire în Regatul de cucerire cruciată al Ierusalimului; ele s-au desvoltat de asemenea mai deplin decât aiurea în Europa de Vest [49]. Aceasta nu ne împiedică însă de-a întâlni și la marginile de răsărit ale continentului nostru, unde săpânesc alte forme de organizare politică și socială, până și în țările românești aflate măcar în parte, în sfera de influență a unei alte culturi, câteva elemente de drept și de ordine feudală.

Tot astfel trebue să se întâmple și cu elementele constitutive ale regimului Stărilor: ele nu cuprind peste tot toate formele desvoltării sale, dela corporație la Ordin și la Adunarea Stărilor. Nici evoluția nu e asemănătoare. În Anglia împrejurările de un caracter special, care deosebesc istoria arhipelagului britanic, au dus la desvoltarea regimului parlamentar și la echilibrul puterilor în stat, ce îl înfățișează monarhia constituțională. În Franța, deși în unele momente Adunările de Stări au părut a se impune puterii regelui și a-și însuși o parte însemnată de răspundere în conducerea Statului, ele n-au putut totuși împiedeca progresele și în cele din urmă triumful monarhiei absolute, care a căzut la 1789, atunci când a recurs din nou la ele, dar prea târziu pentru a le mai putea folosi. În Spania, evoluția merge de asemenea dela cea mai mare libertate de atitudine și de spirit față de monarhie, la încălcările absolutismului regesc. În Polonia, regimul dietelor și dietinelor a sfârșit prin a provoca o iremediabilă anarhie. În cuprinsul Imperiului german, importanța Stărilor și greutatea cuvântului lor în vieața Statului, diferă dela țară la țară. O asemenea instituție, cu forme multiple și destine diverse, nu poate să nu fi lăsat unele urme și în țările noastre, mai ales când constatăm că epoca ei de creștere și de înflorire coincide în totul cu acea de întemeiere și de desvoltare a statelor românești: dela sfârșitul veacului al XIII-lea la începutul acelui al XVI-lea [50]. Ceea ce ne va rămânea de stabilit, este până la ce grad se pot folosi, în aceste ținuturi de margine ale Europei creștine, termenii definițiilor ce le prezintă aspectul, în țările din Vestul și din centrul ei.

---

[48] E. Lousse, *op. cit.*, pp. 696, n. 1 și 2; 699, n. 1. Cf. *Les caractères essentiels de l'État corporatif médiéval, Bullet. Internat. Committee hist. Sciences*, IX, 1937, no. 37, pp. 460, 462.

[49] Cf. M. Bloch, *La Société féodale*, I, p. 270 și urm.

[50] E. Lousse, *Les caractères essentiels de l'État corporatif médiéval, ibid.*, p. 459.

* * *

Punctul central al problemei îl constituie de sigur faptul că ordinea corporativă medievală se întemeiază pe o particularitate juridică a acestor vremuri, ce o apropie întru câtva de unele concepții ale zilelor noastre. Depărtându-se de dreptul feudal propriu zis, stăpânit de o mentalitate individualistă, societatea se organizează în straturi deosebite, fiecare cu privilegiile și drepturile sale specifice. «Există numai drepturi particulare, a căror autoritate suverană nu e de altfel contestată: clericii sunt supuși dreptului canonic, care atinge una din culmile desvoltării sale și al cărui *Corpus* se alcătuește; nobilii sunt judecați potrivit dreptului feudal, formulat tocmai atunci în tratate doctrinare, a căror influență se răspândește peste tot; locuitorii dela țară au obiceiuri locale, pentru care practicieni, care sunt și precursori, redactează întâile «oglinzi» (*miroirs, spiegel, coutumiers)*; burghezii orașelor, în sfârșit, obțin să le fie hărăzite, de către principii teritoriali, hrisoave ce cuprind principiile fundamentale ale dreptului orășenesc ...».

Sunt deci atâtea jurisdicțiuni deosebite *ratione personae*, prin aplicarea în fiecare caz, a vechiului obiceiu germanic al judecății fiecăruia de către egalii săi, oameni din aceeași categorie socială. «Un fenomen asemănător s-a reprodus în țările europene în cursul ultimei jumătăți de veac, pe măsură ce înmulțirea «codurilor» particulare și a tribunalelor speciale, a restrâns domeniul nemărginit, deschis de legiuitorii școalei clasice, imperiului dreptului comun și al jurisdicțiunilor ordinare» [51].

De aci, dela început, în societatea medievală a Europei centrale și apusene, deosebirea în trei straturi distincte, fiecare cu rostul său bine definit: *oratores*, rugătorii, clericii, cărora li se adaugă doctorii sau învățații; *bellatores*, războinicii, cavalerii, și *laboratores*, lucrătorii, în rândurile cărora se confundă mai întâi țăranii, liberi sau iobagi, cu locuitorii orașelor [52]. Dar mai ales în cursul veacului al XII-lea, aceștia din urmă reușesc să-și creeze un statut deosebit, în frunte cu negustorii și meseriașii, ale căror nevoi nu se mai împacă cu dispozițiunile obișnuite ale dreptului local. Cum s-a observat foarte potrivit, «ordinea veche corporativă s-a prăbușit, la începutul epocii contemporane, sub presiunea burgheziei liberale și capitaliste; este interesant de constatat că această ordine n-a avut generatoare mai puternică decât aceeași clasă burgheză, aflată atunci în plin avânt de creștere și înflorire. Ca și muncitorii timpului nostru, burghezii Evului Mediu obligau pe stăpânitori să le hărăzească un drept deosebit; în societatea corporativă în desvoltare, toate clasele sociale se aflau astfel înzestrate cu câte un statut juridic propriu. Noțiunea dreptului comun, în înțelesul roman sau modern, a dispărut astfel aproape cu desăvârșire» [53].

Din aceste funcțiuni sociale deosebite, despărțite prin drepturi și privilegii specifice fiecărei categorii, derivă un alt fenomen, ce alcătuește o nouă trăsătură de unire între Veacul de Mijloc și timpurile noastre, deasupra parantezei individualiste deschise de

---

[51] E. Lousse, *Les caractères essentiels de l'État corporatif médiéval*, p.459.

[52] Acestor denumiri le corespund în limba germană termenii cunoscuți de: *Lehrstand, Wehrstand* și *Nährstand*.

[53] E. Lousse, *op. cit., ibid.*

Renaştere şi Reformă şi desăvârşită de Revoluţiile erei moderne. Este tendinţa de grupare a oamenilor şi a intereselor în tovărăşii, bresle, *universitates*, *communitates*, asociaţii şi corporaţiuni, care îşi găseşte echivalentul doar în sindicalismul atât de accentuat al unui secol socialist. Dar odată cu fenomenul organizării colective, care cuprinde întreaga societate, dela biserică (mânăstiri, comandorii de ordine militare, capitule şi universităţi) la lumea laică (feude, oraşe, slobozii, bresle sau comunităţi rurale) apare şi nevoia de reprezentare. Corpurile constituite nu pot apărea în justiţie sau interveni în tratative în totalitatea lor; greutăţile tehnice de a le aduna şi transporta în întregime într-un loc anumit, ar fi de neînlăturat. Odată cu constituirea lor şi cu statutul ce le precizează dreptul şi rosturile deosebite, naşte în mod firesc ideea de-a delega atribuţiunile lor unui număr oarecare de reprezentanţi, de «deputaţi», ca să folosim termenul modern, deşi nu răspunde decât în parte conţinutului ce i-l dăm astăzi.

În parlamentarismul modern, membrul unei adunări legiuitoare nu e numai reprezentantul unei anumite circumscripţii electorale, sau al unei categorii mărginite de cetăţeni, cari îl mandatează într-un scop precis şi limitat. El reprezintă în general Naţiunea în totalitatea ei, indiferent de localitatea în care a fost ales. Nu acesta este rolul reprezentării Stărilor: fiecare ordin se întruneşte deosebit, delegaţii săi sunt trimişi cu un obiectiv precis, iar întorsăturile neprevăzute ale discuţiei provoacă adesea un nou apel la alegători, cari înnoesc sau modifică mandatul ce l-au încredinţat. De fapt, numai unii deputaţi în Adunarea Stărilor reprezintă mai mult: în ordinul nobililor, seniorul, trimis în Adunare, merge acolo în numele celorlalţi nobili cari l-au delegat, dar şi al populaţiei rurale de pe domeniile sale, care n-a fost consultată. Cei dintâi sunt elemente politice *active*, care participă la acţiunea Stărilor prin reprezentanţii aleşi de ei; oamenii dela ţară aflaţi pe domeniu sunt elemente politice *pasive*, pe care seniorul îi reprezintă oarecum implicit, fără a avea nevoie să le ceară consimţimântul. E rar să întâlneşti, deşi se întâmplă uneori în ţările germane, o reprezentare deosebită a ţărănimii, dar şi atunci numai a unei anumite categorii de ţărani privilegiaţi. Regula generală e că Stările sunt corpuri privilegiate faţă de masa locuitorilor ţării, şi ea se aplică tuturor Stărilor. În secolul al XVIII-lea, în preajma Revoluţiei franceze, membrii Stării a treia (Tiers État) vor vorbi în termeni pejorativi de «ordinele privilegiate» ale clerului şi ale nobilimii, uitând însă că ei înşişi alcătuesc un ordin limitat, doar cu privilegii mai mici. Din aceste împrejurări rezultă de asemenea cele trei elemente specifice, care constitue, după d-l G. de Lagarde, trăsăturile fundamentale ale ideii de reprezentare în Adunarea Stărilor, pe care le înşiră în ordinea următoare:

1. «Această societate rămâne, cu toate tendinţele spre unificare, o alcătuire de celule disparate şi adesea despărţite care, deşi formează un tot, un «stat», constitue totuşi în sânul lui un amestec, ciudat articulat, unde stau alăturate grupări teritoriale fără conştiinţă colectivă, a căror vieaţă e în întregime rezumată în acea a seniorului, cu «oraşe», «comune», «corpuri» sau «corporaţii», în ale căror forme multiple vieaţa propriu zis colectivă încearcă a se exprima. Acest «*Ständestaat*» care începe a se preciza, este mai puţin o «singură» societate, cât un «agregat» de mici societăţi».

2. «Deoarece Unitatea care progresează şi încearcă totuşi a se impune vine adesea dinafară, în speţă dela suveranul teritorial, şi fiindcă acestă unificare ameninţă mai mult

sau mai puțin existența celulelor, de acum constituite, ele încearcă a-și afirma existența *în fața* acestei puteri. Înțelesul adânc al unității colective ce o constitue «agregarea» lor, nu e încă destul de accentuat, pentru ca să se poată gândi să-și așeze comunitatea născândă «de-asupra» puterii domnitoare. Dacă noțiunea de suveranitate conciliară este latentă în Biserică, la începutul veacului al XIV-lea, noțiunea de «suveranitate populară» pare străină «Adunărilor de Stări» din aceeași vreme».

3. «Regula dreptului privat «roman», reluată de dreptul canonic, pe care o vedem uneori invocată cu privire la convocarea Stărilor: *Quod omnes tangit ab omnibus approbari debet*, își păstrează în fond valoarea ei adâncă de drept privat. Toți interesații trebuesc ascultați, în chestiunile ce-i ating. De aceea se încearcă a se întruni reprezentanții lor. Dar ceea ce se consultă nu e comunitatea națională, sunt diferitele «societăți» ale regatului. Ele sunt întrebate dacă hotărîrea nu aduce vreun prejudiciu drepturilor lor câștigate. Dreptul public se exprimă mai ales printr-o adevărată pădure de «drepturi câștigate», de «privilegii», de «slobozii», de «prerogative» [54]. Dacă comunitatea creștină se găsește împinsă la Cociliul general, de un sentiment ascuțit al idealului ei comun, Comunitatea civilă caută mai ales, în Adunările de Stări, un mijloc de apărare al «drepturilor și scutirilor» societăților care o alcătuesc» [55].

Acestea sunt deci trăsăturile caracteristice ale sistemului de reprezentare a Stărilor în societatea dela sfârșitul Evului Mediu, care își păstrează structura în veacurile imediat următoare ale erei «moderne». Ele ne arată deosebirile ce despart ordinea corporativă a acestei epoce de regimul parlamentar al vremurilor mai apropiate. Definirea precisă a acestor caracteristice împiedecă de aci înainte orice confuzie și îngădue o clasificare mai sigură și mai temeinică a diferitelor aspecte ale «statului corporativ», care și-a găsit expresiunea politică în Adunările de Stări. Ea ne pare un punct de plecare mai sigur decât alte încercări de clasificare — acea a d-lui Hintze, de pildă — cari caută în criterii geografice și istorice elementele unei «tipologii», ce nu se verifică întotdeauna; aceasta fără a tăgădui meritele deosebite ale aceluiași autor în alegerea trăsăturilor esențiale ale regimului, pe care le-a accentuat în termeni cât se poate de potriviți.

* * *

Într-o singură privință, credem totuși că e locul de a face o concesiune concepției «parlamentariste», atât de mult redusă în însemnătatea ei, în cursul ultimului deceniu, de cercetările amintite. Originile și temeiurile adunărilor care reprezintă Stările corporative, pot fi cu totul deosebite de acele ale parlamentelor regimului democratic, ele află totuși o lature comună cu ele, în împrejurările ce le dau prilejul să-și manifeste voința și să-și afirme cu mai multă continuitate rostul în vieața de stat. De sigur, ideea de

---

[54] Cf. O. Hintze, *Typologie der ständischen Verfassungen, Hist. Zeitschrift*, t. 141, p. 232: «Das Privilegienrecht... ist die rechtliche Grundlage der Ständeverfassung, wie die wirtschafliche und soziale Ungleic heit die tatsächliche Grundlage ist».

[55] G. de Lagarde, *L'idée de représentation dans les oeuvres de G. d'Ockham, Bulletin Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, no. 37, 1937 p. 428.

reprezentare și de consultare, a unei sau a mai multor adunări, de către puterea suverană, purcede dela situații cu totul deosebite, într-un sistem și în celălalt: de o parte dela o structură socială de corpuri privilegiate, manifestându-se într-un spirit de conservare a drepturilor și prerogativelor lor; de cealaltă, dela afirmarea pe planul politic, a voinței națiunii, pe temeiul principiilor de libertate și egalitate a marei Revoluții. Totuși, nu e de nesocotit faptul că Adunările de Stări ajung la un punct culminant al evoluției lor istorice, atunci când nevoile fiscale ale regalității constrâng pe suverani să facă apel cât mai des la sprijinul lor. După cum funcțiunea principală a unui parlament modern este bugetul de venituri și cheltuieli, Adunarea Stărilor își câștigă însemnătatea reală în treburile cârmuirii, atunci când Suveranul recurge la ajutorul ei spre a justifica și a percepe nouăle dări. Ni se pare, anticipând asupra expunerii datelor cunoscute din istoria principalelor țări europene, că asupra acestui punct putem fi de acord cu concluziile școalei mai vechi, care socotea că votarea impozitului cerut de suveran, cu sau fără îngrădirea unor condiții de întărire a privilegiilor, era atribuțiunea cea mai de seamă a reprezentanților Stărilor.

Oricât de mult ne-am strădui de altfel, să distingem originile și structura acestor adunări, reprezentând principii deosebite și îndeplinind funcțiuni proprii fiecăruia din sistemele de care depind, nu putem totuși tăgădui că în spiritul, dacă nu în litera lor, există un fond comun de preocupări, care duce uneori la rezultate asemănătoare. Vom vedea că în istoria Angliei trecerea dela un sistem la altul se face oarecum pe nesimțite sub eticheta aceluiași termen de «parlament», cu acea metodă de evoluție înceată care e caracteristica fericită a acestei țări insulare. În Franța, Statele generale, întrunite în timpul războiului de O Sută de Ani, ar fi putut evolua la fel cu acele din 1789, și puțin a lipsit să nu devină de atunci pârghia unor forțe revoluționare. Trebue de asemenea reținută judecata cunoscutului istoric al dreptului francez, A. Esmein, despre Adunarea Stărilor din 1484: «Ocaziunea era favorabilă pentru a câștiga terenul pierdut, căci era vorba de a ieși din încurcăturile unei regențe. Cele trei ordine au acționat cu o înțelegere și cu un spirit de continuitate remarcabile. Ele au protestat împotriva impozitului permanent și au reclamat dreptul de a-l consimți numai pentru o scurtă perioadă, invocând, nu vechiul principiu feudal, adică caracterul seniorial al birului, dar principiul modern, de a se ști că impozitul trebue consimțit de poporul care îl plătește» [56]. Este încă un exemplu, printre atâtea altele, al fondului comun de interese și aspirațiuni între adunări adânc deosebite ca obârșie, structură și funcțiune politică.

De aceea, făcând toate distincțiunile pe care stadiul actual al cercetării internaționale le impune, între corporatism și parlamentarism, între Adunările de Stări ale vechiului regim și adunările legislative în statul modern, trebue totuși să constatăm că aceste organe politice atât de deosebite prin originea și desvoltarea lor, răspund uneori unor nevoi asemănătoare ale vieții publice. Este o legătură incontestabilă, indiferent de sistem, între «strângerea dărilor și reprezentare», cum se intitulează studiul unui

---

[56] A. Esmein, *Cours élémentaire d'histoire du droit français*, 15-e édit., Paris, 1925, pp. 494–495.

specialist în această materie [57], atât sub regimul Stărilor, cât şi sub acel al Camerelor alese de sufragiul democratic [58].

În orice caz, tradiţia celor dintâi pregăteşte spiritele pentru desvoltarea celor de pe urmă. Se poate deci susţinea că şi unele, şi celelalte, reprezintă la un anumit moment, expresiunea unui echilibru între puterile statului, pe care nu e lipsit de interes să o căutăm şi în trecutul ţărilor româneşti.

---

[57] C. Stephenson, *Taxation and Representation in the Middle Ages*, în *Haskins Anniversary Essays*, Boston, 1929.

[58] Cf. F. M. Powicke, *Medieval England*, pp. 188–189: «în împrejurările din Anglia, criticismul financiar a devenit izvorul principal a ceea ce denumim revendicări constituţionale».

SFATUL DOMNESC
ȘI ADUNAREA STĂRILOR

II. CONSILIUL FEUDAL ȘI ADUNAREA STĂRILOR ÎN ȚĂRILE EUROPEI APUSENE

Când examinăm, în lumina datelor ce ni le înfățișează istoria comparată a instituțiilor, problema adunărilor reprezentative în diferitele țări ale Europei, nu putem trece cu vederea o anumită lature a problemei, care a fost multă vreme prea puțin ținută în seamă de istoriografia mai veche: și anume fondul comun de obiceiuri și așezăminte, ce îl aflăm în întregul cuprins al feudalității europene, pe temeiul cărora s-au desvoltat mai târziu formele diverse ale parlamentelor medievale și ale Adunărilor de Stări. Această lature foarte importantă trecea oarecum neobservată, cât timp se urmărea desvoltarea instituției în fiecare țară în parte, cu elementele ei specifice și evoluția sa deosebită; ea trebuia din potrivă să apară în deplină lumină, când s-au putut face apropieri și comparații și constata situații asemănătoare, în special în perioada începuturilor și în privința factorilor ce au contribuit la formarea și desvoltarea ei.

I. ORIGINILE FEUDALE

Unul din acești factori îl constitue ideea medievală despre justiție și modul de-a împărți dreptatea celor interesați. În studiul său despre «Stările medievale» [1], Profesorul H. Mc. Ilwain a pus în evidență însemnătatea acestei laturi a chestiunii și deosebirea de concepție ce caracterizează lumea Evului Mediu.

Într-adevăr, în opunerea absolută cu teoria dreptului roman ca și cu ideea modernă a dreptului, Veacul de Mijloc apusean, în perioada feudală, folosește obiceiul: «*mos utentium*», «*ius non scriptum*» transmis de tradițiunea orală, neînregistrată de culegeri de texte juridice. Un asemenea obiceiu nu se *interpretează* de un magistrat cu specială competință, ci se *cunoaște* de către oamenii localnici, cari îl știu din părinți și strămoși. Obiceiul stabilea dovada, sau mai degrabă încercarea impusă părților, fie prin confirmarea pur formală a martorilor (mai mult ca o chestiune de procedură decât ca un element în judecarea procesului), fie prin vreun *judicium Dei*, duel judiciar, trecere prin foc sau altă «ordalie», din care se deducea, după nereușită sau reușită, vinovația sau nevinovăția împricinatului.

[1] C. H. Mc. Ilwain, *Medieval Estates*, în *Cambridge Medieval History*, VII, p. 665 și urm.

Un asemenea rol nu putea fi îndeplinit de un singur judecător, ci în mod firesc era lăsat în sarcina unui număr mai mare de oameni, cunoscători ai obiceiului; neputând însă lua parte toți la judecată, era firesc să fie chemați cei mai «reprezentativi», cei mai în măsură de-a întruni cunoștințele necesare, atât despre obiceiul locului sau al pământului, cât și despre cazul în speță. Astfel în Anglia, în sec. XI și XII, cuvintele *hundredus* și *comitatus* ajung să însemne și totalitatea acelor cuprinși în aceste subdiviziuni teritoriale și administrative, dar și «curțile» sau adunările restrânse care le reprezintă la judecăți. Din vremea lui Henric al II-lea, se constată obiceiul de-a trimite delegați sau reprezentanți — câte doi din partea comitatului — la curțile judecătorilor itineranți. În însemnările lui Bracton, foarte importante pentru evoluția dreptului englez, se amintesc asemenea delegațiuni de câte patru cavaleri din comitat, în primele decenii ale veacului al XIII-lea. «Aci, ne spune un specialist al chestiunii, era cu siguranță o linie directă de legătură între curtea comitatului și consiliul regelui, stabilită mai de mult și des folosită» [2]. De asemenea și în privința reprezentanților celeilalte Stări laice, a burgheziei; deși întâia lor convocare pentru a-și spune cuvântul în treburile publice ale regatului, a fost făcută de Simon de Monfort în 1265, totuși obiceiul de-a trimite delegați (câte 12 pentru fiecare «borough») la curțile de judecată locale ale comitatului, odată cu acei ai nobilimii și ai clerului, e mai vechiu și se întemeiază pe o îndelungată tradiție [3]. Meritul istoricului american Mc. Ilwain e de-a fi atras atenția asupra faptului că, înainte de a se manifesta preocupări și năzuințe politice sau administrative, funcționarea însăși a aparatului justiției în concepția medievală determina, mai întâi într-un cadru local sau regional, adunări în care delegații «reprezintau» totalitatea categoriilor sociale, sau a «Stărilor» în curs de alcătuire.

Alți cercetători au văzut o influență hotărîtoare a adunărilor convocate de Biserică, și au accentuat coincidența între organizarea pe provincii a nouălor ordine călugărești, Dominicanii și Franciscanii, la începutul veacului al XIII-lea, și începuturile sistemului reprezentativ în țările Europei occidentale, cu deosebire în Spania și în Anglia. Tendința e vădită la unii juriști ai secolului, cum e, de pildă, Gui Foulquoi, mai târziu Papă sub numele de Clement al IV-lea, care considera la 1257 «orice mulțime de oameni locuind într-o aglomerare» drept o *universitas* în stare de a-și alege reprezentanții [4]. S-a observat pe de altă parte, că în tendința de-a supune discuția problemelor importante ale vieții religioase conciliului și de a așeza autoritatea acestor sinoade de-asupra chiar a celei recunoscute Papei, s-a dat un nou imbold ideii de reprezentare; chiar generalizarea noțiunii de «representare» în limba latină la începutul veacului al XIV-lea, a putut înrâuri la rândul ei instituțiile laice. Era vorba de o personificare a vieții colective, iar în polemicele dintre doctrinarii contemporani, Marsilio din Padova și William de Ockham, se pune în discuție principiul majoritar, ca factor hotărîtor în lucrările adunărilor [5]. Dar

---

[2] G. B. Adams, *The Origin of the English Constitution*, New-York 1920, p. 321–22, apud C.H. Mc. Ilwain, *ibid.*, p. 669. Vom reveni mai pe larg asupra acestei influențe.

[3] C. H. Mc. Ilwain, *op. cit.*, p. 670.

[4] Cf M. Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, p. 178.

[5] E. Barker, *The Dominican Order and Convocation*, Oxford 1913, apud Mc. Ilwain, *op. cit.* G. de Lagarde, *L'idée de représantion dans les oeuvres de G. d'Ockham, Bulletin Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, 1937, p. 435 și urm.

toate aceste împrejurări, oricât de netăgăduită ar fi însemnătatea lor, rămân oarecum lăturalnice în lămurirea originilor Adunării de Stări. Ea își află temeiul principal în așezămintele ordinei feudale. Așa a văzut aceste împrejurări și istoricul rus N. Kareev, într-o carte mai veche și mai puțin cunoscută în Apus, asupra căreia vom avea prilejul de-a reveni mai pe larg [6].

* * *

Din acest punct de vedere, evoluția e, pe cât de limpede, pe atât de generală. E o trăsătură îndeobște recunoscută în legăturile dintre suzeran și vasal, că acesta din urmă datorește celui dintâi ajutor și sfat: *auxilium et consilium*. Ajutorul poate fi înarmat, mărginit însă la un anumit termen—sau bănesc, în anumite cazuri bine determinate: răscumpărare din prinsoare a suzeranului, intrarea fiului mai mare în ordinul cavalerilor, căsătoria fiicei mai mari (*les trois cas*) sau plecare la cruciată [7]. Sfatul sau «slujba la curte» (service de cour) este obligațiunea de-a asista pe suzeran în diferitele chestiuni ce sunt de resortul său de cârmuire; printre acestea, împărțirea dreptății în «curți» ținute în fiecare an, de Paști, Rusalii sau Crăciun, este cea mai de seamă. Obiceiul se întărește când, în a doua epocă a societății feudale, stăpânirile marilor seniori cuprind teritorii mai întinse, cu nevoi administrative și judecătorești mai complexe.

Astfel în Anglia, odată cu biruința lui William [8] Cuceritorul în 1066, vechile așezăminte anglo-saxone — *folc mote* sau *witenagemot*—în care mulți vedeau altădată originile directe ale adunărilor reprezentative de mai târziu — au fost înlocuite de adunarea deținătorilor principali de feude (*tenants in chief*) cari au alcătuit curtea feudală de judecată a regelui, suzeranul lor nemijlocit, denumită *Curia Regis*. La ea luau parte în mod firesc și oarecum obligatoriu, principalii baroni laici sau bisericești. «Cu ce titlu erau ei convocați? se întreabă bunul cunoscător al istoriei medievale a Angliei, care a fost Charles Bémont. În virtutea dreptului feudal, vasalii regelui îi datoresc ajutor și sfat: ca vasali nemijlociți ai Coroanei, comiții și baronii, adică nobilimea înaltă a Angliei, fac parte din Parlament; cu acest titlu, mica nobilime a comitatelor e uneori chemată și ea; tot în temeiul baroniilor lor, prelații, abații și priorii își iau locul în parlament. A asista la ședințele «sfatului obștesc» (*commune consilium*) al regatului e deci pentru ei totdeodată un drept și o datorie; mai mult chiar un drept decât o datorie...» [9]. Astfel se așează temelia celei dintâi colectivități sau «Stări», deoarece prin ierarhia însăși a sistemului feudelor, membrii Curții Regelui au ajuns să reprezinte, în cuvintele cronicarului Mathieu Paris, «întreaga nobilime a Angliei» (*totius Anglie nobilitas*).

Aceeași instituție are ființă și în Franța, de unde au pornit cuceritorii normanzi, cari o foloseau în ducatul lor. Dar în primul rând o folosea regele capețian. O ordonanță din Octomvrie 1374 amintește astfel un principiu, a cărui aplicare e mai sigură încă în

---

[6] N. Kareev, *Statul-seniorie și monarhia reprezentativă în Evul Mediu* (în l. rusă). St. Petersburg 1913.
[7] I. Calmette, *La Société féodale*, pp. 41–43.
[8] Adoptăm forma numelui folosită în țara respectivă.
[9] Ch. Bémont, *Simon de Montfort, Comte de Leicester*, Paris 1884, p. 106.

vremurile mai vechi, când puterea regală nu se impusese încă stăpânitorilor de feude: regele cârmuește prin sfat: «*Nous et nos prédécesseurs nous... gouvernons en tous nos faits par conseil de grand nombre de sages hommes, clercs et laïques*». Curtea Regelui, sub cei dintâi Capețieni, menține tradiția vechilor *placita* carolingiene, în înțelesul convocării tuturor feudatarilor regatului; în realitate însă, e vorba numai de baronii de pe domeniul propriu zis al regelui și de câțiva deținători de feude, din vecinătatea sa imediată [10].

Aceeași organizare o aflăm de-altfel în întreaga Europă occidentală, supusă obiceiurilor și regulilor regimului feudal. La 1060, un hrisov al comitelui de Barcelona ni-l arată înconjurat de o «curte» care îl ajuta cu sfatul și colaborarea ei în chestiunile importante ce privesc administrația și justiția: «aceasta e cea mai de seamă activitate a curții comițiale barceloneze, care e, mai presus de toate, un Tribunal... ea e alcătuită din episcopi și abați, din comiți, vice-comiți și vasalii acestora, oameni înțelepți și prudenți, și judecători (*in qua sunt principes, episcopi, abbates, comites et vice-comites, comitores et vavassores, philosophi et sapientes atque judices*). În timpul lui Ramon Berenguer cel Bătrân, curtea comitelui de Barcelona pare o imitare, în mai mic și de departe, a curții regilor Capețieni: «Ca și aceasta, ea poartă în același timp pecetea unei concepții de suveranitate și aceea a obiceiului feudal» [11].

Sigur e însă faptul că instituția, oricare i-ar fi denumirea, e o creațiune specifică a regimului, în înțelesul contractului bilateral — *Statuskontrakt*, cum îl denumesc unii istorici germani [12] — pe care îl constitue omagiul vasalului către suzeran. Întărită de teoriile scriitorilor bisericești, cari căutau în toate chipurile să mărginească puterea temporală, ideea unei reciprocități de obligațiuni în aceste raporturi personale se face tot mai mult simțită. Vasalul e ținut să presteze sfat și ajutor, în cazurile prevăzute; i se cere consimțământul când este cazul; împotriva abuzului și a nedreptății, îi rămâne însă deschis recursul la împotrivire. În rândurile de încheiere ale marii sale lucrări despre «Societatea feudală», regretatul medievist francez Marc Bloch a caracterizat astfel această evoluție: «Mai ales trecerea la acțiune a venit din mijlocul vasalilor, sub înrâurirea așezămintelor ce le formaseră mentalitatea. În acest înțeles era, printre atâtea răscoale care la prima vedere nu sunt decât turburări, un principiu rodnic: «Omul se poate împotrivi regelui și judecătorului său, când acesta lucrează împotriva dreptului, el poate chiar ajuta să-i facă războiu... Prin aceasta, nu calcă datoria de credință». Astfel vorbește «Oglinda Saxonilor» (Sachsenspiegel). Aflat în germene în Jurămintele dela Strasbourg din 843 și în pactul încheiat în 856, de Carol Pleșuvul cu nobilii săi, vestitul «drept de rezistență» răsună, în veacul al XIII-lea și al XIV-lea, dela un capăt la celălalt al lumii apusene, într-o mulțime de texte izvorîte, cele mai multe, fie din reacțiunea nobiliară, fie din egoismul burgheziilor, și totuși grele de desvoltări viitoare: Marea

[10] Olivier-Martin, *Précis d'Histoire du droit français* (3-e édit.), Paris 1938, pp. 252, no. 730; 265, no 753; 156, no 426.

[11] F. Valls-Taberner, *La cour comtale barcelonaise, Rev. hist. de droit français et étranger*, 4-e série, XIV, 1935, p. 670 și urm.

[12] O. Hintze, *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung, Hist. Zeitschr.*, 143, 1930, p. 29.

Chartă engleză din 1215; «Bula de Aur» ungurească din 1222; «coutumier» al regatului de Ierusalim; privilegiu al nobilimii din Brandenburg; Actul de Uniune aragonez din 1287; Charta brabansonă din Cortenberg; statutul delfinal din 1341; declarația din 1356 a comunelor din Languedoc. N-a fost numai o întâmplare, de sigur, dacă regimul reprezentativ, sub forma, foarte aristocratică, a Parlamentului englez, a «Statelor» franceze, a Stărilor germane și a Cortesurilor spaniole, s-a născut în țări cari de-abia se desfăceau din stadiul feudal şi îi păstrau încă urmele; dacă, de altă parte în Japonia, unde supunerea vasalică era mult mai unilaterală și care lăsa de-altfel puterea divină a Împăratului înafară de edificiul omagiilor, nimic asemănător nu a ieșit dintr-un regim totuși atât de învecinat, în multe privințe, cu feudalitatea noastră. În acest accent pus asupra ideii de convențiune, capabilă să lege puterile, stă originalitatea feudalității noastre. Prin aceasta, oricât de aspru ar fi fost cu cei mici acest regim, el a lăsat cu adevărat moștenire civilizațiilor noastre ceva din care încă mai nădăjduim a trăi» [13].

Într-adevăr, cu timpul, din libertățile privilegiate ale feudalității era să răsară ideea modernă a libertății, egale pentru toți. Dar prima consecință și cea mai apropiată era constituirea și funcționarea acestor consilii, devenite parte integrantă a mecanismului însuși de cârmuire, într-o vreme în care dispăruse noțiunea unei administrații birocratice, în directă dependință de autoritatea centrală. Cunoscuta definiție, că «în ultimă analiză feudalitatea purcede dintr-o desmembrare a proprietății din punct de vedere social, dintr-o desmembrare a suveranității din punct de vedere politic» [14], se traduce în fapt, în ordinea judecătorească și administrativă, prin consiliul feudatarilor, care se strânge în jurul suzeranului și colaborează cu el la împărțirea dreptății și la cârmuirea teritoriului.

Cu timpul această adunare, care nu avea atribuțiuni precise și trebuia să se pronunțe în chestiuni tot mai complexe, mai ales de când a început renașterea noțiunii și a studiilor de drept, s-a împărțit însă în mai multe subdiviziuni specializate. În Anglia, în veacul al XIII-lea, vom întâlni astfel un «sfat obștesc» (*commune consilium*) al regatului, sau Parlament, nume ce îi va rămânea; «Consiliul privat» al regelui, și Curtea judiciară a regelui (*Curia Regis*), împărțită la rândul ei în Curtea Băncii regelui și Curtea «Plaidurilor comune» (*Plaids communs*), Curtea Eșichierului rămânând suverană în materie financiară [15].

Și în Franța, «Parlamentul» a căpătat la un moment dat înțelesul unei adunări specializate în chestiuni de justiție, rolul de reprezintare pentru unele probleme de interes general revenind mai târziu «Statelor» sau Stărilor generale. La început însă, domnește o desăvârșită confuzie atât în denumirile diferitelor adunări, cât și în atribuțiunile și alcătuirea lor. De fapt, în Anglia ca și în Franța, regele chiamă pe acei de cari are nevoie și îi convine să-i consulte; e adevărat că în Anglia se înrădăcinează timpuriu obiceiul, ca absența unora din marii deținători de feude să fie socotită ca un element hotărîtor pentru legalitatea adunării și posibilitatea ei de a lucra. Cum spune însă profesorul Mc. Ilwain, e cu neputință în această perioadă cu datele ce le avem la îndemână, să

---

[13] Marc Bloch, *La Société féodale* (Évolution de l'Humanité, 34), Paris 1940, II, pp. 259–260.

[14] J. Calmette, *La Société féodale*, p. 3.

[15] Ch. Bémont, *op. cit. p.*105.

tragem vreo linie sigură de despărțire între *Parliamentum, Curia, concilium ordinarium, concilium privatum, magnum concilium, commune concilium* [16].

Cuvântul însuşi de «parlament» atât de caracteristic pentru evoluția mai târzie a instituțiilor britanice, apare la început sporadic. S-a crezut multă vreme că «cea dintâi» mențiune a parlamentului, cu acest nume, se găseşte în cronica lui Mathieu Paris, la anul 1237, iar întâia întrebuințare oficială în Close Roll din 1242 [17]. Dar o mențiune mai veche e acea din cronica lui Fantosme din 1183 [18]. Cuvântul de «parlamentum» pentru o adunare deliberativă are însă origini mai îndepărtate; îl întâlnim de pildă, cu acest înțeles, în Analele Genoveze, scrise în întâia jumătate a veacului al XII-lea de contemporanul Caffaro, și anume într-un loc, unde e vorba de expediția împotriva Cesareei, cu prilejul Cruciatei din anul 1101, la care ştim că cronicarul a luat parte; e deci o mărturie directă. «Cunoscând creştinii, scrie el, trufia Saracinilor, patriarhul de îndată a spus consulilor (Genovei) *facite parlamentum* şi au făcut, iar în parlament patriarhul a rostit o cuvântare către popor», îndemnând pe ostașii genovezi, debarcați din corăbii, să ia cu asalt cetatea Necredincioșilor. «Sfârşindu-şi cuvântarea, toți într-un glas au strigat: *fiat, fiat*» [19].

Iată deci *parlamentum* în înțeles de conferință, de adunare a membrilor înarmați ai «comunei» plecați în Cruciată, căreia i se expune de către căpeteniile oştii creştine necesitatea unei operațiuni militare, și i se cere aprobarea. Pasajul poate fi interpretat ca o mărturie interesantă pentru caracterul militar al întâilor asociații orăşeneşti în Italia medievală [20], dar este în același timp o dovadă că nu numai instituția adunării, dar, mai ales termenul spre a o denumi, au pătruns în Anglia venind din spre miazăzi, unde aveau o întrebuințare şi o circulație mai veche. Tot ca «parlamente» caracterizează un scriitor din veacul al XIII-lea, Dominicanul Humbert de Romans, sfaturile ce le țin regii din diferitele țări ale Europei creştine cu un număr mai mare de nobili și clerici «despre treburile publice». Ne rămâne acum să amintim pe scurt, destinele instituției şi laturile ei caracteristice în principalele țări ale Europei, după ce am stabilit bazele comune ce i le-a creat, în special în partea de Apus și de Centru a continentului nostru, desvoltarea regimului feudal şi a concepției sale despre administrație și justiție. Va trebui astfel să reluăm — deși cu alt scop şi alt punct de plecare — studiul început de Nicolae Iorga despre «desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei» [21] în care se găsesc, ca în atâtea scrieri ale sale, multe sugestii şi apropieri din cele mai interesante pentru obârşiile vieții «constituționale» dela sfârşitul Evului Mediu. Deşi nu lipsesc încercări

[16] C. H. Mc. Ilwain, *The High Court of Parliament*, New Haven 1910, p. 16, apud H. Mc. Dowall Clokie, *The origin and nature of Constitutional Government*, London 1936, p. 21–22.

[17] *Historia Anglorum*, Rerum Brit. Script., III, p. 526. Cf. Bémont, *ibid.* p. 105 și Ch. Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale en France et en Angleterre*, p. 384.

[18] H. Mc. Dowall Clokie, *op. cit.*, p. 20, n. 2.

[19] *Annali Genovesi di Caffaro e de suoi continuatori*, Fonti per la storia d'Italia, II, ed. Belgrano, I, pp. 10–11.

[20] Cf. G. I. Brătianu, *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIII-e siècle*, Paris 1929, pp. 44–45.

[21] Lecții făcute la Școala de Războiu, în special vol. I, București 1920 și II (Epoca modernă) București 1921.

de clasificare sau «tipologie» a Adunărilor de Stări (acea a lui O. Hintze, de pildă), totuşi diferitele tipuri se arată atât de amestecate dela o ţară la alta sau chiar în aceeaşi ţară, că tot ordinea geografică ni se pare cea mai raţională de urmat, în ancheta ce trebue să o întreprindem, pornind dela Apus spre Răsărit.

Francezul spune, cu drept cuvânt: «*Il n'est de science que du général*» dar se poate adăuga în cele mai multe cazuri: «*mais il n'est d'intérêt que du particulier*», şi generalităţile înseşi sunt cu atât mai temeinice, mai ales în domeniul istoriei comparate, cu cât se sprijină pe o cercetare mai atentă a împrejurărilor regionale şi locale.

II. STĂRI ŞI PARLAMENT ÎN ANGLIA

Evoluţia e mai bine cunoscută în Anglia, deşi multă vreme a dat loc unor controverse esenţiale. Am mai avut prilejul de-a aminti discuţii recente, în jurul înţelesului şi însemnătăţii Marei Charte din 1215 [22]; trebue mai întâi să le precizăm rezultatele. Concepţia clasică, împărtăşită de istoricii epocei victoriene (a doua jumătate a veacului al XIX-lea) dădea acestui document o valoare deosebită, considerându-l în lipsa unei constituţii scrise, pe care Anglia n-a avut-o nici mai târziu, fundamentul libertăţilor cetăţeneşti în regatul britanic, de unde apoi s-au răspândit în largul lumii. O asemenea interpretare nu se putea fireşte susţinea decât în lumina evoluţiei istorice ulterioare, şi încă la date destul de depărtate de acea a actului impus regelui Ioan. Căci dacă privim documentul în legătură cu împrejurările timpului, şi în loc de a-l izola, îl aşezăm la locul său în evoluţia generală a aşezămintelor engleze, impresia este cu totul alta. Mai întâi este vădit că nu e întâia limitare impusă puterii regale, într-o ţară în care cucerirea dela 1066 şi politica întâilor regi normanzi o făcuse mai puternică decât în oricare altă regiune a Europei feudale. O criză a regalităţii engleze, după cucerirea normandă, izbucneşte optzeci de ani înainte de *Magna Charta* şi este însemnată printr-o altă chartă, care n-a avut în istorie răsunetul aceleia din timpul lui Ioan fără Ţară, dar nu e mai puţin caracteristică. E vorba de aceea semnată la 1135 de Ştefan de Blois, regele ales de biserică şi nobilime după moartea lui Henric I, împotriva fiicei acestuia, fosta împărăteasă Matilda, recăsătorită cu Geoffroi de Anjou, întemeietorul dinastiei Plantageneţilor. Spre a se putea menţinea pe un tron contestat, regele Ştefan făcuse cele mai mari concesiuni susţinătorilor săi. Întocmai ca şi Ioan fără Ţară la 1215, începea prin a recunoaşte libertatea Sfintei Biserici, ceea ce însemna să lase episcopilor colaţiunea beneficiilor şi jurisdicţiunea asupra clericilor şi să renunţe la drepturile regale în timpul vacanţei episcopiilor şi a mănăstirilor. El făgăduia de asemenea să părăsească nouăle «păduri», regiuni întregi supuse unui drept special pentru folosul vânătorilor regale, şi să reprime abuzurile de putere ale şerifilor în comitate. Titlul său însuşi: «Stefan prin mila lui Dumnezeu, cu învoirea clerului şi a poporului, ales rege al Angliei» arată o situaţie de fapt inferioară predecesorilor săi şi o mărginire a puterii regale de către Biserică şi

[22] V. memoriul meu precedent, *Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, s. 3-a, XXVIII 1946, pp. 14–15. Cf. pentru punctul de vedere cunoscut N. Petrescu, *Anglia*, ed. 2-a, Bucureşti 1939, pp. 104–108.

nobilime [23], deşi termenii folosiţi repetă acei ai altei charte mai vechi, manifestul lui Henric I dela 1100, subscrisă de trei episcopi şi, după variante, de patru sau şase baroni [24]. Dar şi acest document era expresiunea unei crize de succesiune dinastică, după uciderea lui William al II-lea Rufus, deci asemănătoare aceleia dela începutul domniei lui Ştefan de Blois. Aceasta n-a împiedicat pe Henric al II-lea, Plantagenetul, urmaşul acestui din urmă rege la 1154 să restabilească în întregimea ei autoritatea Coroanei şi să fie cel mai puternic suveran al timpului său, întinzându-şi stăpânirea peste un adevărat imperiu al casei angevine, din hotarul Scoţiei până la Pirinei. Nu e aci altceva decât procesul obişnuit în ţările cârmuite de regimul feudal, între rege şi vasalii săi de căpetenie, supuşi faţă de un suzeran energic, cu mijloace însemnate băneşti şi militare, dar ridicând de îndată condiţii şi revendicări, atunci când purtătorul Coroanei depinde mai mult de sprijinul lor.

Astfel privită, *Magna Charta* din 1215 pierde din strălucirea ce i-au dat-o, cu câteva secole mai târziu, doctrinarii parlamentarismului modern, pentru a se accentua, în cuvintele lui Nicolae Iorga, «caracterul *loial* al acestui act şi, mai ales, caracterul lui foarte *medieval*, aparţinând unei lumi absolut deosebite de lumea noastră şi sprijinind, nu libertatea împotriva privilegiilor, ci, din potrivă, privilegiile în potriva libertăţii — căci în Evul Mediu cuvântul «libertate» exista, dar nu avea acelaşi sens ca cel de astăzi» [25]. Se poate spune chiar că noţiunea există numai la plural, deorece concepţia medievală este de fapt a unor libertăţi concrete, mărginite, şi nu a «*libertăţii*» abstracte şi comune.

Analize ale Chartei s-au făcut de atâtea ori, încât ar fi de prisos a le mai reproduce. Este adevărat că unele articole ale ei, înafară chiar de cel dintâi, cu formula sa atât de generală: «*concessimus... omnibus liberis hominibus regni nostri...omnes libertates subscriptas*», care a putut înşela pe oricine traduce cu înţelesul modern al cuvintelor, privesc şi alte interese decât acele ale baronilor învingători, şi alte categorii sociale decât acea a nobilimii, unele implicit, altele însă explicit. În art. 20, ocrotirea împotriva amenzilor (am fi zis «gloabelor») excesive, priveşte pe omul liber, dar şi pe negustor şi pe ţăran (*villanus*) [26]. Art. 12 şi 13 dau oraşului Londra drepturi de feudatar [27] şi îi confirmă privilegiile. Faimosul art. 14 însă, care hotăreşte că nimeni nu va plăti ajutor, înafară de cele trei cazuri prevăzute de obiceiul feudal, sau taxa de scut (*scutagium, écuage*), decât în urma adunării prelaţilor, baronilor şi a tuturor celor aflaţi în dependinţă de vasalitate directă *(tenentes in capite)* — e de strictă aplicare feudală. În realitate, dacă e vorba şi de alte categorii sociale înafară de acele direct interesate ale clerului şi ale nobililor aceasta se lămureşte prin împrejurările luptei feudalilor englezi împotriva regelui Ioan, devenit, prin actul său de omagiu, vasalul Sf. Scaun şi ocrotitul lui Inocenţiu al III-lea. Lipsiţi de posesiunile lor din Normandia şi alte provincii franceze,

---

[23] Charles Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale en France et en Angleterre*, pp. 111–112. Cf. J. E. A. Jolliffe, *The constitutional history of medieval England*, London 1932, p. 202.

[24] Ch. Petit-Dutaillis, *ibid.* p. 81. Baronii dela 1213 o aminteau în memoriul lor. Cf. cronica lui Mathieu Paris, ed. H. R. Luard, II, pp. 552–54.

[25] Iorga, *op. cit.*, I, p. 112.

[26] L. Leclère, *La Grande Charte de 1215 est-elle une «illusion»?*, *Mélanges Henri Pirenne*, I, p. 282.

[27] Ch. Petit-Dutaillis, *op. cit.* p. 377, n. 2.

cucerite de regele Franței, ei trebuiau să caute sprijin, împotriva tendințelor abuzive ale regelui englez, în toate aceste elemente de vieață locală ale comitatelor, unde era o mai îndelungată tradiție de autonomie, atât în judecarea pricinilor cât și în administrarea treburilor publice. Stipulațiunile Chartei în favoarea păturilor mai largi ale populației engleze nu reprezintau deci, nici ele, vreo afirmare de principii democratice, cu totul străine concepției acestor vremuri, ci doar nevoia, impusă de împrejurările momentului, de a interesa și de a solidariza cu acțiunea arhiepiscopului Ștefan Langton și a baronilor, elemente ce ar fi putut altfel sări în ajutorul regelui împotriva opoziției nobiliare. Spiritul Chartei e mai de grabă — și prin aceasta se justifică deplin calificativul ei de «medievală»—, un spirit conservator, de apărare și de restaurare a unor privilegii încălcate de tendințele centralizatoare ale monarhiei plantagenete, iar în anii din urmă de apucăturile nesocotite și nesocotibile ale regelui Ioan [28].

De aceea, împotriva părerii susținute de D-l Leclère, care combătea interpretarea lui Nicolae Iorga, trebue să ne însușim în totul observațiile atât de drepte ale D-lui Charles Petit-Dutaillis: «Ni se spune: În 1215, pentru întâia oară, un text precis a pus explicit în legătură plata impozitului și consimțământul la această sarcină [29]. Să nu ne jucăm cu cuvintele. Nu era nevoie de niciun text precis pentru a crea o legătură, care era de fapt o regulă de drept feudal. De ar fi așa, obiceiurile Evului Mediu n-ar avea valoare decât din momentul în care au fost scrise. Înafară de cele trei cazuri obișnuite (patru în Franța) vasalul «dădea» ajutorul; dar el nu era ridicat fără consimțimântul său» [30]. Un amănunt confirmă mai bine încă, de era nevoie, caracterul inițiativei ce a avut drept rezultat Charta din 1215, și spiritul în care a fost concepută. Același art. 14 cuprindea în rândurile sale de încheiere, o dispoziție ce pare numai logică unui spirit modern, dar care se izbea atunci de întreaga putere a obiceiului și a tradiției: «ca treaba, în ziua ce se va hotărî, să meargă după sfatul acelor ce vor fi de față, chiar dacă toți acei chemați n-ar fi venit». Această împuternicire pentru o adunare de-a lua hotărîri în număr valabil, care să fie recunoscute și respectate și de acei membri ai ei, ce n-ar fi fost de față la deliberare și la vot, ne pare astăzi dela sine înțeleasă. Nu era însă cazul în Evul Mediu, unde fiecare dintre marii feudatari nu se considera legat, decât de ceea ce consimțise și recunoscuse personal [31]. Este o negațiune a înseși ideii de reprezintare, și în același timp o strălucită confirmare a caracterului strict *individual* al relațiilor feudale, cel puțin în perioada mai veche de alcătuire a raportului de drept dela om la om, între suzeran și vasal, așa cum l-a caracterizat foarte fericit D-l E. Lousse în cercetările sale [32].

---

[28] V. analiza articolelor lui Ch. Petit-Dutaillis , *ibid* p. 372 și urm. Introducerea la ed. franceză a lui Stubbs, *Hist. constitutionnelle de l'Angleterre*, I, p. VII și I. E. Jolliffe, *The constitutional history of medieval England*, p. 259–260.

[29] L. Leclère , *op. cit.* p. 287.

[30] Ch. Petit-Dutaillis, *Le roi d'Angleterre et ses parlements au Moyen Âge, Revue historique*, t. CLIV, 1927, p. 41.

[31] *Ibid.* p. 41. Cf. *La Monarchie féodale en France et en Angleterre*, p. 404–405.

[32] *Les caractères essentiels de l'État corporatif médiéval, Bullet. of the Internat. Committee of hist. Sciences*, IX, IV, no. 37, 1937, p. 456: «Sans qu'il allât jamais aussi loin que la société libérale qui, au début du XIX-e siècle, stigmatisa le délit de coalition, on peut conclure que le régime féodal dans sa pureté originelle était fortement individualiste».

Cea mai bună dovadă a acestei stări de lucruri, care poate părea paradoxală, este faptul că dispozițiunea, de care e vorba, lipsește în «petiția baronilor»— *Capitula que barones petunt* — și lipsește nu mai puțin din confirmările mai târzii ale Chartei. Este vădit că baronii s-au lăsat surprinși de o clauză de stil introdusă de sfetnicii regelui, cari aveau tot interesul să simplifice lucrările adunărilor și să le dea puterea obligatorie pentru toți cei chemați să ia parte la ele, și să contribue la ajutorul cerut de suzeranul regal. Dându-și seama pe urmă de consecințele formulei, și de precedentul creat, baronii și-au corectat punctul de vedere și au făcut să dispară articolul, care îi stânjenea, din redactările ulterioare ale Chartei (1216, 1217, 1225). Dar toate aceste împrejurări ne arată cât se poate de limpede, cât de departe era «actul fundamental al libertăților engleze» de toate acele concepții și manifestări, pe care interpretarea modernă le-a legat pe urmă de textul său. De-altfel, din punct de vedere practic, garanția privilegiilor Chartei nu este oare vestitul comitet de douăzeci și cinci, instituit de baroni ca o tutelă a regelui? În aplicarea ei, Charta nu dă astfel naștere decât unei formule oligarhice de cârmuire, cu modalități brutale de impunere a voinței ei, de care nu rămân ferite decât persoana regelui, a reginei și a copiilor lor (art. 61). Cum a observat cu bună dreptate un istoric recent al Constituției britanice, D-l A. S. Turberville, «obiceiul de a căuta precedentul a fost atât de puternic, încât chiar făuritorii de revoluții au tins să privească mai de grabă în urmă decât înainte și să se considere mai mult ca restauratori decât ca înnoitori» [33]. În mintea baronilor dela 1215, era deci o restaurare a privilegiilor ordinei feudale, cu unele concesii, necesare în acest scop, altor categorii sociale — dar nimic mai mult.

* * *

Pentru cine urmărește în acest spirit evenimentele istoriei engleze în veacul al XIII-lea, nici împrejurările care au urmat crizei politice din 1215, nu pot constitui punctul de plecare precis al unei modificări fundamentale în desvoltarea așezămintelor regatului. Conflictul între regele Henric al III-lea, urmașul lui Ioan, și baronii conduși de Simon de Montfort, repetă în linii generale, deși cu întorsăturile mai dramatice ale altui războiu civil, acel dintre baronii din generația precedentă și Ioan fără Țară. Este adevărat că sistemul «Proviziunilor dela Oxford» întregite de acele dela Westminster, constitue mai mult decât o confirmare de privilegii și o înlăturare de abuzuri. El impune regelui, slab din fire și prea legat de ambiții continentale — războiul său din Franța, candidatura fratelui său Richard la tronul imperial, a fiului său Edmond la acel al Siciliei, fără a mai socoti și exigențele mereu sporite ale papalității — o cârmuire sub tutela unei adevărate piramide de consilii, desemnate fiecare la rândul său de cellalt:

---

[33] *The British Constitution* în *La Costituzione degli Stati nell'Età moderna*, publ. de Comit. Internațional al Științelor Ist., Milano 1938, p. 443. V. și judecata severă în ce privește *Magna Charta* a prof. H. E. Barnes, în *The Encyclopedia Americana*, ed. 1937, la cuv. *Democracy*, în contrast cu vederile tradiționaliste ale lui Stubbs.

XXIV cari aleg patru electori, cari la rândul lor desemnează sfatul suprem de XV [34]. «Cum se vede, scria în această privință Nicolae Iorga, o operație foarte complicată, dar tocmai această complicație aritmetică e folositoare pentru că se arată de unde vine ideea. În Europa, la jumătatea veacului al XIII-lea exista un loc în care se constituiau grupuri conducătoare pe această cale: se alegeau un număr de indivizi, aceştia alegeau pe alții, etc. Acest Stat era Republica Veneției. Dar Londra era atunci invadată de Italieni, și chiar Francesii cari veneau din Sud în Anglia erau puternic influențați, tocmai fiindcă erau originari din Sud, de această vieață italiană» [35].

De sigur o asemănare cu sistemul venețian de consilii suprapuse (nouă scrutine deosebite pentru alegerea dogelui, efectuate de către 41 de electori dogali desemnați de Marele Consiliu, care dela 1230 își capătă deplinele puteri) nu se poate tăgădui. Va trebui să revenim aiurea mai pe larg, asupra experienței venețiene. De asemenea influențele din Sud în vieața engleză sunt de necontestat, și le vom vedea confirmate cu prilejul examinării unei alte sugestii a lui Iorga. Dar în cazul acesta, izvorul de inspirație pare a fi mai apropiat şi ne îndreaptă în acelaşi timp atenția asupra unei alte laturi a problemei [36].

«Juriul de acuzație al *hundredului*, ni se spune, ales în vremea lui Henric al II-lea de şerif, a fost dela sfârşitul veacului al XII-lea, recrutat prin alegere. Modul de alegere, inspirat de un obiceiu bisericesc (calea compromisului), a fost complicat; în Evul Mediu, a fost totdeauna o neîncredere față de sistemele elective simple. Notabilii comitatului, probabil acei ce luau parte la curte, alegeau patru cavaleri, iar aceşti patru cavaleri ai comitatului alegeau doi «cavaleri leali» de fiecare *hundred* (sută); aceşti doi cavaleri leali, cu zece alții aleși de ei înșiși, alcătuiau juriul hundredului. În lipsa cavalerilor puteau fi aleşi şi oameni liberi» [37]. Nu era deci nevoie ca baronii cari sprijineau pe reformatorul Simon de Montfort să caute sisteme complexe de alegere la Veneția; ei le aflau în cuprinsul chiar al regatului, dar nu în instituțiile sale centrale, ci în comunitățile de vieață locală ce le constituiau, prin tradiție, comitatele, unități administrative moștenite de cuceritorii normanzi dela stăpânirea anglo-saxonă. E nu mai puțin caracteristic amestecul continuu între așezămintele ordinei judecătorești și consiliile politice. De altfel, consiliul de XV, înstituit de baronii victorioşi ca o adevărată regență, n-a avut vieață lungă; Simon de Monfort care putea fi un Cromwell al veacului său [38], s-a văzut părăsit de o parte a nobilimii, nemulțumită, şi victoria lui dela Lewes asupra regelui a fost de scurtă durată. După Evesham, unde capul răscoalei cade învins, reacțiunea partizanilor regelui aduce nouă excese, pe care în sfârșit le potolește Statutul din Marlborough la 1267. Nu se poate spune însă nici despre a doua «revoluție a baronilor» că a tras o linie precisă de despărțire în evoluția instituțiilor politice engleze.

---

[34] Ch. Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale en France et en Angleterre*, p. 385. V. pentru detalii J. Jolliffe, *The constit. history of mediev. England*, p. 294 și urm.

[35] N. Iorga, *op. cit.* I, p. 167–168.

[36] Legăturile directe ale negoțului venețian cu Anglia sunt mai târzii, dela începutul veacului al XIV-lea.

[37] Ch. Petit-Dutaillis, *op. cit.*, p. 153.

[38] Cuvântul «protector» (al poporului englez) e folosit de un izvor contemporan.

Rămâne însă faptul că aceste frământări repetate, în care marii feudatari și-au irosit în parte puterile și mijloacele de acțiune, au sporit însemnătatea păturilor sociale, inferioare ca prestigiu și avuție. Încă dela 1213, Regele Ioan poruncise să i se trimită câte patru cavaleri discreți din fiecare comitat, «spre a sta de vorbă cu noi despre treburile regatului». În «Parlamentele» întrunite în timpul luptei dintre rege și baroni, reprezentanți ai cavalerilor din comitate, cari prin însăși calitatea și modul lor de desemnare, nu mai sunt chemați individual ca marii feudatari ai Coroanei, constitue de acum înainte un element permanent. Și burghezii, câte doi de fiecare oraș, sunt chemați, la fel ca și cavalerii în 1265, fără însă ca această inovație dictată de nevoile momentului să capete de îndată putere de obiceiu; în unele parlamente, întrunite după sfârșitul războiului civil, orășenii n-au mai fost chemați [39]. Nu e mai puțin adevărat că apare în adunările generale ale regatului o procedură ce nu fusese folosită până atunci decât în acele locale de comitat: acea a reprezintării prin delegați anume aleși, a intereselor unei colectivități, unei «Stări».

În jurul acestei chestiuni s-au purtat în istoriografia engleză vii discuții. În cartea sa despre «evoluția Parlamentului», profesorul A. F. Pollard a contestat existența unor asemenea organizări politice și sociale, mergând până la a judeca cu asprime «mitul celor trei Stări» în ce privește Anglia medievală [40]. I se poate opune chiar scrierea intitulată *Modus tenendi Parliamentum*, redactată probabil pe la jumătatea veacului al XIV-lea [41], care consideră efective asemenea așezări în ceea ce se poate numi, *de acum înainte*, vieața constituțională a monarhiei britanice. Pentru autorul acestui tratat, regele însuși constitue, prin activitatea sa în parlament, o «Stare» deosebită. În 1421, după *Rotuli Parliamentorum*, e încă vorba de *tres Status Regni*, cele trei Stări ale Regatului, care confirmă tratatul dela Troyes [42]. Dar împărțirea în două Camere, a Lorzilor și a Comunelor, va însemna o etapă nouă spre o reprezentare națională, a cărei idee a găsit de altfel în Anglia, mai mult decât aiurea, temeiul unui vechiu fond de obligațiuni ale comunității, dăinuind poate încă din timpurile anglo-saxone, atât în ce privește ajutorul bănesc, cât și serviciul militar pentru apărarea regatului.

* * *

Pentru ca instituția să se desvolte și să pătrundă atât de adânc în obiceiul pământului, a trebuit însă acțiunea independentă dar simultană, a mai multor factori, cari i-au determinat creșterea și rosturile atât de deosebite, de acele ale altor țări.

Este mai întâi elementul de bază, pe care îl constitue vechea unitate de administrație din vremea anglo-saxonă: comitatul *(shire)* care a supraviețuit mai bine în regatul

---

[39] Cf. Ch. Petit-Dutaillis, *L'essor des états d'Occident, Hist. du Moyen Âge*, IV, 2 (col. Glotz) p. 214.

[40] *The evolution of Parliament*, London 1920, cap. IV.

[41] T. F. Tout, *The english Parliament and public opinion, 1376–1388*, în *Mélanges Henri Pirenne*, II, p. 561.

[42] H. Mc. Dowall Clokie, *op. cit.*, p. 32, n. 1. Cf. I. E. Jolliffe, *The const. history of mediev. England*, pp. 375, 434–435. «Tours» e probabil confuzie pentru «Troyes». De-altfel și Stubbs intitulase unul din capitolele lucrării sale clasice: «Sistemul de Stări» (*Hist. constit. de l'Angleterre*, II, cap. XV).

insular vicisitudinilor feudale, decât diviziunile contemporane ale imperiului carolingian de pe continent. Rămânând astfel, și după cucerirea normandă, ca o unitate de sarcini și datorii în serviciul obştesc, administrația comitatului a avut nevoie de colaborarea puterilor locale; astfel, cum caracterizează foarte bine acest proces de devenire O. Hintze, «s-a ajuns prin aceasta chiar în sfera acestei administrații locale, la o rodnică sinteză a principiului domnesc şi a celui corporativ, iar desvoltarea sistemului parlamentar apare aci ca o concentrare progresivă a acestui aparat administrativ local» [43]. Folosirea în adunările generale a experienței câştigate în activitatea micilor adunări de comitate, lămurește însemnătatea covârșitoare a micii nobilimi în vieața politică a Angliei, în timpurile medievale şi moderne.

Dar la aceste temeiuri locale, pământene, se adaugă fără îndoială și exemplele şi influențele dinafară. Acea a organizării bisericești, cu adunările şi sinoadele ei regulat întrunite, chiar periodice, este un fapt îndeobște recunoscut de cercetarea mai recentă [44]. În Anglia veacului al XIII-lea, biserica s-a mai bucurat de împrejurarea fericită de-a avea în fruntea ei spirite independente și personalități de frunte, în stare de-a se opune nu numai puterii regale, dar şi exigențelor Papei, când acestea li se păreau excesive: un Ștefan Langton, arhiepiscop de Canterbury, un Robert Grosseteste, episcop de Lincoln. S-a mai observat că foarte curând după înființarea lor, au pătruns în Anglia cele două ordine nouă ale credinței catolice, menite să lase urme atât de puternice ale acțiunii lor în domeniul social ca și în acel religios: Dominicanii și Franciscanii [45]. Aceştia din urmă sunt atestați în Anglia dela 1224: cât privește ordinul Sf. Dominic, el căpătase dela 1221 liniile esențiale ale structurii sale. Caracteristică la ambele ordine este însă împărțirea și gruparea pe «provincii» ale numeroaselor lor aşezări și mănăstiri, și convocarea adunărilor periodice în care se aleg «generalii», conducătorii lor, prin delegați trimiși de toate provinciile ordinului. *Este aci o temeinică organizare a unui sistem reprezentativ, care va fi luat de model în secolul următor, de toți acei cari sprijină ideea unui conciliu general pentru reforma Bisericii și înlăturarea abuzurilor.* Nu e lipsit de interes nici faptul că întemeietorul ordinului dominican era originar din Spania, unde după cum vom vedea, sistemul reprezentativ al Stărilor avea rădăcini mai vechi și ajunsese, cu timpul, la o mai mare desvoltare în regatele iberice, în Castilia și Aragon mai ales, decât în Anglia. O influență prin spirit de imitație, a unor asemenea așezăminte, se poate presupune cu atât mai ușor, cu cât tatăl lui Simon de Montfort luptase la hotarele Aragonului și el însuși fusese câțiva ani guvernator al Gasconiei pentru regele Henric al III-lea [46]. Influența bisericii n-a putut decât să întărească și să grăbească circulația ideilor dela o țară la alta.

Este însă ciudat că acțiunea ei atât de puternică la început, nu s-a mai putut menținea în viitor. Lipsită de personalitățile puternice, pe care le aflăm, în veacurile urmă-

---

[43] *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung, Hist. Zeitschr.*, 143, 1930, p. 47. Cf. M. Bloch, *La société féodale*, II, pp. 137–138.

[44] Hintze , *ibid.* p. 14 și urm. Ch. Petit-Dutaillis , *La Monarchie féodale en France et en Angleterre*, p. 408 și urm.

[45] Lucrarea esențială: E. Barker, *The Dominican order and convocation*, Oxford 1913.

[46] Cf. H. Mc. Dowall Clokie , *ibid.*, pp. 19–20.

toare, mai mult în lumea laică, biserica engleză, impresionată de interdicţiile papilor de-a contribui la strângerea dărilor regale, se mărgineşte tot mai mult la «convocările» ei proprii, în cele două diocese arhiepiscopale din Canterbury şi York, şi părăseşte sfatul obştesc al regatului, denumit acum, în mod obişnuit şi normal: parlament. Numai episcopii şi abaţii mai de seamă vin la aceste adunări, dar în calitatea lor de feudatari ai regelui, ale cărui chemări trebuesc urmate. Zădarnic, prin clauza *praemunire*, regele Eduard I va căuta în ultimii ani ai veacului al XIII-lea să mai aducă în parlament pe procuratorii *(proctors)* ai clerului diocesan. Dela 1332, aceştia dispar cu totul din adunările parlamentare, deşi socoteala «Stărilor» mai ţine încă seamă de ei [47].

Este locul, fiind vorba de influenţele dinafară, să amintim aci de una din apropierile cele mai izbitoare făcute de Iorga, în studiul său despre «desvoltarea aşezămintelor politice şi sociale ale Europei». Examinând într-unul din capitolele acestei lucrări: «codificări de drept feudal şi începuturi de regim reprezentativ în Orientul cruciatelor», el socoteşte aşezămintele (*Assises*) ale regatului de Ierusalim întemeiat de cruciaţi, nu numai ca o sinteză a obiceiurilor feudale din atâtea ţări, alcătuind sistemul cel mai desăvârşit al drepturilor şi îndatoririlor de vasalitate şi feudă, dar şi ca un exemplu ce a trebuit să se impună în mod logic şi necesar, atenţiei contemporanilor.

«Premergătoare, cu atâta timp, ale prescripţiilor din «Magna Charta», *Assisele* sunt legi scrise, asigurătoare contra abuzurilor în mult mai mare măsură decât actul englez împotriva unor abuzuri speciale; ele reprezintă o normă de drept nesfârşit superioară, şi prin întindere, şi prin formă, şi prin armonia elementelor ce le cuprinde, «Chartei» engleze. Şi e posibilă chiar o derivaţie a uneia din celelalte, căci cei cari s-au ridicat împotriva lui Ioan fără de Ţară, impunându-i să revină la legea dreaptă, erau deprinşi de un veac întreg cu toate rosturile acestea din Răsărit: doar cruciaţi mergeau necontenit şi din Anglia la Locurile Sfinte şi, cât timp petreceau acolo, ei vedeau judecându-se după acele «Assises de Jérusalem». Chiar «Magna Charta» a fost acordată în momentul în care Anglia toată era preocupată de ideea cruciatelor, îmbrăţişată încă de Henric al II-lea şi servită apoi de Richard Inimă-de-Leu» [48].

Pe aceste *Assise*, redactate, pe cât se pare, la sfârşitul veacului al XII-lea şi la începutul secolului următor, istoricul american, D-l J. L. La Monte, şi-a întemeiat într-o largă măsură expunerea despre «Monarhia feudală în regatul latin de Ierusalim» [49]. În special s-au precizat raporturile între rege şi «curtea», consiliul său feudal, care nu sunt aproape nicăieri expuse atât de limpede şi de amănunţit. Şi într-o lucrare mai recentă despre «principatul franc de Antiohia» [50] ale cărui aşezăminte constitue o paralelă exactă a acelor din regatul vecin al Ierusalimului, se întâlnesc concluzii asemănătare:

---

[47] De ex. în *Modus tenendi Parliamentum*.

[48] N. Iorga, *op. cit.* I, p. 155. Cf. F. M. Powicke, *Medieval England*, p. 179: the Latin Kingdom of Jerusalem laid more stress upon council and cooperation. Şi Stubbs, *op. cit.* II, pp. 23–24, trimite la *Assise* pentru alegerea regentuluiAngliei.

[49] *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem, 1100 to 1291*, The Medieval Academy of America, 1932, pp. 49–83. Cf. R. Grousset în *L'Europe Orientale de 1081 à 1453, Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz) XI, 1, p. 471 şi urm.

[50] Claude Cahen, *La Syrie du Nord à l'époque des croisades et la principauté franque d'Antioche*, Paris, 1940, pp. 440–441.

«Principele este suzeran suprem şi şef de Stat. Rostul său e mai ales de-a fi capul armatei și al administrației. Dar pentru exercițiul acestei din urmă puteri, el trebue să respecte obiceiul, ceea ce înseamnă, că din punct de vedere legislativ şi judecătoresc, el nu e stăpânul. Aceste funcţiuni alcătuesc pentru guvernul central, elementul propriu al Curţii, pe care o convoacă şi al cărei sfat îl cere în politica generală. În definitiv, se poate spune că principatul este exercitat în comun de principe şi de curte. Nu sunt membri cu totul stabili în această curte. Ofițerii cari înconjoară pe principe fac parte din ea mai des, pe urmă vasalii cei mai învecinaţi, în număr variabil şi li se adaugă clerici, burghezi şi străini». Din punct de vedere judiciar, curtea burghezilor *(Cour des Bourgeois)* judeca deosebit pricinele acestei categorii sociale. În regatul de Ierusalim, curtea corespunzătoare ţinea un registru scris al deliberărilor ei, cel puţin în veacul al XIII-lea.

Asemănarea, nu numai cu împrejurările, dar și cu concepţiile din Anglia e într-adevăr impresionantă, şi nu vedem de ce, dacă admitem influenţa adunărilor bisericeşti, prin mijlocirea Dominicanilor şi a Franciscanilor, sau acea a aşezămintelor spaniole contemporane, din Castilia şi Aragon, nu am putea considera ca izvor de inspiraţie şi acele din statele feudale întemeiate de cruciaţi în Orientul latin, cu care întreaga feudalitate apuseană, atât din Anglia cât și de pe continent, se afla în atât de strânse legături.

* * *

Dar toate aceste elemente de lămurire ale problemei n-ar fi ajuns de sigur să determine evoluția atât de specifică a instituțiilor reprezentative engleze, de n-ar fi intervenit și factorii istorici proprii acestei țări. Fără a tăgădui însemnătatea precedentelor pe care le constitue acțiunile, fără consecințe imediate, ale baronilor răsculați împotriva regelui, între 1215 şi 1265, cercetările moderne stăruesc însă asupra perioadei următoare, ca una care a putut influența mai direct şi cu mai multă continuitate desvoltarea acestor așezăminte. Din această perioadă, mulți s-au oprit asupra domniei lui Eduard I, căruia îi atribue rosturile hotărîtoare în înființarea și creșterea instituției parlamentare, pe care le tăgăduesc mișcărilor revoluționare dela începutul și dela jumătatea veacului al XIII-lea. Cum scrie, în studiul său amintit mai sus profesorul Mc. Ilwain: «caracterul unic al desvoltării constituționale engleze își are începutul în istoria mai îndepărtată a Angliei, dar manifestările sale mai izbitoare, în măsura în care sunt exclusiv engleze, se află mai de grabă de această parte a veacului al XIII-lea decât de cealaltă, și chiar aceasta trebueşte atribuit unor condiții istorice precise și unor evenimente care cer a fi cunoscute amănunţit spre a le lămuri: ele nu sunt rezultatul vreunei calități misterioase a sângelui englez. Cel mult, factorii sunt mai de grabă culturali decât rasiali, dar încă mai de grabă istorici decât una sau alta» [51].

Domnia lui Eduard I, stăpânire lungă şi glorioasă a unui rege energic și autoritar, se socoteşte totuși a fi întemeiat instituția parlamentară, chemând la intervale tot mai dese și mai regulate, pe reprezentanţii celor trei «Stări» ale regatului britanic. Se credea de asemenea că adunarea convocată de el în 1295 a avut valoarea unui model al genului,

[51] *Medieval Estates, Cambridge Medieval Hist.*, VII, p. 682.

și că a fost considerată chiar de contemporani ca atare. Această din urmă părere se sprijină mai ales pe citarea unui anumit text de drept roman, în convocarea făcută pentru acest parlament, care enunță principiul: «*Quod omnes similiter tangit, ab omnibus approbetur*». Dar cercetările recente au interpretat pasajul mai mult ca o formulă de stil, datorită cancelariei regelui care ajunsese de sigur să fie influențată și ea de renașterea dreptului roman, sporită de răspândirea dreptului canonic [52].

Fapt este că nici sub Eduard I nu se pot deosebi începuturile unui regim parlamentar, care să stăvilească, printr-o acțiune conștientă și organizată a «Stărilor», autoritatea regală. Forțele în prezență nu și-au căpătat încă structura definitivă. Găsim mai de grabă categorii diverse, ale căror interese se cumpănesc într-un echilibru nestatornic: regele și sfetnicii săi; funcționarii cari administrează domeniul regal, izvor normal de venituri al Coroanei; baronii, «cari respectă pe rege când e puternic»; biserica, a cărei tendință e însă de-a se retrage tot mai mult din sfera intereselor lumești; în fine, apariții relativ recente, dar sporind în însemnătate, cavalerii comitatelor și burghezii [53]. Rostul esențial al «parlamentului» — cuvântul se încetățenește tot mai mult — rămâne însă și acum laturea judecătorească și administrativă a atribuțiunilor sale. El nu încetează încă a fi consiliul feudal, lărgit însă anual într-un «mare sfat» (*Magnun Consilium*) pentru o mai bună gospodărie a regatului.

Elementul personal, adăugat de Eduard I, este într-adevăr această grijă a unei cât mai eficace mașinării administrative, pe care, neavând la îndemână un aparat birocratic centralizat, se străduește să o realizeze cât poate mai bine, cu factorii și puterile locale. El este astfel un exemplu tipic al capacității și sferei de acțiune a regelui medieval într-o monarhie întemeiată pe principii feudale. «Nicio deosebire nu era trasă între capacitățile sale private și publice. El era presupus în mod normal de-a fi în stare de a trăi din averea sa, precum orice alt mare gospodar trebuia să-și ajungă venitul cu cheltuelile; și averea sa cuprindea produsele curților sale, ca și arenzile și serviciile de pe domeniul său. Totuși îi era cu neputință de a rămânea independent de ajutorul supușilor săi, pe când supușii priveau ajutorul lor ca o concesiune excepțională. În asemenea împrejurări, un bilanț anual nu se putea concepe. Dacă trebuia să cuprindă numai produsele venitului obișnuit, nu putea face prevederi pentru cheltueli extraordinare; dacă încerca să socotească cheltueli extraordinare, aceasta implica un drept de impunere și un aparat regulat spre a o evalua și percepe, de care regele nu dispunea. De aci, în veacurile târzii ale Evului Mediu, ceea ce ne izbește mai întâi ca o ciudată anomalie — existența simultană a unei mașinării financiare și administrative foarte desvoltate, și a unei viețuiri risipitoare, neregulate, dela zi la zi» [54].

Atât pentru bunul mers al dreptății, și descărcarea curților de judecată de afacerile și procesele mai însemnate ce erau supuse «Marelui Consiliu», cât și pentru aflarea subsidiilor necesare purtării aproape continue de războaie, la toate hotarele: în Țara Galilor, definitiv incorporată, în Scoția, cucerită dar veșnic nesupusă, în posesiunile din

---

[52] Cf. Hilda Johnstone, *England: Edward I and Edward II, Cambridge Mediev. Hist.*, VII, pp. 405–406. și J. Jolliffe, *op. cit.* p. 349.

[53] Ch. Petit-Dutaillis, *Le roi d'Angleterre et ses parlements au Moyen Âge, ibid.*, p. 47.

[54] F. M. Powicke, *Medieval England*, pp. 185–186.

Franța amenințate de suzeranul capețian, — apelul la sfat și contribuții financiare extraordinare, după dreptul feudal, era deci de neînlăturat. Pentru această din urmă nevoie, trebuia obținută însă bunăvoința contribuabililor de diferite categorii, ceea ce presupunea la rândul său unele concesiuni sau avantaje ce li se puteau da de către rege. De aci o altă lature foarte însemnată a acestor întruniri: obiceiul de a aduce și de a rezolvi petiții cu prilejul adunării parlamentului, constituind chiar una din atribuțiunile sale principale. Sub urmașul lui Eduard I, ordonanțele din 1311 o spun foarte lămurit: «Și pentrucă mulți oameni sunt reținuți înaintea tribunalului regelui... și că multora li se fac nedreptăți din partea miniștrilor regali, nedreptăți ce nu se pot îndrepta «sans commune parlement», poruncim ca regele să țină parlament odată pe an sau de două ori, de este nevoie, și aceasta la loc potrivit. Iar în acest parlament pricinele ce vor fi fost întârziate sau acele asupra cărora judecătorii nu se vor fi putut înțelege, vor fi chemate și isprăvite, precum și instanțele ce vor fi introduse în parlament» [55]. Dar în ce privește cererile și «jalbele», totdeauna numeroase, ale unora sau ale altora dintre persoanele sau colectivitățile chemate să dea «sfat și ajutor», ce prilej mai bun se putea găsi pentru a le da o soluție pe cât posibil satisfăcătoare, decât aceste adunări care tindeau a deveni periodice? Rezolvirea lor era de altfel obiectul de târguială, prin care «Stările» erau aduse să consimtă mai ușor la contribuția bănească, pe care în principiu puteau să o primească, dar și să o refuze. Cazul s-a prezentat și sub Eduard I, prin conflictul dramatic din 1297, în care opunerea baronilor la contingentul cerut de rege, înafară de insula britanică, a zădărnicit expediția din Flandra împotriva regelui Franței [56]. Dar mai târziu aceste ciocniri s-au atenuat. Astfel ia naștere *confruntarea* — termenul e mai potrivit decât opunerea — intereselor suveranului cu acele ale categoriilor sociale, constituite de desvoltarea obiceiului feudal: colectivități corporative, ce vor dobândi cu vremea caracterul unei reprezentanțe a națiunii față de Coroană. Dar la data la care ne-am oprit, suntem încă foarte departe de sfârșitul procesului. «Astfel, încetul cu încetul, scrie un studiu recent, s-au combinat diferitele elemente ce dau parlamentului englez fizionomia sa deosebită: curte judiciară, curte politică, curte administrativă, în sfârșit adunare financiară cu consecințele politice ce le determină această din urmă caracteristică. Dar rămâne bine înțeles că supușii nu pot cere suveranului decât convocarea Parlamentului — Curte de judecată, căci regele datorește dreptate popoarelor sale. El le poate cere sfatul și ele sunt obligate să i-l dea. El poate de asemenea să le ceară resurse extraordinare, dar, dacă se simt destul de tari pentru a putea înfrunta nemulțumirea lui, le este îngăduit să le tăgăduiască. Parlamentul lui Edaurd I sau Eduard al II-lea se poate reduce la Consiliul regelui, el poate fi numai o curte supremă de judecată, în sfârșit poate fi și o adunare considerabilă care, dacă nu privim decât rezultatele la care ajunge, pare a avea din atribuțiunile unei adunări politice. În realitate nu le are însă niciodată, căci prin recrutarea sa, prin atribuțiunile sale, procedura sa, metodele sale de lucru, Parlementul sub cei doi dintâi Eduarzi, nu e aproape niciodată adunare politică, dar mai de grabă un corp administrativ și judecătoresc» [57].

---

[55] R. Fawtier, *L'Europe Occidentale (1270–1328), Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz) VI, 1, pp. 243–244.
[56] *Ibid.*, pp. 329–330.
[57] *Ibid.* pp. 245–246.

Zădarnic se vorbeşte deci de «parlamentul-model» din 1295, la care regele pe lângă arhiepiscopi şi episcopi, chemase pe arhidiaconi, priorii capitulelor catedrale, procuratorii acestor capitule şi câte doi ai clerului diocesan; pe lângă magnaţii laici, câte doi cavaleri din fiecare comitat şi doi burghezi de fiecare oraş sau târg. Aproape aceeaşi structură o avuse, douăzeci de ani mai de vreme, parlamentul convocat în Aprilie 1275; dar în Octombrie al aceluiaşi an, fuseseră chemaţi cavalerii, dar nu burghezii [58]. Totul depindea în definitiv, de oportunitatea considerată de rege, stăpân nediscutat al iniţiativei.

Ni s-au păstrat, ca o relaţiune mai amănunţită, faimoasele *Memoranda de Parliamento* din 1305, editate de Maitland acum o jumătate de secol. Din aceste texte se poate vedea alcătuirea, dar şi modul de a lucra al adunării şi i se poate delimita cu destulă preciziune sfera de activitate. Sunt convocaţi 95 de prelaţi, 145 procuratori ai clerului, 9 comiţi, 94 baroni, 74 cavaleri ai comitatelor, 200 burghezi, 33 membri ai Consiliului chemaţi individual şi în fine «alte persoane special calificate pentru unele treburi». Convocat la 28 Februarie, parlamentul este «mulţumit» la 21 Martie: o sesiune de trei săptămâni. Dar o adunare mai restrânsă continuă să lucreze; fac parte din ea patru episcopi, cinci comiţi, 17 baroni, şi 40 la 50 de personagii cari sunt de fapt cei mai înalţi funcţionari în materie de finanţe, justiţie şi administraţie.

Ce a făcut parlamentul în timpul acestei sesiuni? O singură ordonanţă, pregătită de sigur dinainte de juriştii regelui, a fost aprobată de deliberările sale: este *Ordinatio de Trailbastons*, măsură de poliţie împotriva «târîtorilor de bâte», în parte foşti soldaţi concediaţi — veşnica plagă a perioadelor ce încheie războaiele — cari bântuiau atunci drumurile Angliei. Înafară de acest text legislativ, s-au luat în cercetare o sumedenie de cereri, dintre care cam o treime erau înaintate de colectivităţi — Universităţile din Oxford şi Cambridge, oraşe, comunităţi din comitate — iar restul de persoane particulare. Una singură are un caracter obştesc: o *Petitio Comitum Baronum et Communitatis regni Anglie* împotriva exportului de capitaluri din insulă de către ordinele religioase, demers care nu convenea Papei pentru perceperea veniturilor bisericeşti, dar în schimb îi convenea de minune Regelui, ale cărui interese erau opuse în această privinţă, acelor ale Sf. Scaun.

«Toate petiţiile, adaugă D-l Petit-Dutaillis, primesc răspuns, după cercetarea cazului şi uneori un supliment de informaţie. Delegaţii se ocupă mai cu seamă de a urmări afacerile; când îi concediază la 21 Martie, regele precizează că *«ceux qui ount à busoigner... demoergent à siwre leur busoignes»*. Dintre cele două sarcini ce le îndeplinesc deputaţii noştri moderni, acea de-a-şi exercita mandatul politic şi acea de-a urmări interesele particulare, sunt întemeiat a crede că dela 28 Februarie la 21 Martie 1305, personagiile convocate de Eduard I nu s-au ocupat decât de cea de a doua» [59]. Deosebirea, pentru cine a cunoscut vieaţa parlamentară a zilelor noastre, nu este de altfel chiar aşa de mare, în ce priveşte o parte însemnată a reprezentanţilor naţiunii...

---

[58] H. Johnstone, în *Cambridge Mediev. Hist.* VII, p. 407.

[59] Petit-Dutaillis, *Le roi d'Angleterre et ses parlements au Moyen Âge, ibid.*, p. 53.

Care este însă folosul regelui de a aduna măcar odată pe an, nobili mari şi mici, prelaţi şi procuratori ai clerului, burghezi, în acest sfat a cărui operă legiuitoare e atât de săracă, înafară bine înțeles de împrejurările în care trebue să-i ceară subsidii? Se pare că parlamentul era totuşi un prilej de-a lua contact direct cu nevoile tuturor ţinuturilor, de-a se informa despre mersul administraţiei şi al justiției până în regiunile cele mai depărtate; şi mai dădea posibilitatea să vădească în faţa tuturor, întreaga majestate a monarhiei, arătând icoana vie a «regelui ţinându-şi curtea în parlament». Dar suveranul astfel înconjurat de întreaga pompă a ordinei feudale, e încă foarte departe de a fi «constituţional» sau «parlamentar». Cu drept cuvânt, istoricul T. F. Tout observă: «Dacă Eduard I mai avea zece ani de trăit, el ar fi putut săvârşi totdeodată umilirea Baronajului şi a Episcopatului, şi supunerea efectivă a Scoției. Şi cine se poate îndoi că atunci ar fi tratat libertatea constituţională tot atât de aspru, cât a făcut-o vreodată un autocrat francez»? [60]. «Voiu merge, adăugă D-l Petit-Dutaillis, mai departe decât D. Tout. În Parlamentul din 1305, Eduard I, şezând în Consiliul său, îmi pare un autocrat» [61].

Reiese deci tot mai limpede faptul că evoluţia spre structura organică a «Stărilor», aşa cum va rămânea mai târziu în istoria Angliei, şi spre un echilibru real între Coroană şi parlament în vieaţa de stat aparţine epocei următoare. «Trebuiau, încheie în această privință acelaşi istoric francez, marile turburări ale veacurilor XIV şi XV, spre a îndigui şi a slăbi puternica monarhie întemeiată de William Cuceritorul. De sigur, era şi mai înainte în Anglia, embrionul unei societăţi politice: nu numai unitatea remarcabilă a acestui stat mic şi viguros, dar instituţii locale foarte vechi şi temeinice, a căror însemnătate a fost judicios afirmată de Stubbs, îndemnau acest popor să se orienteze spre libertatea constituţională; iar Eduard I, prin numeroasele adunări de parlamente, prin desele convocări de procuratori ai comunităţilor, prin conştiincioasa primire ce o rezervau sfetnicii săi cererilor, a făcut mult pentru a întări această educaţie politică. Dar sunt turburările domniei lui Eduard al II-lea, sunt nevoile sporite de bani ale războiului din Franța şi risipa vieţii cavalereşti, sunt progresele sociale grăbite de sguduirea marii ciume, care au deschis faza nouă, acea în care se desemnează trăsăturile instituției parlamentare. Atunci vor căpăta existenţă deosebită Camera Comunelor, Camera Lorzilor şi Consiliul» [62]. Mai mult deci în această din urmă perioadă, decât în acele ce au precedat-o, vom afla regimul Stărilor ajuns la deplina sa maturitate, evoluând spre parlamentarism şi însemnându-şi locul de frunte, ce l-a ocupat de atunci acesta în istoria britanică. O cât de scurtă recapitulare a acestor evenimente e cu atât mai necesară, spre a ajunge la înțelegerea acestor împrejurări.

* * *

Trebue totuşi să revenim mai în urmă, spre a ne face o idee cât mai exactă a concepţiilor, ce au ajuns mai târziu să-şi arate efectul în practică. De mai de mult, sub

---

[60] *The place of Edward II in English history*, Manchester 1914, p. 32.
[61] *Op. cit.*, p. 60.
[62] Ch. Petit-Dutaillis, *op. cit.*, *ibid.*

influența în special a scrierilor bisericești, pătrunsese în Anglia, la fel ca și în alte țări, o anumită teorie a puterii regale și a limitelor ei, care a rămas câtva timp în domeniul teoretic. În tratatele de drept ale lui Bracton, unul din marii juriști englezi dela jumătatea veacului al XIII-lea, își face loc o idee a regalității stăpânite și mărginite de noțiunea dreptății, care purcede dintr-o concepție augustiniană a cârmuirilor pământene: «Deoarece, scrie el, regele e pe pământ ministrul și vicarul lui Dumnezeu, nu poate nimic pe pământ decât ce e drept *(nisi id solum quod de jure potest)* și nu se poate opune acestui principiu maxima romană: *quod principi placet legis habet vigorem*... Cât timp face ce este drept, este vicarul Regelui etern; dar este ministrul diavolului dacă se lasă dus de nedreptate. Cuvântul *rex* vine într-adevăr *a bene regendo* și nu *a regnando*: el e rege când face binele, tiran însă când asuprește poporul ce i-a fost încredințat și îl stăpânește cu silnicie» [63]. Este clasicul dualism desvoltat de vestita scriere a lui Augustin, în care Cetatea lui Dumnezeu și acea a diavolului își au prelungirile în lumea noastră, în figurile simbolice ale lui *imperator felix sau rex justus*, și a lui *tyrannus* ce li se opune, unul fiind întruchiparea virtuților creștine, celălalt produsul nelegiuit al trufiei, din care se trag toate păcatele[64]. Acest contrast de lumină și întunerec, al binelui și al răului, e deci foarte vechiu: el nu aduce în discuție temeiurile puterii regale, dar îi condiționează legimitatea și mai ales modul de a o exercita. «Se poate spune, adaugă Bracton, că regele trebue să facă ce este drept și să repare nedreptatea, de teamă că la rândul lor regele și judecătorii să nu fie judecați de Dumnezeul viu pentru nedreptatea lor. Dar regele are un superior, care e Dumnezeu; de asemenea, deasupra lui este legea, prin care a fost creat regele; tot astfel își are curtea *(curia)*, adică pe comiții și baronii regatului său, căci cuvântul «comite» înseamnă «însoțitor al regelui»; iar acești însoțitori au rostul să povățuiască dreptatea. Un însoțitor *(socius)* este într-adevăr un maestru care te povățuește *(magister)*». Iată deci cum logica scolastică deduce din superioritatea legii asupra regelui, și rostul consiliului, al «curții» în treburile publice. Este aci, cel puțin în domeniul teoriei, o tendință mult mai veche decât frământările politice, din care s-a desvoltat cu încetul configurația Stărilor și adunarea lor în parlament; se poate spune însă că evenimentele secolului al XIII-lea au actualizat aceste concepții și le-au oferit un tărâm neprevăzut de aplicare. De sigur aceleași idei vor fi fost expuse în scrierea ce s-a pierdut, a franciscanului Robert Grosseteste, episcop de Lincoln, prieten și inspirator, se pare, al lui Simon de Montfort: *Principiile regalității și ale tiraniei* [65]. Dela oprirea oricărei acțiuni violente împotriva regelui nedrept, care trebue lăsat în plata Domnului, ce poate întârzia dar nu lipsește niciodată, se trece acum la proclamarea dreptului de rezistență împotriva tiranului. Nu va mai trece mult până ce, sub Eduard al II-lea, baronii întruniți în parlament la 1308, vor proclama că «omagiul și jurământul de credință se datoresc Coroanei, mai mult decât regelui» [66]. Printre scrierile ce oglindesc mentalitatea luptelor civile, care au culminat în bătăliile dela Lewes și Evesham, se găsește și

[63] Cf. Ch. Bémont, *Simon de Montfort*, pp. 96–97.
[64] Cf. E. Bernheim, *Mittelalterliche Zeitanschaungen in ihrem Einfluses auf Politik und Geschichtsschreibung*, I, p. 35 și urm.
[65] Ch. Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale*, p. 412.
[66] R. Fawtier, *op. cit.*, t. VI, pp. 339–340.

acest ciudat poem latin, care trage în modul cel mai categoric concluziile premiselor din tratatul lui Bracton:

Legea astfel grăiește: «prin mine domnesc regii;
Prin mine se arată dreptatea acelor ce făuresc legile»...
Se spune de obiceiu: «după cum vrea regele, merge legea»
Dar adevărul vrea altfel: căci legea stă, iar regele cade...

Iar mai departe, amintind de rolul magnaților în cârmuirea țării, de a vedea

Que regni conveniant gubernationi
Et pacis expediant conservationi,

dă sfatul răspicat ca regele să se înconjoare de oameni ai țării, nu de străini *(Rex indigenas sibi laterales habeat, non advenas)*[67]. Am atins aci un punct deosebit de important, nu numai în istoria Stărilor engleze, dar în desvoltarea generală a regimului de Stări, considerate ca factori politici.

Un motiv esențial al opoziției prelaților și baronilor, prin care începe mișcarea de îngrădire a puterii regale și manifestarea unor colectivități organizate în vieața de stat britanică, este într-adevăr folosirea elementelor străine în slujbe și beneficii. Acțiunea se îndreaptă mai întâi împotriva Sf. Scaun, care profită de legăturile de vasalitate recunoscute de Ioan fără Țară, pentru a trimite în Anglia, ca să ocupe beneficiile eclesiastice, un mare număr de Italieni, dintre cari mulți nici nu îndeplinesc sarcinile legate de avantagiile materiale pe care le primesc. Atitudinea de independență a arhiepiscopului Langton și a bisericei din Anglia (se vorbește de *ecclesia anglicana*) se lămurește prin lupta de apărare a intereselor ei împotriva beneficiarilor străini, pe cari Papa pretinde să-i investească.

Dar opoziția împotriva străinilor se întoarce de îndată și împotriva oamenilor regelui. Din vremea lui Henric a II-lea, ale cărui posesiuni în Franța constituiau un domeniu mult mai întins și mai bogat decât regatul insular, Plantageneții au avut obiceiul de a unifica administrația lor, mutând funcționari laici și bisericești de pe continent în Anglia; uneori și invers, dar mai des din posesiunile lor franceze în insulă. Primul val de Normanzi veniți cu William Cuceritorul și trecuți în *Domesday Book*, căpătase mai de mult indigenatul și se amestecase cu elementul localnic. Dar oamenii veniți din Franța de Vest și de miazăzi rămâneau străini, «venetici» în înțelesul vechiu și precis al acestui cuvânt. O mare parte a nemulțumirii împotriva lui Henric al III-lea a fost determinată de prea multele slujbe deținute de oameni «de dincolo», de cumnații săi Lusignan și de anturajul lor, în special de «Patavini» seniori din Poitou, cari făceau acelor din Anglia o concurență socotită nelealǎ. Paradoxul este că în fruntea mișcării de rezistență se află de asemenea un francez, Simon de Montfort, nu mai puțin «venetic» decât oamenii regelui; dar baronii englezi se obișnuiseră cu el și nu mai vedeau într-însul decât pe căpetenia partidului lor. De altfel e destul de vădit că nu era un sentiment de ostilitate generală împotriva străinilor, ci xenofobia se mărginea deocamdată la interese de slujbe și beneficii. Cum a observat mai de mult Nicolae Iorga, vieața economică a Angliei era atunci în cea mai mare parte stăpânită de străini: «Bancherii,

[67] Ch. Bémont, *Simon de Montfort*, p. 219.

întru cât nu erau Evrei, veneau și din Sudul Franței, din orașul Cahors în special... și importanța lor era așa de mare, încât adese ori primarul Londrei era ales dintre ei. Iată două nume: Jean de Gisors la 1266, apoi altul, la 1267, Alain de la Souche; alăturea un Italian este primar al Londrei în 1231. Londra era plină de oameni de afaceri italieni veniți din orașele din Toscana: Florența, Lucca, Siena și pe lângă acești Toscani, aflăm pe alții cari vin din Nordul Italiei, din Lombardia, Lombarzii fiind mult timp elementul orășenesc cel mai activ, cel mai priceput în afaceri» [68].

Nu e mai puțin adevărat că prezența și activitatea acestor străini, mai ales în demnitățile înalte ale curții și ale bisericii — un Pierre des Roches, tutor al lui Henric al III-lea, un Bonifaciu de Savoia, arhiepiscop de Canterbury [69], un Pierre de Gabaston, favorit atotputernic al lui Eduard al II-lea — supără nobilimea «de țară» și o îndeamnă la acțiuni solidare de rezistență împotriva intrușilor, și de mărginire a dreptului regal de a-i folosi. *Este întocmai procesul care se va repeta în țările românești la începutul veacului al XVII-lea și care va duce, prin reacțiunea aristocrației împotriva unor domnii înstrăinătate, la o mai largă și temeinică răspândire a culturii în limba națională, și la acele încercări, ce se pot deslușí până și în trecutul nostru, ale unei organizări de Stări reprezentative în vieața statului.*

Dar toate aceste tendințe din domeniul sentimentului și al teoriei politice, oricât ar fi de accentuate în scrisul vremii, n-ar fi fost de ajuns să închege regimul Stărilor, care va pune în Anglia temeiurile instituției parlamentare, de n-ar fi intervenit evenimentele ce le-au dat reazemul necesar al faptei. În cursul secolului al XIV-lea s-au produs într-adevăr crize de toate ordinele: dinastice, politice, economice, sociale, care au grăbit evoluția și au adus la deplină maturitate începuturile încă sporadice și timide ale veacului precedent.

* * *

A fost mai întâi criza de succesiune deschisă prin incapacitatea notorie a fiului și urmașului lui Eduard I, Eduard al II-lea, căreia baronii îi opuseseră la 1310, autoritatea aproape egală a «Ordonatorilor», comitet de 21, ce se sprijinea pe hotărîrile parlamentului [70]. Acesta fusese întărit, dela 1322, prin reprezentanții (48 la număr) ai Țării Galilor *(Wales)* acum definitiv încorporată în regat. La acest spor numeric se adaugă și acel al rosturilor sale: statutul din același an amintește «chestiunile ce trebuesc hotărîte pentru starea domnului nostru, regele, și prin asentimentul prelaților, al comiților, baronilor și al obștei regatului» [71]. Diviziunea Stărilor și atribuțiunilor lor încep să apară mai limpede. Hotărîtoare a fost însă mișcarea ce izbucnește câțiva ani mai târziu și care

---

[68] N. Iorga, *Desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, I, p. 165. La 1260 se amintește și o *hansa Theutonicorum* la Londra, care nu e încă marea Hansă de mai târziu, dar e totuși asociația negustorilor germani.

[69] Cf. J. E. Jolliffe, *op. cit.*, p. 280.

[70] P. însemnătatea constituțională a acestor împrejurări, cf. J. E. Jolliffe, *op. cit.*, p. 365 și urm.

[71] H. Johnstone, în *Cambridge Mediev. Hist.* VII, p. 425. Cf. R. Fawtier, *op. cit.*, p. 446: «principe véritablement constitutionnel».

se încheie prin convocarea parlamentului, ce hotăreşte la 7 Ianuarie 1327, depunerea regelui şi înlocuirea sa cu fiul său. Cel dintâi capăt de acuzare îndreptat împotriva suveranului, decăzut din drepturile sale, era «de a fi urmat răi sfetnici, nesocotind părerea celor mari şi înțelepți» [72]. Simțul istoric al lui Iorga nu l-a înşelat când a caracterizat acest fapt fără precedent ca «un act de solidaritate, care se impune celor cari fac un lucru foarte nou, foarte greu, plin de foarte mare răspundere» [73].

Domnia nouă, a lui Eduard al III-lea, a început deci într-o atmosferă foarte diferită pentru raporturile între rege şi parlament. Încă dela 1340, când războiul din Franța nu dăduse încă rezultate satisfăcătoare, și regele învinovățea pe miniştrii săi din Anglia, în frunte cu Stratford, arhiepiscop de Canterbury, de-a nu-i fi trimis la timp ajutorul cerut, conflictul a fost adus sub formă de pamflete în fața opiniei publice, de ambele părți, iar pe urmă în desbaterile parlamentului, anume întrunit pentru a-l potoli. Se pare că atunci s-a scris şi *Modus tenendi Parliamentum*, scriere răspândită într-un mare număr de manuscrise care îi arată interesul pentru lumea contemporană [74].

Lunga domnie a celui de al treilea Eduard era să aducă prilejuri nouă și tot mai dese de a întări acțiunea Stărilor regatului şi efectul ei asupra opiniei publice. Efortul de războiu s-a prelungit cu rare întreruperi, uneori chiar pe două fronturi, ca în anul 1346, care a înregistrat, la un interval de două luni, victoria dela Crécy asupra Francezilor şi aceea dela Neville's Cross împotriva Scoțienilor. În 1349, pornită din Răsărit pe corăbiile italiene din Crimeea, «Moartea Neagră» — ciuma — pustieşte Anglia, secerând o treime a populației și provocând prin aceasta o criză de muncă şi de prețuri, care determină la rândul ei intervenția parlamentului pentru a stabili și a pune în vigoare statutele necesare [75]. În această vreme începe a se deosebi adunarea «Comunelor» de acea a prelaților şi magnaților laici, care va deveni mai târziu Camera Lorzilor. Și aci ar fi însă o periculoasă iluzie, de a se presupune o acțiune conștientă și concertată de organizare a unui sistem parlamentar bicameral.

În realitate, diviziunea care s-a produs înlăuntrul Stărilor acum recunoscute ale regatului englez, a fost de natură oarecum accidentală. Clerul inferior se retrăsese din primele decenii ale veacului al XIV-lea, mărginindu-se la convocările proprii ale arhiepiscopilor. Cum s-a despărțit însă nobilimea din comitate de marii feudatari, pentru a se apropia de reprezentanții burgheziei, este greu de precizat. Este probabil la mijloc o chestiune de ordin tehnic, stratul superior al aristocrației fiind prezent la desbateri prin chemări individuale — deci stăpân pe părerea fiecăruia — pe când cavalerii comitatelor şi burghezii, fiind «reprezintați» prin delegații lor aleşi, erau nevoiți să se consulte deosebit înainte de-a exprima o părere și de-a lua o hotărîre. Profesorul Pollard a reconstituit în mod îndeajuns de verosimil procedura urmată în adunare, care a dus la această despărțire. «Stările» se adunau la început într-o singură sală, regele stând pe tronul său. În fața lui, la mijloc, erau aşezați consilierii săi pe patru saci de lână, la

---

[72] Johnstone, *ibid.* p. 431.

[73] *Op. cit.*, p. 196.

[74] T. F. Tout, în *Mélanges H. Pirenne*, II, p. 561.

[75] Cf. B. L. Manning , *England: Edward III and Richard II*, în *Cambridge Mediev. Hist.* VII, p. 441 și urm.

dreapta tronului prelații, la stânga baronii laici; iar cu fața la rege și la ei, în fundul sălii, reprezentanții «obștei», cavalerii și burghezii. Lor în special li se adresa cererea pentru ajutorul financiar, cerut de suveran. Cum e firesc, asemenea dorință nu era primită cu prea multă plăcere și se auzeau, ceea ce desbaterile parlamentare moderne au calificat drept «sgomote nedeslușite și mișcări diverse». Drept care, Cancelarul sau vreun membru al Consiliului invita pe delegații «obștei» să treacă în altă sală, pentru a desbate între ei problema, înafară de prezența Majestății Sale; poate chiar le sugera să desemneze dintre ei un singur vorbitor *(speaker)* pentru a înfățișa la întoarcerea lor în adunarea generală, punctul lor vedere [76].

Dar Stările rămâneau Stări, deosebite prin calitatea lor socială ca și prin rosturile lor politice. Ajutorul votat de cavaleri era diferit de acel consimțit de burghezi, și chiar întrunirile și desbaterile lor au avut loc multă vreme deosebit, pentru fiecare Stare în parte. Un exemplu al unor asemenea deliberări distincte, pentru cavaleri și pentru burghezi, mai avem din anul 1523 [77]. Dar încetul cu încetul procesul de nivelare socială în vieața provincială din Anglia și-a produs efectele: negustorii bogați ai orașelor se ridicau la un «standing» asemănător cu al cavalerilor, iar familii nobile, asemănătoare «mazililor» noștri, au decăzut la o situație inferioară vechii lor tradiții. Totuși, timp de câteva secole, cavalerii au constituit elementul temeinic al adunării Comunelor, reprezentanții orașelor urmându-i, în dorința firească de a se asimila lor. Nimic nu împiedeca însă, din punct de vedere teoretic, o împărțire a parlamentului în trei Stări, ca în Franța, sau chiar în patru, ca în Aragon sau în Suedia. Faptul că împrejurări întâmplătoare și necesități de ordin tehnic au apropiat în cele din urmă pe cavaleri de burghezi, despărțind în două Starea nobilimii, nu a avut mai puțin efecte considerabile, din punct de vedere social și politic [78]. Conflictele de clasă au fost astfel dela început atenuate și conservatorismul inerent regimului Stărilor s-a găsit și el slăbit, în favoarea mișcării de reformă, a cărei inițiativă a trecut tot mai mult la «Comune».

La sfârșitul domniei lui Eduard al III-lea, fără ca în timpul ei să fi intervenit o sguduire revoluționară, asemănătoare acelora din vremea înaintașilor săi, transformarea ce s-a făcut în atribuțiunile și chiar în modul de a lucra al Parlamentului e totuși de netăgăduit. Speakerul ales de Comune, Sir Peter dela Mare, e figura centrală a «Bunului Parlament» întrunit în 1376. Faptul că cronicile contemporane, ca acea a călugărului dela Sf. Maria din York, lasă un loc atât de larg expunerii amănunțite a desbaterilor, și că speakerul Comunelor e cântat în versuri, compuse în onoarea sa, arată interesul crescând al opiniei publice pentru instituție [79]. Răscoala țărănească din 1381, în cei dintâi ani ai lui Richard al II-lea, cu reacțiunea ce a urmat împotriva desordinei, lupta împotriva «curtenilor» care și-a aflat expresiunea în «parlamentul fără milă» din 1388, în sfârșit răsturnarea (a doua în cursul unui veac) a lui Richard al II-lea, înlocuit cu

---

[76] *Evolution of Parliament*, p. 121. Cf. H. Mc. Dowall Clokie, *op. cit.*, pp. 31–32. Obiceiul de-a întruni deosebit «Comunele», pare a fi luat ființă între 1332 și 1339; cf. *Cambridge Mediev. Hist.*, VII, p. 482. E bine precizat în 1343: v. J. E. Jolliffe, *op. cit.*, p. 376.

[77] Pollard, *op. cit.*, p. 113, Cf. B. L. Manning, în *Cambridge Mediev. Hist.*, VII, p. 482: «Alegerea unui *speaker* spre a le reprezenta, când se întorceau în fața regelui și a lorzilor cu rezultatul deliberării lor, era un indiciu, oricât de puțin formal, al unei oarecari conștiințe și organizări corporative».

[78] H. Mc. Dowall Clokie, *op. cit.*, p. 36 și urm.

[79] T. F. Tout, *op. cit.*, p. 549 și urm.

Henric al IV-lea de Lancaster, n-au făcut decât să sporească autoritatea parlamentului în general şi a Comunelor în special. «De aci a rezultat, cum spune cu drept cuvânt Iorga, consecinţa incalculabilă pentru legătura dintre rege şi parlament, că noua dinastie engleză, dinastia de Lancaster, care înlocuise acum dinastia de York, are o origine, am zice «parlamentară», pe când, în Franţa, la aşezarea dinastiei de Valois, s-a hotărît, nu asupra persoanei, ci asupra criteriului în materie de ereditate disputată» [80].

De acum evoluţia îşi urmează cursul încet dar sigur: la 1407, Comunele capătă dreptul exclusiv de iniţiativă în privinţa subsidiilor, pentru ca tocmai la 1678 să ia Lorzilor iniţiativa amendamentelor în hotărîrile financiare. Periodicitatea adunărilor parlamentului devine regula şi va fi caracteristica vieţii de stat engleze, chiar, şi mai ales, în vremea regimului autoritar al Tudorilor. În modul acesta parlamentul englez a luat fiinţă; lupta sa clasică pentru libertăţi în veacul al XVII-lea, iese din cadrul acestui studiu. Pentru cercetarea noastră interesează de sigur mai mult perioada începuturilor, aceea în care s-au format în Anglia ca şi aiurea, Stările sociale şi politice care reprezintându-şi interesele proprii, au ajuns în cele din urmă să reprezinte naţiunea întreagă, *communitas communitatum* — obştea obştilor, şi prin ea, «mama parlamentelor» (*Mother of Parliaments*) pentru întreaga lume [81]. Nu se poate însă îndeajuns stărui asupra creşterii încete a instituţiei şi a influenţei hotărîtoare a întâmplării în alcătuirea ei: dacă s-a încercat o «tipologie» a regimului de Stări [82], considerând Anglia ca modelul sistemului bicameral, nu ne putem ascunde faptul că nu a fost nimic voit în această organizare, şi că diferitele formaţiuni ale reprezintării medievale rezultă doar din împrejurări specifice fiecării ţări, dar nu din principii sau doctrine deosebite.

Am stăruit mai mult asupra evoluţiei engleze dela consiliul feudal la parlament, pentrucă poate fi urmărită, mai bine decât aiurea, prin cel mai bogat material documentar al istoriei politice medievale. Aceasta nu împiedică însă şi alte ţări să ofere aspecte deopotrivă de interesante pentru studiul regimului Stărilor, cu faze chiar mai desvoltate ca a celui din Anglia la datele respective. În Franţa împrejurările au impus un curs deosebit, dar se poate vorbi cu destul temeiu de precedente spaniole ale Stărilor engleze. O examinare sumară a organizării lor va contribui la lămurirea problemei [83].

III. STĂRI ŞI CORTES ÎN REGATELE SPANIOLE

Originile Stărilor reprezentative în regatele iberice, al căror rost s-a dovedit atât de însemnat, până ce a prins rădăcini, în Spania unificată, monarhia absolută a erei moderne — au fost şi sunt încă obiect de discuţie.

---

[80] *Op. cit.*, ibid.

[81] De notat că la 1362 s-a introdus definitiv limba engleză în desbaterile parlamentului, chiar şi pentru cuvântul de deschidere.

[82] Cf. O. Hintze, *Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes, Hist. Zeitschr.*, 141, 1929, p. 233.

[83] Pentru Stările din Scoţia şi reprezentarea lor în parlament, v. Mc. Ilwain, în *Cambridge Mediev. Hist.* VII, pp. 706–708. Dar în această ţară persistenţa unei oarecari anarhii feudale de o parte, iar de alta sistemul clanurilor n-au dat posibilitatea unei desvoltări depline a instituţiei.

Două trăsături esenţiale par totuşi a deosebi, din cele mai vechi vremuri ale Evului Mediu, vieaţa politică a acestei regiuni, aşezată de geografie mai mult înafară de comunitatea continentului european: rolul precumpănitor al Bisericii, a cărei influenţă stărue până în zilele noastre — şi un spirit legalist, pe toate treptele ierarhiei sociale, mai dispus decât aiurea să primească formulări scrise ale dreptului. De aceea poate, în această prelungire peninsulară a Europei se pot constata mai de vreme unele aspecte de ordin social şi politic, decât chiar în Anglia, prelungirea ei insulară.

În schiţa, de sigur sumară, ce o consacrase «vieţii constituţionale a regatelor spaniole» în Evul Mediu, Iorga recunoscuse temeinicia acestei îndoite caracterizări: «Aici în Spania, deoarece elementul laic în vieaţa populaţiei era mai slab, Biserica a stăpânit cu atât mai mult vieaţa visigotă. Deci totul s-a hotărît în sinoade: sinoadele au fost Parlamentele Visigoţilor din cele dintâi secole ale aşezării lor acolo... Pe vremea lui Iustinian, Visigoţii au trecut la catolicism. Primind această schimbare de dogmă, ei au păstrat însă din rosturile lor ariene ceva. Câtă vreme erau arieni, ei trăiau fără nicio legătură cu Roma, formând o comunitate naţională religioasă isolată în lumea creştină a Apusului, şi chiar când au devenit catolici, relaţiile cu Roma au fost foarte multă vreme cam slabe, organizaţia religioasă a lor păstrând şi mai departe un caracter local şi naţional, care a durat până foarte târziu.

De aici vin deci pentru toată Peninsula iberică două elemente: pe de o parte obiceiul de a trata afacerile publice în adunările la care iau parte toate elementele populaţiei; pe de altă parte un respect pentru drept mai puternic şi mai vechiu decât în alte provincii ale creştinătăţii apusene» [84].

În ce priveşte cel dintâi, influenţa Sinoadelor bisericeşti, părerea sa e aceeaşi ca a constituţionalistului spaniol Marina, «părintele istoriei dreptului castilan», care socotea, încă dela începutul veacului trecut [85], *Cortes* derivate direct din conciliile bisericii. În realitate se pare că problema e mai complexă. În afară de sinoadele bisericeşti propriu zise, mai fiinţa încă din epoca visigotă un consiliu mixt, care avea menirea să asiste pe rege în toate chestiunile mai importante, alcătuit fiind din capii nobilimii şi ai bisericii. «Nu se cunoaşte bine originea directă a acestor adunări denumite concilii (şi care nu trebuesc confundate cu sinoadele pur eclesiastice...) acestea s-au alcătuit după chipul vechilor *provinciales*, sau continuând un obiceiu visigotic, unit cu nevoia de a ţinea seamă de însemnătatea prelaţilor şi nobililor, capi ai populaţiei de obârşie romană. Aceste adunări aveau un caracter mixt, consultativ şi deliberativ, iar prima ştire ce avem despre ele e din timpul domniei lui Alaric al II-lea (sec. VI), care supuse unei adunări de acest gen legea romană ce poruncise să o scrie» [86]. După cum în Anglia, *witenagemotul* anglo-saxon precedează consiliul feudal al regilor normanzi, de asemenea în Spania consiliile vremii visigotice creează o tradiţie ce a fi însă reluată, spre deosebire de împrejurările britanice, în timpul luptei de recucerire — *Reconquista* — împotriva năvălirii arabe. Tot din epoca visigotă a rămas şi unul din cele mai desăvârşite

[84] *Op. cit.*, I, p. 218.

[85] *Teoria de las Cortes o grandes Iuntas nacionales*, Madrid 1813, apud Hintze, *Repräsentativverfassung, Hist. Zeitschr.*, 143, p. 16.

[86] R. Altaramira y Crevea, *Historia de España*, I[4], § 132, p. 207.

instrumente de drept ale Evului Mediu, culegerea intitulată «*Forum iudicum*», care, tradusă mai târziu în limba vulgară, a fost cunoscută sub numele de *Fuero Juzgo*.

Cucerirea musulmană din veacul al VIII-lea și lupta dusă împotriva ei de micile regate creștine, adăpostite în munții din Nordul peninsulei, n-au întrerupt deci continuitatea de desvoltare a instituțiilor, din cele dintâi secole ale perioadei medievale [87]. Le-au suprapus însă alte influențe, venite pe drumul oștilor de cruciată, în special acele ale feudalității, care erau să se desvolte aci ca și în celelalte țări ale Europei apusene, mai accentuate în partea de răsărit a peninsulei, unde regatul Aragonului, unit cu Catalonia, era să păstreze mai strânse și îndelungate legături cu regiunea de miazăzi a Franței și vieața ei feudală; ele n-au lipsit nici în regatul dublu al Castiliei și Leonului, mai puțin încă în Navara, țară de margine între Franța și Spania, sau în formațiunea politică mai târzie a Portugaliei. Odată ce aceste regate au «descălecat» din munții Pirinei sau Cantabrici înspre țărmul Mediteranei sau către centrul podișului iberic — așa cum vor «descăleca» pe urmă și țările românești din trecătorile Carpaților spre Dunăre și Marea Neagră — ele au contopit în noua lor organizare tradițiile moștenite dela stăpânirea visigotică, fie cu unele elemente de administrație și drept împrumutate dela cuceritorii musulmani, odată cu populația ce le fusese supusă, fie dela feudalitatea franceză ce le ajuta în lupta împotriva Islamului. În special, privilegiile și imunitățile, caracteristice instituției feudale și temeiu principal al constituirii Stărilor, au cunoscut în timpul «Reconquistei» cea mai largă și repede desvoltare. Acești «fueros» alcătuesc baza tuturor revendicărilor politice și determină solidaritatea categoriilor sociale, care se va închega în «brazos» sau Stări, reprezintate în *Cortes*, după cum acele engleze se vor aduna în Parlament. Ca peste tot de altfel, în Evul Mediu, autoritatea lor cată a fi sporită prin vechimea ce li se atribue, uneori chiar fără nicio pecete de autenticitate. S-a vorbit mult în Navara și Aragon de așa numitul *Fuero de Sobrarbe*, «culegere de dispozițiuni pur politice care arată precăderea nobilimii, ce au fost multă vreme crezute a fi din cei dintâi ani ai Recuceririi». Dar cum textul lor nu e amintit decât de scriitori din veacul al XIV-lea sau mai târzii, într-o țară în care monumentele scrise ale dreptului apar atât de timpuriu, este probabil că data ce i se atribue e mai mult din domeniul legendei [88].

Rămâne însă faptul că în toate regatele spaniole, curtea *(curia)* regelui, adunarea feudatarilor nobili și bisericești, apare ca un corp constituit, îndată ce stăpânirea lor cuprinde un teritoriu destul de întins spre a înfățișa probleme mai grele de cârmuire și legislație. Dar foarte de vreme deosebirea între elementul laic și cel eclesiastic duce la adunări deosebite, în care se întrunesc separat, pentru apărarea intereselor lor, nobilii și prelații; asemenea întruniri, în care se manifestă limpede noțiunea de «Stare» în formațiune, se numesc atunci *conventus* sau în limba vorbită: *congregación*. Numele de *Cortes* care le-a rămas în cele din urmă, apare mai târziu, în veacul al XII-lea, și sfârșește prin a caracteriza adunările la care, înafară de Stările acum bine determinate ale nobilimii și ale clerului, iau parte și reprezintanții consiliilor orășenești, alcătuind o nouă «Stare», deosebită de cele mai vechi. De fapt însă, la adunările din Castilia, orașele

---

[87] V. în această privință P. Guinard, *La péninsule ibérique*, în *Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz), IV, 2, p. 493.

[88] R. Altamira, *ibid.*, I[4], § 212, p. 344.

își trimit reprezentanții, tot în calitatea lor de feudatari în persoană colectivă, cari datoresc suzeranului, ca și ceilalți, «sfat și ajutor». Chemarea lor s-a făcut după criterii variabile, inițiativa ei fiind ca și aiurea, dreptul regelui. Un oraș ca Toledo, recucerit la 1085, nu a putut trimite reprezentanți în *Cortes* decât la 1348 [89].

Trebuesc însă bine deosebite organizarea Stărilor și reprezintarea lor în aceste adunări, în cele două formațiuni politice principale ale peninsulei: Castilia-Leon de o parte, Aragon-Catalonia, căreia i se adaugă în urmă și Valencia, de alta. În regatul Castiliei și al Leonului, cu perioade intermitente de turburări în cari, în lipsa unui rege vârstnic sau în timpul unei crize de succesiune, autoritatea de stat a fost întruchipată de *Cortes*, ajunse din veacul al XIV-lea la o reprezintare unificată a celor două ținuturi – dreptul de conducere al monarhiei, în formele prescrise de obiceiul feudal, nu a fost niciodată contestat în principiu. În schimb, în regatul cu întreita coroană a Aragonului, Cataloniei și Valenciei, s-a ajuns la o rupere a echilibrului în favoarea Stărilor, care au codificat dreptul de insurecție în cazul călcării privilegiilor. Vestita formulă: «Noi, cari fiecare în parte, suntem cât Tine, iar adunați la un loc, mai mult decât Tine, Te facem Rege, cu condiția să ne păzești privilegiile; iar de nu, nu!» este o formulă aragoneză. Deși vechimea ei presupusă pare a fi și ea legendară, folosirea ei în veacul al XV-lea e un fapt istoric, chiar dacă cuvintele nu au fost întocmai acestea [90]. Acest *si no, no*, cu accentul său de amenințare și răzvrătire, stăpânește totuși istoria regatului răsăritean; el ar fi putut duce la o structură republicană a vieții de stat, de n-ar fi intervenit, ca o frână, particularismul local atât de accentuat al ținuturilor, care a menținut pentru fiecare din ele «brazos» și «Cortes» deosebite, în loc de-a le întruni, ca în Castilia vecină, într-o singură adunare reprezentativă a Stărilor în fața Coroanei. Diviziunea în trei a folosit în cele din urmă puterii regale, care a putut sprijini când unele, când altele din interesele divergente, și ajunge astfel la slăbirea opoziției încăpățânate a Stărilor. Vom avea deci aspecte cu totul deosebite ale regimului Stărilor și ale procesului său de formațiune, după cum vom privi evoluția sa în Castilia sau în Aragon.

*
* *

În Castilia problema pare mai simplă și nu se depărtează prea mult de împrejurările ce ne sunt cunoscute din alte țări, în special din Anglia, cu care nu putem de-altfel exclude legături și chiar influențe reciproce. Dar la început adunarea un e fenomen local, legat de apărarea privilegiilor de Stare din fiecare ținut în parte. Se pare, după cercetările mai nouă, că la 1188 au luat parte întâia oară în Leon delegeții orașelor la *Cortes*; în Castilia, din primii ani ai veacului al XIII-lea [91]. Într-adevăr, și aci fiecare regat și-a păstrat multă vreme adunarea deosebită, la început numai nobilimea și clerul,

---

[89] R. Fawtier, *Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz), VI, p. 235.

[90] L. Konopczynsky, *Le Liberum Veto*, Paris 1930, p. 125. Îndoielile autorului asupra autenticității acestor termeni privesc mai mult forma decât fondul. Ele sunt menționate întâia oară în sec. al XVI-lea, în Franco-Gallia a lui Hotman. Cf. R. Fawtier, *op. cit.*, p. 80.

[91] R. Fawtier, *ibid.* p. 215; R. Altamira, *Historia de España*, I[4], p. 431. Cf. P. Guinard, *op. cit.*, IV, 2, pp. 372–373.

pe urmă și reprezentanții consiliilor *(consejos)* din orașe; Estramadura, cucerire mai târzie, și-a avut de asemenea adunările proprii. Dar în veacul al XIII-lea au început să se țină sesiuni comune: la Sevilla în 1250 și 1263, la Valladolid în 1258, la Toledo în 1260, urmate însă iarăși de adunări despărțite ale Leonului și ale Castiliei. În fine, la Burgos în 1301, *Cortes* adunate cer regelui să nu mai fie decât convocări generale pentru întregul regat, și cu toate că au fost și mai târziu unele ezitări, aceasta a devenit de acum înainte regula [92]. Tot astfel și în ce privește participarea orașelor: dela 1260 apar formule ca «toate orașele», «toate orașele și cetățile regatului», «procuratorii tuturor localităților locuite», pentru ca la Burgos în 1315, 191 procuratori să reprezinte în *Cortes* 101 orașe. Aceste orașe fiind însă prezente în virtutea obligațiunii feudale, ce o comportă senioratul lor colectiv, regele le poate chema sau nu, după cum are dreptul să cheme sau nu, individual, pe nobili și pe clerici. Organizația teritorială a comitatului, cu sistemele ei locale de reprezintare, din care au ieșit Stările engleze, lipsește aci; nu e însă mai puțin adevărat că prezența delegaților orășenești la adunări, laolaltă cu nobilimea și clerul, constitue un precedent asupra împrejurărilor din Anglia [93], ce poate foarte bine să fi fost și un model pentru ce s-a întâmplat acolo dela 1265 înainte, cu atât mai mult, cu cât pătrunderea ordinului spaniol al Dominicanilor în insulele britanice crea în această privință o legătură directă.

Adunarea regatului spaniol rămâne însă multă vreme — de fapt până la urmă — aproape de vechiul tip al parlamentului englez: o *curia regis* (sfat al feudatarilor), lărgită însă prin participarea orașelor și sporită în însemnătate prin împrejurările în care a fost chemată a interveni. Dacă în mod obișnuit, inițiativa și cuvântul regelui sau al reprezintantului său, stăpânesc adunarea, situația se schimbă în intervalul uneori prelungit al unei minorități, sau în cazul unei succesiuni contestate. Astfel în 1276, la cererea regelui Alfons al X-lea, *Cortes* au recunoscut pe infantele Don Sancho ca moștenitor prezumtiv al Coroanei. Când regele pe urmă a revenit asupra acestei hotărîri în favoarea infantelui dela Cerda, alte *Cortes* adunate de Sancho la 1282, au procedat la depunerea sa [94]. La solidaritatea nobilimii, a cărei Stare se opunea încercărilor de a spori prin legiuirea «celor șapte părți» *(Siete Partidas)* autoritatea regală, se adaugă acum solidaritatea orașelor. Se poate să fi fost și influențe din regatul vecin, unde vom vedea în același an, o mișcare generală a Stărilor împotriva autorității monarhice; fapt este că tot atunci se constitue între unele orașe adevărate federațiuni sau «frății» (*hermandades)* întru apărarea privilegiilor, ca acea dintre porturile cantabrice, al cărui centru a fost la Castro Urdiales, constituind o adevărată autonomie, cu guvernul și pecetea ei [95]. Aceste *hermandades* au impus lui Don Sancho un adevărat «pact constituțional». Regele recurge atunci la violență, pentru a-și menținea prerogativele și a înfrâna mișcarea de emancipare a Stărilor: Sancho al IV-lea, temperament brutal, pătrunde înarmat în mijlocul adunării dela 1288, amenință pe nobilii ce se opun cererilor sale cu închisoarea, și

---

[92] R. Altamira, *op. cit.*, II[3], p. 75

[93] Cf. P. Guinard, *ibid.*, p. 373: «Dans aucun pays d'Europe, Angleterre comprise, le régime représentatif ne se présente avec autant de vigueur et de précocité».

[94] R. Fawtier, *ibid.*

[95] R. Altamira, *op. cit.*, II[3], p. 61 și urm.

sfârşeşte prin a ucide cu mâna sa pe capul opoziţiei, Don Luis de Haro [96]. Dar la moartea lui, o lungă minoritate a urmaşului său, Ferdinand al IV-lea, dă iarăşi însemnătate Cortesurilor, pe care le convoacă în mod regulat, spre a le cere sprijinul, regenta şi mama noului rege, Doña Maria de Molina.

Se vede deci că întocmai ca în Anglia, crizele dinastice folosesc din punct de vedere politic, Stărilor regatului şi adunării ce le reprezintă.

Se pot urmări mai departe aceste vicisitudini, ce vor repeta în cursul veacului al XIV-lea, complicându-se cu legăturile dintre casa regală a Castiliei şi acea a Angliei, în timpul războiului de o Sută de Ani, care au adus după ele revendicări ale principilor englezi la tronul regatului spaniol, în urma căsătoriei fiicelor lui Pedro al III-lea cu ducii de Lancaster şi de York. Şi armatele engleze şi franceze după pacea dela Brétigny, au continuat să se războiască în Spania, luând parte la rivalităţile dinastice ale Castiliei. Nu este imposibil ca în acest fel, şi unele influenţe ale vieţii parlamentare engleze, acum bine desvoltate, să fi venit la rândul lor să întărească reprezintarea Stărilor castilane şi rosturile ei, după cum titlul de principe al Asturiilor, atribuit la 1388 moştenitorului tronului, Henric, căsătorit cu Ecaterina, fiica ducelui de Lancaster [97], este poate inspirat de acel de principe al Ţării Galilor, pe care îl purta acum moştenitorul Coroanei engleze. Amândouă s-au perpetuat până în zilele noastre. Spre deosebire însă de Stările regatului britanic, care se împart şi se regrupează atunci în cele două camere, a Lorzilor şi a Comunelor, acele ale regatului de Castilia şi Leon rămân cu funcţiunile şi tradiţiile lor deosebite. Ele păstrează dreptul de petiţie, şi îşi prezintă cererile deosebit, întocmai ca şi Stările franceze, sub formă de caiete *(cuadernos)*. Astfel în 1269, 1307, 1315, 1322 şi 1325, au fost petiţii speciale ale clerului; în 1256, 1295, 1307 şi 1315 ale nobilimii; cât priveşte oraşele, ele au revendicat întotdeauna acest drept, şi au cerut chiar la Valladolid, în 1295, ca cererea lor să fie examinată de rege, fără ca să ia parte la discuţie reprezintanţii celorlate două ordine [98]. Sesiunea începe printr-o şedinţă plenară, în care regele sau delegatul său — infante, arhiepiscop sau cancelar — arăta într-un fel de mesaj al Coroanei, chestiunile asupra cărora Stările întrunite în *Cortes* urmau să se pronunţe. Ele se despărţeau atunci, spre a delibera fiecare «brazo» în parte, trimiţându-şi, ca dela putere la putere, trimişi sau ambasadori *(embajadores, mensajeros)* pentru a-şi comunica punctele respective de vedere. Uneori se numeau comisiuni mixte de *tratadores*, prin acordul regelui şi al Stărilor, spre a ajunge mai repede şi în mai bune condiţii la o încheiere, însemnată şi ea de o cuvântare a suveranului [99].

În epoca mai târzie, pe la sfârşitul veacului al XV-lea în deosebi, s-a introdus sistemul verificării mandatelor în fiecare sesiune — ceea ce se numeşte în regimul parlamentar modern, validarea membrilor adunării. Aci însă, delegaţii oraşelor erau trimişi cu instrucţiuni scrise, care le desemnau, în margini foarte strâmte, modul în care urmau să reprezinte interesele ce le erau încredinţate: «iar acei ce nu o făceau întocmai, aveau de aci grele riscuri, chiar şi pentru vieaţa lor»[100]. Situaţia e cu atât mai

[96] R. Fawtier, *ibid.*

[97] R. Altamira, *Spain, 1252—1410*, în *Cambridge Mediev. Hist.*, VII, p. 580.

[98] R. Fawtier, *ibid.*, p. 237.

[99] R. Altamira, *Historia de España*, I[4], p. 433.

[100] *Ibid.*

caracteristică, cu cât din punct de vedere social, nu era prea mare deosebire între aceşti «procuradores» şi membrii aristocraţiei: erau doar în cea mai mare parte recrutaţi dintre nobilii aşezaţi în oraşe, *caballeros de ciudad*.

Astfel constituite, *Cortes* au jucat un rol din cele mai însemnate în vieaţa de stat castiliană, apărând privilegiile fără a ajunge totuşi, ca în Aragonul vecin, la tăgăduirea totală a autorităţii regale. Din potrivă, adesea regele Castiliei a aflat în ele un sprijin al Coroanei, mai ales în oraşe, vasali colectivi pe cari se putea bizui mai sigur decât pe seniorii laici şi eclesiastici, *ricos hombres* [101] sau prelaţi. Le-a făcut şi concesii, uneori însemnate: în veacul al XIV-lea le-a lăsat într-o largă măsură controlul strângerii dărilor consimţite de ele, ca şi al întregului complex al finanţelor publice. În 1286, ele au cerut astfel ca încasarea sumelor consimţite să nu mai fie încredinţată Evreilor [102]. Particularismul se va manifesta şi mai târziu, prin exclusivismul fiecărui regat, împotriva oamenilor din celălalt.

Se vede şi aci tendinţa de-a îndepărta pe străini şi de-a rezerva toate beneficiile, rezultând din slujbe, localnicilor, oamenilor «de ţară», care constitue pretutindeni o trăsătură esenţială a regimului Stărilor. Ea lămureşte de altfel şi opunerea persistentă ce au întâmpinat-o, mai ales în rândurile nobilimii, proiectele lui Alfons al X-lea de a duce o politică pe plan european şi revendicarea sa a coroanei imperiale, după stingerea dinastiei de Hohenstaufen. Asemenea vederi nu vor fi posibile decât în veacul al XVI-lea, când Carol Quintul, stăpânitor al regatelor spaniole unificate, nu va mai găsi în faţa sa împotrivirea aristocraţiei, istovite de lungul şir al luptelor lăuntrice, în care s-a mistuit ea însăşi, şi va da burgheziei oraşelor prilejul de îmbogăţire al unei expansiuni coloniale în Lumea Nouă. Aceasta este însă o vreme în care, întemeiat pe acţiunea centralizatoare a birocraţiei şi pe principiile dreptului roman renăscut, absolutismul monarhic înlătură tot mai mult în favoarea sa echilibrul de odinioară, în care îl cumpăneau Stările; aci ca şi aiurea în Europa de Vest, sfârşitul Evului Mediu coincide cu declinul formulei constituţionale a Stărior privilegiate.

* * *

Regatul de Aragon, cu regiunile ce le-a cuprins în stăpânirile Coroanei sale, Catalonia şi Valencia — fără a mai vorbi de posesiunile de peste Mare — e din punctul de vedere al acestui regim, una din cele mai interesante alcătuiri politice ale Veacului de Mijloc.

Aragonul propriu zis se deosebeşte printr-o reprezintare nu a trei, ci a patru Stări: nobilimea se împarte aci, ca în Anglia, în *ricos hombres*, feudatarii mari, şi *caballeros*, cavalerii; spre deosebire însă de regimul britanic, acest din urmă «brazo» nu s-a unit cu burghezia oraşelor ci a rămas o Stare deosebită, care a lipsit până la urmă din adunările

[101] Cuvântul *rico* are mai mult înţelesul de «puternic» decât de bogat. Cf. Mc. Ilwain, în *Cambridge Mediev. Hist.*, VII, p. 697.

[102] Pentru încasările arendate financiarilor evrei sub Alfons al X-lea, cf. Fawtier, *op. cit.*, pp. 228 şi 229–230, pentru *servicios* (contribuţii extraordinare) consimţite de Cortes şi valoarea lor: 5 *servicios* = 8 milioane maravedis în 1317.

Castiliei, unde mica nobilime nu era reprezintată, decât în măsura în care avea rost în cârmuirea orașelor. Celelalte două Stări erau ca și aiurea, clerul și delegații orașelor, în număr variabil; foarte de vreme însă se introduce obiceiul de-a hotărî cine anume va fi convocat și trebue să răspundă în persoană, afară de cazuri bine și temeinic motivate; nu mai era deci, ca în Castilia, compunerea unor *Cortes* la dispoziția și inițiativa suveranului. Acest mod de a proceda sporea mai mult încă spiritul de independență al nobilimii aragoneze, ale cărei două Stări reprezintau de fapt ca și de drept, cea mai mare putere a regatului, îndeajuns ca să smulgă lui Alfons al III-lea mărturisirea că «în Aragon sunt atâția regi câți *ricos hombres*» [103]. Dar mai ales se desvoltă în acest mediu, stăpânit până la extrem de privilegii nobiliare, o instituție unică în felul ei, acea a vestitului *Justicia*, simbol suprem al dreptului, arbitru nu numai între nobili, dar și între Stările adunate în *Cortes* și rege. Desemnat de *Cortes*, el va deveni inamovibil în veacul al XV-lea, deși principalele sale atribuțiuni au fost stabilite dela 1265, sub domnia lui Iacob I. «Acest Justicia, scrie Nicolae Iorga, avea dreptul să judece orice chestie, chiar dacă privea pe rege: un Parlament rezumat într-o singură persoană și având dreptul să dea sentințe cărora regele însuși era dator să li se supună, regalitatea neavând nicio putință de apel.

De unde a venit acest Justicia, urmează istoricul român, nu s-ar putea spune precis. Aș crede că această instituție, care nu se întâlnește... la nici unul din popoarele romanice, este datorită prezenței Maurilor în Spania. Căci la Musulmani există acela care reprezintă dreptul sacru al Coranului, *șeriatul*, cel care dă sentințe cărora și Sultanul trebue să se plece» [104].

Alții l-au pus în legătură cu marele Justiciar al regatului Siciliei [105], dar și acolo influența arabă este evidentă. De fapt, în califatul de Cordova, era printre înalții demnitari, încă la începutul veacului al X-lea, «acel al nedreptăților» (*záheb almadhálim — El de las Injusticias*), «a cărui misiune de căpetenie stă în a asculta reclamațiuni sau plângeri contra purtării celorlalți slujbași, într-un mod asemănător aceluia în care supravegheau și îndreptau aceste purtări în regatul visigot, episcopii, sinodul provincial și conciliile generale» [106]. În Aragon însă, aceste atribuțiuni erau acum sporite, până la a putea zădărnici hotărîrile regelui.

Ca și aiurea, de altfel, Stările folosesc momentele de criză ale regalității spre a confirma și a-și extinde privilegiile. Dar interesele ținuturilor nu erau întotdeauna aceleași: Aragonul muntos, era mai interesat de vieața interioară a peninsulei iberice și de împrejurările Castiliei vecine, pe când Catalonia și Valencia, orientate spre Mediterană, țări de marinari și negustori, priveau favorabil expedițiile îndepărtate și încercările de expansiune maritimă spre alte țărmuri. Când regele Pedro al III-lea de Aragon s-a avântat în acțiunea de sprijinire a răscoalei din Sicilia la 1282 și a intrat în războî împotriva casei de Anjou din Italia, luând partea Ghibelinilor contra Ghelfilor, și ajungând în cele

---

[103] R. Altamira , *op. cit.*, II³, p. 113.

[104] Iorga, *op. cit.*, p. 223.

[105] O. Hintze , *Typologie, Hist. Zeitschr.*, 141, p. 242.

[106] R. Altamira, *Historia de España*, I⁴, p. 263. Aceasta pare a fi și părerea lui Ribera, *Origines del Justicia Mayor de Aragón*, apud P. Guinard, *Hist. du Moyen-Âge* (col. Glotz), IV, 2, p. 370.

din urmă la conflictul direct cu regele Franței, Stările au putut protesta că nu fuseseră consultate asupra acestei însemnate inițiative politice și militare, și să impună regelui, ce era departe de a fi un stăpânitor slab, «Privilegiul general», care confirma toate acele obținute sub Iacob I de nobilime și orașe, instituind pe deasupra o adevărată oligarhie în conducere, de nobili și burghezi, asemănătoare aceleia impuse de *hermandades* în Castilia. Câțiva ani mai târziu, la 1288, i se smulge urmașului său, Alfons al III-lea, actul denumit *Privilegio de la Union*, în care monarhia se găsește în fața unei adevărate «uniuni» a forțelor aristocratice și burgheze, care o constrâng să recunoască dreptul Cortesurilor de a depune pe rege, în cazul în care ar călca privilegiile subscrise de el, și îi impun Consiliul desemnat de ele. Luptele au continuat, ajungând la o întorsătură favorabilă regelui sub Iacob al II-lea, în 1301.

Dar a mai trebuit, sub Pedro al IV-lea, la 1348, un adevărat războiu civil pentru a sfărâma împotrivirea «Unioniștilor» și a restabili regalitatea în drepturile ei, fără însă a se atinge de privilegiile anterioare ale Stărilor, care au rămas în picioare [107]. E de reținut și faptul că atunci când se adună în fața regelui, adunarea Stărilor se chiamă *Cortes*, dar în intervalul unei regențe sau la o vacanță a tronului, e numită *Parlamento*.

Dintre cele trei alcătuiri de Stări din statele Coroanei de Aragon, care numai rareori s-au putut întruni în sesiune generală, profesorul Mc. Ilwain, în studiul său amintit, se oprește asupra celor din Catalonia, ca înfățișând mai mult interes pentru studiul amănunțit al problemei [108]. Adunarea catalană nu comportă decât trei «brazos» sau Stări, feudatarii mari și mici, *ricos hombres* și *caballeros* alcătuind unul singur. O unire a micii nobilimi cu burghezia nu s-a produs deci nici aci. Convocările s-au făcut însă după reguli stricte și severe, neadmițându-se absențe sau înlocuiri decât în cazuri foarte rare, și fiind chemați reprezentanții după o ordine dinainte stabilită și respectată pentru toate sesiunile.

În Marele Privilegiu din 1283, Stările obținuseră întruniri în fiecare an ale adunărilor lor, dar s-a ajuns mai târziu la compromisul sesiunilor trienale în Catalonia (1301) și bienale în Aragon (1307) [109]. Nici o variațiune nu se produce în ordinea de convocare a orașelor și este astfel «destulă îndreptățire pentru afirmațiunea profesorului Merriman, că adunările catalane semănau mai mult cu un corp legiuitor modern, decât oricare alta a Peninsulei. Suntem ispitiți să înlocuim «Peninsula» cu «lumea» [110]. Ca și în Castilia, dar mai mult decât acolo, examinarea mandatelor (*poderes*), conținând instrucțiunile scrise ale reprezentanților, se făcea cu cea mai mare minuțiozitate. Dreptul modern de interpelare era reprezintat prin obligațiunea de a aduce în adunare, nu petiții sau cereri ca în alte țări, ci *gravamina* sau *greuges*, adevărate rechizitorii împotriva administrației, față de care suveranul, apărând în *Cortes*, se găsea adesea în postură de acuzat. Controlul asupra impozitelor cerute și consimțite era nu mai puțin eficient, iar în intervalele

---

[107] Cf. R. Altamira, în *Cambridge Mediev. Hist.*, VII, pp. 590–91.

[108] *Cambridge Mediev. Hist.*, VII, p. 696 și urm.

[109] R. Fawtier , *op. cit.*, pp. 240–41.

[110] Mc. Ilwain, *ibid.*, p. 699. Cf. R. B. Merriman, *The Cortes of the Spanish Kingdom in the later Middle Ages, American Hist. Review*, XVI, 1911 și *The Rise of the Spanish Empire*, New York 1918, II, pp. 126–130.

sesiunilor, o delegaţie restrânsă: *Diputacion general*, comitet ales de *Cortes*, supraveghia atât strângerea cât şi întrebuinţarea dărilor [111]. Printre oraşe, fireşte, Barcelona era în primul plan; spre deosebire de altfel de reprezintarea burgheză a Castiliei, în oraşele catalane domină dela o vreme elementul popular, proces ce se poate urmări în cele mai multe constituţii urbane ale Evului Mediu apusean.

Dar Adunările Catalane mai aveau o particularitate, pe care regimul Stărilor nu o mai oferă decât două sau trei secole mai târziu, şi la celălalt capăt al Europei creştine, în Polonia: putinţa unui singur reprezintant de a opri în loc prin hotărârea sa, lucrările adunării, ceea ce constitue cea mai categorică formă de opoziţie ce se poate concepe. După cronicarul aragonez Geronimo Martel, erau trei trepte în acest sistem de opunere: ori opozantul îşi arăta voinţa să nu se discute o anumită chestiune, ori oprea în loc orice desbatere până nu se isprăvea discuţia unei anumite probleme, ori, prin *dissentimiento*, în totul asemănător vestitului *liberum veto* polon, lovea de nulitate toate actele săvârşite de ceilalţi reprezintanţi din *Cortes*. În acest caz, Starea din care făcea parte «înţepenea» până ce se găsea o soluţie, paralizând prin inacţiunea ei şi celelalte Camere de Stări din *Cortes*; o asemenea situaţie se numea: *estar el braço parado*.

În instrucţiunile scrise, pe care le luau cu ei reprezentanţii oraşelor, acest drept era uneori menţionat în mod expres: *ad praesentandum se... et ad interessendum... tractandum et ordinandum... et ad consentiendum... et ad dissentiendum ipsis tractatis et ordinationibus*. Alteori e vorba lămurit de a hotărî *de nullitate curiae et omnium quae in ea fiunt et tractabuntur* [112].

Cum de n-a ajuns acest mod de a lucra să provoace aceeaşi stare de anarhie, la care a dus mai târziu *liberum veto* în adunările Poloniei? El era totuşi temperat în *Cortes* de principiul «părţii celei mai mari şi sănătoase» (*major et sanior pars*), ce nu se stabilea totdeauna după criteriile obiective ale majorităţii, dar ajungea totuşi să pună o frână necesară efectelor excesive ale unui *dissentimiento*. Astfel se aflau în germene în adunările spaniole, toate elementele regimului parlamentar modern. Printr-o împrejurare ciudată însă, regimul Stărilor în Aragon şi în Castilia, care constitue un netăgăduit precedent al acelora desvoltate mai târziu de alte ţări, a intrat în declin, în momentul în care aiurea se ridica mai puternic. Explicaţia faptului trebue căutată în primul rând în anarhia ce a pătruns cu vremea, în toate regatele spaniole, în rândurile aristocraţiei. Exclusivismul privilegiilor a dus în cele din urmă la sângeroase rivalităţi între familii şi clientela lor, fenomen ce se repetă atât în Castilia cât şi în Aragon, în decursul frământărilor din veacul al XIV-lea şi al XV-lea. Cu drept cuvânt s-a putut spune că aşa zisa *Concordia* dela Medina del Campo, impusă la 1465 de prelaţi şi nobili regelui Castiliei Henric al IV-lea, în care se reproduc aproape condiţiile ce le dictaseră, cu vreo două secole mai devreme, *hermandades* lui Sancho al IV-lea, nu mai reprezintă decât o înşelătoare strălucire a triumfului acestor Stări [113]. Împotriva lor se ridică acum sentimentul de ordine al clasei de mijloc, care vede în puterea regală garanţia de unitate a

---

[111] Sistemul a fost introdus aproape neschimbat, în regatul Siciliei după cucerirea aragoneză, mai târziu şi în Sardinia (fără delegaţie).

[112] L. Konopczynsky, *Le Liberum Veto*, pp. 126–27.

[113] R. Altamira , *Historia de España*, II³, p. 33.

statului şi de liberă folosire a avuţiilor câştigate prin negoţ şi industrie, ceea ce nu se putea realiza decât într-un regim de pace şi de securitate lăuntrică. Emanciparea claselor rurale a dus pe de altă parte la acelaşi rezultat. Monarhia va găsi în aceste împrejurări schimbate posibilitatea de a recruta elementele de care avea nevoie, pentru a construi birocraţia ei centralizatoare şi armata de meserie, independentă de contingentele şi concesiunile feudale. Impozitele, mai ales acele indirecte, tind a deveni permanente, ne mai fiind deci nevoie de consimţământul periodic al Stărilor adunate în *Cortes*, pentru a le aproba şi putea percepe. Domnia comună a regelui Ferdinand şi a reginei Isabela, care pune capăt existenţei deosebite a Castiliei şi a Aragonului, înseamnă progrese repezi ale acţiunii de centralizare administrativă în detrimentul autonomiilor locale, garantate de *fueros*, şi a însemnătăţii Adunărilor în vieaţa de stat [114]. Stările îşi păstrează rostul în ordinea economică şi socială, dar rolul lor politic a încetat. Tocmai atunci însă, el atinge în Franţa ca şi în Imperiu, unul din momentele însemnate, deşi trecătoare, ale desvoltării sale.

IV. STĂRI GENERALE ŞI PROVINCIALE ÎN FRANŢA

Nicăeri poate, istoria Adunărilor de Stări nu e mai bine cunoscută decât în Franţa. S-ar putea spune că ea constitue în această privinţă, un exemplu clasic. Totuşi, în Franţa ca şi în Anglia, cercetările mai nouă asupra regimului Stărilor şi adunărilor lor reprezentative, au avut de înlăturat unele prejudecăţi, împărtăşite de istoriografia secolului trecut. Ele au mai aflat un răsunet în lucrarea lui Nicolae Iorga, ce ne slujeşte de călăuză; de-aceea o scurtă amintire a lor nu poate fi lipsită de folos.

Era într-adevăr la un moment dat, o credinţă unanim împărtăşită că în vremea în care Anglia era sfâşiată de luptele civile, în care se desemna tot mai limpede tendinţa de îngrădire a puterii regale, mai întâi în folosul baronilor, iar pe urmă al tuturor Stărilor — în Franţa monarhia ajungea sub Ludovic cel Sfânt, la puterea de a edicta adevărate «Aşezăminte» (*Établissements)* pentru întregul cuprins al regatului, fie domeniu direct al Coroanei, fie feude ale marilor vasali sau ale principilor apanagişti. «Într-un ultim ajun de cruciată», la 1269, marele rege s-ar fi hotărît să publice o concordanţă a legilor, canoanelor şi decretalelor «pentru a confirma bunele obiceiuri şi datinele cele vechi care sunt ţinute în regatul Franţei», măsură ce ar fi fost de-altfel întărită «*en plein parlement, par les barons du royaume*» [115]. Aci deci, regele, sprijinit de nobilime, ar fi introdus «legi fundamentale» inspirate de principiile dreptului roman renăscut, al căror preambul aminteşte opera legislativă a lui Frideric al II-lea în regatul Siciliei, alt exemplu de organizare centralizatoare şi autoritară în detrimentul privilegiilor feudale.

Mai târziu însă, nevoile băneşti mereu sporite ale regalităţii ar fi dus la cereri tot mai dese şi mai cuprinzătoare de «ajutoare», iar complicaţiile aduse de conflictul lui Filip al IV-lea cel Frumos, cu papa Bonifaciu al VIII-lea ar fi determinat întâia

---

[114] *Ibid*, pp. 445, 451.

[115] N. Iorga, *Desvoltarea aşezămintelor politice şi sociale*, I, p. 186.

convocare a «Statelor» sau Stărilor generale: «în lupta aceasta cu Papa, regele este silit să adune un «Parlament» în sensul nostru de acum, nu în sensul judecătoresc. Se întrunesc astfel Statele Generale în April 1302 spre a lua o atitudine față de Bonifaciu, gata să fulmineze pe rege cu excomunicarea» [116]. Astfel s-ar desluși, în Franța, începuturile regimului reprezentativ.

Punctul de vedere al istoricilor mai recenți s-a modificat însă. Este de sigur exact că în ce privește domnia lui Ludovic al IX-lea, trebue să-i recunoaștem o necontestată autoritate, sprijinită de prestigiul moral care l-a așezat atât de curând în rândurile Sfinților. Mai ales în a doua jumătate a domniei, ordonanțele edictate de el s-au bucurat de o largă răspândire și de respectul general. Dar aceste considerațiuni nu se mai pot întemeia pe «Așezămintele» din 1269, dovedite a fi, nu un corp de legi edictate de regele Franței, ci o compilație de texte juridice, adunate de un cunoscător al dreptului, și strânse într-un «coutumier» prin anii 1272—73 (deci sub urmașul lui Ludovic), care alătură obiceiul din ținuturile Anjou, Maine și Orléans, de unele reguli de drept roman și canonic, și de câteva ordonanțe ale regelui Ludovic [117]. Lucrarea e puțin anterioară vestitelor *Coutumes de Beauvoisis* ale lui Philippe de Beaumanoir, și se înscrie în seria manualelor, «oglinzilor» și cărților de practică juridică ale timpului, fără să-i putem atribui valoarea unei codificări edictate de suveranul însuși.

Tot astfel suntem nevoiți a face rezerve asupra «celei dintâi convocări» a Stărilor în Aprilie 1302. Este adevărat că la 15 Februarie a acestui an, regele Filip a trimis scrisori de convocare unui număr oarecare de nobili și clerici, spre a delibera «despre unele treburi privind pe rege și starea regatului». Este deasemenea știut că bailivii și seneșalii au primit ordinul de a trimite la Paris câte doi sau trei delegați ai unor orașe anume amintite. Câte și care au fost, nu se mai știe, se poate însă presupune că cele din miazăzi n-au avut posibitatea materială de a-și trimite reprezentanții la adunarea ținută în biserica Notre-Dame, la 10 Aprilie 1302 [118]. Știm de-altfel ce s-a petrecut acolo: cancelarul Pierre Flote a pronunțat un discurs violent împotriva pretențiilor papei, care convocase la Roma clerul francez, spre a-l solidariza împotriva cerințelor regelui. S-ar fi citit cu acest prilej textul prescurtat și alterat al bulei pontificale, spre a îndârji mai mult spiritele [119], manevră de propagandă politică ce pare a prevesti depeșa dela Ems a lui Bismarck. Iar în urma desvoltării acestor teme exclusiv religioase, reprezentanții nobilimii, clerului și ai orașelor și-au atârnat pecețile de scrisorile adresate cardinalilor, îndemnându-i să retragă injoncțiunile cuprinse în documentul pontifical.

În anul următor, alte adunări au avut loc în aceeași chestiune, tinzând la convocarea unui conciliu general al Bisericii, spre a pune capăt conflictului. S-a făcut în același timp o adevărată campanie de adeziuni scrise la propunerile regelui, strânse din loc în loc de comisari regali, anume trimiși în acest scop. Scrisorile erau adresate «decanilor

---

[116] *Ibid.*, p. 203.

[117] Cf. Ch. V. Langlois, în Lavisse, *Histoire de France*, III, 2, p. 78 și A. Esmein, *Cours Elémentaire d'Hist. du Droit français* [15], p. 694. V. și nota lui Petit-Dutaillis în Stubbs, *Hist. constitutionnelle de l'Angleterre*, II, p. 395.

[118] R. Fawtier, *Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz), VI, p. 254.

[119] G. Picot, *Histoire des États Généraux*, I[2], p. 22. Îndoieli la Fawtier, *op. cit.*, p. 396.

şi capitulelor bisericilor catedrale şi colegiale, priorilor Predicatorilor, păzitorilor Minorilor, mânăstirilor altor ordine, nobililor, consulilor, cetăţenilor şi altor persoane bisericeşti şi mirene», iar apelul era făcut nu «pentru binele regatului», ci «spre cinstirea lui Dumnezeu, a legii catolice şi a Sfintei Maice, Biserica». Concluzia se impunea dela sine şi D-l Fawtier a subliniat-o de curând în modul cel mai lămurit.

«Aceasta a fost consultarea din 1302–1303. Se vede de îndată că n-a fost, cel puţin în aparenţă, decât o chestiune de ordin strict religios. Regele nu acţionează ca rege, ci ca creştin. Adunările ce le strânge, sunt mărginite ca număr şi nu se întrunesc decât spre a asculta cuvântări de un caracter strict religios. Când regalitatea a părut că vrea să convoace cu adevărat elemente din întregul regat, nu e vorba propriu zis decât de reprezintanţi ai bisericii. Că chestiunea a avut repercusiuni politice, că acest caracter religios ce i s-a dat la început a fost un artificiu al regalităţii, aceasta se poate admite, dar nu e mai puţin adevărat că a fost prezintată — şi probabil primită — ca o chestiune pur religioasă» [120]. Trebue deci să căutăm un alt punct de plecare pentru începutul Adunărilor de Stări, decât aceste convocări ale lui Filip cel Frumos, de un caracter cu totul întâmplător. Mai mult decât aiurea, desvoltarea în timp a instituţiei este necesară înţelegerii ei.

* * *

De fapt, originea Adunărilor se găseşte, aşa cum am mai amintit, tot în obiceiul feudal al «sfatului şi ajutorului» datorit suzeranului, care duce la întrunirea vasalilor în jurul său, la date anumite pentru împărţirea dreptăţii, sau în cazuri bine determinate de regulile de drept în vigoare [121]. În cazul ce ne interesează, e vorba de adunarea periodică a Curţii regelui (*Curia regis*), care întocmai ca şi în Anglia, la începuturile evoluţiei ce am examinat-o, cumulează atribuţiunile unei curţi de justiţie, unui consiliu administrativ şi în unele împrejurări, ale unei adunări legislative, chemate să întărească şi să asigure o mai largă aplicare ordonanţelor regale. Nu e nici o legătură directă cu adunările periodice *(placita)* ale perioadei carolingiene, care se adunau de două ori pe an, mai numeroase în primăvară, mai restrânse în toamnă, spre a lua cunoştinţă şi a aproba capitulariile; totuşi tradiţia lor nu dispăruse cu totul şi o menţineau în oarecare măsură, sinoadele dese ale bisericii [122]. Teoria va fi reluată mult mai târziu de «parlamentele» ajunse, în Franţa, curţi specializate de justiţie, dar în sânul cărora se vor manifesta ambiţii politice şi voinţa de a legifera.

Dar în această fază de început, ce o constituie epoca medievală, nu trebue să vedem altceva decât aplicarea cunoscutelor principii feudale: regele Capeţian al Franţei nu face altceva decât orice senior, care poate aduna în jurul său un număr mai mare de oameni în dependinţă de vasalitate. Ludovic al VII-lea, Filip August au ţinut asemenea adunări solemne, iar în scurta domnie de trei ani a lui Ludovic al VIII-lea (1223–1226) au fost

---

[120] R. Fawtier, *op. cit.*, VI, p. 255.

[121] Fr. Olivier-Martin, *Précis d'histoire du Droit français* [3], Paris 1938, p. 265, no. 753.

[122] O. Hintze, *Repräsentativverfassung, Hist. Zeitschrift*, 143, p. 15.

nu mai puţin de zece, în care s-au luat hotărîri cu privire la războiul din Anglia, la cruciata împotriva Albigesilor, la veşnica chestiune a Evreilor. Altădată e vreun proces de trădare (de «hiclenie», cum se spunea la noi) împotriva vreunui vasal necredincios, cum a fost acel intentat lui Petru de Dreux, comite al Bretaniei, la 1230, care întruneşte peceţile a treizeci de mari feudatari, amintindu-se că şi «alţi baroni şi cavaleri» au luat parte la judecată. «Această perioadă, cum s-a observat, înseamnă apogeul, dar şi declinul marilor adunări. Obiceiul «colocviilor» între regi şi credincioşii lor, ca şi între marii seniori şi vasalii lor, e îndeobşte răspândit în Apus. Un contemporan al Sf. Ludovic, Humbert de Romans, maestru general al ordinului Dominicanilor, îl atestă, cu privire la predicile ce trebuesc ţinute în «parlamentele» diferitelor regate; «regii, spune el, la anumite timpuri ale anului, adună un mare număr de sfetnici, de domni şi feţe bisericeşti; se deliberează despre treburile publice, se porunceşte ce trebue poruncit privitor la regat, iar miniştrii îşi fac raportul» [123]. Am văzut de altfel că cuvântul «parlament» are o întrebuinţare chiar mai veche, în acest înţeles de conferinţă, sfat [124].

Astfel se desvoltă o solidaritate de clasă care duce în mod firesc la alcătuirea Stărilor [125], deoarece se întâlnesc şi se înfruntă în aceste adunări interese divergente. În special opunerea între nobilime şi cler e puternică în veacul al XIII-lea. Ea duce la constituirea unor adevărate ligi între seniorii laici ai regatului, menite să îngrădească şi să împiedice încălcările justiţiei eclesiastice în drepturile lor de judecată, şi mai ales dispunerea de către Papi, a beneficiilor bisericeşti vacante în favoarea străinilor, veniţi de peste munţi — din Italia. E aceeaşi reacţiune xenofobă ce am mai întâlnit-o aiurea, în Anglia, în regatele spaniole, şi care e unul din temeiurile constante ale solidarităţii de Stare. În 1235, vedem astfel un număr mare de baroni adunaţi la Saint-Denis, pentru a protesta împotriva episcopului de Beauvais şi arhiepiscopilor de Reims şi Tours, tot în legătură cu drepturile de jurisdicţiune. Dar în 1246 mişcarea devine generală: o adevărată ligă întruneşte o mare parte a nobilimii din Nordul şi Vestul Franţei, şi alege un comitet de patru, din care fac parte ducele Hugues de Burgundia, Pierre Mauclerc, Hugues de Lusignan şi Hugues de Châtillon, comite de St.-Pol. Aceşti *statutarii*, cum îi numesc documentele pontificale, organizează rezistenţa împotriva Bisericii, chiar şi în contra măsurilor de excomunicare [126]. Ei se găsesc de-altfel în legătură cu marele vrăjmaş al Papalităţii, Frideric al II-lea, la chemarea căruia se pare că liga s-a constituit. Dar şi după căderea împăratului, lupta continuă şi acte ale cancelariei pontificale din 1253 şi 1257 mai amintesc de aceste «confederaţii» împotriva intereselor bisericeşti — şi aceasta în ţara şi sub domnia lui Ludovic cel Sfânt!

La rândul lor, clericii se apără: «Se pare că clerul ar fi organizat efectiv, sub Ludovic al IX-lea, «ligi» împotriva acelora ale baronilor. Formule ale veacului al XIII-lea arată că s-au alcătuit atunci sindicate de clerici, despre care de-altfel nu se ştie nimic,

---

[123] Ch. Petit-Dutaillis, *L'essor des États d'Occident*, în *Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz), IV, 2, p. 246.
[124] V. mai sus, p. 4 şi urm.
[125] După Petit-Dutaillis, *La Monarchie féodale*, p. 267, aceste adunări ca şi pretenţiile (nerealizate) ale marilor feudatari de-a constitui o «curte a pairilor» constitue «germenele Stărilor Generale».
[126] Ch. V. Langlois, în *Hist. de France*, III, 2, pp. 60–61 şi G. de Lagarde, *La naissance de l'esprit laïque au déclin du Moyen-Âge*, 1934, I, pp. 207–208.

afară de faptul că fiecare membru al sindicatului contribuia, din banii săi, la apărarea comună, și că toți încredințau un mandat câtorva, de a-i reprezinta pentru a împlini scopul asociației» [127]. Iată deci, la două din ordinele sau Stările de mai târziu — nobilimea și clerul — un început de organizare profesională în corpuri constituite, încă dela jumătatea veacului al XIII-lea. Efectele în ordinea politică au fost însă întârziate, de prestigiul personal al regelui Ludovic și de concepția sa religioasă a chemării regale; a doua parte a domniei, după întoarcerea din Siria, între cele două cruciate conduse de rege, constitue «o fază mistică și absolutistă» în care suveranul își caută inspirația mai mult în îndrumările de Sus, de cât în sfaturile oamenilor săi [128].

Consultările în această perioadă au doar un caracter parțial și tehnic: astfel, pentru alcătuirea ordonanțelor asupra monetelor dela 1263 și 1265, care pun capăt pentru un timp variațiunilor arbitrare în acest domeniu, au fost convocați burghezi din mai multe orașe, fără însă a se face apel la reprezentanții seniorilor și ai bisericii. Contactul cu diferitele regiuni și categorii sociale e păstrat în această fază mai mult prin anchetele ordonate de autoritatea monarhului, decât prin adunări de reprezintanți ai puterilor locale. Este în același timp epoca în care încep a se deosebi secțiuni deosebite și specializate în vechea «Curte a Regelui», din care se vor desface în curând — paralel cu evoluția din Anglia — un «parlament» (curte de judecată), o Curte de Conturi pentru verificarea socotelilor, și Consiliul restrâns cu atribuțiuni de guvernământ [129].

Îndată însă după moartea lui Ludovic al IX-lea sub zidurile Tunisului, categoriile sociale organizate prin legături de solidaritate, se manifestă pe planul politic. Urmașul Sfântului Ludovic, Filip al III-lea — deși calificat de «Hardi», Îndrăsnețul — nu se bucura nici pe departe de prestigiul, fără seamăn în Evul Mediu, al predecesorului său. Monarhia nu se mai simțea deci în stare de a rezolvi problemele mari și de-a înfrunta crizele grave, numai prin propriile ei puteri. Când Papa Martin al IV-lea a căutat să atragă regalitatea franceză în marele conflict mediteranian, deschis de intervenția regelui aragonez în Sicilia împotriva lui Carol de Anjou, și a oferit unui fiu al lui Filip al III-lea coroana Aragonului, regele Franței a convocat la Bourges în Noemvrie 1283, o mare adunare de baroni și prelați. Dar aceasta n-a fost de ajuns, și o nouă întrunire are loc la Paris, la 20 Februarie 1284, în care regele pune să se citească din nou, în latinește și franțuzește, propunerile Papei, și cere sfatul. «La 21, dimineața, nobilimea și clerul au luat loc în săli deosebite ale palatului regal. După o discuție destul de vie, cele două ordine s-au înțeles să dea un aviz favorabil. Înștiințat de Simon de Nesle, purtător de cuvânt al nobilimii, cardinalul Cholet (căruia i se datorește o relațiune a tuturor acestor întâmplări) a trimis vorbă regelui să vie. Filip sosi cu cei doi fii ai săi, Filip și Carol; prelații se amestecară cu baronii și mai era acolo și mulțimea» [130]. Simon de Beaulieu, arhiepiscop de Bourges, în numele clerului, și seniorul de Nesle, în acel al

---

[127] *Ibid.*, p. 63, n. 1.

[128] Ch. Petit-Dutaillis, în *Hist. du Moyen Âge*, IV, 2, p. 273.

[129] Ch. Petit-Dutaillis , *La Monarchie féodale*, p. 268 și urm.

[130] Ch. V. Langlois, în *Hist. de France, III*, 2, pp. 115–116. Cf. A. Esmein, *Cours d'hist. du droit français* [15], p. 470.

nobilimei, au declarat că primesc propunerile şi condiţiile pontificale, iar regele le-a mulţumit pentru «sfatul credincios» şi a acceptat şi el [131].

Amănuntele sunt foarte interesante pentrucă ne arată o adevărată Adunare de Stări, funcţionând după regulile consacrate din Anglia sau din regatele spaniole, cu deosebirea însă că se mărgineşte aci la cele două «ordine» ale clerului şi nobilimii; reprezintanţi ai oraşelor n-au fost convocaţi încă de rândul acesta. E totuşi un pas însemnat spre ceea ce se va realiza câteva decenii mai târziu; nu e de nesocotit şi «mulţimea», admisă să ia parte la şedinţa finală şi la proclamarea hotărîrilor, procedură ce o vom regăsi şi în unele din vechile Adunări ale ţărilor româneşti.

Despre întâile adunări, efectuate în timpul lui Filip cel Frumos, a fost vorba mai sus. Deşi nu pot fi socotite Stări generale (cuvântul însuşi de «États» nu este încă folosit) ele adaugă celor două ordine dela 1284 şi al treilea element, acel al reprezentanţilor oraşelor, aşa cum se făcea mai de mult în Anglia sau în regatele din miazăzi. Dar nici despre aceea ţinută la 1308, spre a cere Sf. Scaun să ia măsuri împotriva ordinului Templierilor, pe care regele Filip se pregătea să-l desfiinţeze, nu se poate spune mai mult decât despre acele ce au precedat-o, de sigur şi din lipsă de informaţii, o parte numai a mandatelor de trimitere a delegaţilor fiind păstrată. E vorba însă tot de o chestiune religioasă, în care regele cere adeziunea diferitelor categorii sociale, fără a mai asista însă la şedinţele adunării. Mai caracteristică, şi întrucâtva mai apropiată de ideea ce ne-o facem despre o adunare de Stări, e aceea care s-a ţinut la Paris, la 1 August 1314, în care regele înconjurat de nobilii şi prelaţii Curţii sale, prezidează întrunirea procuratorilor trimişi de oraşe. Principalul său sfetnic şi capul visteriei, Enguerrand de Marigny, sortit în curând unui sfârşit tragic, rosteşte o cuvântare în care desvălue greutăţile războiului din Flandra şi nevoile de bani ale tezaurului; în numele Parisului, burghezul Étienne Barbette răspunde, asigurându-l de sprijinul comunei, adeziune la care se asociază şi delegaţii celorlalte oraşe. Dar toată ceremonia se înfăţişează ca un act public, ce confirmă doar înţelegeri dinainte stabilite. De fapt, trimişii regelui umblă prin provincii tratând direct cu seniorii, clericii sau consilierii oraşelor, spre a stabili nu impozitul în sine, ci modul de a-l percepe şi a-l repartiza. Cu drept cuvânt, D-l Fawtier, comparând din acest punct de vedere adunările reprezentative din Anglia, Franţa şi Spania la începutul veacului al XIV-lea, constată că «în Spania se discută mai totdeauna cu regele, şi adesea nu i se dă ascultare; în Anglia se discută adesea cu regele, şi nu i se dă întotdeauna ascultare; în Franţa, dacă se târgueşte cu agenţii regali, nu se discută cu regele, ci i se ascultă cerinţa» [132].

La sfârşitul domniei lui Filip al IV-lea, definiţia nu mai e însă atât de potrivită cu realităţile din Franţa. Deşi acest regat era acum mult mai întins şi mai bogat decât stăpânirea rămasă regelui englez, nevoile mereu sporite ale fiscalităţii regale, întreţinerea unor armate numeroase în care elementul de meserie, al lefegiilor *(soudoyers)* devine tot mai însemnat, au dus la un desechilibru între venituri şi cheltuieli tot atât de accentuat, ca acel ce caracteriza în aceeaşi vreme finanţele lui Eduard I sau al II-lea.

---

[131] Propunerea întâmpinase la început oarecare opoziţie, între altele chiar acea a moştenitorului tronului. Cf. Fawtier, *op. cit.*, p. 280.

[132] R. Fawtier , *Hist. du Moyen Âge*, VI, p. 259.

Mereu trebuiau cerute nouă «ajutoare», nouă biruri; sunt cunoscute de asemenea variațiunile în cursul și în valoarea monetelor, care aduceau beneficii tezaurului prin diferențele de emisiune sau «tăierea» pieselor aflate în circulație, dar provocau în același timp turburări întregii vieți economice. Sume considerabile fuseseră realizate prin confiscarea averii Templierilor, prin măsurile de prigoană împotriva Evreilor sau a Lombarzilor; totuși nu era deajuns și adunarea dela Paris prevestea nouă impuneri. S-au reconstituit atunci ligile, nu însă pentru a apăra drepturile unei Stări împotriva alteia, ci în scopul comun de-a se opune cerințelor și exacțiunilor fiscalității regale. Liga din Burgundia, constituită în Noembrie 1314, cuprinde un număr de baroni «pentru ei și ceilalți nobili ai ducatului Burgundiei», abați, decani și priori în numele clerului și «obștea» *(commun)* a unsprezece orașe «pentru toate orașele mari și mici, ale ducatului». O altă ligă a «nobililor și a obștei» din Champagne — din care făcea parte bătrânul cronicar Joinville — s-a unit cu ea, la 1 Decemvrie, odată cu ligile din comitatele Auxerre și Tonnerre, din Vermandois, Beauvoisis, Artois, Pontieu; era o adevărată confederație [133]. În fața ei, regele cedase, când moartea i-a încheiat domnia.

Aceea a fiului și urmașului său, Ludovic al X-lea, a fost consacrată lichidării pașnice a unui conflict, ce ar fi putut avea urmări mult mai grave. Concesiuni de tot felul au fost făcute celor nemulțumiți: Enguerrand de Marigny a fost jertfit răzbunărilor feudale. Nu este exclus să fi fost în aceste împrejurări o influență a evenimentelor din Anglia, unde se instituiseră în același an «ordonatori» ai regatului, după înfrângerea dela Bannockburn [134]. Dar regele Franței, probabil la îndemnul unor sfetnici experimentați, a procedat cu prudență și abilitate: concesiunile n-au fost făcute întregii mișcări, Stărilor constituite ale regatului în întregimea lor, ci reprezentanților fiecărui ținut în parte. Și mai înainte de-altfel, se putea observa că în Franța, ca și în regatele spaniole, «manifestările colective erau manifestări ale spiritului provincial» [135]. În locul unei singure «Charte» după modelul englez, s-au distribuit o serie de hrisoave provinciale: *Charte aux Normands*, 19 Martie 1315, *aux Languedociens*, 1 Aprilie, *aux Bourguignons*, Aprilie și 17 Mai, *aux Picards*, 15 Mai, *aux Champenois*, 18 Mai. Cele mai multe reproduceau, uneori chiar *in extenso*, plângerile transcrise în «caietele» înfățișate de reprezentanții ligilor, cari obțineau astfel, cel puțin în aparență, câștig de cauză. Astfel în *charte aux Normands* se recunoștea în termeni neîndoielnici, că nicio dare nu putea fi impusă ținutului fără consimțimântul factorilor autorizați ai puterilor locale, privilegiu ce a fost invocat, veacuri întregi, de locuitorii unei provincii tradiționaliste. În multe din aceste documente se strecurau însă și rezerve semnificative cu privire la «drepturile Majestății regale». În general, față de întinderea mișcării și de aspectul ei la început, care amintea de aceea din Anglia împotriva lui Henric al III-lea, rezultatele au fost relativ modeste, și mai ales trecătoare. Nici solidaritatea Stărilor nu s-a manifestat cu destulă tărie: unite momentan, ele s-au despărțit repede. Menținerea privilegiilor nobilimii, de a purta războaie private și de a-și cheltui puterile în întreceri cavalerești,

---

[133] Ch. V. Langlois, *Hist. de France*, III, 2, pp. 265–266.

[134] R. Fawtier , *ibid.*, p. 428.

[135] Ch. Petit-Dutaillis, în *Hist. du Moyen-Âge*, IV, 2, p. 286. Pentru contrastul cu Anglia, v. M. Bloch, *La société féodale*, II, pp. 221–222.

nu putea interesa pe oamenii obştei *(gens du commun)* ai oraşelor, nici pe unii reprezentanţi ai clerului. De aceea actele de Asociaţie şi Confederaţie «à la polonaise» din 1314 [136], deşi formal au fost încununate de succes, nu au dus în practică la consecinţele ce s-ar fi putut aştepta.

Ele s-ar fi putut produce totuşi, ca în alte ţări, în urma crizelor dinastice ce s-au ivit sub ultimii Capeţieni direcţi. Succesiunea lui Ludovic al X-lea, deschisă în 1316 şi complicată prin moartea fiului său postum, Ioan I, a dus la înlăturarea fiicei sale în folosul fratelui regelui, Filip, care era regent. O ligă s-a înjghebat pentru a-i contesta titlurile la domnie, dar ea s-a risipit repede şi o adunare de nobili, de prelaţi, de burghezi din Paris şi maeştri ai Universităţii (cari intră astfel în vieaţa politică) a confirmat în Februarie 1317 drepturile lui Filip al V-lea; alte întruniri locale au depus legiuitul jurământ în provincie [137].

Prin faptul poate că fusese contestat, noul rege a ţinut să consulte mai des Stările regatului. Dar ca şi predecesorul său, el n-a voit să se lase înfruntat de o singură adunare. Se introduce atunci un obiceiu care va fi una din marile piedeci în calea desvoltării regimului reprezentativ în Franţa medievală: acel de a ţinea deosebit adunări ale reprezentanţilor Nordului şi Sudului, după vechea despărţire între Langue d'Oil şi Langue d'Oc. Astfel sunt convocaţi la 3 Martie 1317, procuratorii a 45 de oraşe din Langue d'Oil; la 27 Martie, acei a o sută de oraşe din Langue d'Oc. Asemenea consultări se repetă în anii următori, fie pentru chestiuni de ordin monetar, fie pentru subsidii în vederea războiului din Flandra; dar Stările nu se mai întâlnesc laolaltă, ci se convoacă adunări de nobili şi prelaţi, sau deosebit de delegaţi ai burgheziei. Urmaşul lui Filip, Carol al IV-lea, ultimul din Capeţienii direcţi, a urmat aceeaşi politică: în 1326, operaţiile de războiu în Guyenne, împotriva Englezilor, au fost hotărîte de o adunare a nobililor şi a prelaţilor [138]. Alte chestiuni erau supuse adunărilor locale, întrunite după circumscripţiile bailivilor şi seneşalilor: această organizare se va menţinea mai târziu, ca bază a sistemului electiv. Nici criza dinastică ivită la 1328, după stingerea liniei directe a dinastiei, care a adus pe tronul Franţei pe Filip al VI-lea de Valois, nu a dat loc la consultări de altă natură; se pare că o adunare de nobili şi prelaţi a confirmat hotărîrea din 1317, care înviase, desigur prin intervenţia Universităţii, tradiţia de succesiune în linia bărbătească a legii salice [139].

* * *

O evoluţie deosebită nu putea să rezulte decât din complicaţiile războiului de o Sută de Ani; de-abia atunci se poate vorbi în Franţa de o mişcare a Stărilor cu un caracter accentuat de a lua parte la cârmuirea ţării. De altfel, încă dela 1869, Academia de Ştiinţe Morale şi Politice dela Paris a hotărît ca subiect pentru concurs «Istoria Stărilor Generale *dela* 1355 la 1614», îndemn ce a fost urmat de Georges Picot, a cărui lucrare

---

[136] Ch. V. Langlois, *op. cit.*, p. 271.
[137] R. Fawtier, *op. cit.*, p. 433.
[138] Ch. V. Langlois, *ibid.*, III, 2, p. 281.
[139] G. Picot, *Hist. des États Généraux*, I², pp. 29–30.

— *Histoire des États Généraux* — răspunde întocmai acestui program [140], deşi autorul a publicat deosebit documentele privitoare la adunările din vremea lui Filip cel Frumos, pe care le considera tot «Stări generale». Cu cât războiul devine însă mai greu şi cere sacrificii şi cheltuieli mai mari, cu atâta adunările sporesc în însemnătate, în conştiinţa rostului şi puterii lor. Încă dela 1346, se convoacă în Februarie Stările din *Langue d'Oil* la Paris, cele din *Langue d'Oc* la Toulouse. Dar nu mai e o simplă formalitate de aprobare a cerinţelor regale: delegaţii oraşelor în special, făgăduesc «*moult gracieusement*» ajutor pentru onoarea ce li se face de a fi chemaţi, dar cer să consulte întâi pe acei cari i-au delegat. A trebuit, pentru a-i dispune mai bine, o ordonanţă de înlăturare a unui şir întreg de abuzuri administrative şi fiscale, conformă cu dorinţele lor. Se vede limpede târguiala pe care regele e nevoit să o facă acum cu Stările, spre a putea obţine ajutorul bănesc, ce-i face trebuinţă pentru purtarea războiului [141].

Dar împrejurările erau să aducă crize mult mai serioase, în care regimul Stărilor capătă trăsături mult mai precise şi puternice. Două momente mai ales trebuesc reţinute, ca puncte culminante ale istoriei Stărilor franceze în această perioadă, şi pentrucă ele înseamnă o laturе revoluţionară, ce va reapărea mai târziu, cu consecinţe mult mai importante în istoria acestei ţări: e vorba de «domnia Stărilor generale» între anii 1356–1358, şi de criza politică din 1413. Sunt între aceste evenimente, depărtate de mai bine de jumătate de secol, oarecare trăsături comune: mişcarea începe, într-un caz ca şi în celălalt, printr-o dorinţă generală de reformă a aşezămintelor şi a administraţiei, pentru a stabili o repartiţie mai dreaptă şi mai uşoară a birurilor şi o mai bună gestiune a finanţelor monarhiei. Din acest punct de vedere, asemănarea cu împrejurările din vremea lui Ludovic al XVI-lea şi din preajma marii Revoluţii, e izbitoare. Ambele revendicări duc la convocarea Stărilor, într-un cadru mai larg decât cel obişnuit, şi la exprimarea unor deziderate de natură deosebită, care se înscriu în marile ordonanţe din Martie 1357 şi din Mai 1413. De fiecare dată însă, acţiunea reformatoare a Stărilor e depăşită de acea a unei minorităţi radicale şi turbulente, care îşi află căpetenia şi centrul de agitaţie la Paris: la 1356 în jurul prepozitului negustorilor, Étienne Marcel, la 1413 în jurul starostelui măcelarilor, Simon Caboche. Aripa revoluţionară câştigă la început teren, exercită teroarea, şi îşi impune chiar colorile regalităţii: Delfinul Carol va trebui să poarte scufia albastră şi roşie a Comunei Parisului, iar jumătate de veac mai târziu, regele Carol al VI-lea, scufia albă a «Cabochienilor» [142]. De fiecare dată de asemenea, prin acelaşi straniu paralelism, un membru al casei domnitoare caută sprijin în grupul revoluţionar: Carol cel Rău de Navara, la 1356; Ioan fără Teamă al Burgundiei, în 1413 — nu fără a fi în cele din urmă speriaţi de tovărăşia în care se găsesc. În fine, în ambele împrejurări, excesele la care se dedau revoluţionarii din Paris şi atitudinea lor extremistă impresionează şi respinge pe reprezentanţii Stărilor din provincie, ale căror năzuinţe nu depăşesc o anumită ordine în gospodăria publică, o sănătoasă reformă a aşezămintelor tradiţionale, în cadrul monarhiei, căreia înţeleg să-i rămână credincioşi; în cele

---

140 *Ibid.*, Introducere, p. XIII.

141 V. A. Coville, în Lavisse, *Hist. de France*, IV, 1, p. 74 şi urm.

142 Printr-o ciudată coincidenţă, alăturarea acestor colori ale mişcărilor revoluţionare din Parisul medieval prevesteşte tricolorul Revoluţiei franceze.

din urmă radicalii din Paris rămân izolați și reacțiunea îi doboară. De ar fi reușit să se impună Stărilor provinciale, 1789 și 1792 ar fi fost poate anticipate cu patru veacuri.

Nu e de sigur locul de a reface aci amănunțit istoricul unor evenimente, care sunt îndeajuns de bine cunoscute prin publicarea documentelor și lucrările cercetătorilor mai recenți [143]. Sunt însă unele trăsături caracteristice care trebuesc subliniate, deoarece lasă să se întrevadă mai bine structura și tendințele acestor adunări.

Mai întâi consultarea Stărilor continuă, în 1355 și 1356, să fie împărțită: cele din Langue d'Oil se întrunesc la Paris, cele din Langue d'Oc la Toulouse, «erau ca și două regate în Franța» [144]. E un element de slăbiciune în această fragmentare, care în cele din urmă va folosi puterii regale; năzuințele ambelor adunări sunt însă identice. Ele capătă o expresiune cu atât mai vie, cu cât în 1356 amintirea dezastrului dela Poitiers, în care regele Ioan a căzut prins în mâinile Englezilor, era mai proaspătă în conștiința tuturor. Consecința directă a acestei mari bătălii pierdute era, de o parte, slăbirea reprezentării nobilimii, prin lipsa atâtor seniori căzuți în luptă sau deținuți în captivitate, și scăderea prestigiului unei categorii sociale, al cărei rost era tocmai de a lupta pentru apărarea regatului, ce n-o putuse asigura; de alta, afirmarea hotărîtă a voinței «Stării a treia» (termenul propriu zis e din veacul al XV-lea, dar noțiunea începe a se concretiza) de a lua o parte efectivă la cârmuirea țării. Astfel deciziunea că în deliberările ce au loc, unanimitatea ordinelor să fie de rigoare, și nicio Stare să nu poată fi majorată de celelalte două, e menită să apere drepturile orașelor, ai căror delegați se simt mai numeroși decât acei ai clerului sau ai nobilimii [145]. Izvoarele timpului exprimă destul de bine nedumerirea acestor două din urmă Stări, mai ales la adunarea din Paris; până și Froissart, povestitorul isprăvilor cavalești, amintește în câteva pagine de «timpul în care domneau cele trei Stări» și de îngrijorarea ce cuprindea pe reprezentanții seniorilor și ai Bisericii: «*Or vous di que li noble dou royaume de France et li prelat de sainte Eglise se commencièrent à taner de l'emprise et ordenance des Trois estas. Si en laissoient le prevost des marchans couvenir et aucuns des bourgois de Paris, pour ce que cil s'en entremettoient plus avant que il ne le volsissent*» [146].

Într-adevăr, nu mai era vorba acum numai de apărarea unor privilegii încălcate de agenții regelui, ci de o supraveghere efectivă, poate inspirată de precedentele spaniole, a perceperii dar și a cheltuirii banilor încasați. În lipsa regelui care își aștepta răscumpărarea, după obiceiul cavaleresc, în prinsoarea destul de îngăduitoare dela Londra, Stările socotesc că trebue făcut procesul înfrângerii, «epurat» consiliul regal de sfetnici vinovați sau neprevăzători și instituit un Consiliu desemnat de ele, spre a ajuta pe tânărul principe Carol, Delfinul, care, tot la îndemnul lor, trebue să ia titlul de regent. Nu e sigur însă că acest consiliu ar fi cuprins, cum scrie Froissart, câte doisprezece delegați ai fiecărei Stări [147].

---

[143] Cf. G. Picot, *Hist. des États Généraux*, I[2], p. 45 și urm.; A. Coville, în Lavisse, *Hist de France*, IV, 1, p. 109 și urm.

[144] A. Coville, *op. cit.*, p. 117.

[145] G. Picot, *op. cit.*, p. 99, n. 2.

[146] Froissart, *Chronique*, ed. S. Luce, V, pp. 95–96 (cap. LXXIX, § 410).

[147] Cf. A. Esmein, *Cours élémentaire d'hist. du droit français* [15], p. 491.

O altă lature nouă e unificarea lucrărilor în această adunare excepțională: cei peste 800 de delegați ai celor trei Stări, întruniți la Paris în Camera Parlamentului (Înalta curte de Justiție) la 17 Octombrie 1356, aleg o comisiune mai restrânsă de 80, care deliberează împreună în mănăstirea «des Cordeliers» pentru a formula în scris cererile Adunării. Delfinul Carol încearcă să scape de presiunea Stărilor, prorogându-le, sub motivul că trebuia să se întâlnească la Metz cu Împăratul; în zădar, căci e nevoit să consimtă la o nouă întrunire în Februarie 1357, în care oratorii ce se afirmaseră în sesiunea precedentă: Robert Le Coq, episcop de Laon, și Étienne Marcel, postăvarul, prepozitul negustorilor din Paris, își formulează revendicările cu mai mare îndrăsneală. Rezultatul imediat a fost «Marea ordonanță» în 61 de articole din Martie 1357.

Cine examinează mai de aproape și amănunțit decât o putem face aici, textul acestui document, este izbit de caracterul său, pentru definirea căruia nu putem folosi termeni mai potriviți, decât acei ai lui Nicolae Iorga spre a caracteriza *Magna Charta* engleză din 1215: «foarte loial și foarte medieval» [148]. Articolele se potrivesc întocmai cu «caietele» Stărilor din Octombrie și cu acele ale altor ordonanțe precedente; amestecă chestiuni de principiu, ca inviolabilitatea reprezentanților, acordul Stărilor pentru perceperea birului, numirea de comisari pentru a face plățile și a verifica socotelile [149], dreptul de a denunța și obținea destituirea funcționarilor abuzivi, acel de a se pronunța asupra eventualei întreruperi a operațiunilor de războiu — cu preocupări de amănunt și de ordin practic: consilierii Parlamentului sau ai Camerei Conturilor să fie prezenți la ședințe la răsăritul soarelui, lefegiii să nu poată cantona mai mult de o noapte în același oraș, sau cu îngrădiri ale unor vechi drepturi feudale: interzicerea, de atâtea ori repetată, a războiului privat, și desființarea opreliștilor pe terenurile rezervate vânătorii regale sau senioriale, în ultimii patruzeci de ani. Este o deosebire adâncă și izbitoare între aceste dispozițiuni, care nu se îndepărtează de linia unei tradiționale credințe în instituțiile monarhiei feudale, cu dorința cel mult de-a le îndrepta — și tendința vădită de-a substitui domnia Stărilor sau a unei fracțiuni a lor, acelei a Suveranului absent și de a impune regentului, cum s-a și făcut un consiliu desemnat de Adunarea Stărilor. Nu poate fi contrast mai desăvârșit decât acel ce rezultă din această alăturare; de o parte textul greoiu, dar de un spirit legalist și moderat, al «Marei Ordonanțe»; de alta, violențele lui Étienne Marcel și ale partidului său (Froissart scrie: «*li prevos des marchans et cil de sa secte*» [150]) care merg până la uciderea, în fața principelui Carol, a mareșalilor de Normandia și Champagne și la alianța cu țăranii răsculați — *les Jacques* — ale căror excese determină, prin reacțiune, o solidaritate de clasă a nobilimii. Este limpede că mișcarea revoluționară a elementelor radicale a depășit intențiile corpurilor constituite, în numele cărora au încercat să lucreze.

Aceeași impresie o culegem din examinarea evenimentelor ce s-au desfășurat în jurul convocării Stărilor Generale din 1413. Sub domnia lui Carol al V-lea, asupra căruia criza, ce o înfruntase ca regent, va fi lăsat urme durabile, convocările se făcuseră

---

[148] V. mai sus, p. 12.

[149] Concepție ce a pătruns și în scrierile timpului: Nicole Oresme în tratatul său cunoscut despre monete (sfârșitul sec. al XIV-lea), socotește că regele nu poate altera moneta fără consimțimântul supușilor.

[150] Froissart, *Chroniques*, ed. S. Luce, V, p. 109.

la intervale mai mari de timp și în ocazii însemnate, cum a fost aceea din 1369, pentru a hotărî reînceperea războiului împotriva Angliei. Sub urmașul său, Carol al VI-lea, atins dela 1392 de boala ce îl făcea incapabil să domnească, au fost multă vreme chemate «adunări de notabili» mai restrânse, cuprinzând și ele reprezintanți ai celor trei Stări, dar după alegerea și voința regelui [151]. Reaua stare a finanțelor și amenințarea unei nouă intervenții a Englezilor, complicată de rivalitățile principilor francezi pentru cârmuirea regatului, au determinat pe puternicul duce Ioan al Burgundiei să sprijine convocarea Stărilor, în deplină înțelegere cu Universitatea din Paris, care îl susținea. Și de rândul acesta avem a face cu o adunare necomplectă, vremurile turburi împiedecând o bună parte dintre deputați să ajungă la timp. O inovație a fost de sigur regula de a se vota nu pe Stări sau ordine, ci pe provincii eclesiastice, cu excepția Universității și a burghezilor din Paris, cari se întruneau deosebit; dar, cum s-a observat de curând, această dispoziție era tocmai în favoarea acestora din urmă, mai numeroși decât reprezentanții din provincii. Poate că slaba participare a acestora din urmă a determinat pe adevărații regisori ai întrunirii, ducele de Burgundia și Universitatea din Paris, să expedieze sesiunea oficială a Stărilor cu discursul pompos, dar plin de banalități al lui Benoît Gentien, pentru ca după închiderea ei, în fața regelui bolnav, a ducilor de Guyenne, Burgundia, Bavaria și Lorena, și a unei mari mulțimi, călugărul Eustache de Pavilly să expună adevăratul program de critică și reformă a burgheziei din Paris [152]. Din aceste revendicări va rezulta o nouă Mare Ordonanță reformatoare în 258 de articole, care, de s-ar fi aplicat, ar fi introdus pe toate treptele ierarhiei de stat o colaborare cu consilii, menite să realizeze contribuția Stărilor la administrație și justiție.

Dar și acum mișcarea pornită la Paris își depășește țelul: mulțimea stârnită nu se mulțumește cu texte de legi, ci vrea să lovească în oamenii pe cari îi socotește adversari. Ea e condusă de acei cari, după cum scrie Christine de Pisan, *vouldroient toujours guerre civile affin de courir sus aux riches*. Elementele radicale reapar, grupate de rândul acesta în jurul puternicei bresle a măcelarilor; sub capul ei, Caboche, «dictatura căsăpiilor» [153] se deslănțue la Paris, din primăvară până la mijlocul verii. Ca o prevestire, mișcarea începe printr-o demonstrație împotriva Bastiliei. Scenele revoluționare nu cruță nici apartamentele reginei Isabeau, «Străina», cum va fi la 1792 Marie Antoinette; cu greu o apără Ducele Burgundiei, care nu mai stăpânește masele înfuriate. Iar când reacțiunea populației terorizate se produce totuși și reintră în Paris dușmanii ducelui Ioan, din partidul opus, Armagnac, el are poate un sentiment de ușurare de-a fi scăpat de aliații compromițători, pe cari îi ridicase în calea sa, pactul încheiat cu burghezia Parisului. Regimul Stărilor n-a dispărut însă în mijlocul acestor frământări, dar s-a întors la forme mai modeste și tradiționale, ce nu mai puteau fi o piedecă în fața autorității monarhice, doar o frână pentru agenții ei locali.

---

[151] Cf. G. Picot, *Hist. des États Généraux*, I^2, p. 232. De observat traducerea pasajului din cronica dela St. Denis, reprodus în n.: *Cum nonnulis summae auctoritatis civibus nobiles et episcopos convocavit*, înseamnă că *împreună cu* cetățeni notabili a chemat nobili și episcopi, iar nu numai «quelques personnes influentes, évêques et nobles».

[152] J. D'Avout, *La querelles des Armagnacs et des Bourguignons*, Paris, 1943, p. 166.

[153] *Ibid.*, p. 179 și urm.: «la dictature des Abattoirs».

De fapt, în împrejurările ivite după victoria engleză dela Azincourt (1415) şi tratatul dela Troyes, care instituia pe regele Henric al V-lea al Angliei moştenitor şi regent al regatului francez, îndepărtând din drepturile sale pe Delfinul Carol, nu putea fi vorba decât de consultări parţiale. Configuraţia politică de atunci a Franţei se aseamănă în mod straniu cu acea pe care la un moment dat, o desemnaseră vicisitudinile războiului care de abia s-a încheiat: Nordul şi Vestul, împreună cu Parisul, în stăpânirea Englezului biruitor, a cărui inflenţă se întinde asupra Burgundiei, prin alianţa cu noul duce, Filip; la Sud şi în unele regiuni din Centru, teritoriul rămas Delfinului, viitorul Carol al VII-lea, care nu e decât un biet «roi de Bourges». Este aproape întocmai situaţia Franţei dela Vichy, cinci secole mai târziu, faţă de regiunile ocupate de Germani. În astfel de condiţii, nu se puteau întruni Stările în generalitatea lor; mai mult ca oricând, Franţa se împarte în două. În Decemvrie 1420, o adunare convocată la Paris ratifică tratatul dela Troyes şi întăreşte regenţa lui Henric al V-lea. Dar aceste Stări întrunite sub ocupaţie nu mai seamănă cu acele în care burghezia Parisului îşi impunea revendicările şi ambiţiile. Chiar o măsură foarte nepopulară, tinzând la devalorizarea monetei de argint şi reţinerea unei optimi în folosul fiscului, «*ce qui étoit une bien grosse taille*», trece fără prea multă discuţie; o încercare timidă a Universităţii de-a obţinea măcar scutirea clericilor întâmpină refuzul brutal al regelui Henric, care ameninţă pe reprezentanţi cu închisoarea [154]. Iar doi ani mai târziu, murind la un scurt interval Henric al V-lea biruitorul, şi nenorocitul Carol al VI-lea, Henric al VI-lea, fiul nevârstnic al celui dintâi şi nepotul celui de-al doilea, a fost proclamat la Paris rege al Franţei şi al Angliei, regent fiind ducele de Bedford, fără a întâmpina nicio împotrivire a corpurilor constituite sau a locuitorilor capitalei. Contrar însă presupunerii făcute de unii, că o cucerire totală a Franţei ar fi adus după sine introducerea libertăţilor parlamentului englez, nimic nu arată, în cârmuirea de-altfel iscusită a regentului englez, vreo dorinţă de-a modifica obiceiurile şi tradiţiile franceze. Stările Normandiei erau convocate regulat: era provincia din care se puteau mai uşor obţinea subsidiile necesare armatei de ocupaţie [155].

Instituţia Stărilor se menţine şi dincolo de linia «frontului», în teritoriile ce ascultau de Carol al VII-lea. Reduse cum erau, stăruia totuşi în ele tradiţia întrunirii Stărilor în două jumătăţi: Langue d'Oil şi Langue d'Oc. Aceasta din urmă a dat în Mai 1421, la Selles, replica întrunirii dela Paris, votând 800.000 de livre pentru purtarea războiului şi susţinerea cauzei Delfinului. Altă întrunire la Bourges, în 1423, ridică suma la un milion, din care o zecime plătită de cler. În fiecare an aproape, adunările alternează, întregite cu întruniri ale Stărilor provinciale [156]. Adunarea dela Chinon, la 1428, precedând efortul de reacţiune naţională al Ioanei d'Arc, a fost cea mai însemnată şi cea mai «generală»: înafară de ajutorul financiar ce l-a consimţit, e remarcabilă prin particularismul pe care şi acum îl manifestă Stările. Între Langue d'Oil şi Langue d'Oc, se trimeteau «ambasadori» pentru a trata despre o înţelegere, ca dela stat la stat, aşa cum îşi trimiteau Stările spaniole împuterniciţi, spre a stabili în *Cortes* un punct de vedere comun. Necesităţile războiului, impun însă simplificarea procedurii; nu e totuşi sigur

---

[154] Cf. G. Picot, *Hist. des États Généraux*,I², p. 287. Cf. A. Coville, *op. cit.*, pp. 387–388.

[155] V. Ch. Petit-Dutaillis, în Lavisse, *Hist. de France*, IV, 2, pp. 6 şi 14, 114.

[156] V. lista la Ch. Petit-Dutaillis, în Lavisse, *Hist. de France*, IV, 2, p. 241.

că la Orléans, la 1439, Stările ar fi recunoscut regelui dreptul de a impune «la taille», altădată privilegiu seniorial, fără a mai consulta pe reprezentanții celor impuși. Se pare că s-a creat mai mult o stare de fapt, împotriva căreia nu s-au mai ivit protestări. Tolerând încălcarea unui privilegiu al nobilimii, Starea a treia a ajutat încă odată monarhia, dar a răpit Adunărilor de Stări unul din rosturile lor esențiale, consimțind măcar tacit la permanența impozitului [157].

Această abdicare hotărește pentru câteva decenii soarta Adunărilor de Stări în Franța. Situația lor a fost definită în termenii cei mai potriviți de D-l Petit-Dutaillis:

«Este de necontestat... că războiul de o Sută de Ani a desvoltat în Franța sămânța unor libertăți publice; constituția engleză a ieșit din crize asemănătoare. Dar războiul a contribuit de asemenea să înnăbușe acest germene, pentrucă a dat regelui Franței prestigiul de a fi izgonit pe străin și de a fi învins anarhia; el a întărit și credința monarhică, sentiment mult mai simplu și accesibil mulțimii decât concepțiile noastre politice moderne.

Lipsă de idei generale, progres al credinței în regalitate, acestea au fost cele două cauze principale ale eșecului Stărilor Generale în veacul al XV-lea. Trebue să ținem seama și de rațiunile diverse ce le-au făcut nepopulare. În mijlocul atâtor mizerii, a atâtor primejdii, și a nevoilor apăsătoare, ce puteau resimți supușii lui Carol al VII-lea, primind știrea unei convocări a Stărilor generale? Afară de o singură dată (1425) nu li s-a cerut niciodată «ajutor și sfat» decât pentru a le pretinde nouă impozite. Pe de-asupra, cheltuielile deputaților erau în sarcina alegătorilor și puteau fi foarte grele, încât trebuiau scrisori cominatorii pentru a constrânge «bunele orașe» să fie reprezintate. Cât privește pe deputați, ei trebuiau să-și părăsească vetrele și treburile, pentru a îndeplini o lungă și penibilă misiune, care nu le aducea decât greutăți și nemulțumiri: la întoarcere, erau aproape siguri să audă blesteme împotriva dărilor la care fuseseră nevoiți să consimtă, și le era cât se poate de greu să-și scoată cheltuelile; fericiți încă acei, cari se întorceau teferi, căci o călătorie era atunci cu primejdie de moarte. Se înțelege deci de ce poporul s-a împăcat foarte ușor cu dispariția Stărilor Generale. Stările Provinciale și locale au rezistat mai mult: pe lângă că nu cereau călătorii lungi și costisitoare, ele încercau să ușureze nevoile țării și se puteau vedea ușor efectele lor binefăcătoare; dar sub presiunea dibace și grea a oamenilor regelui, și-au pierdut neatârnarea. Regele nu mai avea nevoie de Adunări de Stări. Prin ele, își obișnuise poporul să plătească birul și ajutoarele; cu ele, sfetnicii săi elaboraseră câteva proiecte de reforme militare și financiare; fără ele, au rezolvit în practică problema de-a restabili ordinea în Franța și de-a da regelui o armată temeinică și finanțe bune» [158]. Încă dela 1422, în al său *Quadrilogue invectif*, Alain Chartier ne arată pe «Dame France» învinovățindu-și copiii — cele trei Stări — făcându-i răspunzători de toate nenorocirile ei, prin veșnicele lor certuri și îndemnându-i să se gândească *au commun salut du pays de votre nativité*.

Din această regresiune, Stările erau să se mai ridice odată, treizeci de ani mai târziu, sub Ludovic al XI-lea, când regele a avut din nou nevoie de sprijinul lor împotriva

---

[157] G. Picot, *op. cit.*, I, pp. 324–325.

[158] In Lavisse, *Hist. de France*, IV, 2, pp. 252–253.

marilor feudali. Adunarea dela Tours din 1468 şi-a îndeplinit misiunea [159] dar a vădit în acelaşi timp oboseala ce cuprinsese din acest punct de vedere pe reprezentanţii Stărilor, dând regelui depline puteri de a rezolvi asemenea chestiuni, fără a le mai aduna spre a le cere sfatul. Regimul Stărilor, redus la vieaţa mărginită a adunărilor provinciale şi locale, nu va cunoaşte o nouă perioadă de desvoltare, decât după sfârşitul domniei lui Ludovic al XI-lea.

* * *

Cu adunarea din Ianuarie 1484 dela Tours, începe cu adevărat un nou capitol în istoria instituţiei. «Stările generale din 1484, întrunite după moartea lui Ludovic al XI-lea, în timpul minorităţii lui Carol al VIII-lea şi a regenţei Anei de Beaujeu, înseamnă despărţirea între întâia fază, în care precumpăneşte încă un caracter feudal, şi a doua, în care trece pe primul plan caracterul reprezentativ», scrie în această privinţă un istoric al dreptului vechiu francez [160]. Mai întâi e vorba de Stări «generale» în înţelesul deplin al cuvântului: lipsea numai Bretania, încă neunită cu regatul. Erau deci 250 (pe urmă chiar 284) de deputaţi din întregul cuprins al Franţei [161]; nu se renunţase la particularismul local al Adunărilor de Stări provinciale, care vor mai dăinui, supravieţuind chiar Adunărilor generale, dar dualismul *Langue d'Oil-Langue d'Oc* a luat sfârşit. Al doilea fapt însemnat e că alegerile deputaţilor (termenul nu mai e nepotrivit) nu s-au mai făcut deosebit pentru fiecare Stare, ci în cele mai multe părţi, pe circumscripţii teritoriale *(bailliages)*, alegându-se, adesea de comun acord, câte unul sau mai mulţi reprezintanţi ai fiecării categorii în aceeaşi circumscripţie; şi locuitorii dela ţară, au luat astfel parte activă la alegeri. De asemenea, după ce s-au întrunit, membrii Adunării n-au mai înţeles să delibereze în camere despărţite pentru fiecare ordin, ci s-au repartizat în şase secţiuni, după regiuni geografice [162], procedând în fiecare din ele la redactarea unui «caiet» comun de revendicări, care au fost pe urmă citite şi comparate între ele, spre a se alcătui o lucrare generală. Toate aceste împrejurări şi faptul că fuseseră trimişi oameni de reputaţie şi răspundere, dintre cari doi, Philippe Pot, senior dela Roche-Nolay şi canonicul Masselin erau să se arăte oratori de seamă, apropie mai mult Stările din 1484 de o adunare parlamentară modernă, decât toate acele ce le-au precedat sau le-au urmat.

Spiritul care le-a însufleţit aduce de asemenea o notă deosebită: din discursul rostit de Philippe Pot — în momentul în care se înfruntau, în jurul regenţei, pretenţiile principilor de a o exercita, şi voinţa Anei de Beaujeu să o păstreze, sprijită de un Consiliu desemnat de Stări—se pot desprinde pasaje ca acestea:

«Se ştie că regalitatea este o demnitate, şi nu proprietatea principelui: istoria ne spune că la obârşie poporul suveran a creat pe regi prin sufragiul său şi că a preferit cu

---

[159] Sunt caracteristice versurile atribuite lui Villon: «Qui peut pourvoir à ceci bonnement? Qui, voire qui? Les Trois États de France».

[160] E. Perrot, *Précis élémentaire d'hist. du droit français*, 1930, p. 456.

[161] Ch. Petit-Dutaillis în *Hist. de France*, IV, 2, p. 424.

[162] G. Picot, *op. cit.*, I[2], p. 357.

deosebire pe oamenii cari întreceau pe ceilalţi în virtute şi dibăcie... Principii nu sunt investiţi cu o putere nemăsurată spre a se îmbogăţi în dauna poporului, ce spre a îmbogăţi Statul şi a-l îndruma spre destine mai bune... Eu numesc «popor» nu numai plebea şi ţăranii, dar încă toţi oamenii fiecărui ordin, astfel încât, sub denumirea de Stări generale, înţeleg chiar pe principi... Astfel voi, deputaţi ai Stărilor Generale, sunteţi depozitarii voinţei tuturor» [163]. De sigur accentul revoluţionar al acestor formule rezultă pentru noi din împrejurări mult mai recente; la acea vreme, ele erau extrase din citatele cu care cărturarii se complăceau în a-şi dovedi cunoştinţa scrierilor Antichităţii [164]. Şi «Jurnalul» în limba latină al lui Masselin, principalul izvor pentru istoria acestei Adunări, cuprinde trimiteri la Aristotel, dar nu e mai puţin adevărat că şi la el cuvintele «*populus, procuratores populi*» capătă un înţeles şi un răsunet ce nu-l aveau până atunci [165].

Adunarea Stărilor Generale din 1484 deschidea astfel perspective nebănuite, şi putea însemna ca mai târziu în Anglia, o transiţie, dela sistemul corporativ al reprezintării ordinelor privilegiate la parlamentul modern al naţiunii. I-au lipsit însă dela un anumit moment solidaritatea şi stăruinţa necesare; nobilimea îşi păstrase în mare parte prejudecăţile şi nu împărtăşea tendinţele nouă, iar Starea a treia (*Tiers État*), care apare acum cu această denumire oficială, nu avea printre reprezintanţii ei personalităţi destul de puternice, ca să-şi împlinească menirea. Greşeala tactică săvârşită de Adunare i-a compromis rezultatele: votând impozitele cerute, înainte de a fi obţinut o garanţie a reformelor ce le voia, în alcătuirea Consiliului regal şi în toate ramurile administraţiei, ea scăpase din mâini arma ei de căpetenie [166]. A fost concediată fără a fi obţinut altceva decât o promisiune pentru o convocare nouă, în termen de doi ani, ce nu a mai fost ţinută. Regalitatea făcuse o nouă şi neplăcută experienţă şi va ţinea seamă de ea.

Astfel tratatul încheiat la 1492 între Carol al VIII-lea şi regele Angliei, Henric al VII-lea, care trebuia ratificat de Adunarea Stărilor în Franţa şi de parlament în Anglia, n-a mai fost adus în Franţa decât în faţa Adunărilor de Stări din provincii, ale căror ratificări succesive au fost pe urmă comunicate Cancelariei engleze [167]. Adunarea care l-a proclamat pe Ludovic al XII-lea în 1506 «*pater patriae*» nu e decât o întrunire de notabili aleşi şi chemaţi de suveran [168]. Cardinalul De Tournon va aminti în altă împrejurare că sub Francisc I, al cărui sfetnic fusese, se străduise să şteargă amintirea unor asemenea adunări (a Stărilor Generale), «*lesquelles avoient toujours eu cette coustume à toutes mutations de roy de trouver fort mauvaises les choses passées, en sorte que ceuz qui avoient gouverné et manié les affaires avoient beaucoup a souffrir*» [169]. Amintirea acţiunii de răzvrătire a lui Étienne Marcel mai dăinuia încă, după aproape două secole!

---

[163] Cf. A. Kleinclausz, *Histoire de Bourgogne*, p. 221.
[164] Ch. Petit-Dutaillis, în *Hist. de France*, IV, 2, p. 425.
[165] G. Picot , *op. cit.*, I[2], p. 377.
[166] *Ibid.*, p. 385 şi urm.
[167] G. Picot , *ibid.*, pp. 403–404.
[168] H. Lemonnier, în Lavisse, *Hist. de France*, V, 1, p. 143.
[169] G. Picot, *Hist. des États Généraux*, II, p. 30.

Într-o singură împrejurare Francisc I a socotit totuşi folositor să se sprijine pe o părere a Stărilor — şi încă a unei adunări de provincie. A doua zi după ce tratatul încheiat la Madrid cu Carol Quintul — în condiţii asemănătoare acelui încheiat de regele Ioan după Poitiers — l-a constrâns să «restitue» Împăratului Burgundia, i-a convenit ca Stările provinciei să protesteze, şi o delegaţie de notabili, în frunte cu primul preşedinte al parlamentului (curte de judecată) din Dijon să-i aducă la Cognac expresiunea voinţei lor, în cuvinte care de asemenea, prevestesc parcă alte vremuri. «Sire, spunea oratorul Stărilor din Burgundia... dacă totuşi veţi stărui în a depărta supuşi credincioşi, dacă Stările regatului ne exclud din asociaţia lor, atunci noi înşine trebue să dispunem de noi; redaţi-ne vechii noastre libertăţi şi vom adopta orice formă de guvernare ne va plăcea: noi declarăm dinainte că nu vom da niciodată ascultare unor stăpâni, pe cari nu i-am ales» [170]. În temeiul acestor sentimente, împărtăşite de întreaga provincie, Burgundia a rămas franceză, iar un istoric modern a putut scrie că la 1526 s-a proclamt la Dijon dreptul de auto-determinare al popoarelor, anticipând astfel asupra lui Napoleon al III-lea, Cavour, Bismarck şi Wilson [171]. Dar aceste consecinţe ne apar în lumina unor evenimente, pe care contemporanii lui Francisc I nu le puteau măcar bănui. E un fapt că înafară de adunările provinciale, ce rareori au putut avea un răsunet internaţional ca acea din Burgundia din acel an, Stările Generale au «adormit» pentru mai bine de jumătate de veac. Numai crizele grave lăuntrice din perioada Reformei şi a războaielor religioase le vor deştepta.

Adunările de Stări din a doua jumătate a veacului al XVI-lea au mai puţină însemnătate prin influenţa ce au avut-o asupra evenimentelor politice, cât prin faptul că au contribuit la închegarea regimului, în forme care au rămas statornice până la Revoluţia franceză. Două trăsături esenţiale le deosebesc: cu adunarea dela Orléans din 1560, ne întoarcem la sistemul împărţirii pe ordine sau Stări, care ţin şedinţe în camere distincte; în ce priveşte alegerile însă, a rămas parţial în vigoare sistemul dela 1483, şi anume ca reprezentanţii fiecărui ordin să fie desemnaţi de Stările respective ale fiecărei circumscripţii administrative, dar pentru fiecare ordin în parte; pentru Starea a treia, desemnarea se face prin sufragiu indirect, parohiile alegând un număr de delegaţi, aceştia la rândul lor alt număr, iar delegaţii întregului «baillage» desemnând un număr de deputaţi la Stările generale. La oraşe, breslele şi corpurile constituite procedează la fel, desemnând la urmă deputaţii oraşului. Aci însă, reprezintarea e foarte inegală. Fapt este însă că Starea a treia nu mai e alcătuită, ca altădată, numai din delegaţii burgheziei orăşeneşti, ci că păturile rurale *(le plat pays)*[172] îşi trimit şi ele reprezentanţii aleşi; în modul acesta a încetat reprezintarea teritoriului numai prin seniorii feudatari ai Stării nobiliare. Stările au de altfel o idee înaltă şi ambiţioasă a menirii lor: *«il était question*, scria G. de Taix, deputat al Clerului la Adunarea din 1576, *que les états, représentant toute la France, écrivoient et partant, c'estoit la France même qui écrivoit ...»* [173],

---

[170] A. Kleinclausz, *Histoire de Bourgogne*, p. 225.

[171] H. Hauser, *La modernité du XVI-e siècle*, p. 69 şi urm.

[172] V. şi cuvântarea regelui Henric al IV-lea la 1596: *«si nous sommes assistez de nos bonnes villes et plat pays»*. Picot, *Hist. des États Généraux*, IV^2, p. 112. Participarea ţărănimii la alegerile din 1560 e sigură; cf. H. Mariéjol în Lavisse, *Hist. de France*, VI, 1, p. 32.

[173] H. Mariéjol, *ibid.*, pp. 182–183.

formulă care întărește concepția istoriografiei germane că Stările adunate «sunt» Țara însăși.

A fost de sigur interesantă încercarea făcută la 1558, de a adăuga Stărilor existente și consacrate o a patra, denumită *«l'État de la justice»*, alcătuită din primii președinți ai parlamentelor (curți de justiție) din tot regatul [174]. Era o concesie făcută ambiției magistraților de-a juca un rol politic și de-a fi considerați ca un corp constituit cu atribuțiuni legislative, nu numai judecătorești. De s-ar fi menținut, poate ar fi putut duce la alcătuirea unei camere senioriale, deosebite de aceea a Comunelor, și Franța ar fi adoptat astfel sistemul parlamentar britanic. Dar încercarea a rămas izolată și nu s-a mai putut repeta [175].

S-a menținut deci împărțirea în trei Stări, cu nuanța totuși că voturile în Adunare se exprimau pe unități teritoriale: se vota pe «baillage» sau pe guvernăminte, ceea ce dădea loc la ciudate inegalități. Într-o chestiune atât de însemnată ca acea supusă Stărilor din Blois la 1576, anume de a ști dacă problema religioasă trebuia rezolvită prin orice mijloc (inclusiv războiul împotriva protestanților) sau *«par voies douces et pacifiques et sans guerre»*, șapte guvernăminte contra cinci s-au pronunțat la început pentru prima formulă, deși scriitorul Jean Bodin, autorul moțiunii pașnice, observa că fusese majorat de votul Guienei cu 17 deputați și de acel al Provenței cu doi [176]. Votul individual nu s-a putut introduce până la sfârșitul vechiului regim. Nu mai puțin complicată era chestiunea «caietelor» cu revendicările de ordin local, regional sau profesional. Ele se redactau în special pentru Starea a treia, pe treptele aceleiași ierarhii introduse în sistemul electoral: din plângerile culese în diferitele centre se alcătuiau caietele circumscripției *(bailliage)*, din care la rândul lor se făcea o sinteză, până ce se strângeau datele esențiale în caietul fiecărei Stări. Acestea erau înfățișate, de obiceiu către sfârșitul sesiunii, Suveranului care trebuia să le dea răspuns și să le satisfacă printr-o ordonanță. Dar aceasta putea întârzia: aceea care a urmat adunării dela Blois, dela 1576, e tocmai din 1579 [177].

Spre deosebire de parlamentarii moderni, deputații Stărilor veneau în Adunare cu un mandat imperativ și limitat. Adesea se vedeau nevoiți, în fața unora din problemele care îi întâmpinau la deschiderea sesiunii prin cuvântul Regelui sau al cancelarului – un fel de mesaj constituind programul de lucru al Adunării — să constate că puterile ce le fuseseră conferite se găseau depășite și să ceară să fie trimiși din nou în fața alegătorilor, spre a se justifica și a obținea o nouă împuternicire; cu atât mai mult, cu cât cheltuiala întreținerii lor în timpul sesiunii, era sarcina acestor alegători [178]. Când unele Constituții foarte moderne prevăd dreptul alegătorilor de a-și rechema alesul spre a-i

---

174 Picot, *op. cit.*, II, p. 3.

175 O asemenea încercare s-a mai făcut de ducele de Mayenne la 1593, dar a fost respinsă de Stări: Picot, *op. cit.*, IV², p. 86.

176 Picot, *op. cit.*, III², p. 87.

177 V. analiza ei la G. Picot, *op. cit.*, III², p. 350 și urm.

178 A. Esmein, *Cours ... d'hist. du droit français* 15, p. 485 și urm. Aceeași procedură era folosită și în desbaterile Adunării: oratorul desemnat avea un mandat precis, iar călcarea lui putea atrage manifestări ostile, cum s-a întâmplat lui Versoris în ședința din 15 Ianuarie 1577, când a refuzat să pronunțe cuvintele ce-i fuseseră indicate de adunarea Stării a Treia: *Sans guerre*. V. H. Mariéjol, *op. cit.*, VI, 1, p. 182.

cere socoteală de activitatea în Adunare şi de atitudinea faţă de problemele ce se prezintă judecăţii şi hotărîrilor sale, ele nu fac decât să învie un foarte vechiu procedeu al regimului Stărilor, deci al unei organizaţii cu totul deosebite de aceea a reprezintării democratice.

Sunt aceste atâtea trăsături caracteristice, care redau fizionomia deosebită a Adunărilor de Stări franceze, în perioada cea mai bine cunoscută a funcţionării lor. Trebue însă să le adăugăm deosebirile şi rivalităţile ce se manifestă, la fiecare împrejurare, între cele trei ordine. Starea a treia se află într-o situaţie de inferioritate protocolară, vădită prin însăşi înfăţişarea membrilor ei, a căror ţinută simplă, de coloare închisă, contrastează cu ţesăturile de aur ale nobililor sau cu odăjdiile clerului, în şedinţele şi procesiunile solemne. Mai mult, în faţa regelui, la deschidere, purtătorii de cuvânt ai nobilimii şi ai bisericii vorbesc în picioare, acel al «obştei» în genunchi. Ar fi de sigur nepotrivit să vorbim de «luptele de clasă» ale unei anumite concepţii istorice, dar nu e mai puţin adevărat că se pot constata unele antagonisme—cum e de pildă o coaliţie a nobilimii şi a «obştei» împotriva clerului, pe chestiunea religioasă, la Stările dela Blois din 1576, care face să izbândească în cele din urmă punctul de vedere tolerant şi pacifist susţinut de Jean Bodin. Dar sunt mult mai numeroase cazurile în care Starea a treia se izbeşte de împotrivirea nobilimii. La ultima Adunare care a avut loc sub vechiul regim, la Paris în 1614, aceste conflicte au zădărnicit într-o largă măsură activitatea aleşilor. «Nu e nicio urmă a unui conflict de clasă la Stările Generale din 1484; în veacul al XVI-lea, chestiunea religioasă are întâietate, dar în 1614 diviziunea Ordinelor e izbitoare» [179]. Nobilimea protestează cu energie împotriva «frăţiei» între cele trei Ordine, înfăţişate ca copiii aceleiaşi mame, Franţa. Reprezentanţii ei nu înţelegeau a fi fraţi cu «copiii de cismari sau pantofari». De altă parte, amărăciunea deputaţilor «obştei», cari au de atunci sentimentul că reprezintă numărul şi că contribuţia bănească ce se cere pentru nevoile Statului e în cea mai mare parte a Stării lor, se exprimă în cuvântarea lui Robert Miron, care ca prepozit al negustorilor din Paris, vorbeşte în numele ei. Ea capătă în lumina împrejurărilor ce au urmat, accente nu mai puţin profetice decât acele ale oratorilor din 1484: «Fără munca poporului sărac, ce valoare au pentru Biserică dijmele şi marile stăpâniri? Pentru nobilime, frumoasele moşii, marile feude? Pentru Starea a treia (se înţelege aci burghezia) casele, veniturile şi moştenirile? Trebue să trecem mai departe. Cine dă Majestăţii Voastre mijloacele de a întreţinea demnitatea regală, de a face faţă cheltuelilor Statului, atât înlăuntrul cât şi în afara regatului? Cine dă mijlocul de a ridica războinici, decât plugarul?... Dacă Majestatea Voastră nu ia măsuri, e de temut că desnădejdea va aduce la cunoştinţa poporului sărac, că soldatul nu e altceva decât ţăranul înarmat; ca viierul, când va fi pus mâna pe flintă, să se facă din nicovala ce este, ciocan...» [180]. În acest apel atât de călduros şi de stăruitor pentru alinarea suferinţelor şi greutăţilor locuitorilor dela ţară, îşi face loc voinţa de a înlătura privilegiile feudalităţii, care se potriveau tot mai puţin cu nouăle împrejurări economice şi sociale. Toate aceste resentimente şi stări sufleteşti vor spori în intensitate, în cursul unui veac şi trei sferturi, ce desparte Adunarea din 1614 de aceea din 1789. Iar îndemnul oratorului către

---

[179] H. Mariéjol, *ibid.*, VI, 2, p. 160.

[180] G. Picot , *op. cit.*, IV [2], p. 243.

rege, de-a rezolvi problemele printr-un «*coup de majesté*», conține în germene și regimul autoritar care s-a instituit în cursul secolului al XVII-lea, și inițiativa târzie a lui Ludovic al XVI-lea de a rechema la vieață Stările Generele.

E totuși foarte vie, încă de atunci, noțiunea unei împărțiri a atribuțiunilor cârmuirii, între suveran și reprezentanții ordinelor; se va vorbi, mai ales sub influența împrejurărilor din Anglia, de «vechea constituțiune» a regatului Franței, întemeiată pe privilegiile care se apără. Unul din numeroasele pamflete tipărite cu prilejul unei Adunări de Stări, la 1575, are titlul semnificativ: *La France Turquie, c'est à dire conseils et moyens tenus par les ennemis de la couronne de France, pour réduire le royaume en tel estat que la tyrannie turquesque* [181]. E vădită în mintea contemporanilor, opunerea între absolutismul Sultanilor și regimul monarhiei sprijinite, dar limitate de voința Stărilor, din țările creștine. Până și Adunarea Stărilor convocată la 1593 de Liga Catolică, deci în împrejurări excepționale și revoluționare, regele Henric al IV-lea fiind încă contestat, se socotește îndreptățită a hotărî despre soarta tronului și refuză candidatura principelui străin, susținută de diplomația spaniolă [182].

Ar fi totuși exagerat și mai ales prematur să considerăm Adunările de Stări ca o expresiune nu numai a voinței, dar și a ideii naționale. Nu le putem însă tăgădui nici în Franța caracterul unei reacțiuni împotriva străinilor, cari tind în anumite împrejurări, să ocupe locuri însemnate în administrația și în economia țării, dăunând prin aceasta intereselor și drepturilor, pe care localnicii le revendică pentru ei. Vedem astfel Starea a treia cerând la Blois, în 1576, îndepărtarea Florentinilor aduși în Franța de Ecaterina de Medici, sau cel puțin interzicerea formală pentru ei de a lua în arendă încasarea impozitelor[183]. Până și familia De Guise e considerată de adversarii ei ca străină sau chiar «germană», pentrucă își trage obârșia din Lorena. În 1614, înainte de întrunirea Stărilor, un manifest al principelui de Condé protestează împotriva favoarei excesive, de care se bucură la Curtea regentei familia italiană Concini, iar uciderea mareșalului cu acest nume, trei ani mai târziu, a fost salutată cu o adevărată explozie de bucurie [184]. Toate aceste manifestări de xenofobie sunt inerente regimului Stărilor, pretutindeni unde îl aflăm în vigoare, și își găsesc desăvârșita asemănare în mișcările aproape contemporane din țările românești, determinate într-o largă măsură de aceleași cauze. Și aci boierimea va reprezinta reacțiunea indigenă, a oamenilor «de țară», împotriva Grecilor sau a Levantinilor pe cari îi aduc legăturile Domniei cu Poarta și cu agenții ei diplomatici sau fiscali.

În fond însă, regimul Stărilor din Franța, în această vreme, nu s-a depărtat, cu rare excepții, de idealul expus în scrierile lui Jean Bodin pe care încă din timpul lui Francisc I, primul președinte al Parlamentului din Paris, îl rezuma în formula: «Regele poate tot ce voiește, dar nu trebue să voiască tot ce poate». Ideea unui control statornic asupra actelor monarhiei nu a apărut decât în momentele de criză și a trecut odată cu ele [185].

---

[181] *Ibid.*, III^2, p. 8.

[182] H. Mariéjol, *op. cit.*, VI, 1, p. 368 și urm.

[183] G. Picot, *op. cit.*, III^2, p. 310.

[184] *Ibid.*, IV^2, pp. 175, 253.

* * *

Cu toate slăbiciunile de care dădea dovadă, şi procedura sa greoaie, se ştie că regimul Adunărilor generale de Stări a fost considerat îndestul ca o piedecă, de cârmuirea autoritară a regilor Franţei, în special după turburările Frondelor, pentru ca să nu se mai facă nicio convocare timp de 175 de ani şi să se şteargă aproape amintirea Adunărilor reprezentative. Numai Adunări periodice ale Clerului au desbătut interesele sale specifice. Stările provinciale au continuat însă a se întruni în unele regiuni; dar în altele au fost şi ele desfiinţate, sau lăsate să cadă în desuetudine şi uitare. Henric al IV-lea păstrase Stările regatului său de origine, din Béarn şi Navara; sub Ludovic al XIII-lea n-au mai fost întrunite Stările din Dauphiné; Ludovic al XIV-lea a suprimat Adunările de Stări în Franche-Comté, care se declaraseră împotriva stăpânirii franceze, şi a lăsat să moară acele ale Stărilor din Normandia, de o atât de venerabilă tradiţie; în schimb a păstrat acele din Flandra şi Artois, odată cu anexarea acestor provincii, cum va face şi Ludovic al XV-lea în Corsica [186]. Stările din Burgundia au continuat a se întruni la Dijon, din trei în trei ani, iar până aproape de revoluţie, deschiderea sesiunii lor era considerată ca «spectacolul cel mai maiestos» ce se putea oferi contemporanilor [187]. Dar toate aceste adunări, izolate în mijlocul regiunilor ca ţineau acum de sistemul «alegerii» *(élection)*, în care funcţionarii regali hotărau direct despre impozite, nu mai aveau decât o însemnătate strict locală.

Mai era o formă de consultare mai generală a intereselor grupate în organizarea colectivă a Stărilor, care a fost de altfel folosită alături de Adunările lor, şi la început s-a confundat chiar cu ele: acea a Adunărilor de notabili. Deosebirea esenţială, în perioada în care regimul reprezentativ al Stărilor a căpătat formele sale definitive, e că delegaţii celor trei ordine convocaţi ca «notabili» nu erau îndeobşte *aleşi* de corpurile constituite sau de organizaţiile corporative din care făceau parte, ci *chemaţi* individual de Suveran, pentru a-şi da o părere şi a sprijini cu sfatul lor hotărîrea sa. În faţa unei asemenea adunări la 1596, a rostit totuşi Henric al IV-lea memorabilele cuvinte: «*Je ne vous ay point appellez comme faisoient mes predecesseurs pour vous faire approuver leurs volontez; je vous ay assemblez pour recevoir vos conseils, pour les crere, pour les suivre, bref, pour me mettre en tutelle entre vos mains: envie qui ne prend guere aux roys, aux barbes grises et aux victorieux*» [188]. Aceste adunări au supravieţuit şi ele Stărilor generale, fiind întrunite la Rouen în 1617, la Paris în 1626–27. Întoarcerea la regimul reprezentativ care a precedat Revoluţia, a început de asemenea printr-o adunare de notabili, întrunită la 22 Februarie 1787, care cuprindea 144 de personalităţi din cele trei Stări, dintre care 12 deputaţi ai Stărilor provinciale [189]. Este de sigur întemeiată observaţia profesorului Olivier-Martin, distinsul istoric al dreptului francez, că aceste adunări reprezintau «printre organele marelui consiliu, o formă destul de mlădioasă, pe

---

185 H. Mariéjol, *op. cit.*, VI, 2, p. 176.

186 Olivier-Martin, *Précis d'hist du droit français* 3, p. 276, no 781, 782.

187 A. Kleinclausz, *Hist. de Bourgogne*, pp. 290–91.

188 G. Picot, *op. cit.*, IV2, p. 115.

189 Mathiez, *La Révolution française*, I, p. 25.

care regalitatea secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea ar fi trebuit să o folosească mai mult» [190].

În fine, în această perioadă, în care organele tradiţionale de «sfat obştesc» se găsesc înlăturate sau reduse la cea mai simplă expresiune a lor, un al treilea factor tinde să le ia locul şi să-şi afirme rosturile în cârmuirea ţării. Am amintit încercările de a introduce în Adunările de Stări, ca un corp deosebit, pe preşedinţii curţilor suverane de justiţie, denumite în Franţa «Parlamente» — termen ce dă loc la atâtea confuzii pentru cei neîndeajuns de informaţi de evoluţia deosebită a instituţiilor din acestă ţară. Se ştie rolul ce l-au avut aceşti înalţi magistraţi, independenţi de fapt prin ereditatea şi venalitatea oficiilor lor, în turburările Frondei din vremea minorităţii lui Ludovic al XIV-lea. Era deci în logica lucrurilor, ca Regele Soare, luând în mâinile sale conducerea statului, să-şi amintească de aceste împrejurări ale tinereţei sale şi să înlăture, cum a şi făcut-o, orice amestec al «Parlamentelor» în politica generală. Această tendinţă se întemeia mai ales pe dreptul Curţilor de a «înregistra» edictele regale, şi de-a putea înfăţişa cu acest prilej obiecţiunile lor, sub formă de «remontrances», ceea ce mergea până la refuzul de înregistrare. Ludovic al XIV-lea, printr-o serie de ordonanţe, oprea Parlamentele să mai delibereze despre treburile publice, le lua titlul de «curţi suverane» şi le obliga la «înregistrarea prealabilă» a edictelor, putându-şi face numai pe urmă observaţiile, dar fără a le repeta. El încheia astfel printr-un act de autoritate, lunga serie de conflicte între miniştrii Regelui şi Curţile de Justiţie, care determinaseră adesea intervenţia directă a Suveranului pentru a constrânge, prin prezenţa sa, pe magistraţi să consimtă la înregistrare.

Situaţia s-a modificat însă din nou în timpul regenţei lui Filip de Orléans, care s-a văzut nevoit să facă apel la Curţile de Justiţie pentru a obţinea modificarea testamentului lui Ludovic al XIV-lea şi a rămânea singur regent. În schimb, Curţile au fost restabilite în vechile lor drepturi şi au ajuns, în cursul domniei lui Ludovic al XV-lea, să reprezinte, în lipsa Adunărilor de Stări, elementul cel mai notoriu de opoziţie [191]. Parlamentele nu duceau însă o acţiune în spiritul unei reforme a instituţiilor şi a unei înlăturări a vechilor îngrădiri şi abuzuri; mai degrabă se opuneau, în numele privilegiilor de care era legată existenţa lor, la încercările de reformă ale guvernului regal, opunându-le toate piedecile procedurii lor îndătinate. Ele formulează chiar o teorie a împărţirii puterilor în stat, considerându-se drept singurii reprezintanţi ai vechilor consilii obşteşti, «Champs de mai» ale epocei Carolingiene, şi alcătuind un singur corp: «Marele Parlament al Franţei», din care făceau parte doar ca fracţiuni, curţile din provincii. «Aceasta însemna, observă cu dreptate D-l Olivier-Martin, să întemeieze pe un roman istoric o gravă abatere dela dreptul monarhic... Parlamentul din Paris ieşise într-adevăr din curtea regelui, dar îşi trăgea dreptul dela rege, nu dela popor, şi nu era nicio legătură de drept între diferitele Parlamente, fiecare, în provincia sa, îndeplinind treburile regelui» [192]. Regele interveni într-o şedinţă vestită, denumită «a flagelaţiei» prin violenţa termenilor folosiţi, mai pe urmă prin reforma radicală a cancelarului Maupeou din 1770, care lipsea

---

[190] Olivier-Martin, *op. cit.*, p. 274.

[191] A. Esmein , *op. cit.*, p. 519 şi urm.

[192] Olivier-Martin, *ibid.*, p. 320, no 907.

Parlamentele judiciare de orice atribuțiuni și ambiții politice. Era rezervat, însă, slăbiciunii lui Ludovic al XVI-lea de-a reveni asupra acestei măsuri, și de-a ridica astfel din nou în fața regalității agitația sterilă a Parlamentelor, care se adaugă la forțele ce pregăteau Revoluția.

* * *

Trebuie să ne oprim ceva mai mult asupra convocării Stărilor Generale prin care a început mişcarea revoluționară dela 1789, nu numai pentru însemnătatea momentului istoric pe care îl reprezintă, dar mai ales pentru faptul că e singurul exemplu cunoscut al trecerii directe dela o Adunare de Stări, după formula consacrată a vechiului regim, la o Adunare națională în spiritul nou. Modul în care s-a făcut această transformare vădește pe de o parte, deosebirile de structură între sistemul corporativ al Stărilor și noua democrație parlamentară — de alta, influența hotărîtoare ce o au curentele de idei și sentimente asupra desfășurării evenimentelor, factorii politici și sociali fiind aceiași ca în alte împrejurări, în care totuşi nu s-a ajuns la asemenea rezultate. În definitiv, nimic din ceea ce determină revoluția din 1789 nu a lipsit în anii turburi în cari Stările Generale, sub conducerea lui Étienne Marcel, au încercat să se impună la cârmă: situație financiară critică, dorință generală de reforme, mişcare radicală a burgheziei Parisului, anarhie rurală a țăranilor răsculați, porniți în *Jacquerie*, complicitate a unui membru ambițios și nemulțumit al Casei regale. Se mai adăugau la toate aceste în 1356, greutățile unui războiu pierdut, cu armatele vrăjmașe în inima țării și regele prizonier în turnul Londrei. Cum de nu s-a ajuns atunci la o răsturnare a monarhiei și a instituțiilor ei, și a izbândit totuși, în plină pace și prosperitate — independent de dificultățile tezaurului —, într-o țară cu vechi și adânci tradiții monarhice, mişcarea dela 1789? Să fie numai faptul că ideile revoluționare ar prinde mai uşor într-un mediu de propășire și expansiune economică, decât în nesiguranța și mizeria care însoțesc întotdeauna războaiele? [193]. Sau nu e mai degrabă împrejurarea că alta era orientarea și pregătirea spiritelor la sfârșitul veacului al XVIII-lea, în plină epocă a raționalismului luminat, decât în amurgul Veacului de Mijloc? «Revoluția, a scris unul din cei mai cunoscuți istorici ai ei, se făcuse în spirite multă vreme înainte de a se traduce în fapt, iar printre autorii ei răspunzători trebue să numărăm tocmai pe acei cari vor fi întâile ei victime» [194].

Din acest punct de vedere, nu este lipsit de interes să comparăm ce au urmărit Ludovic al XVI-lea și guvernul său, prin convocarea Stărilor Generale, formulă anacronică după o atât de lungă întrerupere a funcționării lor — și cum au răspuns acestei inițiative categoriile sociale, ce erau chemate să o aducă la îndeplinire.

Motivul invocat de scrisorile de convocare din 24 Ianuarie 1789 nu e altul decât cel tradițional: «*les difficultés oú nous nous trouvons relativement à l'état de nos finances*». Intenția pare a fi fost la început de a observa în totul regulile consacrate și de a proceda la o reconstituire — aproape arheologică — a procedurii dela 1614. Dar o

---

193 Nu e totdeauna cazul: cf. Revoluția rusească din 1917.

194 A. Mathiez, *La Révolution française*, I, p. 15.

cât de sumară examinare a situației arăta că fuseseră în cursul vremii prea multe transformări în vieața economică și socială, dar mai ales în mentalitatea Ordinelor, în opinia publică frământată de scrierile Enciclopediștilor, de noua filosofie a secolului, de exemplele de reformă a instituțiilor din atâtea alte țări și de pilda proaspătă și populară a revoluției americane, pentru ca vechiul sistem să poată fi menținut în întregime. S-a încercat atunci, după adunări de notabili care n-au dus la rezultate precise, compromisul propus de raportul lui Necker, redevenit director al Finanțelor în vederea întrunirii Stărilor Generale. El semnala în special imposibilitatea de a prevedea același număr de reprezintanți pentru fiecare circumscripție teritorială *(bailliage* sau *sénéchaussée)* constatând că aceea din Poitiers cuprindea aproape 700.000 de locuitori, iar aceea din Dourdan ceva mai mult de 7.000. Propunea «îndoirea Stării a Treia» (*le doublement du Tiers)*, astfel ca numărul deputaților ei să fie egal cu acel al celorlalte două ordine la un loc, arătând că trebuia ținut seamă «*des adresses sans nombre des villes et des communes du royaume, du voeu public... et du bruit sourd de l'Europe entière, qui favorise confusément toutes les idées d'équité générale*». Printre argumentele ce le desvolta pentru a susținea această însemnată reformă, ministrul regelui Ludovic amintea de transferul avuțiilor în ultimele două secole, de răspândirea «luminilor» devenite un patrimoniu comun, în fine de faptul că reprezintând majoritatea populației, «*le voeu du Tiers État, quand il est unanime, quand il est conforme aux principes généraux d'équité, s'appelera toujours le voeu national*» [195]. Era în esență teza care va duce la transformarea Stărilor Generale în adunare națională: termenul însuși se întâlnește, încă înainte de întrunirea adunării lor la Versailles, în caietele de revendicări ale Stării a treia, la Bordeaux și la Dijon [196]. De asemenea se lăsa libertate deplină alegătorilor de a trimite ca reprezintanți ai unei Stări, oameni cari prin situația și ocupațiile lor aparțineau alteia. Astfel a ajuns contele de Mirabeau deputat al Stării burgheze. E de observat că la această dată, definiția clasică a funcțiunii sociale, specifice fiecărui Ordin, nu mai este actuală: mulți nobili au interese puternice în negoț, și nobilimea însăși e în mare parte rezultată din venalitatea oficiilor și funcțiunilor administrative din ultimele trei secole, mai mult deci ca origine, «*de robe*» decât «*d'épée*» [197]. Iar clerul face tot mai mult loc printre delegații săi, parohilor dela țară, apropiați (ca și preoții noștri) de păturile rurale din care își trag obârșia și în mijlocul cărora trăiesc; la alegerile din 1789, din 16 deputați ai clerului din Burgundia, doar trei sunt episcopi din familii nobile—dintre cari Talleyrand — și ceilalți parohi *(curés)* dela sate [198]. Numărul total al deputaților clerului la Stările Generale va cuprinde 205 parohi din 291, mai bine de două treimi.

E deci cu adevărat o deosebire adâncă între formă și fond, între literă și spirit. Procedura poate fi aceea tradițională, adunările pregătitoare se pot ținea după obiceiul din vechime, pe bresle și asociațiuni profesionale care să desemneze pe alegătorii Stării

---

[195] L. Villat, *Les Assemblées révolutionnaires (1789–1799)*, în *La Révolution et l'Empire* (col. Clio, 8, I) p. 5 și urm.

[196] M. Lhéritier , *La révolution à Bordeaux. La fin de l'ancien régime*, Paris 1942, p. 261, n. 1.

[197] V. lucrările amintite de M. Lhéritier, *op. cit.*, p. 29 și urm.

[198] A. Kleinclausz, *Hist. de Bourgogne*, p. 356. Pentru sistemul electoral folosit atunci, cf. Mathiez, *op. cit.*, I, pp. 44–45.

a treia, de a doua treaptă, ce vor alege la rândul lor pe deputaţi. La Bordeaux de pildă, s-au întrunit 125 de corporaţii, dintre care 112 de arte şi meserii cu 3318 membri, şi 23 ale profesiunilor ce le denumim astăzi libere, cu 1856 membri. Breasla negustorilor e fireşte cea mai numeroasă: 500 de membri, pe când cea a lucrătorilor în aur n-are decât doi[199]. E aproape de prisos să stăruim asupra complicaţiilor infinite ale sistemului, asupra confuziei ce se oglindeşte în caietele de revendicări, care adună atâtea interese şi năzuinţe divergente. La aceasta se mai adaugă şi chestiunile de preseanţă şi protocol, la care în special magistratura e extrem de sensibilă. Nu e lipsit de pitoresc conflictul între seneşalul Dupérier şi preşedintele Delaroze, pentru preşedinţia adunării preliminare dela Bordeaux, care complică grava problemă a robei «*la misérable robe qui vint troubler la prèmiere assemblée des Trois ordres*» cu acea a fotoliului oferit arhiepiscopului, şi refuzat de membrii adunării cari nu admit ca un cleric să-i prezideze [200]. Toate aceste rămăşiţe ale trecutului nu înfăţişează însă decât o lature a împrejurărilor.

Cealaltă lature ne-o prezintă uriaşa revărsare de broşuri, pamflete, proiecte, sfaturi, observaţii, reflecţiuni şi publicaţii de tot felul, la care a dat loc campania electorală pentru constituirea Stărilor generale. Din noianul lor, trebue desprinsă cea mai cunoscută, acea a abatelui Sieyes, «*Qu'est-ce que le Tiers Etat?*» în care autorul răspunde întrebării, arătând că Starea a Treia n-a fost *nimic*, vrea să fie *ceva*, dar poate fi *totul*, deoarece reprezintă 25 milioane de oameni faţă de 200.000 de privilegiaţi, iar de nu poate constitui singură Stările Generale, poate alcătui în schimb o Adunare Naţională. Este întocmai ceea ce s-a întâmplat câteva luni mai târziu.

Ar fi de sigur de prisos să refacem aci relaţiunea amănunţită a unor evenimente prea bine cunoscute. Etapele prin care a trecut revoluţia nu au nevoie de a fi amintite, decât pentru lămurirea procesului istoric pe care îl descriem. Începută prin desfăşurarea solemnităţilor tradiţionale, întrunirea dela Versailles a Stărilor Generale ia din primele zile aspectul unui conflict între Starea a Treia, care cere verificarea în comun a tuturor mandatelor, şi ordinele denumite acum «privilegiate» [201]. Elemente din cler şi nobilime sprijină şi ele mişcarea: la 20 Iunie, deputaţii «Comunelor» se proclamă Adunare Naţională; ducele Filip de Orléans — viitorul Philippe Égalité—pusese la dispoziţia «patrioţilor» palatul său din Paris: *Palais Royal*. Regele ezită, porunceşte în stilul străbunului său Ordinelor să se despartă (23 Iunie) şi primeşte replica vehementă a lui Bailly şi Mirabeau. La 27 Iunie 1789 Ludovic al XVI-lea, impresionat de solidarizarea nobilimei favorabile ideilor nouă — în special a «partidului Americanilor, Anglomanilor şi al Patrioţilor» [202] cu Starea a Treia, revine asupra primei sale hotărîri şi îndeamnă el însuşi clerul şi nobilimea să se unească cu reprezentanţii burgheziei. Lupta a fost câştigată: Adunarea Naţională a încetat de a mai fi o întrunire de Stări, ea nu mai apără privilegiile, pe care în curând le va desfiinţa, nu mai cunoaşte despărţiri de ordine

[199] Lhéritier, *op. cit.*, pp. 213–214. V. în general pentru această organizare Fr. Olivier-Martin, *L'organisation corporative de la France d'ancien régime*, Paris, Sirey 1938, în special cap. VIII: *Esquisse d'une théorie des corps professionnels*, p. 473 şi urm.

[200] Lhéritier, *ibid.*, p. 233.

[201] Erau în total 1139 de deputaţi, dintre cari 561 ai Nobilimii şi ai Clerului, şi 578 ai Stării a Treia.

[202] Cf. A. Mathiez , *La Révolution française*, I, p. 31.

şi adoptă votul individual al deputaţilor, mandatari ai Naţiunii în Adunarea Constituantă, deci fără limitare a puterii lor. Toate caracteristicile esenţiale, care deosebesc regimul corporativ al Stărilor de acel parlamentar al democraţiei moderne, au dispărut. O eră nouă începe, iar contemporanii, într-o explozie unanimă de bucurie, sărbătoresc triumful cauzei naţionale şi împăcarea ei cu monarhia. «Revoluţia s-a sfârşit, repetau ei în mijlocul înduioşării generale. Ea nu va fi costat nicio picătură de sânge» [203].

Tragică iluzie, căreia deslănţuirea furtunii, ce va sgudui Europa un sfert de veac, îi va aduce cea mai categorică şi crudă desminţire. Dar începutul Revoluţiei înseamnă totuşi sfârşitul vechiului regim, al concepţiilor şi metodelor sale de cârmuire. Spre deosebire de evoluţia înceată a instituţiilor britanice, istoria Stărilor franceze se încheie după cele mai bune reguli ale artei dramatice: cortina se lasă asupra trecutului şi se ridică pentru a vădi o lume nouă.

---

[203] L. Villat, *La Révolution et l'Empire* (col. Clio, 8, 1) p. 27.

SFATUL DOMNESC
ȘI ADUNAREA STĂRILOR

III. ADUNĂRILE DE STĂRI
ÎN ȚĂRILE EUROPEI CENTRALE

S-a observat că Stările generale din Franța pot fi studiate în desvoltare paralelă cu evoluția constituțională a Angliei, pe când cele provinciale prezintă unele asemănări cu adunările reprezentative din diferitele stăpâniri teritoriale din cuprinsul Imperiului, «diete» germane sau «parlamente» italiene [1]. De fapt, la acestea se adaugă Stările Bohemiei sau ale Țărilor de Jos, care fac parte, cu toate particularitățile lor locale, din acelaşi sistem politic al întregii Europe Centrale în Evul Mediu. Problema regimului Stărilor şi a reprezentării lor politice în Imperiul, mai întâi bisericesc universal, roman, şi tinzând a se identifica pe urmă tot mai mult cu regalitatea germană, este însă mai complexă şi comportă examinarea a două chestiuni distincte, ca şi instituțiile ce sunt obiectul cercetării noastre. Acest regim, ca şi în Franța până la un oarecare punct, dar mult mai accentuat decât acolo, ni se înfățişează ca o clădire cu etaj: deasupra, adunarea care reprezintă interesele generale ale Împărăției, *Reichstagul* alcătuit din veacul al XIII-lea din principii bisericeşti şi laici, din seniori ca şi din delegații oraşelor; participarea altor categorii sociale prezente în Adunările regionale, cum sunt de pildă cavalerii, lipseşte aci; iar în ultimele veacuri ale Evului Mediu şi prelungindu-şi existența în epoca modernă, se ridică Stările (*Stände)* şi Adunările de Stări ale diferitelor țări, ce nu sunt numai provincii cu autonomii locale, ca în regatul francez al dinastiei de Valois, ci devin adevărate suveranități, cu toate caracterele unor state aproape independente. Unele din ele se desfac de altfel cu totul din alcătuirea teritorială şi politică a Imperiului ce le cuprinsese odată, în epoca celei mai mari întinderi ale sale. Astfel țările italiene, dela sfârşitul Hohenstaufenilor, îşi pierd legătura cu teritoriile germane, cu care nu le mai unesc decât drepturi formale, înnoite de revendicarea trecătoare a vreunui împărat; Elveția îşi câştigă prin luptă independența absolută, iar Țările de Jos, intrate în sistemul politic al Burgundiei la sfârşitul Veacului de Mijloc, îşi urmează destinul propriu. Toate aceste regiuni trebuesc considerate deosebit şi în funcție de alte influențe, decât acele ce se manifestă în desvoltarea Stărilor şi adunărilor lor din Imperiu, cât şi a țărilor (*Länder)* din dependința sa. Nu mai puțin izbitoare sunt contrastele, atunci când considerăm desvoltarea problemei în timp. În Franța, după cum s-a văzut, Revoluția trage o linie precisă de despărțire între vechiul regim al Adunărilor

---

[1] C. H. Mc. Ilwain, *Medieval Estates*, în *Cambridge Mediev. Hist.*, VII, p. 695. Cf Ch. Johnson, *Royal Power and Administration*, în *The Legacy of the Middle Ages*, Oxford, 1927, pp. 483–484.

de Stări și nouăle instituții parlamentare. Chiar și Restaurația, după 1814, n-a mai putut reveni la trecut și a adoptat prin cele două Camere, sistemul reprezentativ consacrat de tradiția britanică; revoluțiile succesive ale secolului al XIX-lea vor accentua tot mai puternic trecerea dela regimul censitar la sufragiul universal.

În țările germane, rămase sub oblăduirea Imperiului, data hotărîtoare, care înseamnă o întoarcere a vremurilor, este de sigur 1806, când ia sfârșit vechiul Reich, sub loviturile victorioase ale cuceririi napoleoniene. Dar în statele mijlocii care au rămas și s-au întărit, prin încorporarea atâtor principate și stătulețe mediatizate, vechiul regim al Stărilor a continuat să fiinţeze, opunându-se într-o măsură oarecare formelor nouă ale vieții administrative și politice, de inspirație raționalistă și franceză. Mai mult încă, în urma reacțiunii ce a urmat războaielor de eliberare și congresului dela Viena, regimul Stărilor a fost restabilit, cu prerogativele și adunările sale, în statele din sânul Confederațiunii care înlocuia Imperiul: mai atenuat în Sudul Germaniei, dar aproape în deplinătatea sa în Nordul ei. Urmele sale se prelungesc astfel până la mișcările revoluționare din 1848 și reformele ce au rezultat din ele, în unele cazuri chiar și dincolo de aceste împrejurări; influența vechilor «Stări» se face astfel simțită în alcătuirea Camerii Seniorilor din Prusia, așa cum a existat până la întâiul războiu mondial [2]. Pentru un Francez din al doilea deceniu al veacului al XIX-lea, sistemul Stărilor și adunările sale erau doar evocarea unui trecut, apus odată cu monarhia vechiului regim și așezămintele ei; pentru un German din aceeași vreme, această problemă reprezenta o realitate contemporană. Din acest punct de vedere, o scriere ca acea a lui Friedrich Gentz, informatorul lui Metternich, supusă în 1820 conferinței dela Karlsbad, despre «deosebirea dintre constituțiile de Stări și acele reprezentative» [3] este deosebit de instructivă. Se înțelege în același timp mai bine, pentru ce concepția și teoria corporatistă a regimului Stărilor au fost multă vreme o particularitate a școalei istorice germane. Sunt deci atâtea elemente ce deosebesc acest capitol al istoriei generale și de care va trebui în mod necesar să ținem seama. Ele ne lămuresc în același timp, față de sistemul închegat de Stări, și de logica evoluției istorice franceze, caracterul multiplu și nedefinit al acelorași instituții în țările germane; e încă un aspect al contrastului între destinele acestor două mari popoare, care s-ar putea aproape rezuma la deosebirea esențială între două categorii de noțiuni: «existență» și «devenire»—*sein und werden.*

I. STĂRI ȘI DIETE ALE IMPERIULUI

La originea regimului Stărilor în Imperiul medieval, și în deosebi în țările germane, sunt aceleași elemente derivate din sistemul feudal—cu particularitatea totuși că desvoltarea acestuia a fost aci mai înceată decât în Europa de apus, oarecum întârziată cu câteva secole [4]. Perioada anarhiei feudale depline în Franța, din veacurie X–XI, află pe teritoriul Imperiului, în timpul dinastiilor saxone și franconiene, o ordine mai bine

[2] F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart, Grundriss der Geschichtwissenschaft,* hg. v. A. Meister, II, 4, Leipzig, 1914, p. 156.

[3] *Ibid.*, p. 151: *Über den Unterschied zwischen den landständischen und represäntativen Verfassungen.*

[4] M. Bloch, *La Société Féodale,* I, p. 314 și urm.

asigurată şi o putere a regelui încă impunătoare. Dimpotrivă, epoca unei întăriri a monarhiei în detrimentul seniorilor, care înseamnă în Franța trecerea dela veacul al XIII-lea la al XIV-lea, coincide în Germania cu haosul politic al Interregnului și fărâmițarea puterii imperiale în fața creşterii aceleia a stăpânitorilor teritoriali (*Landesherren*) care în fapt a înlocuit-o.

De altă parte, o caracteristică a istoriei germane în Evul Mediu ne apare constituirea unei structuri sociale cu toate treptele ei, și a unei «conștiințe de Stare» pentru fiecare din ele, înainte de-a se ajunge la o formulare precisă a dreptului lor de reprezentare și a rosturilor lor în cârmuire. De asemenea, fără a exagera de sigur asemenea tendințe, nu se poate tăgădui supraviețuirea, din vremuri străvechi, a unor obiceiuri de drept specifice fiecărei regiuni, care vor constitui la sfârşitul perioadei medievale, «țările» alcătuitoare ale Imperiului. În modul acesta, va exista în fiecare din aceste «țări» un drept comun, un «obiceiu al pământului», superior atât persoanei suveranului, cât și categoriilor sociale ce iau parte la cârmuire, prin sfatul, asentimentul sau opunerea lor, alcătuind deasupra celor doi factori— Principele și Stările — o comunitate care le întrunește într-un singur corp politic, unitar în fond, deși dualist în aparență [5]. Dar aceste împrejurări sunt caracteristice regimului diferitelor «țări» în limitele lor distincte, iar noi avem mai întâi de examinat problema, așa cum s-a înfățișat Imperiului, în totalitatea sa.

Din cele mai vechi timpuri s-au putut deosebi la popoarele germane unele categorii sociale, despărțite printr-o anumită ordine de drept, din care decurgeau rosturile lor politice, militare sau economice. Cea superioară era acea a oamenilor liberi (*Freie*) din care foarte de vreme s-a desprins pătura nobililor (*Adelige*); sub ei veneau așa-zișii *Liten* și servii, *Knechte* [6]. Ordinea feudală cu îndatoririle ei militare a introdus însă o clasificare mai complexă, denumită a «scuturilor», după împărțirea creată de necesitățile războiului și organizarea armatelor de cavaleri. Două izvoare de drept, «oglinzi» de obiceiuri ale vremii: *Sachsenspiegel* și *Schwabenspiegel* ne-au păstrat asemenea însemnări ale unei «*Heerschildordnung*», ordine a scuturilor oştirii. Cea dintâi e cea mai cunoscută, și nu se deosebește prea mult de altfel, de a doua; iată ordinea ei:

1. Regele,
2. Principii bisericești,
3. Principii laici,
4. Seniori liberi (*Freie Herren*),
5. *Schöffenbarfreien* și *Ministeriales* (proprietari liberi sau servi, slujind călări),
6. Oameni în dependența acestora (*bargelden*), fără serviciu călare,
7. Nenumit — poate *Landsassen* (oameni fără proprietate) [7].

Această enumerare pare a oglindi realitățile sociale și obiceiurile militare ale veacului al XII-ea; ea se întemeiază pe raporturile feudale și determină locul fiecăruia

---

[5] Cf H. Mitteis, *Land und Herrschaft*, în *Hist. Zeitschrift*, 163, 1940, p. 486. V. și aci mai departe.

[6] H. Brunner, *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte* [2], pp. 8–9.

[7] *Id.*, *ibid.*, pp. 86–87: cf. A. Meister, *Deutsche Verfassungsgeschichte von den Anfängen bis im 14. Jahrhundert*, p. 105. Pentru diferitele categorii sociale în epoca mai veche, cf. Dieffenbacher, *Deutsches Leben im 12. u. 13. Jahrh.*, I (Göschen, 93), 1919. Noțiunea de *Stand* în înțeles de profesiune sau simplă categorie socială, putea fi extinsă la infinit. O scriere din veacul al XV-lea număra 98, dela regi și episcopi la ... prostituate! Cf. O. Brunner, *Land u. Herrschaft*, p. 459.

pe scara lor, după ierarhia relațiilor dintre suzeran și vasal. Astfel oricine primea o feudă și intra prin aceasta în legături de vasalitate față de cineva din același «scut», decădea din poziția sa și cobora în categorie inferioară. Încă din veacul al XII-lea există o solidaritate de clasă, un spirit de «Stare» în deajuns de desvoltat ca să ducă în secolul următor la «închiderea» tot mai strânsă a categoriilor sociale. Avem astfel cazul atestat de cronica lui Otto de Freisingen, al unui simplu slujitor (*Strator, Knecht*) pe care împăratul Frideric I însuși l-a distins pentru vitejia ce o arătase la asediul Tortonei și a voit să-l înalțe la demnitatea de cavaler, conferindu-i brâul distinctiv al acestui ordin. «Dar acela, zicând că este poporan, voia să rămână în același ordin» (*At ille, cum plebeium se diceret, in eodem ordine velle remanere*) [8]. Dela această vreme începe deci a se deosebi tot mai limpede un ordin sau o Stare a cavalerilor *(Ritterstand)*, printr-un fenomen cu totul specific feudalității germane, care nu-și găsește echivalentul aiurea: fuziunea în această categorie a oamenilor liberi și a servilor din slujba seniorilor (*Ministeriales)*, uniți prin aceleași obligațiuni ale serviciului militar călare, dela un timp printr-un gen asemănător de vieață, care prin reședința în castele, participarea la «turnire» (întreceri cavalești) organizate cu un tot mai mare fast, le impun o pecete seniorială, ce nu o aveau la început. De aceea se consideră că veacul al XIII-lea înseamnă în țările germane, ca și în Franța sau în regatele spaniole, o închidere în jos a ordinului cavalerilor, în care nu mai intră de acum înainte, afară de cazuri excepționale, datorite doar inițiativei regale, decât fii de cavaleri; în curând se va cere atestarea a patru strămoși pentru a face parte din «*Stand*»-ul respectiv [9]. Este epoca în care o nouă stratificare socială ia ființă, mult mai strictă și formalistă în limitările și diviziunile ei, din care decurg în mod necesar Stările care vor dobândi, în virtutea privilegiilor, caracterul lor corporativ: Principii *(Fürsten)*, Seniorii (*Herren)* și Cavalerii (*Ritter)*. Micii proprietari liberi, țărani, câți au rămas, vor avea delegați în adunările de Stări ale țărilor — cel puțin în unele din ele —, dar reintră în masa comună a locuitorilor «șesului» (*plattes Land)* în ce privește participarea în adunările imperiale.

În schimb, apare o nouă categorie socială, o nouă Stare a cărei însemnătate va spori în vremea următoare: acea a orașelor. Ea nu figura în *Heerschildordnung* și același Otto de Freisingen înseamnă în alt loc contrastul, ce-l oferă din acest punct de vedere Italia, unde împăratul mergea să se încoroneze, țară de o vieață orășenească intensă — cu Germania, în care populația urbană nu ajunsese încă la deplina ei desvoltare [10]. De altfel, cum a observat încă Heinrich Brunner, în orașe procesul de formațiune a Stării se face într-un sens opus aceluia dela țară. Acolo, după cum s-a văzut, evoluția tinde spre diferențiere, spre deosebirea tot mai categorică între păturile sociale; aci dimpotrivă, conform principiului «*Stadtluft macht frei*», aerul dela oraș aduce libertate, tendința e nivelatoare în primele vremuri, confundând diferitele elemente, aflate în dependința Bisericii sau a seniorilor, în noua comunitate burgheză [11]. Mai târziu se vor face și

[8] *Gesta Friderici*, II, 23. Cf. Eberhard Otto, *Von der Abschliessung des Ritterstandes*, în *Hist. Zeitschrift*, 162, 1940, p. 24.

[9] Eberhard Otto , *ibid.*, în *Hist. Zeitschrift*, 162.

[10] *Gesta Friderici*, II, 13.

[11] H. Brunner, *op. cit.*, p. 87

înlăuntrul acesteia deosebiri, între patricienii negoțului și plebea meseriilor, fără însă ca acest nou proces de diviziune să exercite o influență prea sensibilă asupra regimului reprezentativ al Stărilor. Nu e mai puțin adevărat că în veacul al XII-lea, totul e încă embrionar. Dar ceea ce se potrivește pentru epoca lui Frideric I nu mai are același temei în secolul următor: în special perioada Interregnului (1254—1273) va face din orașele de pe Rin, unite într-o ligă puternică, un factor politic în deajuns de însemnat pentru a revendica și a obține reprezentarea în *Reichstag*,

* * *

Este acum locul să amintim rolul și evoluția acestei instituții reprezentative în istoria Imperiului. Temeiul ei principal se află în sistemul electiv care rămâne strâns legat de demnitatea regală, la început într-un oarecare amestec cu acel ereditar. După cum l-a definit un cercetător recent, e mai de grabă vorba în primele vremuri, de o ratificare solemnă, prin reprezentanți calificați ai puterilor regionale și ai principalelor interese ale țării, a desemnării moștenitorului, făcută de suveranul existent, din propria sa familie [12]. Sub împărații caselor franconiană și de Staufen, s-a recurs adesea, ca măsură de siguranță, la alegerea moștenitorului ca «Rege» al «Germaniei și al Romanilor» încă din timpul domniei părintelui și predecesorului său; se știe că fără a conferi titlul imperial, pe care numai încoronarea săvârșită de Papa îl consacra, această alegere era totuși o desemnare la scaunul Împărăției. Asocierea la domnie a succesorului era de altfel o veche tradiție bizantină și a fost practicată în Franța primilor Capețieni până la Filip August; dacă ar fi urmat și în Germania o succesiune neîntreruptă în linie directă a unei case domnitoare, cum a fost aceea a regilor francezi, este probabil că principiul ereditar ar fi rămas statornic și ar fi înlocuit pe acel al alegerii. Dar destinul a hotărît altfel și întreruperea în fiecare secol, a succesiunii la domnie a determinat menținerea regimului electiv.

În ce chip și de cine trebuia făcută alegerea, a rămas până într-o epocă târzie o chestiune nelămurită și nestatornică. În teorie, ea trebuia efectuată de întregul popor, adică, după tradiția îndepărtată a adunărilor carolingiene, de toți oamenii liberi. Cum însă o astfel de procedură era nerealizabilă, s-a ajuns destul de curând ca rolul mulțimii să se mărginească la aclamarea alesului, așa cum se făcea de altfel la Bizanț sau la Veneția. Adunarea — *dietă*, cum a fost pe urmă denumită oficial — se alcătuia, ca pretutindeni în Evul Mediu feudal, din prelați și seniori, în fruntea cărora se aflau principii eclesiastici și laici. S-a crezut cândva — și marele Ranke însuși a împărtășit această părere — că la stingerea dinastiei saxone a Otonilor, concesiunile fiscale ce le-a făcut Henric al II-lea pentru a fi ales, la 1002, Turingienilor și Saxonilor, ar fi însemnat în Germania o limitare statornică a prerogativelor monarhiei, asemănătoare cu *Magna Charta* engleză; în realitate nu a fost mai mult decât o soluție de moment și de oportunitate. S-a remarcat însă că faptul înseamnă ca o prevestire a «aranjamentelor în

---

[12] F. Rörig, *Mittelalterliches Kaisertum und die Wende der europäischen Ordnung*, în *Das Reich und Europa*, p. 28.

vederea alegerii» (*Wahlkapitulationen)* de mai târziu [13]. După ceva mai mult de un veac, alegerea lui Lotar de Supplinburg, la stingerea dinastiei Henricilor franconieni, se face după deliberările unui colegiu mai restrâns de patruzeci de delegaţi ai dietei, câte zece principi din principalele patru «triburi» (*Stämme)*: Francii, Suabii, Bavarezii şi Saxonii [14]. Arhiepiscopul Adalbert de Maienţa conduce desbaterea şi elimină prin întrebările sale insidioase, pe cel mai periculos rival al candidatului său. De atunci se vede însă lămurit cât de mult ţin marii feudatari la menţinerea sistemului electiv, care le îngădue să-şi valorifice votul prin transacţiuni favorabile. La începuturile epocii moderne, alegerea lui Carol Quintul va fi în toată puterea cuvântului o afacere, în care poliţele marilor case financiare, Fugger şi Welser, luptă cu eficacitate şi succes, pentru convingerea electorilor, împotriva tezaurului monetar al regelui Franţei [15]. Dar la acea dată, problema alegerii regale şi imperiale nu mai este de competinţa dietei, ci a unui colegiu restrâns şi invariabil de Mari Electori.

Din veacul al XIII-lea mai ales, a început să se desemneze acest proces de transformare, care desparte actul alegerii de celelalte chestiuni care cer, aci şi aiurea, «sfatul şi ajutorul» prevăzut de ordinea feudală. A intervenit mai întâi restrângerea treptată a categoriei «principilor Imperiului» (*Reichsfürsten)*, care numără în rândurile ei numai pe episcopii şi abaţii ctitoriilor regale, de o parte — iar de alta pe urmaşii înalţilor slujbaşi, deveniţi acum vasali ereditari: duci, markgrafi, comiţi palatini şi comiţi; cam dela 1180 înainte titlul de principe e rezervat, în noua nobilime feudală *(Lehnsadel)* care a înlocuit acea a funcţiunilor (*Amtsadel)*, acelor seniori care se află în dependenţă directă de vasalitate faţă de rege. Astfel numărul demnitarilor bisericeşti a rămas cam acelaşi, episcopii aflându-se mai toţi în această situaţie; cei laici însă au fost reduşi la şasesprezece, reprezentând comitatul palatin al Rinului (*Pfalzgrafschaft)*, ducatele Suabiei, Bavariei, Saxoniei, Bohemiei — regat dela Otokar I (1198) — Austriei, Stiriei, Carintiei, Lorenei şi Brabantului, markgraviatele Brandenburgului, Misniei, Lusaciei, comitatul palatin al Saxoniei, landgraviatul Turingiei şi comitatul de Anhalt [16]. Această limitare nu excludea la început dela alegeri pe ceilalţi mari seniori (magnaţii), care au mai avut un rol însemnat în proclamarea simultană dela 1198 a lui Filip de Suabia şi a lui Otto de Braunschweig. Dar tot mai mult se desemna tendinţa să li se lase rolul de confirmare prin aclamaţii a celui ales, căderea de a alege fiind rezervată principilor. La alegerea de rege a tânărului Henric (VII) [17], fiul lui Frideric al II-lea, la 1220, se menţionează că el primise *vota tam electorum quam principum et nobilium Teutonie.* Apare deci o nouă categorie superioară de «electori». După Eike von Repgow, în *Sachsenspiegel*, aceştia se disting din rândurile principilor, prin marile demnităţi onorifice ale curţii imperiale pe care le deţin: ar fi astfel îndreptăţiţi arhiepiscopii de Maienţa, Colonia

---

[13] Cf. Gebhardt, *Handbuch der Geschichte*, I [6] (ed. Al. Meyster), p. 329 şi Brandt-Meyer-Ullmann, *Handbuch der deutschen Geschichte*, I, p. 162.

[14] Alois Meister, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 90.

[15] H. Hauser , în *Les début de l'Âge Moderne*, col. *Peuples et Civilisations*, VIII, pp. 96–97.

[16] Pentru tot acest paragraf cf. E. Jordan, *L'Allemagne et l'Italie au XII-e et XIII-e siècles*, în *Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz), IV, 1, pp. 300–304.

[17] Acest desemnat pentru a-l distinge de împăratul Henric VII de Luxemburg.

și Trier, iar dintre laici: comitele palatin al Rinului, seneșal al Imperiului, ducele Saxoniei, mareșal, markgraful de Brandenburg, *camerarius*. Păharnicul, regele Bohemiei, nu are drept de vot, nefiind german. Dar această din urmă teorie nu s-a menținut. În alegerile Interregnului, după stingerea casei de Staufen, dar mai ales dela proclamarea lui Rudolf de Habsburg în 1273, se înrădăcinează sistemul unei prealabile consultări între cei *șapte* Mari Electori (arhiepiscopii de Maiența și Colonia reluând vechile lor titluri de cancelari ai Germaniei și Italiei), urmată de aducerea la cunoștința obștească a rezultatului, de către unul singur, în numele colegiului. În sfârșit, peste aproape un secol, la 1356, vestita Bulă de Aur a împăratului Carol al IV-lea încheie evoluția, stabilind o ordine a Principilor Electori (*Kurfürsten)* și a operațiunii efective de alegere care va rămânea definitivă, cu unele modificări de amănunt, până la sfârșitul vechiului Reich. Își dau astfel votul succesiv, după principiul majoritar, arhiepiscopii de Trier și Colonia, regele Bohemiei, comitele Palatin (al Rinului), ducele Saxoniei, markgraful de Brandenburg, iar la urmă arhiepiscopul de Maiența [18]. Investit cu acest privilegiu, colegiul Electorilor a încercat de mai multe ori să-și extindă atribuțiile și la politica generală a Imperiului, constituind «reuniuni de Electori» (*Kurvereine)*, dintre care cel mai însemnat a fost acel dela Rense în 1338, în timpul lui Ludovic de Bavaria. Dar cu rari excepții, obiceiul nu s-a statornicit, și această lature a consultării în chestiunile importante de Stat a rămas în sarcina Dietei, ca și aprobarea subsidiilor cerute de nevoile generale.

Alcătuirea și rosturile acestei Adunări trec de asemenea printr-o evoluție înceată și schimbătoare. Ea asistă pe suveran în legiferare, interpretând obiceiul și ratificând constituțiunile imperiale. La început, marginile ei sunt deopotrivă de neprecise în ce privește compunerea și convocarea, ca odinioară în cazul alegerii regale. «Această dietă, mai numeroasă decât va deveni mai târziu, cuprinde, așezați încă printre «principii Imperiului», pe vechii slujbași, deveniți de altfel: palatini, comiți și burggrafi sau castelani. Mica nobilime nu vine decât însoțind pe principii Imperiului și spre a spori mulțimea. Nu e vorba de a convoca pe delegații orașelor... organizările lor municipale nu se vor desvolta decât în veacul al XII-lea și numai în al XIII-lea începe marele lor rol politic. De fapt, dieta e mai mult sau mai puțin numeroasă după împrejurări și prestigiul Suveranului care o chiamă. Alcătuirea ei variază după loc; ea trebue pusă la îndemâna acelor ce sunt invitați. Ea n-are nicio competință bine delimitată, niciun drept bine determinat; în ce măsură părerile ei obligă pe suveran, aceasta e o chestiune de fapt. Nici procedură bine precizată, nici scrutin adevărat, nici reprezentare; principiul majoritar nu e lege. Sunt lucruri care nu trebuesc pierdute din vedere, pentru a aprecia unele acte ce par enorme neregularități, dar care izbesc mult mai puțin într-o vreme în care era în deobște admis, că minoritatea nu era constrânsă să se închine în fața majorității, că absenții nu erau legați de hotărîrile celor de față și că fiecare nu era ținut decât de făgăduiala sa personală» [19].

---

[18] A. Meister, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 145 și urm. Ea a fost promulgată în două diete ținute respectiv la Nürnberg și Metz, la 10 Ianuarie și 25 Decemvrie 1356. Cf. H. Heimpel, în Brandt-Meyer-Ullmann, *Handbuch der deutschen Geschichte*, I, p. 322 și urm.

[19] E. Jordan, *op. cit.*, pp. 6–7.

Una din principalele atribuţiuni ale acestor adunări, în afară de obişnuitele rosturi feudale, pare a fi fost de timpuriu proclamarea şi consfinţirea solemnă a acelor instituţii de pace, caracteristice epocii turburate a Evului Mediu. Introdusă mai de mult în Franţa, din iniţiativa bisericii, *treugua Dei* (armistiţiul impus operaţiunilor de războiu între creştini, în anumite zile ale săptămânii sau perioade de sărbători) este proclamată la 1077 la Liége de episcopul Henric [20], şi repede adoptată de împăratul Henric al IV-lea, aflat atunci în plină ceartă a Investiturilor cu papalitatea. Proclamarea solemnă a păcii pentru întregul regat în 1085, la Maienţa, era astfel o bună propagandă pentru cauza imperială printre elementele nevoiaşe ale populaţiei, pentru care războaiele feudale însemnau o nesfârşită pacoste; în acelaşi timp însemna o lovitură iscusită adusă adversarului bisericesc, care nu se putea în niciun caz împotrivi unui îndemn de împăciuire [21]. Această grijă a păcii ţării (*Landfrieden*) rămâne caracteristică dietelor convocate de împăraţi, fie dincoace, fie dincolo de Alpi. Ea constitue una din preocupările vestitei diete întrunite la Roncaglia de Frideric I Barbarosa în 1158, când s-au restabilit drepturile monarhiei, *regalia* încălcate în ultima vreme, mai ales de comunele italiene, în plină frământare a mişcării lor de emancipare politică. Poate de aci a luat naştere şi ideea unui rol mai activ al oraşelor în vieaţa Imperiului, nu numai în Italia unde era în plină desvoltare, dar la miazănoapte de Alpi [22]. După cum e sigur că la aceeaşi dietă consultarea a patru doctori învăţaţi ai Universităţii din Bologna, pentru restabilirea drepturilor Cesarului, înviate din legile romane, a avut însemnate consecinţe pentru întreaga concepţie a suveranităţii la sfârşitul Veacului de Mijloc.

Perioada Interregnului din secolul al XIII-lea, care, după cum se va vedea mai jos, desparte în mod definitiv evoluţia instituţiilor politice din Italia de acea a Germaniei, aduce în alcătuirea dietei o însemnată transformare. Este momentul în care oraşele din Vest, în special acelea de pe valea Rinului, îmbogăţite de negoţ şi crescute în spiritul proaspetei libertăţi comunale, se unesc într-o ligă puternică, care (spre deosebire de acele anterioare din Italia) rămâne deschisă seniorilor laici şi eclesiastici din vecinătate. La Worms în Februarie 1255, au luat parte pentru întâia oară la dietă delegaţi burghezi ai oraşelor de pe Rin, mai jos de Basel. E de asemenea caracteristică atiudinea adoptată de liga oraşelor puţin mai târziu, după moartea regelui Wilhelm de Olanda, şi în prevederea desbinării, ce era să urmeze, între candidaturile opuse ale unor principi străini:

«Cum nu mai avem rege, spune textul aceste deliberări, hotărîm ca fiecare oraş să se înarmeze cât mai bine, şi să tocmim lefegii şi arcaşi, spre a ne putea apăra de îndată unele pe altele. Vom apăra cu toate puterile noastre domeniile regale, câtă vreme tronul va fi vacant. Pentru mântuirea poporului şi a ţării, hotărîm şi ne legăm cu jurământ că de vor alege principii, cărora li se cade să aleagă pe rege, mai mult decât unul singur, nu vom ajuta nici cu cuvântul, nici cu fapta sau altă slujbă, pe niciunul din aleşi, nici făţiş, nici în taină; nu-l vom primi în niciunul din oraşe; nu-i vom jura credinţă... Iar dacă principii aleg unul singur ca să fie rege, îi vom împlini de îndată toate datoriile şi cinstea ce i se datoresc. Pe lângă acestea, vom păzi să rămână neatinse toate aşeză-

---

[20] H. Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, p. 77.

[21] W. Schultze, în Gebhardt's *Handbuch der deutschen Geschichte*, I[6], p. 379.

[22] E. Jordan, *ibid.*, pp. 67–68.

mintele noastre de pace» [23]. Această hotărîre a orașelor renane din Martie 1256 este un document remarcabil, nu numai pentru politica prudentă și prevăzătoare a ligii, dar ea arată deopotrivă de limpede mărginirea rosturilor dietei. Alegerea regală e de acum înainte o chestiune ce privește numai pe principii electori; iar rezultatul votului lor, dacă e unanim, nu poate întâmpina împotrivire; rezerva privește numai cazul unei îndoite desemnări și a unei lupte pentru scaun, ceea ce de altfel a fost cazul între facțiunile rivale ale lui Alfons de Castilia și Richard de Cornwall. Rolul dietei Imperiului e astfel net limitat la tot ce nu privește actul alegerii.

* * *

Dar înafară de această precizare, consacrată în cursul vremii de Bula de Aur, atribuțiile Reichstagului rămân tot atât de nelămurite și în perioada următoare. Un istoric al constituției germane a putut scrie acum trei decenii aceste rânduri, de al căror înțeles cercetarea mai recentă nu pare a se fi depărtat prea mult: «Reichstagul veacului al XV-lea este caracteristic, prin alcătuirea sa șubredă, pentru nesiguranța împrejurărilor constituționale germane în general. El s-a constituit cu vremea ca o organizare a nouălor puteri teritoriale în Imperiu; dar drepturile și datoriile sale, alcătuirea, competența și procedura sa n-au fost niciodată ferm definite. Astfel nu putem răspunde întrebărilor, pe care în mod firesc un spirit sistematizator le-ar pune cu privire la un asemenea organism. Nu știm limpede, nici cine era îndreptățit în veacul al XV-lea să apară, nici dacă pe lângă dreptul de a veni mai era și o datorie de-a lua parte, dacă regele era obligat să convoace pe toți îndreptățiții, sau dacă era liber să invite numai pe acei, a căror participare o socotea de dorit, în fine dacă Reichstagul se putea aduna și fără convocare regală; de asemenea nu suntem în deajuns de informați în privința procedurii, mai ales în ce privește votarea și obligativitatea hotărîrilor Reichstagului pentru Stările care nu erau de față, teză susținută de Rege, fără a putea însă de obicei să o impună» [24]. Problema nu era simplificată prin existența simultană a unor «adunări ale Curții» de drept feudal (*Hoftage*), la care regele-împărat chema cele mai însemnate personagii care figurau și în ordinea de convocare a dietei Imperiului, și în care de asemenea se puteau lua însemnate hotărîri. La un asemenea «Hoftag» ținut la Koblenz la 31 August 1338, a fost recunoscut regele Eduard al III-lea al Angliei de Ludovic de Bavaria, ca îndreptățit la tronul Franței și învestit cu vicariatul imperial în teritoriile Imperiului de pe țărmul stâng al Rinului. Puțin înainte, în Iulie, Principii Electori se întruniseră deosebit la Oberlahnstein și Rense (*Kurverein)*, pentru a afirma dreptul lor de alegere și deplinătatea drepturilor de suveranitate conferite regelui ales, independent de încoronarea ce urma să o săvârșească Papa. Iar între cele două manifestări fusese ținut la Frankfurt, la 6 August, un *Reichstag*, care ratificase hotărîrea Electorilor ca lege a Imperiului [25]. Este

---

[23] Cf. E. Jordan, *op. cit.*, p. 299.

[24] F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 6. Cf. mai sus părerea lui E. Jordan pentru perioada anterioară.

[25] Cf. L. Schmitz-Kallenberg, în Gebhardt, *Handbuch der deutschen Gesch.*, I[6], p. 590 și I. Haller, *Von den Staufern zu den Habsburgern* (col. Göschen, 1077), p. 42.

acesta un exemplu tipic al aparatului complex de cârmuire feudală, ce îl constituiau diferitele adunări folosite în vieața politică a Reichului. E de altfel de asemenea caracteristic pentru această perioadă că la Frankfurt, în dietă, împăratul se găsește în mijlocul «cavalerilor, burghezilor și Minoriților», care dau hotărîrii de principiu a Electorilor un accent războinic împotriva Papei [26]. Este epoca în care, în conflictul său cu Sf. Scaun, Ludovic de Bavaria se sprijină pe curentul de reformă bisericească ce-l reprezintă Spiritualii franciscani, din mijlocul căror răsar atunci gânditori ca William de Ockham, ale cărui vederi se întregesc ca acele ale învățatului Marsilio de Padova. Atât în tendința lor de a supune marile probleme ale Bisericii hotărîrii Conciliului, ca singur reprezentant calificat al creștinătății catolice, cât și în acea de-a întemeia autoritatea Împăratului pe principiul delegațiunii puterilor de către popor, conform tradiției romane, străbate o suflare democratică ce ar fi putut poate, în alte împrejurări, aduce o adevărată revoluție în structura așezămintelor imperiale [27]. Dar toată această mișcare era mai mult o proclamare solemnă de teorii și un joc strălucit de aparențe, decât o reformă temeinică a ordinei politice [28]. Realitatea puterii o reprezentau, încă mai de mult, în Imperiu, stăpânirile teritoriale ale Principilor, cărora li se deschidea viitorul. Până și instituțiile de pace, proclamate în repetate rânduri în adunările dietei imperiale, nu deveneau efective decât atunci, când erau întărite de hotărîri speciale ale puterilor locale, orașe sau seniorii, prin înțelegeri directe care priveau anumite regiuni [29], primind în urmă confirmarea Împăratului. Aceasta cel puțin pare a fi fost o politică statornică a suveranilor din casa de Luxemburg, atât sub domnia lui Carol al IV-lea cât și sub aceea a lui Sigismund.

* * *

Marea mișcare din veacul al XV-lea, pentru a pune capăt schizmei care despărțise atunci Biserica în tabere opuse, căutând leacul în Conciliul general ce urma să înfăptuiască reforma așezămintelor eclesiastice, și-a avut repercusiunea și asupra instituțiilor Reichului. De altfel două din aceste Sinoade aveau loc pe teritoriul Imperiului, la Constanța și la Basel. În scrierile lui Nicolae de Cues (Cusanus), grija pentru reforma politică se manifestă deopotrivă cu acea pentru reforma Bisericii [30]. Se cereau convocări anuale ale dietei, și instituirea unui colegiu mai restrâns, alcătuit din Electori și reprezentanți ai Stărilor. De asemenea se cerea cu stăruință, pentru judecarea litigiilor, o instanță superioară a Stărilor cu sediul statornic, investită cu toată autoritatea necesară pentru a-și aduce hotărîrile la îndeplinire. La sfârșitul domniei lui Sigismund și la

---

[26] H. Heimpel, în Brandt-Meyer-Ullmann, *Handbuch*, I, 308.

[27] Cf G. de Lagarde, *La naissance de l'esprit laïque au déclin du Moyen Âge*, II, p. 190 și urm. și F. Battaglia, art. *Marsilio di Padova*, în *Enciclopedia Italiana*.

[28] V. în această privință H. I. Laski, *Political theory in the later Middle Ages*, în *Cambridge Medieval Hist.*, VIII, p. 631 și urm., care a accentuat caracterul abstract al acestor teorii.

[29] Cf. Gebhardt , *Handbuch*, I [6], pp. 626–627, n. 6.

[30] O. Hintze, *Repräsentativverfassung, Hist, Zeitschr.*, 143, p. 20. Cf. H. J. Laski, *ibid.*, p. 636 și urm. pentru consecințele mai îndepărtate ale mișcării.

începutul acelei a urmaşului său, Frideric al III-lea de Habsburg, revendicările capătă forme concrete în dietele ţinute între anii 1434 şi 1438, cu deosebire la acele dela Eger (1437) şi Nürnberg (1438). Dar la aceasta din urmă a triumfat punctul de vedere al Electorilor, care căutau să îndrumeze reforma în sensul dorit de ei, adică de împărţire a Imperiului în «cercuri» pentru împărţirea dreptăţii şi păstrarea păcii, puse sub autoritatea marilor stăpâniri teritoriale. Cum o asemenea organizare nu convenea nici Stărilor mai mici ale Reichului, nici regelui, ea nu a căpătat consfinţire legală; legea pentru «pacea ţării» *(Landfriedensgesetz)* edictată la 1442 sub titlul falnic de *Reformatio Friderici Regis*, a rămas mult în urma proiectelor ce fuseseră publicate.

Contrastul între situaţia anarhică din Reich în deceniile următoare, şi organizarea unei puteri monarhice centralizatoare în ţările apusene — în special Franţa şi Savoia — trebuia să ducă totuşi la o întărire şi înnoire a mişcării de reformă constituţională a Imperiului. Aceasta cu atât mai mult, cu cât suveranii teritoriali şi cu deosebire Habsburgii, luau adesea drept model al administraţiei în stăpânirile lor directe, aşezămintele din Franţa sau din Burgundia [31]. Lunga domnie de peste jumătate de veac a lui Frideric al III-lea (1440—1493) nu însemnase niciun progres real pentru năzuinţele de reformă politică; sub el, Reichstagul n-a mai fost convocat ani de zile, iar când totuşi era întrunit, lucrările sale erau zădărnicite de intervenţia personală a Împăratului, care asista la şedinţe. În timpul acesta politica Habsburgului suferise grave înfrângeri: în Bohemia se ridicase regalitatea naţională a lui Gheorghe de Podiebrad, pe urmă aceea a Iagheionilor poloni, pe când Matei Corvin, regele Ungariei, ocupase ţinuturile ereditare ale Austriei, împreună cu Viena. În aceste condiţii, cererile adresate dietei pentru subsidii, care deveneau tot mai dese, pe măsură ce ameninţarea turcească se îndrepta împotriva Europei Centrale, întâmpinau o împotrivire tot mai hotărîtă a Stărilor, care le condiţionau şi aci de îndeplinirea reformelor necesare. Conducătorul mişcării a fost acum Electorul de Maienţa, Berthold de Henneberg: între ani 1486 şi 1497 s-a ajuns în sfârşit la o reglemntare precisă a convocării şi activităţii dietei. Împăratul a fost constrâns să cheme toate Stările calificate şi să nu asiste la deliberări. S-au constituit pentru aceasta trei «consilii» deosebite, al Electorilor, al principilor şi al oraşelor; după cum se vede, mica nobilime a cavalerilor, deşi în multe regiuni rămăsese «*reichsständisch*», adică în dependenţă directă de Imperiu, nu lua parte la desbaterile Reichstagului. Ceea ce a rămas până la urmă nelămurit, a fost adoptarea principiului majoritar; el nu a fost recunoscut nici în perioada luptelor religioase ale Reformei din secolul al XVI-lea, când minoritatea protestantă din Reichstag nu a primit cu niciun chip să se supună hotărîrilor unei majorităţi catolice [32]. Nu este imposibil ca mişcarea Stărilor Generale franceze şi tendinţele lor de reformă politică, manifestate în Adunarea dela 1484, să fi avut unele influenţe şi dincolo de Rin.

Faptul este că problema nu a fost rezolvită prin aceste măsuri preliminare şi că sub domnia lui Maximilian I s-a făcut un pas mai departe, şi încă unul însemnat. Obligaţiunea convocării dietei în fiecare an, timp de cel puţin o lună, era grea de îndeplinit,

---

[31] Pentru discuţia asupra acestei chestiuni în istoriografia germană, v. F. Hartung, *op. cit.*, p. 44 şi urm.

[32] Cf. F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 9 şi urm. V. şi L. Konopczynsky, *Le Liberum Veto*, p. 86 şi urm.

atât pentru suveran cât şi pentru Stările ce luau parte la adunare: se simţea nevoia unei delegaţiuni mai restrânse, dar statornice, pentru care existau de altfel modele şi precedente spaniole. Astfel s-a ajuns, după o primă încercare la 1495, la constituirea în Iulie 1500 a unui «Guvernământ al Imperiului» *(Reichsregiment)* alcătuit din douăzeci de reprezentanţi, sub preşedinţia Împăratului sau a unui delegat al său. În numărul lor trebuia să figureze, schimbându-se prin rotaţie, câte un Elector în persoană, ceilalţi fiind reprezentaţi prin consilieri, câte un principe laic şi unul bisericesc, câte un deputat al ţărilor austriace şi burgunde [33], al prelaţilor, al comiţilor, doi ai oraşelor imperiale şi câte un reprezentant al fiecăruia din cele şase «cercuri», în care se împărţea întregul teritoriu al Imperiului, care nu era în posesiunea directă a Electorilor sau în stăpânirea habsburgică. «Regimentul» hotăra în toate chestiunile de politică internă sau externă, ceea ce instituia de fapt o conducere a Imperiului printr-o reprezentare permanentă a Stărilor [34]. Dar îi lipseau mijloacele reale de-a îndeplini ceea ce fusese plănuit: nu avea bani, nici funcţionari cărora să le încredinţeze perceperea contribuţiilor generale ce le instituia *(Reichspfennig)* sau păstrarea legăturilor de pace decretate înlăuntrul întregului cuprins al Reichului. Rău văzut de Maximilian, căruia nu-i convenea această tutelă, «Regimentul» s-a disolvat dela sine în 1502, fără a fi izbutit.

Încercarea a fost însă repetată la începutul domniei lui Carol Quintul, prin hotărîrile Reichstagului dela Worms din 1521. Lipsa din Imperiu a suveranului, care întrunea sub el atâtea stăpâniri, ar fi îngăduit celui de-al doilea «Regiment al Imperiului» să-l înlocuiască şi să ia măsurile necesare stabilirii ordinei în Reich. Proiectele n-au lipsit nici atunci, dar aceeaşi slăbiciune organică a lipsit instituţia de orice posibilitate de desvoltare sau de intervenţie mai activă. În marile frământări ale vremii — ridicarea cavalerilor sub Sickingen, răscoalele ţăranilor şi în sfârşit Reforma luterană, rolul «Regimentului» a fost cu totul şters, iar întoarcerea în Germania a Împăratului, la 1530, a pus capăt în mod logic existenţei sale.

De atunci influenţa Reformei religioase se face simţită în constituţia Imperiului. Chestiunea protestantă nu căpătase nicio deslegare definitivă la dietele ţinute la Speyer; secularizarea averilor bisericeşti şi aşezarea credinţei reformate sub scutul principilor trebuia să convină Electorilor şi, în general, stăpânirilor teritoriale, care aflau în aceste împrejurări nouă un temeiu puternic de extindere a influenţei lor. În această luptă, Stările s-au împărţit: o parte din ele au aderat la liga smalkaldică, celelalte însă, rămânând credincioase catolicismului, au susţinut politica Împăratului. Când acesta însă, victorios asupra protestanţilor în bătălia dela Mühlberg, a căutat să folosească dietele dela Augsburg din 1547 şi 1548, spre a-şi afirma mai hotărît conducerea în Imperiu, el a găsit din nou în faţa sa unirea tuturor Stărilor, indiferent de confesiune, spre a împiedeca o cârmuire autoritară. În complicaţiile ce au urmat, Carol Quintul a rămas într-o izolare ce era să ducă în curând la abdicarea sa, iar *recesul* (hotărîrea) Reichstagului

---

[33] Sub acest din urmă nume se înţelegeau Franche-Comté şi Ţările-de-Jos, moştenire a Casei de Burgundia. Cf. şi A. Huber, *Geschichte Österreichs*, III, p. 331 şi urm.

[34] Cf. F. Hartung, *Berthold von Henneberg, Kurfürst von Mainz*, în *Hist. Zeitschrift*, 103, 1909, p. 543 şi urm.

dela Augsburg din 25 Septemvrie 1555 era să stabilizeze, pentru o nouă perioadă, ordinea constituțională a Imperiului.

* * *

Acest reces constitue într-adevăr temeiul constituțional, și în același timp moștenirea pe care încercarea neizbutită a lui Carol Quintul a lăsat-o epocii moderne a istoriei Reichului [35]. Instituția de pace se întinde la domeniul religios, împărțind definitiv Imperiul între catolici și protestanți, a căror existență legală e acum consfințită, recunoscându-se și achizițiile făcute până atunci de principi în domeniul bisericesc. O nouă ordine executivă instituia zece cercuri cu câte un «*Reichsoberst*», însărcinat să adune și să comande contingentele recrutate de Stări în cuprinsul fiecărui cerc. Ca legi fundamentale *(Grundgesetze)* se consideră capitularea de alegere a lui Carol Quintul, întemeiată ea însăși pe Bula de Aur, și instituțiile de pace. Aceste trăsături au rămas statornice până la sfârșitul vechiului Reich, progrese putându-se însemna doar în domeniul unei oarecari unificări a dreptului, prin instanțele generale din *Reichshofrat* sau *Kammergericht* și introducerea treptată a principiilor dreptului roman. Cum s-a observat mai de mult, Reichstagul ajunge mai puțin o adunare reprezentativă a unui singur stat, cât un congres periodic de state, prin delegații lor [36]. În Imperiul devenit acum cu adevărat «de națiune germanică», după pierderea unora din teritorii și despărțirea politică a altora, dar mai ales prin renunțarea la încoronarea imperială săvârșită de Papă (ultima fiind acea a lui Carol Quintul), lupta se dă însă mai departe între principiul de autoritate, revendicat de casa de Habsburg, și acel de autonomie deplină a țărilor, susținut de Stări și reprezentanții lor. Războiul de Treizeci de Ani a fost astfel prilejul unei nouă încercări de-a reduce libertățile asigurate la Augsburg, care vor ajunge mai târziu să îngăduiască până și împărțirea dietei, în chestiunile religioase, într-un *Corpus Catholicorum* și un *Corpus Evangelicorum*. S-au repetat într-o oarecare măsură împrejurările din timpul lui Carol Quintul, firește însă, de rândul acesta, cu un mult mai mare amestec al puterilor străine în politica Reichului. Ferdinand al II-lea, îndemnat de succesele armatelor sale, după înfrângerea protestanților, a voit să ajungă încă din prima fază a războiului, la o mai strânsă unitate a Reichului sub comanda imperială și habsburgică. Recrutări de contingente și ridicări de impozite au început a se efectua, fără consultarea dietei sau aprobarea Stărilor. Îndată se reface însă opoziția generală împotriva acestor tendințe de «sclăvie», manifestată în dietele dela Regensburg din 1630 și 1640–41. Pacea Vestfalică, încheiată sub înrâurirea franco-suedeză împotriva tendințelor habsburgice centralizatoare, așează pentru un secol și jumătate organizarea Reichului pe temeiul șubred al vechilor libertăți și privilegii, sporindu-se numărul Electorilor și «dreptul de suveranitate» deplină, recunoscut principilor teritoriali. A rezultat astfel acest corp greoiu și frământat de contraziceri, adevărat «monstru politic» al vremii, pe

---

[35] Pentru cele următoare, v. F. Hartung, *op. cit.*, p. 95 și urm.

[36] Cf. N. Kareev, *Statul-seniorie și monarhia reprezentativă în Evul Mediu* (în l. rusă), St. Petersburg, 1913, p. 284 și urm.

care ironia unui Samuel Pufendorf refuza să-l așeze în categoriile aristotelice ale monarhiei, aristocrației sau democrației. Dietele Imperiului au continuat să se adune, fără ca activitatea lor formală să însemne vreo modificare esențială a legiuirilor existente și a procedurii lor complicate. E ușor de înțeles, de ce interesul istoriografiei germane moderne s-a manifestat mai de grabă pentru puterile vii ale Statelor teritoriale, care vor culmina în conflictul pentru egemonie între Austria și Prusia, decât pentru aceste forme perimate ale trecutului. Încercările unui Leibniz de a cerceta «în ce mod *securitas publica interna et externa* și *status praesens* în Reich pot fi așezate în împrejurările de față pe un picior temeinic» (1670) au cuprins de sigur vederi interesante și sănătoase, dar fără putință de aplicare.

Se desprinde totuși tendința, în momentul în care o parte din dinastiile statelor alcătuitoare ale Imperiului se depărtează de el, prin posesiuni și interese exterioare (Austria în Ungaria și Italia, Hanovra în Anglia, Saxonia în Polonia, Brandenburgul în Prusia), să se întărească organizarea în «cercuri» a teritoriilor rămase, denumite în secolul al XVIII-lea «Imperiul», în înțeles mai restrâns. S-au constituit aci «adunări cercuale» (*Kreistage)*, în care Stările fiecărui cerc puneau la dispoziție comandantului regional, devenit *Kreisgeneralfeldmarschall*», pentru sporirea prestigiului său militar, contribuțiile și contingentele lor. Împărțirea era însă atât de ciudată, încât în cercul Suabiei se întâlneau contingente cuprinzând ... 1 infanterist și 1/3! Această «armată a cercurilor» este acea pe care Frideric cel Mare a spulberat-o, alături de Francezii lui Soubise, în bătălia dela Rossbach.

În astfel de împrejurări nu e de mirare că vechea clădire a Reichului n-a putut rezista zdruncinării provocate de Revoluția franceză și războaiele napoleoniene. Încă dela 1803, cedându-se prin pacea dela Lunéville teritoriile de pe țărmul stâng al Rinului, au dispărut vechile electorate renane (Trier și Colonia) și prin compensațiile prevăzute pentru principii teritoriali, au fost «mediatizate» cele mai multe din micile stăpâniri, cavalerii ce depindeau de Imperiu și cea mai mare parte a orașelor imperiale, dintre care nu mai rămâneau decât șase: Bremen, Hamburg și Lübeck în Nord, Augsburg, Nürnberg și Frankfurt în Sud. Zădarnice erau acum eforturile de a menținea și de a întregi vechiul colegiu de Electori și vechea constituție a Reichului: puterile teritoriale ale nouălor regate erau sub influența Imperiului celui nou, al lui Napoleon, și se desfăceau din vechile lor legături. Victoria dela Austerlitz a cuceritorului și marile transformări care au urmat, au desăvârșit procesul și au grăbit concluzia firească. Prin declarația dela 1 August 1806, noii regi și mari duci își depuneau titlurile de Electori sau Landgrafi ai unui Imperiu, ajuns «cuvânt fără răsunet» și «aparență a unei constituții stinse», iar la 6 August împăratul Francisc al II-lea depunea coroana Reichului roman de națiune germană [37], după ce încă din 1804 se intitula Francisc I, împărat al Austriei. Cu actul de deces al vechiului Imperiu se încheie și acest capitol în istoria regimului reprezentativ de Stări. Cu toată lunga sa durată în timp, el e totuși mai puțin însemnat decât acel ce îl înfățișează desvoltarea paralelă a «țărilor» deosebite, cuprinse în marginile Imperiului.

---

[37] Cf. A. Huber, *Österreichische Reichsgeschichte* [2], (ed. A. Dopsch), Wien, 1901, pp. 296–297.

Începuturile stăpânirilor teritoriale, bucurându-se de o tot mai largă autonomie politică în cuprinsul Imperiului, sunt şi ele strâns legate de desvoltarea ordinei feudale, cu corolarul ei necesar: slăbirea puterii centrale a monarhiei. După dispariţia vechilor ducate din perioada carolingiană, teritoriul se împarte între senioriile ereditare, peste care legăturile de vasalitate clădesc o nouă ierarhie a celor mai puternice. Dar în deobşte se consideră ca dată oficială de naştere a noului regim, domnia împăratului Frideric al II-lea, a cărui politică, stăpânită de interesele regatului său din Sicilia şi în general de împrejurările italiene, duce la o despărţire aproape totală între părţile de miazănoapte ale Imperiului şi cele de miazăzi; despărţire nu numai de interese politice, dar chiar de regim, întrucât adânceşte contrastul între stăpânirea sa autocratică din Apulia şi Sicilia, în forme aproape bizantine sau arabe, şi părăsirea prerogativelor monarhice, ce se îndeplineşte în acelaşi timp în Germania. Două etape se pot deosebi în această privinţă: privilegiul hărăzit principilor bisericeşti la 26 Aprilie 1220, şi constituţia «*in favorem principum*», promulgată în 1231 la dieta din Worms şi confirmată de împărat în Mai 1232. Cel dintâi din aceste acte cedează principilor bisericeşti o parte din drepturile imperiale, în materie de vămi şi de monetă, de prăzi şi de feude ale vasalilor rebeli. El coincide de altfel cu alegerea tânărului Henric ca rege, în dieta dela Frankurt «în lipsa şi fără ştirea împăratului». Această din urmă afirmare e de sigur grea de crezut, căci privilegiul însuşi aduce o dovadă direct opusă [38].

A doua Constituţie are însă consecinţe mult mai însemnate. Însăşi expresiunea *domini terrae* pe care o foloseşte [39], presupune o quasi-suveranitate a teritoriului pe care îl stăpânesc. Pe lângă concesiunile făcute acestor stăpânitori în dauna oraşelor imperiale, ale căror iniţiative comerciale erau mărginite şi reduse, sau părăsirea unor drepturi importante de a întări cetăţi şi de a bate monetă, lăsate de asemenea în seama aceloraşi principi teritoriali, documentul cuprinde şi această clauză, care înseamnă un punct de întoarcere în evoluţia regimului Stărilor: *ut neque principes, neque alii quilibet constitutiones et nova jura acere possint, nisi meliorum et majorum terrae consensus primitus habeatur*. După cum acţiunea regelui e limitată de puterile dietei, iar mai târziu de acele ale Electorilor, tot astfel şi aceştia din urmă, ca şi ceilalţi principi, trebue să ţină seamă de «sfatul prealabil» al celor mai buni şi mai mari ai teritoriului lor. Cât priveşte *nova ura*, o discuţie îndelungată s-a făcut în jurul acestui termen, căruia unii îi atribue înţelesul de dări sau sarcini militare, *constitutiones* fiind mai de grabă aci instituţiile regionale de pace (*Landfriedensgesetze*) [40]. Se poate însă considera că textul acestui privilegiu, hărăzit de Henric (VII) şi întărit de Împăratul Frideric al II-lea, consfinţeşte o mai lungă evoluţie, ce se poate constata încă din secolul al XII-lea, evoluţie în care de sigur luptele lăuntrice din Imperiu, după moartea lui Henric al VI-lea şi îndoita alegere a lui Filip de Suabia şi Otto de Braunschweig, au avut un rost însemnat. În mod firesc,

---

[38] E. Jordan, *op. cit.*, p. 200.

[39] Vom folosi termenii de «domnitor» şi «putere domnească» care îi corespund în limba română.

[40] G. von Below, *System und Bedeutung der landständischen Verfassung*, în *Territorium und Stadt*, p. 171.

marele Interregn va grăbi procesul, dând un rol mai activ orașelor, ca o Stare nouă, atât în dietele Imperiului, cât și în adunările țărilor autonome (*terrae*) din cuprinsul său.

Cercetători de seamă ai istoriei acestor țări consideră de asemenea că ideea de Stat, de care Evul Mediu german nu a fost niciodată cu totul lipsit, a suferit de sigur, din punct de vedere al Reichului, prin procesul de desintegrare al autorității imperiale în favoarea principilor teritoriali. Dar nu e mai puțin adevărat că în sfera mai restrânsă a stăpânirilor respective, în care aceștia își exercită atribuțiunile de suveranitate, ea a căpătat o nouă întărire. Încă dela 1209, un document austriac amintește că dreptul de apărare și epitropie al mănăstirilor trebue rezervat principelui, *qui caput est terrae* [41]. Sunt caracteristice în această privință observațiile lui Alfons Dopsch: «De sigur feudalismul a avut în Germania o acțiune disolvantă asupra Constituției Imperiului. Dar tocmai ceea ce s-a considerat cu deosebire ca un efect rău, desvoltarea domniei teritoriale (*Landeshoheit*) dela sfârșitul veacului al XII-lea, a determinat o puternică înnoire a ideii de Stat, în aceste teritorii, care se desfăceau tot mai mult din Imperiu. Imperiul german nu a fost niciodată deplin feudalizat. Dacă transformarea vechilor funcțiuni imperiale în feude a dat un puternic impuls stăpânirii teritoriale, principii teritoriali au constituit în teritoriile lor o putere suverană unitară, aducând în dependența ei, și pe acei locuitori ai țării, care erau străini sau neatârnați de ei. Astfel s-a ajuns din nou la o subordonare directă față de purtătorul puterii publice și s-a instalat pentru justiția publică un judecător al țării, numit de domnitorul țării...

De sigur, adaugă istoricul austriac, s-au alcătuit în aceste teritorii și Stările — odată cu suveranitatea țării, Stările țării (*Landstände*). Se formează un dualism al constituției; căci și aceste Stări sunt învestite cu drepturi publice. Ele își adaugă sfatul și hotărîrea la cârmuirea și gospodăria țării. Ele colaborează în special la legiuirile țării. Ridicarea dărilor nu se poate face decât cu consimțământul lor, ele exercită un control asupra întregii administrații financiare și cu deosebire în înțelesul ca veniturie țării să nu fie folosite decât pentru nevoile obștești ale țării» [42].

Tocmai asupra acestei origini și caracterizări a regimului Stărilor în diferitele țări germane, istoriografia mai veche și mai nouă a ajuns la puncte de vedere deosebite. Părerea lui Dopsch coincide în linii generale, cu definiția clasică a lui G. von Below: «Stările provinciale (*Landstände*) ale Evului Mediu german erau anumite clase privilegiate de pe un teritoriu, în uniune corporativă, care reprezintă țara față de domnitorul țării (*Landesherr*)» [43]: definiția reproduce, într-o formă mai concisă și mai modernă, acea a vechiului cercetător al dreptului, Justus Moser: «Stările provinciale sunt și se cheamă acel corp de supuși, care în virtutea libertăților țării și a obiceiului trebue să fie consultați de domnitor în ce privește sfatul și asentimentul lor în unele treburi ale țării, și înafară de aceasta au de îndrumat și de potrivit multe lucruri spre binele țării, sau

---

[41] A. Dopsch, *Die Landesherrlichkeit in Österreich*, în *Beiträge zur Sozial u. Wirtschaftgeschichte*, II, Wien, 1938, p. 242.

[42] *Id.*, *Der deutsche Staat des Mittelalters*, *ibid.*, pp. 199–200.

[43] *Landständische Verfassung von Julich und Berg*, 1, p. 4, apud O. Brunner, *Land und Herrschaft*, p. 475. Cf. și G. v. Below, *System u. Bedeutung der landständischen Verfassung*, în *Territorium und Stadt*, p. 173 și urm.

măcar de dat o părere cu privire la acestea»[44]. E de altfel definiția unui contemporan al fazei din urmă a regimului, din jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea.

În general, acei care au considerat cu deosebire perioada mai recentă a regimului de Stări, au aflat de sigur o mai mare dependență a acestora față de puterea domnească, și au fost ispitiți să privească raporturile cu aceasta din urmă ca derivând din situații de fapt, domnitorul având în realitate deplinătatea dreptului, iar Stările numai în marginea privilegiilor, înnoite la fiecare schimbare de domnie, și deci revocabile. Cel care a formulat mai precis această teorie, a «precarității» poziției Stărilor în statele germane, a fost un alt Austriac, Friedrich Tezner[45], ale cărui vederi sunt interesante, mai ales cu privire la regimul «constituțional» al Ungariei, asupra căruia avem intenția să revenim. Dar s-a observat mai de mult că el se lăsa prea influențat de împrejurările din perioada târzie a sistemului de Stări, când acesta cedează tot mai mult tendințelor absolutiste ale principilor germani, cari își luau drept model metodele de cârmuire ale Regelui Soare dela Versailles, după principiul: *princeps legibus solutus*, domnitorul deslegat de legi, deasupra legii.

Prin reacțiune, alții au stăruit asupra caracterului constituțional al Stărilor care, față de Principe, nu numai reprezintă (după terminologia modernă) ci, după spusa documentelor vremii, «sunt» însăși țara[46]. Dar și această interpretare nu face în deajuns deosebirea între înțelesul modern al așezămintelor constituționale și acel pe care îl pot avea izvoarele. Și-a făcut astfel drum un nou mod de a vedea, care așează întreaga chestiune pe alte temeiuri: anume de a defini puterile domnitorului și acele ale Stărilor, și de a considera raporturile lor respective, e vorba de-a preciza mai întâi înțelesul însuși al cuvântului «țară» *(Land)*, și în ce măsură acest înțeles se acopere sau nu cu acel de «domnie», de stăpânire *(Herrschaft)*. Este într-o largă măsură meritul profesorului Otto Brunner de-a fi contribuit prin lucrarea sa, al cărei titlu chiar cuprinde ambii termeni, la precizarea și adâncirea cunoștințelor în acest domeniu.

Cu această lucrare a sa, ne întoarcem într-adevăr la lămuririle pe care le-a dat în privința originelor Stărilor medievale d-l Mc. Ilwain[47], când a accentuat atât de categoric elementul judecății după obiceiul pământului, printre rosturile cele mai de seamă ale lor. Pentru d-l Brunner de asemenea, «țara», care se desface cu încetul, ca o suveranitate deosebită, din unitatea mai mare a Imperiului, e înainte de toate o *comunitate de drept*, o regiune în care un anumit obiceiu local îndrumează judecățile și determină împărțirea dreptății. În conformitate cu principiile feudale, această dreptate nu o poate pronunța principele singur; el are în mod necesar trebuință de «sfatul și ajutorul» categoriilor sociale care trăesc pe teritoriul stăpânirii sale, și alcătuesc, prin solidaritatea lor în uniuni corporative, «Stările țării» (*Landstände)*, adunarea lor constituind «dieta țării» (*Landtag*). Astfel stările nu sunt nici create de puterea domnească a principilor, tră-

---

[44] J. J. Moser, *Von der teutschen Reichsstände Landen*, 1769, apud. O. Brunner, *op. cit.*, p. 476.

[45] V. în special *Technik und Geist des ständisch-monarchischen Staatsrechts*, Leipzig, 1901 (*Staats u. Socialwissenschaftl. Forschungen*, hg. v. G. Schmoller, XIX, 3) p. 49 și urm.

[46] Cf. polemica Tezner-Rachfahl, *Der dualistische Ständestaat* (în *Schmollers Jahrbuch*, 26, 1902), apud O. Brunner, *op. cit.*, p. 480 și urm.

[47] În *Cambridge Medieval History*, VII, cap. XXIII.

gându-şi rosturile în stat numai dela privilegii, pe care aceasta le-a hărăzit, dar nici nu se ridică în fața ei ca o expresiune a unei suveranități populare, despre care nu poate fi încă vorba la acea dată. Principele și Stările sunt de fapt elementele aceleiași unități, care îi cuprinde la olaltă: deasupra lor e o noțiune superioară, *legea țării* sau *obiceiul pământului*, cum i se spune în limba cronicelor noastre [48], din respectarea căruia derivă, pentru unii ca și pentru ceilalți, rosturile lor de sfat și hotărîre în conducerea treburilor publice. De aceea privilegiul din 1231 numește în același timp și deopotrivă pe *domini terrae*, principii, și pe *meliores et majores terrae*, de al căror *consensus* depind nouăle legiuiri. Se vede numaidecât ce concluzii se pot trage din aceste constatări, cu privire la «țările» care încep să apară cam în aceeași vreme, ca mici unități autonome și regionale, în istoria Românilor. Noțiunea unui «obicei al pământului» va fi și aci un factor de însemnătate hotărîtoare. În această materie a dreptului, cei doi factori rămân nedespărțiți și nu pot încheia nimic valabil, cel puțin în perioada mai veche a regimului Stărilor, unul fără celălalt.

Aceasta nu înseamnă că principele nu dispune, pe teritoriul stăpânirii sale, de anumite drepturi ce n-au nevoie de altă confirmare, și de posesiuni care alcătuesc un domeniu propriu al «domniei», distinct de acel al țării, în care îl mărginesc privilegiile Stărilor. Sunt așa zisele bunuri ale «Camerii» *(Kammergut)*, ale căror venituri alimentează direct cassa domnească, fără a avea nevoie de consimțimântul sau de controlul Stărilor [49].

De altă parte, în Evul Mediu, regimul feudal creează întotdeauna o suprapunere de drepturi, care e prin definiție nefavorabilă unității de stăpânire pe un anumit teritoriu. Cu deosebire în țările germane, acest sistem duce la înmulțirea nemăsurată a «insulelor» sau enclavelor, care izolează într-o regiune un număr de cetăți sau de orașe, aflate în dependența feudală a altor seniori, sau în legătură directă cu Imperiul, fără a mai trece prin suzeranitățile intermediare ale principilor. De aceea harta politică a Germaniei și a celorlalte țări din cuprinsul Reichului medieval, e de o atât de infinită complexitate, fiecare teritoriu cuprinzând înlăuntrul perimetrului neregulat al granițelor sale, încă un număr variabil de pete de altă coloare, care înseamnă localități cu alte legături de dependență, decât acele ale «țării» respective și ale domnitorului ei [50]. Istoria tuturor domniilor teritoriale germane, în ultimele secole ale Evului Mediu, este deci acea a unei îndoite tendințe: de o parte de-a spori cât mai mult posesiunile lor directe și de-a întinde competența administrației «camerale», în subordonarea imediată a puterii domnești, iar de alta să reducă, pe cât posibil în totalitatea lor, senioriile în dependență străină — fie a Reichului, fie a altor principi — care întrerup, prin ființa lor deosebită, unitatea politică a «țării» respective. În procesul acesta de unificare regională, care la începuturile erei moderne urmează pilda mai veche a marilor monarhii apusene, elementul de împotrivire și de întârziere îl vor constitui Stările, a căror rațiune de existență este tocmai apărarea și menținerea privilegiilor și imunităților, întemeiate pe vechile tradiții

---

48 Corespunde exact lui *consuetudo terrae* al constituției imperiale dela 1231.

49 Otto Brunner, *Land und Herrschaft*, p. 433 și urm.

50 Orice hartă politică a Imperiului german la sfârșitul Evului Mediu ilustrează în deajuns aceste particularități.

ale ordinei feudale. În unele locuri, ele vor învinge: biruința cantoanelor elvețiene asupra Habsburgilor este de fapt acea a unor comunități de Stări locale, care vor să rămână «*reichsständisch*», în dependență directă de Imperiu, împotriva încălcărilor domniei teritoriale a casei de Habsburg, care nu înțelege să lase trecătorile însemnate ale Alpilor în altă dependență decât a sa, dar nu izbutește în străduințele ei. De asemenea la finele secolului al XV-lea, orașele suabe, sprijinite de alte Stări și de Eberhard de Wurtemberg, se apără împotriva încercărilor de expansiune ale casei de Wittelsbach. Aiurea însă, și mai ales în epoca târzie, în cuprinsul stăpânirilor casei de Hohenzollern, sau mult mai devreme, în acel al țărilor austriace și boheme, procesul se desfășoară în favoarea puterii domnești, a suveranului și a autorității sale în stat [51].

* * *

Avem de examinat acum alcătuirea și însemnătatea variabilă a Stărilor în țările Imperiului. Cea dintâi, după tradiție, este acea a *Clerului*, deși în fapt însemnătatea ei nu e totdeauna în desvârșită potrivire cu această ordine ierarhică. În Adunări ființează, în cele mai multe regiuni, o «curie a prelaților», care cuprinde în deobște pe abații și priorii mănăstirilor sau pe împuterniciții lor (mai ales când e vorba de mănăstiri de călugărițe sau de ordine religioase cavalerești, Teutonici sau Ioaniți), uneori și câțiva preoți parohi, când de parohia lor se leagă un drept seniorial [52]. O deosebire fundamentală se poate totuși face între teritoriile electorilor și principilor eclesiastici și acele ale principilor laici. În cele dintâi, capitulul catedralei care desemnează pe arhiepiscop sau episcop, are un rost covârșitor față de celelalte Stări: la Trier se confundă chiar cu «domnia», ieșind astfel cu totul din rândul Ordinelor sau Stărilor, unde locul său e ținut de delegații mănăstirilor. La Hildesheim, capitulul catedralei e socotit drept Starea cea dintâi; la Colonia și Münster, drept singurul reprezentant al Clerului în Adunarea Stărilor [53].

În schimb, în teritoriile laice, se întâmplă ca episcopii să nu figureze în curia bisericească, ei preferind să ia loc în acea a seniorilor, în calitatea lor de feudatari, ceea ce se întâmplă, pare-se, mai ales la răsărit de Elba. Uneori clerul în dependență mai strânsă de domnitor, nu mai ia parte la Adunarea Stărilor, ci își tratează interesele prin înțelegeri directe cu acesta. Dar și o sitauție intermediară nu este exclusă: în Austria, clerul și unele orașe fac parte din domeniul lărgit al Camerei *(Kammergut)* în atârnare directă de puterea suverană, dar își păstrează totuși în parte atribuțiile în Adunarea Stărilor sau dietă *(Landtag)* [54]. În Bohemia, ordinul Clerului a ieșit însă din rândul Stărilor, în dietă, în urma luptelor dezlănțuite de reforma husită. Sub Ferdinand al II-lea însă, Contra-reforma habsburgică a reîntrodus «curia prelaților», încă din prima fază a războiului de Treizeci de Ani [55].

---

[51] Cf. H. Wopfner, *Landeshoheit und landesherrliche Verwaltung in Brandenburg und Österreich*, în *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, XXXII, 1911, p. 561 și urm.; O. Hintze, *Die Hohenzollern und der Adel*, în *Hist. Zeitschrift*, 112, 1914, p. 494 și urm.

[52] O. Brunner, *Land und Herrschaft*, p. 469.

[53] G. v. Below, *Territorium und Stadt*, pp. 185–186.

[54] O. Brunner, *op. cit.*, p. 429 și urm.

[55] G. v. Below, *op. cit.*, p. 190.

Dar marea reformă protestantă din veacul al XVI-lea, chiar în țările germane în care a izbutit să-și impună primatul, nu a desființat curia bisericească pretutindeni. Ba au fost cazuri—în Saxonia electoratului, de pildă—unde universitățile și-au trimis reprezentanții pentru a înlocui pe acei ai mănăstirilor secularizate. În țările catolice, dimpotrivă, universitățile n-au luat parte la Adunarea Stărilor, dar în acea din Bavaria și-a făcut loc ordinul cel nou al Iezuiților [56]. Este însă vădit că Starea Clerului, cu deosebire în țările de stăpânire laică, pierde din însemnătatea ei, pe măsură ce înaintăm în perioada modernă a istoriei. Rolul cel mai de seamă în Adunările de Stări revine în mod firesc curiilor care reprezintă nobilimea și orașele.

Otto Hintze, în unul din studiile sale atât de bogate în sugestii, a deosebit și din acest punct de vedere teritoriile dela răsărit de Elba de acele dela apusul fluviului. Peste tot se observă tendința, ca și în alcătuirea Stărilor engleze, la o diferențiere între *seniorii*, mari feudatari *(Herrenstand)* și *mica nobilime* a cavalerilor *(Ritterstand)*. Fără a se ajunge ca în regiunile de margine ale Imperiului, Polonia, Ungaria, Statele scandinave, la o împărțire definitivă în două «case», adunarea magnaților și acea a micii nobilimi—șleahtă sau «tabulă de jos» — această diviziune în două categorii a ordinului nobiliar devine temeiul cel mai de seamă al Adunărilor de Stări din regiunile de Est ale Germaniei: prelații se alătură de seniori și cavaleri; reprezentanții orașelor (fără a alcătui o Cameră a Comunelor ca în Anglia) rămân însă despărțiți de acei ai micii nobilimi. La apus de Elba, diviziunea clasică în trei ordine sau curii — cler, nobilime, orașe, ca în Franța — e mai constantă [57].

În unele țări din această regiune geografică, problema se simplifică prin faptul că mica nobilime a cavalerilor, care la început ia parte la Adunarea Stărilor, pretinde mai târziu să se desfacă din această unire cu celelalte corpuri constituite, pentru a deveni «liberă în Imperiu» *(reichsfrei)*, adică independentă de organizarea țării respective și în atârnare directă de Împărăție. Situația prezintă unele avantagii, deoarece o scutea de contribuțiunile bănești ale celorlalte Stări ale țării, dar în schimb o lipsea cu totul de reprezentare, deoarece în acest mod ieșea din dieta regională, fără a căpăta însă dreptul de a trimite deputați în dieta Imperiului *(Reichstag)*. Turburările la care iau parte cavalerii din Sud-Vestul Germaniei, la începutul veacului al XVI-lea și asociațiunile de «cavaleri prădători»' *(Raubritter)*, una din pacostele vremii, își au într-o largă măsură originea în situația neclară a acestei categorii sociale, rămasă astfel fără rosturi politice definite ca și fără stăpân [58]. Exemple se pot găsi destule: ajunge să amintim că la 1514, când Stările, folosind greutățile financiare ale ducelui de Wurtemberg, îi impun în schimbul contribuției lor un adevărat pact constituțional, cavalerii lipsesc din rândurile lor. Aci lipsește de altfel cu totul curia nobilimii, alcătuită din comiți și seniori. La Trier, tendința de despărțire a cavalerilor a dus la un proces, ce le-a fost intentat de Elector și de celelalte Stări la 1577 și care de abia la 1729, după un secol şi jumătate, a ajuns la recunoaşterea calității lor «imediate» față de Imperiu [59].

---

[56] *Ibid.*

[57] *Typologie der ständischen Verffasungen des Abendlandes*, în *Hist. Zeitscht.*, 141, 1929, p. 233 și urm.

[58] Aloys Meister, în *Gebhardts Handbuch der deutschen Geschichte* [6], p. 330.

[59] G. v. Below, *op. cit.*, p. 199.

În Mecklenburg dimpotrivă, dieta ţării era alcătuită cu precădere din cavaleri. Uneori la obârşie, deosebirea nu e prea mare între cele două ramuri ale Stării nobiliare. În ţările austriace de pildă, e vorba în epoca veche doar de două categorii de cavaleri, cari nu sunt măcar de origine liberă, ci servi, supuşi însă îndatoririlor militare. Unii din ei îndeplinesc diferite slujbe, fiind calificaţi *ministeriales*, ceilalţi sunt simpli ostaşi — *milites*. Cu timpul însă, din înseşi rosturile deosebite, despărţirea se adânceşte, echivalentul german a lui *ministeriales* — *Dienstmannen*, slujbaşi, devenind *Diensthetren* (seniori la slujbă) pentru a lepăda în veacul al XV-lea orice aluzie la serviciu şi a constitui, în deplinătatea cuvântului Starea seniorilor — *Grafen und Herren* sau *Herrenstand*. Această evoluţie a parcurs-o, între altele, o familie din primele rânduri ale aristocraţiei, cum e acea a principilor de Starhemberg [60]. Cavalerii obişnuiţi *(milites)* au ajuns însă mult mai târziu decât seniorii să ia parte la dieta ţării *(Landtag)*.

În Bavaria în schimb, ordinul nobiliar a rămas unitar, intitulându-se la început al «Comiţilor, Liberilor, oamenilor slujbaşi, cavalerilor şi servilor» [61], pentru a se numi mai târziu Starea nobilimii şi a cavalerilor. Aiurea, cum este cazul în Brandenburg, ordinul nobiliar cuprinde dinaşti locali, cari au recunoscut suzeranitatea Comitelui Mărcii *(Markgraf)*, dar şi unii comiţi cari îşi au de fapt reşedinţa şi proprietăţile în afară de hotarul ţării, dar posedă pe teritoriul ei vreun bun rural, chiar numai un simplu «Rittersitz», conac cavaleresc cu câteva pogoane de pământ. Căci de fapt ca şi de drept, condiţia esenţială pentru a face parte din Starea nobililor, sau, acolo unde e despărţită, din acea a cavalerilor, este tocmai posesiunea unei atari reşedinţe, care la origine trebue să fi fost neapărat un loc întărit, un castel cât de mic, dar în poziţie de apărare. Această posesiune imobiliară pe teritoriu, «în ţară», dă dreptul de-a fi înscris în matricolele Stării şi de-a obţine «apartenenţa» *(Landstandschaft)*. Problema e de sigur mai complexă, când se întâmplă să fie mai mulţi proprietari în indiviziune pe un asemenea castel; aci obiceiul variază, uneori dreptul la Stare fiind al tuturor, alteori numai al unuia [62]. Mai târziu s-a pus chestiunea elementelor burgheze care devin proprietari de reşedinţe cavalereşti. Ea se rezolva adesea prin ridicarea lor la rangul nobililor, dar nu întotdeauna, şi în acest caz li se refuza locul în Starea nobiliară: la Bremen şi Verden, s-a ajuns la 1772, ca din 260 de proprietăţi cavalereşti, numai 63 să dea drept la locul în dietă [63]. În fine mai trebuie menţionată o caracteristică ce ne întâmpină în Saxonia şi în ducatul Prusiei: spre deosebire de regula în deobşte admisă, ca toţi membrii Stării nobiliare să ia parte în persoană la Adunare, există aci, ca în Anglia, deosebirea între acei convocaţi individual, prin scrisoare *(Schriftsässige)* şi cavalerii convocaţi de căpetenia administrativă *(Amtssassen)*, pentru a desemna în deobşte doi deputaţi de circumscripţie. În Prusia, împrejurarea se lămureşte şi prin întinderea mai mare a teritoriului, care îngreuia în oarecară măsură, prezenţa efectivă a unui prea mare număr de nobili convocaţi individual. Din aceste câteva trăsături mai de seamă, ale organizării Stărilor nobiliare în ţările germane, se poate vedea infinita diversitate a regimului, după împrejurările

---

[60] *Ibid*, p. 192.

[61] *Grafen, Freie, Dienstmannen, Ritter und Knechte.*

[62] G. von Below, *op. cit.*, p. 211.

[63] *Ibid.*, pp. 205–206, n. 2.

specifice fiecărei țări. În general însă, după nevoile de «sfat» și mai ales de «ajutor», Starea cavalerilor — acolo unde nu s-a desfăcut din Ordinele țării — are mai mare importanță, prin contribuția militară a membrilor ei la războaiele domniei, după cum acea a orașelor cântărește mai mult prin mijloacele financiare de care dispune. Acești doi factori constitue temeiul principal al Adunărilor de Stări ale țărilor.

Orașele n-au avut însă peste tot aceleași rosturi și aceeași însemnătate. Nici reprezentarea lor nu a fost uniformă. Uneori era de drept primarul, altădată doi sau trei consilieri din sfatul orășenesc, câteodată «*principaliter* der Bürgermeister, *eventualiter* Ratsfreunde». Alegeri de deputați ca acei ai Stării a treia franceze, la care să ia parte breslele, au loc în unele cazuri, dar nu ca o regulă generală [64].

Nu mai puțin variabilă este situația orașelor alcătuitoare ale Stării. Nu toate orașele de pe teritoriul unei țări aveau dreptul să-și trimită delegații în dietă: dacă intrau în compunerea domeniului «Camerei», în dependență directă de puterea domnească, impozitele lor erau — cel puțin în unele cazuri — stabilite de administrația domanială, și nu mai luau atunci parte la adunările Dietei; aceasta era în Austria poziția unor centre importante, ca Wiener-Neustadt și St. Pölten [65]. În Brandenburg, se deosebeau orașe «mediate» din dependența Principelui sau a seniorilor, de cele «imediate» care își aveau delegații în dietă. De asemenea se deosebește, după regiuni, locul pe care îl dețin orașele în Adunarea Stărilor. Sunt câteva cazuri în care situația lor e dominantă. Aceasta a fost dela început caracteristica Flandrei; *leden van Vlaenderen* «membrii» care înlocuiau dieta, erau numai reprezentanții celor trei orașe mari [66]. Pentru cine cunoaște desvoltarea timpurie și înflorirea vieții orășenești în această regiune, prin excelență industrială și comercială, faptul nu poate părea surprinzător. De altfel în general, în Țările de Jos, ale căror diete provinciale cuprindeau și reprezentanți ai clerului și ai cavalerilor, tot deputații orașelor aveau cuvântul hotărîtor. Este o prevestire a Stărilor Generale și provinciale olandeze ale epocii moderne, expresiune clasică a unei structuri sociale burgheze și capitaliste.

Mai era însă o țară pur germană, în care dieta a ajuns să fie compusă aproape exclusiv din reprezentanți ai Stării orășenești. Când cavalerii din Wurtemberg au dobândit recunoașterea calității lor de dependență imediată de Imperiu, dieta țării nu a mai cuprins decât superiorii a patrusprezece mănăstiri și deputații a șasezeci de orașe sau districte. Din punct de vedere social, aparțineau însă toți Stării burgheze, prelații fiind în general fii de burghezi, iar deputații districtelor, funcționari din aceeași clasă socială. Această particularitate a dat dietei din Wurtemberg o mai mare coheziune și i-a asigurat o mai lungă durată în rosturile ei, decât în cele mai multe țări germane. Doar omul de stat britanic Fox spunea, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, că nu cunoștea în Europa decât două constituții vrednice de acest nume: acea din Anglia și acea din Wurtemberg [67]. Dar acesta este de sigur un caz excepțional. E de observat că la orașe se adăgau în multe locuri și «târgurile» semirurale, fără însă să putem interpreta prezența

---

[64] *Ibid.*, p. 218.
[65] O. Brunner, *op. cit.*, pp. 470–471.
[66] G. von Below, *op. cit.*, p. 212. Cf. H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, II², p. 163.
[67] *Ibid.*, p. 214.

deputaților lor în dietă ca o reprezentare directă a *țărănimii*. Dar și această «a patra Stare» își avea deputații în unele Adunări, deși în general particularitatea ce o constituia prezența lor nu a depășit limitele epocii medievale. Elveția este firește cazul caracterisric, țărănimea liberă a primelor cantoane alcătuind un factor de hotărîtoare însemnătate — deși nu singurul — în adunările locale. Influența acestor împrejurări deosebite pare a se fi extins asupra unora din regiunile vecine: în Tirol a existat din vechime în dietă o reprezentare a «văilor și judecătoriilor», care cuprindea țărănimea din munți. E de notat — și aceasta e o nouă confirmare a teoriilor pe care le-am amintit, că și aci originea Stării e de natură judiciară, derivând din dreptul de judecată al Principelui asupra unui mai mare număr de locuitori ai satelor, care asistându-l în împărțirea dreptății, pot fi îndemnați la «sfat și ajutor» și alcătuesc astfel o Stare în aceleași condiții ca celelalte [68]. Nu e vorba însă de o reprezentare a întregii țărănimi a țării, ci numai de aceea care se bucură de situația privilegiată a judecății domnești. Aceeași situație o au și deputații țărani de pe posesiunile abației din Kempten. La celălalt capăt al Germaniei, unele ținuturi ale Frisiei și ale Holsteinului de pe coasta Mării de Nord, unde țărănimea liberă s-a putut menținea înafară de legăturile de iobăgie ale sistemului feudal, numără de asemenea o Stare țărănească deosebită. În deobște însă, se considera populația «câmpiei» *(plattes Land* corespunde exact termenului francez *plat pays)* ca reprezentată «implicit» de seniorii de care depindea, concepție specific feudală, pe care o regăsim și aiurea. Acestea ar fi deci, în linii foarte sumare, principalele elemente care alcătuesc sistemul Stărilor, în țările germane, boheme, flamande sau neerlandeze, care se desfac la sfârșitul Evului Mediu, din unitatea mai mare a vechiului Reich. Pe lângă originea și compunerea lor, interesează însă în aceeași măsură rostul lor în diete și în special relațiile lor cu puterea domnească cu care, laolaltă — și împreună, — «sunt» țara însăși [69].

* * *

Această concepție era într-adevăr atât de înrădăcinată și de răspândită, ca temeiul cel mai de seamă al regimului, încât la Liége de pildă, Stările și adunarea lor purtau frumosul nume de «*sens du pays*» [70]. Față de Principe, ele își precizau dela început rosturile prin actul de omagiu moștenit *(Erbhuldigung)* care avea loc în primele zile ale domniei. O asemenea solemnitate a mai fost săvârșită la 1835 de către Adunarea Stărilor din Austria de Jos *(Niederösterreich)* față de împăratul Ferdinand. La jurământul de credință ce i se face, noul suveran răspunde după formula consacrată, că întărește «toate libertățile, privilegiile, lăudatele și vechile tradiții și bunele obiceiuri» și că va păzi și ocroti «toate cele patru stări și locuitorii țării în libertățile, onorurile, demnitățile și dreptățile lor» [71]. Iată cum se prelungește, până în secolul clasic al parlamentarismului democratic, ecoul vechilor așezări ale ordinei unui alt regim.

---

[68] Cf. O. Brunner, *op. cit.*, pp. 471–472.
[69] *Ibid.*, p. 474 și urm.
[70] H. Pirenne, *Hist. de Belgique*, II², p. 146.
[71] V. Otto Brunner, *Land und Herrschaft*, p. 486.

Această reciprocitate contractuală de obligațiuni, care definește poziția ambilor factori în stat *(Statusvertrag* în terminologia istoriografiei germane) a accentuat aspectul *dualist* al regimului de Stări, acestea înfățișându-se ca «Țara» propriu zisă față de Domnitor. Este adevărat că în perioada mai târzie, deosebirea s-a adâncit, până a trage o linie de despărțire între instituțiile «Țării» cârmuite de Stări, și acele ale «Curții» orânduite de puterea domnească a Principelui. Dar cercetările mai recente au avut meritul de-a scoate în evidență că această situație este rezultatul unei destul de lungi evoluții și că, la început cel puțin, a fost vorba mai degrabă de o *colaborare* între Domnitor și Stări, pentru aplicarea regulelor prescrise de ordinea feudală, dintre cari cele mai de seamă, cuprinse în formula *consilium et auxilium*, determină participarea în comun la judecățile prezidate de Principe, pentru o mai bună păstrare a obiceiului, și la organizarea de asemenea în comun, a puterii armate în caz de războiu. Această fază a fost definită a «acțiunii comune» *(gemeinsames Handeln)* [72], iar la obârșia ei se poate aduce ca dovadă chiar textul constituției imperiale din 1231, în care un *consensus* al «celor mai mari și mai buni» este necesar oricărei inițiative în domeniul legislativ a «domnului țării». De sigur se stabilește de atunci noțiunea de contract, de altfel inerentă relațiilor feudale, «dar este cu totul greșit, de-a vedea numai această natură a contractului și de-a așeza pe Domnitorul țării și Stările țării, unul alături de celelalte, ca două subiecte de drept fără nicio legătură între ele» [73].

Această poziție inițială a fost însă modificată în decursul vremii, de desvoltarea însăși a împrejurărilor. S-a ajuns repede și aci la concluzia la care ajunseseră mai devreme monarhiile feudale ale Europei Apusene, că resursele proprii ale «domeniului» erau cu totul insuficiente pentru a face față nevoilor mereu sporite, ale administrației unui teritoriu mai întins, și mai ales cerințelor atât de dese, la acea vreme, ale războiului. Contribuții extraordinare erau și aci de neînlăturat, dar ele nu se puteau obține decât prin consimțământul Stărilor care urmau să le plătească. Este adevărat că în țările germane mai stăruia o veche dare obștească, denumită cerere *(Bede)* care putea fi considerată drept o obligațiune de impozit permanent, dar nici aceasta nu putea fi hotărîtă fără consimțământul Stărilor, care îi fixau cifra, și nu ajungea pentru nevoile nouă ale statului și ale armatei. De aci deci, ca și în Apus, nevoia convocării, mai mult sau mai puțin periodice a unor Adunări de Stări, care să consimtă la ajutorul cerut, fie în bani, fie în oameni. Dar era firească și din partea acestora din urmă o folosire a acestor momente, în care cuvântul lor atârna mai greu în cumpănă, pentru a-și întări rosturile în conducerea țării și uneori chiar a-și face simțită mai limpede și mai lămurit voința. De aci decurge nu numai confirmarea privilegiilor existente, în temeiul cărora se disting categoriile sociale ale lumii medievale, dar și afirmarea mai precisă de drepturi nouă, ale căror consecințe puteau fi considerabile. În 1393, Stările Bavariei obțin astfel recunoașterea obligațiunii, din partea domnitorului, de-a nu întreprinde «nicio acțiune de războiu mai însemnată» *(namhafter Krieg)* fără consultarea și avizul lor [74]. Aiurea se formează «dreptul de împotrivire», rezultând și el din jocul normal al relațiilor dintre suzeran și

[72] *Ibid.*, p. 488 și urm.

[73] O. Brunner, *op. cit.*, p. 490.

[74] *Ibid.*, p. 491.

vasal. El putea fi individual, mergând până la dreptul de război privat *(Fehde)*, care putea fi legitim chiar împotriva suveranului țării, atunci când acesta călcase dreptul. Cazuri de această natură se mai repetă în veacul al XV-lea și chiar al XVI-lea, și constituie una din particulartățile cele mai grele de înțeles, pentru spirite cu o cultură juridică modernă, ale vieții politice și sociale a Evului Mediu [75]. Dar dreptul de împotrivire putea fi colectiv, așa cum îl cunoșteau regatele spaniole. Una din cele mai vechi formulări în țările imperiului este acea din privilegiul dela Cortenberg (1312) din Brabant, întărită la 1356 de *joyeuse entrée* sau *blijde incomst* [76]. În mod firesc, sub imperiul acestor împrejurări nouă, în care Stările sunt în măsură să câștige, ca și aiurea, la orice schimbare de domnie, dar mai ales în cazurile în care dinastia se schimbă, sau intervine perioada turbure a unei minorități sau regențe, — ele se ridică tot mai mult în fața puterii domnești ca un corp aparte, cu o structură și o organizare deosebită. Se intră astfel în faza a doua, în care accentul nu mai cade pe «acțiunea comună», ci pe «tratative» dela putere la putere *(Miteinanderverhandeln)* [77], între Domnitor și Stări.

Această situație se precizează după țări, la epoci diferite. În general secolul al XIII-lea rămâne mai de grabă sub semnul unei creșteri a puterii domnești, care se consolidează și câștigă chiar, în unele regiuni, poziții pe care nu le va mai părăsi: este în special cazul țărilor austriace, unde stăpânirea nouă a casei de Habsburg află terenul pregătit, de regimul autoritar al predecesorilor ei, dinastia de Babenberg și regele Otokar al II-lea al Bohemiei [78]. În veacul al XIV-lea însă, și pe alocuri în cel următor, tendința este spre o întărire a influenței Stărilor, rezultând tocmai din nevoile sporite ale vieții de Stat, și din prilejul ce li se oferă de a-și condiționa în atâtea împrejurări «sfatul și ajutorul». Ele devin astfel asociate la actele principale ale domniei, mai ales când e vorba de stabilirea unei succesiuni sau unei alianțe prin căsătorie. Reprezentanții Stărilor austriace își atârnă astfel pecețile de contractul de căsătorie a lui Frideric cel Frumos cu Elisabeta de Aragon (1313), sau de documentele privind ordinea de moștenire a casei domnitoare din 1364 [79]. Obiceiul a pătruns până și în țările românești: în unele documente moldovenești din veacul al XV-lea, omagiul domnitorului către regele Poloniei va fi de asemenea întărit de Stări [80] (стадла).

Mai lămurită însă, ca și în Apus, este influența Stărilor în domeniul financiar. Nu numai stabilirea ajutorului sau *cererii*, sub formă de dare, e hotărîtă de reprezentanții lor, dar încasarea și chiar repartizarea sumelor rezultate din strângerea birului, mai ales când e vorba de plata unor datorii domnești. Se ridică astfel în fața venitului domnesc și a administrației sale, o altă administrație fiscală, gospodărită de delegați ai Stărilor, care în unele țări germane a dăinuit până într-o epocă foarte recentă: în Prusia «creditul Stărilor» *(ständisches Kreditwerk)* s-a menținut până la 1820, iar în Mecklenburg

---

[75] O. Brunner, *op. cit.*, p. 22 și urm.

[76] G. v. Below, *op. cit.*, p. 250, n. 1; H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, II², pp. 155–159.

[77] O. Brunner, *ibid.*, p. 489 și urm.

[78] H. Wopfner, *Landeshoheit u. landesherrliche Verwaltung*, în *Mitt. d. Inst. f. österr. Gescichtsforschung*, XXXII, 1, p. 575.

[79] O. Brunner, *op. cit.*, p. 491.

[80] V. de pildă actul din 19 Sept. 1436 al lui Ilie Vodă, în Costăchescu, *Doc. Moldovenești*, II, nr. 201, p. 699.

administrația lor deosebită a stăruit până în pragul veacului nostru, în vremea Germaniei bismarckiene [81]. O altă înrâurire considerabilă o au împrumuturile pe care domnitorul, în nevoile sale financiare, e adesea adus să le ceară în condiții mai totdeauna grele, fie unor bancheri creștini sau evrei, — cum e cazul în Germania de Miazăzi, încă din veacul al XIV-lea, — fie direct Stărilor, cum se întâmplă în Marca de Brandenburg, ceea ce sporește de sigur acolo autoritatea și exigențele orașelor și ale cavalerilor [82]. Și aci se poate găsi o paralelă cu unele aspecte ale istoriei Principatelor românești, ce e drept dintr-o epocă mai târzie, dar cu efecte asemănătoare [83].

Adunările sau dietele aveau însă o structură greoaie și complicată. Ele se împărțeau în *curii* deosebite pentru delegații fiecărei stări: două, trei sau patru, după organizare și necesități. Ca și în Spania sau în Franța, aceste subdiviziuni ale Adunării lucrau deosebit, întrunindu-se doar la deschiderea solemnă și la închiderea dietei. Un «director» comun, care putea fi și președintele uneia din curii, ținea legătura între ele; uneori comitete de delegați «tratau» dela Stare la Stare, problemele la ordinea zilei. O delegațiune mai restrânsă înlocuia în unele cazuri dieta; ea putea ajunge, ca în Brandenburg, mai mult în dependința Principelui, sau dimpotrivă, ca în Wurtemberg, să statornicească spiritul de rezistență la încălcările autorității domnești [84].

Dietele se întruneau de altfel după împrejurări — mai des sau la lungi intervale de timp, după cum principele avea nevoie de concursul lor, sau se putea lipsi de ele. În perioada mai târzie, ele au tins spre o mai mare regularitate a sesiunilor, dreptul de convocare rămânând însă — cu unele excepții — o inițiativă domnească. Lucrările erau însă mult îngreuiate de necesitatea de a revizui și reînnoi mereu mandatele deputaților, cari trebuiau, la orice chestiune nouă sau neprevăzută, să capete alte instrucțiuni dela mandanții respectivi, Principiul majorității în deliberări era aplicat doar înlăuntrul fiecărui curii, dar nu era valabil pentru dietă în întregimea ei. Faptul că două curii din trei erau de o anumită părere, încă nu determina, o hotărîre. Trebuiau întotdeauna tratative, pentru a se găsi compromisul, între interesele lor, de cele mai multe ori diferite ca și punctele de vedere. O altă caracteristică era secretul desbaterilor, care nu putea fi desvăluit. S-au păstrat urmele în unele părți, ale unui adevărat angajament al membrilor dietei, cari depuneau un *iuramentum taciturnitatis* [85]. Este încă o deosebire pe lângă atâtea altele, de sistemele și practicele parlamentarismului modern.

S-a scris mult despre spiritul strâmt al Stărilor din țările germane, rezultat firesc al organizării lor corporative, care punea accentul pe interesele de clasă. S-a putut constata că unele Stări, în deosebi cele nobiliare, se simțeau mai apropiate de categoriile sociale similare ale țărilor vecine, decât de celelalte ordine ale țării proprii. Astfel se poate lămuri de pildă formularea nu numai asemănătoare, dar chiar identică a unor revendicări din dietele Saxoniei și Brandenburgului, în anii 1539–1540 [86].

---

[81] G. v. Below, *op. cit.*, pp. 257–258.
[82] H. Wopfner, *op. cit.*, în *Mitt. des Inst. f. österr. Geschichtsforschung*, XXXII, 1, p. 572.
[83] Cf. G. I. Brătianu, *O carte de judecată a lui Vasile Vodă Lupu*, *Rev. Istorică*, V, 1919, p. 1 și urm.
[84] F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 52.
[85] G. v. Below, *op. cit.*, p. 241.
[86] F. Hartung, *op. cit.*, p. 53.

Egoismul corpurilor privilegiate s-a făcut adesea simţit în manifestările lor: aristocraţia îşi apără cu îndârjire «libertăţile» consacrate, renunţând cu greu în folosul «păcii ţării» la dreptul războiului privat, care o deosebea de obşte. Este de pildă caracteristic protestul Stărilor din Moravia, care revendică (la 1790!) dreptul de a aplica pedeapsa cu bătaia oamenilor aflaţi în legături de dependenţă, şi dovediţi neascultători [87]. Oraşele urmăreau cu aceeaşi stăruinţă menţinerea integrală a privilegiilor din vechime, şi întărirea monopolului industrial sau comercial ce le fusese hărăzit. Particularismul lor înrădăcinat lupta împotriva măsurilor de unificare fiscală, monetară sau vamală, pe care încerca să le impună autoritatea de Stat. Astfel în epoca modernă a istoriei, Stările se ridică adesea ca o piedecă în calea iniţiativelor reformatoare ale principilor; un exemplu clasic este de sigur tragedia pe care a însemnat-o sfârşitul domniei lui Iosif al II-lea, împăratul al cărui «despotism luminat» şi centralizator s-a izbit pretutindeni în statele habsburgice — dar mai ales în Ţările de Jos şi în Ungaria — de vechile ordine care îşi apărau privilegiile consfinţite de tradiţie. De asemenea, ca pretutindeni de altfel, Stările ţineau la «indigenat» care rezerva localnicilor, oamenilor «de ţară», slujbele şi răspunderile cârmuirii. Cele din Brandenburg nu admiteau funcţionari saxoni, cele din Tirol urau pe slujbaşii bohemi [88].

Dar este şi un aspect mai puţin restrictiv al acestor împrejurări, din care se poate deduce şi o contribuţie pozitivă a regimului Stărilor, în ţările în care se afla în vigoare. Prin faptul că se considerau «ţara», în totalitatea ei, ele se găseau adesea chemate să intervină în favoarea unităţii teritoriului pe care fiinţau, împotriva încercărilor de a-l împărţi, ca o moştenire patrimonială, între membrii diferiţi ai aceleiaşi dinastii, sau de a înstrăina porţiuni ale lui, ca zestre sau ca urmare a unor înţelegeri între familiile domnitoare [89]. Grija aceasta se întindea câteodată şi asupra «domeniului», proprietatea domnească dinlăuntrul ţării, la a cărei vânzare sau dăruire Stările de asemenea ştiau să se opună.

Nu se poate trece cu vederea nici faptul că prin apărarea intereselor şi privilegiilor lor, Stările constituiau totuşi o frână împotriva abuzurilor săvârşite de funcţionarii provinciali, şi că plângerile înfăţişate în dietă erau o ameninţare împotriva acestora, de care nu puteau să nu ţie seamă; e o calitate, ce o are de altfel orice regim reprezentativ, în care se pot formula, într-un fel sau altul, întrebări sau interpelări la adresa autorităţilor.

Toate aceste împrejurări trebuesc avute în vedere şi amintirea lor să atârne în cumpăna unei judecăţi obiective, spre a ne putea înfăţişa regimul Stărilor şi al dietelor în ţările Imperiului, cu toate aspectele şi particularităţile sale.

III. REGIMUL STĂRILOR ÎN PRUSIA ŞI ÎN BOHEMIA

Evoluţia regimului de Stări în ţările germane şi boheme, care au rămas în epoca modernă în marginile Imperiului, după secesiunea Elveţiei şi a Ţărilor de Jos, nu se

---

[87] Fr. Tezner, *Technik und Geist des ständisch-monarchischen Staates*, p. 84, n. 2: «măcar să li se îngăduie un anumit număr de lovituri»!

[88] O. Hintze, *Die Hohenzollern und der Adel*, în *Hist. Zeitschr.*, 112, p. 501, 2, şi H. Heimpel, în *Handbuch der deutschen Geschichte*, hg. v. Dr. A. O. Meyer p. 365.

[89] G. v. Below, *op. cit.*, pp. 264–265.

poate desprinde însă mai bine decât din cercetarea cazurilor concrete, ce ni le înfățișează. Din mulțimea aproape nenumărată de Stări și diete ce au ființat aci dela sfârșitul Evului Mediu, vom desprinde două exemple, nu numai pentrucă ne-a fost mai ușor în împrejurările prezente, de-a aduna informații asupra lor decât în privința altora, dar mai ales fiindcă reprezintă două elemente importante în studiul «statului corporativ» — dacă vom traduce astfel cu d-l Lousse cuvântul german *Ständestaat*[90] (în înțeles literal: «Stat de Stări»): e vorba de statul compozit al Brandenburgului și al Prusiei, și de complexul statelor boheme și morave.

Statul prin care a început ascensiunea politică a casei de Hohenzollern în veacul al XV-lea, s-a alcătuit din regiuni deosebite, împrăștiate dela un capăt la celălalt al țărilor germane. Dintre ele, în istoria regimului de Stări, Prusia înfățișează un caz cu totul deosebit. Țara cucerită asupra Slavilor păgâni de Ordinul Teutonic, în decursul veacului al XIII-lea, a fost deschisă de el colonizării cu elemente din toate categoriile sociale, imigrate din celelalte țări germane, dar a păstrat multă vreme o fizionomie proprie prin sistemul ei de cârmuire. Ordinul era de drept și în fapt stăpânul țării, pe care o administra prin «comturii» mănăstirilor sale, prin oficiile sale bine organizate de monopoluri și de negoț. În această organizare — caz aproape unic în Evul Mediu apusean — nu era loc pentru privilegii de Stare; cum s-a spus foarte potrivit «statul feudal al Evului Mediu este un stat al drepturilor; statul Ordinului era un stat al datoriilor»[91]. Anumite trăsături caracteristice ale mentalității prusiene de mai târziu își au poate aci o îndepărtată obârșie, în orice caz o anticipare. Orașele erau afiliate Hansei, dar în dependența Ordinului care le măsura creditul și le îndruma negoțul, constituind la Marienburg și Königsberg oficii speciale pentru acel al grâului și al chihlimbarului. Iar coloniștii, care se gospodăreau după obiceiul din Kulm sau Magdeburg, trebuiau să respecte monopolul morăritului sau al pescuitului, reținut de Ordin, și să răspundă chemării mareșalului său în caz de războiu, proprietarii mai mari pe un *dextrarius copertus*, cal acoperit cu platoșe, ca și călărețul său, iar cei mai mărunți cu arme mai ușoare. Ordinul de altfel era și propriul său bancher și negustor, exportând în concurență cu orașele produsele întinselor sale domenii, până în Anglia, Scoția, Franța sau chiar Portugalia. Sub Marii Maeștri din secolul al XIV-lea: Siegfried von Feuchtwangen, Dietrich von Altenburg și cu deosebire sub Winrich von Kniprode, această stranie comunitate de călugări ostași a atins în țările baltice pe care le cucerise, apogeul stăpânirii sale.

Dezastrul dela Tannenberg în 1410, în care Ordinul Teutonic a fost răpus de puterile aliate ale Poloniei și Lituaniei, unite de Iagheloni, a adus însă, odată cu decăderea stăpânirii sale, și înființarea regimului de Stări. Datorii grele trebuiau plătite învingătorului, iar pentru a putea percepe birurile necesare, o dietă în care figurau cele trei ordine — bisericesc, al cavalerilor și al orașelor — a luat ființă. A urmat atunci, de-a-lungul veacului al XV-lea, lupta Ordinului împotriva Stărilor, pe care mai de mult regimul său sever și exclusivist le ridicase împotriva sa; încă dela 1397 cavalerii laici se uniseră într-o «ligă a șopârlei» *(Eidechsenbund)* iar orașele, în frunte cu Danzig,

---

[90] E. Lousse, *Les caractères essentiels de l'Etat corporatif médiéval*, în *Bullet. of the Internat. Commmittee of hist. Sciences*, IX, nr. 37, p. 453.

[91] H. Heimpel în *Handbuch der deutschen Geschichte, ibid.*, p. 381. Urmăm aci această expunere.

refuzau plata impozitelor extraordinare. La rândul său, Ordinul împiedeca ţinerea dietei şi constituirea unei curţi de judecată a Stărilor.

53 de nobili şi 19 oraşe au constituit atunci, la 13 Martie 1440, la Marienwerder, «Liga prusiană», care şi-a ales la 1453 consiliul ei, hotărînd şi încasând propriile ei biruri. Prin aceasta, «dualismul» din alte state germane a luat fiinţă şi în Prusia, neputându-se însă menţinea în raporturi de durată cu Ordinul, a cărui concepţie de cârmuire nu putea primi situaţia ce i se crease. Războiul început la 1454 a dat Ordinului ultima lovitură. La 21 Februarie din acel an, căpetenia ligii, Hans von Baysen, oferea regelui Poloniei, Casimir al II-lea, inamicul Ordinului, suzeranitatea asupra Prusiei. Propunerea a fost primită, teritoriul împărţit în patru voivodate, după sistemul polon, întărindu-se privilegiile Stărilor şi cu deosebire ale nobilimii. La 1466 noua aşezare era desăvârşită prin deschiderea «coridorului» de-a-curmezişul teritoriilor ce aparţinuseră odinioară Ordinului; secularizarea din 1523, care a făcut din Prusia un ducat vasal al Poloniei, nu mai era decât consacrarea formală a biruinţei Stărilor, care au rămas până într-o epocă târzie sub influenţa directă şi nemijlocită a împrejurărilor din regatul suzeran şi vecin.

În Brandenburg, evenimentele au luat un curs deosebit, dând acestei ţări o structură politică şi socială echilibrată. În veacul al XIII-lea, Ascanienii, care alcătuiau casa domnitoare a Mărcii, ajunseseră să aşeze pe temelii solide statul lor teritorial. Oraşele şi puterile feudale fuseseră nevoite să recunoască, într-o largă măsură, drepturile suverane. Dar odată cu stingerea acestei dinastii şi trecerea Mărcii în stăpânirea unor principi străini, ai caselor de Bavaria sau de Luxemburg, reacţiunea Stărilor se face simţită. Oraşele îşi revendică autonomia deplină, comercială şi monetară, intrând în legături directe cu Hansa, iar feudalii, sub formă de imunităţi sau privilegii, lipsesc autoritatea domnească de cea mai mare parte a înţelesului şi a conţinutului ei. Încă dela 1281 se impusese o mărginire a dării *(Bede)* consimţită ca o contribuţie extraordinară numai în unele cazuri [92]. Drepturile de judecată erau reduse în fiecare zi mai mult: la 1375, o însemnare făcută pentru Carol al IV-lea stabilea că Markgraful nu mai păstra dreptul său, decât în 31 comunităţi, din 460 ale Mărcii de mijloc [93]. În aceeaşi proporţie se reduseseră drepturile de patronat, şi alte *servicia*. La 1369, o parte însemnată a oraşelor câştigau pentru ele şi privilegii monetare, turburând unitatea de măsură şi de monetă ce fiinţase până atunci. Veniturile principelui scăzuseră în proporţie catrastofală [94]; cât priveşte obligaţiunile militare, fundaţiunile bisericeşti obţinuseră tot mai multe scutiri, iar cavalerii dobândiseră o deplină libertate în a-şi oferi serviciile altor seniori, mergând până la a lua parte la acţiuni de războiu împotriva stăpânitorului legiuit al Mărcii. Astfel la 1355, Markgraful Ludovic («Romanul»), Markgraful Ioan de Moravia şi împăratul Carol, ca rege al Bohemiei, încheiau un tratat de reasigurare, obligându-se că niciunul nu va lua în serviciul său sau va primi sub suzeranitatea sa, oameni sau cetăţi ale celorlaţi. În clipa

---

92 F. Israel, *Brandenburgisch-preuszische Geschichte*, I, pp. 23–24.

93 H. Spangenberg, *Landesherrliche Verwaltung, Feudalismus und Ständetum in den deutschen Territorien des 13. bis 15. Jahrhunderts*, în *Hist. Zeitschr.*, 103, 1909, p. 509.

94 Cf. *Id.*, *op. cit.*, p. 510: dela cca. 50.000 mărci de argint în sec. XIII, la 6.500 în 1375; pentru echivalenţa unui «schock» de groşi cu marca, v. Huber, *Geschichte Österreichs*, II, p. 254 în n.

în care regele Sigismund a învestit la 1411 pe Frideric de Hohenzollern cu Marca Brandenburgului, conferindu-i câțiva ani mai târziu și Electoratul, anarhia era la culme și autoritatea principelui redusă la ultima ei expresiune.

A urmat atunci lupta îndârjită a nouei case domnitoare împotriva Stărilor, pentru a-și recâștiga pozițiile pierdute. Încă dela 1414, «pacea țării» oprea războaiele private ale nobilimii, iar în anii următori cavalerii erau readuși la stricta împlinire a obligațiunilor lor. Nu fără lupte însă; în special familia Quitzow a opus o împotrivire îndârjită, care în cele din urmă a fost răpusă. Urmașul întemeietorului dinastiei, Frideric al II-lea «Dinte de fer», a aplicat același procedeu orașelor, silindu-le să renunțe la legăturile lor cu Hansa și sdrobind la 1442 rezistența cea mai înverșunată, acea a orașelor unite Berlin și Köln de pe Spree. Și privilegiile episcopatului au fost restrânse, cu ajutorul Sf. Scaun, care se opunea mișcării reformatoare a Conciliilor, și căuta sprijin în principii teritoriali. De abia însă sub Joachim I, la începutul veacului al XVI-lea, s-a ajuns și aci la rezultate mai complete. Totuși împotrivirea din partea nobilimii nu încetase, și s-a păstrat amintirea unor versuri de amenințare, scrise chiar pe ușa Markgrafului:

Jochimke, Jochimke höde dy;
Fange wy dy so hange wy dy[95].

(Joachime, Joachime, păzește-te; dacă te prindem te spânzurăm). Cavalerii în deosebi nu se împăcau cu regulele de pace, introduse dela 1495 în întregul cuprins al Imperiului și aplicate cu severitate în Brandenburg.

Trebuia să se ajungă, în urma turburărilor aduse de Reformă, la un echilibru mai statornic în relațiile dintre Stări și Markgraf. La 1540, Joachim al II-lea ca și vecinul său, de asemenea reformat, din Saxonia, se obliga ca în toate chestiunile «din care putea rezulta pentru țară un folos sau pagubă» («*daran der Lande Gedeih und Verderb gelegen*») să consulte pe «sfetnicii obștești ai țării» (*gemeine Landräte*). Aceștia erau de fapt delegați ai Stării Cavalerilor, care se ridica astfel la o însemnătate deosebită și precumpănitoare în vieața statului. Ei apărau cu toate prilejurile privilegiile Stărilor, obținând nu numai dreptul de a hotărî dările, dar și acel de a încasa sumele rezultate din ele și de a le mânui, sprijinind totodată în dietă plângerile micii nobilimi, pentru apărarea dreptului ei de indigenat, împotriva «străinilor» (în speță: Saxoni!) numiți în slujbe de Elector[96].

În primele decenii ale veacului al XVII-lea jocul moștenirilor a întregit stăpânirea Hohenzollernilor din Brandenburg, la 1614 cu micile ținuturi renane, Cleve, Mark și Ravensberg, iar la 1618 cu Prusia Orientală, prin stingerea acelei ramuri a familiei care domnea acolo dela secularizarea Ordinului Teutonic, cu un secol în urmă. S-a constituit astfel un exemplu tipic de stat complex, tripartit, cu trei teritorii deosebite, împrăștiate la sute de kilometri, fiecare cu dreptul, privilegiile și Stările sale. Regimul din Brandenburg se menținea în marginile atinse în secolul precedent, curia prelaților unită cu a nobilimii alcătuind «Stările superioare» *(Oberstände)*, spre deosebire de orașe. În Cleve și Mark, Stările se bucurau de o reală autonomie, influențată fără îndoială de îm-

[95] O. Hintze, *Die Hohenzollern und der Adel*, în *Hist. Zeitschr.*, 112, p. 498.
[96] *Ibid.*, p. 500.

prejurările din Olanda vecină. Iar în Prusia Orientală luase ființă, mai ales în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, o adevărată republică aristocratică, în care oligarhia câtorva familii luterane (Tettau, Ostau, Wallenrodt, Kreitzen, Schlieben, etc.) conducea totul, desemnând pe cei patru «consilieri superiori» ai guvernului, ca și pe «căpitanii de plăși» *(Amtshauptleute)* care se îndrumau în activitatea lor, după pilda și asemănarea «staroștilor» din Polonia vecină și suzerană.

Războiul de Treizeci de Ani și-a întins efectele pustiitoare mai ales asupra vechii Mărci, regiune de trecere a armatelor imperiale și suedeze. Egoismul Stărilor împiedeca însă orice solidaritate între provincii, persoana Electorului fiind singura legătură recunoscută între «țările» stăpânirii sale. Marele Elector, Frideric Wilhelm, a încercat încă dela începutul domniei sale, din ultimii ani ai războiului, să închege mai temeinic unitatea statului și să-i dea mijloacele de a se apăra împotriva presiunilor și năvălirilor dinafară. Instrumentul cel mai potrivit i se părea nucleul de armată permanentă ce și-l constituise, care în oricare din provincii asculta numai de ordinele sale și se ținea înafară de hotărîrile dietelor locale. Împotriva acestui *miles perpetuus*, în care vedeau o amenințare a rosturilor lor de conducere, Stările au dus atunci o împotrivire înverșunată, care se aseamănă în mod straniu cu rezistența opusă de parlamentul liberal al Prusiei, două secole mai târziu, reformei militare plănuite de regele Wilhelm I, cu sprijinul lui Roon și al lui Bismarck. Marele Elector a întâmpinat pretutindeni piedeci și greutăți, pe care le-a ocolit, după nevoi și împrejurări, prin înțelegeri, sau le-a înlăturat prin adevărate lovituri de stat [97]. Cu Stările Mărcii de Brandenburg a putut în cele din urmă afla calea compromisului: recesul dietei din 26 Iulie 1653 nu aproba subsidiile pentru armată decât pe șase ani, și obliga pe Elector la confirmarea angajamentului său de-a consulta pe consilierii Stărilor (adică ai nobilimii), în toate chestiunile importante.

Și în ținuturile renane, Cleve și comitatul Mark, el a fost adus să încerce întâi calea concesiunilor. La închiderea dietei din 9 Octomvrie 1649, el trebuia să confirme dreptul de indigenat și obligațiunea funcționarilor de a respecta privilegiile Stărilor. Dar acestea, îndemnate de exemplul Stărilor olandeze, nu s-au mulțumit cu atâta și au trecut de-a-dreptul la o acțiune politică, potrivnică acelei a Electorului, mergând până a-și aduce revendicările în fața Reichstagului imperial din 1653–54. Această adunare nu era însă favorabilă Stărilor provinciale, căutând să-și atragă mai mult bunăvoința principilor, fapt de care Marele Elector s-a folosit în vremea războiului nordic, ce izbucnise atunci; el a intervenit cu forța în Cleve și Mark, arestând pe capul opoziției, Von Wilich, și recrutând peste voia dietelor locale. Printr-o hotărîre a sa, el anula acea a dietei din 1649, păstrând doar indigenatul și anulând, printr-un reces al său, orice amestec al Stărilor în stabilirea dărilor și numirea guvernatorului. La 3 Noemvrie 1660, Stările din Cleve și Mark erau nevoite să ratifice hotărîrea domnească. Electorul însă, om de experiență și practică politică, nu voia să împingă lucrurile prea departe, și le restitui la 19 Martie 1661, dreptul de a vota impozitul și de a se aduna în dietă, după aviz prealabil.

În Prusia Orientală, lupta a fost cea mai grea, situația în care se găseau Stările provinciei, în echilibru între Electorat și Polonia suzerană, fiindu-le deosebit de favorabilă

[97] V. pentru toată această chestiune F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 57 și urm.

pentru păstrarea privilegiilor îndătinate; în aceste împrejurări, nobilimea se făcuse stăpână a întregii administrații, chiar și a acelei a domeniului, iar câteva orașe se bucurau încă de autonomii medievale.

Pacea dela Oliva dela 1660 a pus capăt suzeranității polone, nu însă privilegiilor Stărilor, care nu recunoșteau un «*absolutum dominium*» al Electorului decât în politica externă. Și aci Frideric Wilhelm a trebuit să procedeze cu forța. Dieta care se prelungise, din 1661 până la 1663, nedându-i satisfacțiile dorite, el apăru cu armata sa la Königsberg în 1662, arestă și aci pe capul opozanților, Hieronymus Roth, și încercă să «octroaieze» o Constituție autoritară. Dar împotrivirea nobilimii îl sili în cele din urmă la compromisul declarației din 23 Martie 1663, prin care îi recunoaște dreptul periodic de a ținea dieta. În schimb, Stările prusiene se mărgineau la apărarea privilegiilor lor și consimțeau la impozitul pentru armată.

În formă deci, privilegiile Stărilor și drepturile lor politice au fost pretutindeni menținute, fără a le mai îngădui însă să depășească marginile intereselor locale. În fapt însă, politica autoritară și centralizatoare a Marelui Elector s-a făcut tot mai mult simțită, așezând astfel temeliile puterii prusiene de mai târziu. Numai ținutul mai depărtat din Cleve și Mark a continuat să se bucure de privilegiile de Stare și de convocarea regulată a dietelor; în Brandenburg acestea n-au mai fost întrunite dela 1653, iar în Prusia dela 1671. Impozitul devenise permanent, prin instituirea «contribuției» și accizei, nobilimea rămânând însă scutită, afară de acea din Prusia orientală, care nu căpătase niciodată scutirea totală de dări.

Din acest punct de vedere, această perioadă a istoriei statului, cârmuit de Hohenzollerni, este un exemplu deosebit de interesant al rostului politic al Stărilor în țările germane, și al luptei lor pentru întâietate cu puterea domnească. Și epoca următoare e de altfel caracteristică: ea înseamnă o fază nouă, în care regii Prusiei, care au luat locul Electorilor, duc o politică de încadrare a nobilimii în ordinea nouă a statului, lipsind-o de privilegii politice, dar înzestrând-o în schimb cu avantagii de ordin material și social. Creșterea marii proprietăți și sporul de obligațiuni ale țărănimii de pe moșii către proprietate, rezultat al procesului de transformare economică ce se desfășoară atunci în întreaga Europă de miazănoapte și răsărit [98], se desvoltă paralel cu restrângerea tot mai accentuată a rolului politic al Stărilor și în principal al nobilimii, în vieața statului. De sigur nici acest proces istoric nu s-a desfășurat fără întârzieri și împotriviri, care au determinat cândva pe Regele sergent, Frideric Wilhelm I, să rostească la adresa Junkerilor din Prusia, care se opuneau plății unui nou impozit funciar, faimoasa amenințare: «*Ich ruiniere die Junkers ihre Autorität und stabiliere die Souverainité wie einen Rocher von Bronce*».

Sunt de sigur interesante observațiile pe care Regele le făcea la 1722 în testamentul politic, destinat urmașului său. În termeni drastici, amestecați cu franțuzisme care învie întreaga atmosferă a «colegiului de tutun» în care își discuta hotărîrile, Suveranul se rostește asupra Stării nobile, singura de altfel cu care mai are de împărțit ceva din

---

[98] V. în această privință G. I. Brătianu, *Servage de la glèbe et régime fiscal*, în *Annales d'Histoire Economique et Sociale*, V, 1933, p. 445 și urm.

diferitele sale posesiuni [99]. Cea din Cleve și Mark nu are drept la nicio indulgență: vasalii îi apar «tâmpiți ca boii dar răutăcioși ca dracul» *(Dumme Ochsen aber maliziös wie der Deuffel)*. «Națiunea e pe deasupra intrigantă și falsă, și se îmbată ca porcii» *(saufen wie die Beester)*. Cea din Prusia Orientală e încă suspectă de a păstra în inimă «vechile privilegii polono-prusiene». Nobilii din ținuturile vestfalice sunt «proști și încăpățânați» *(dumm und opiniatre)* și prea «commode» pentru a servi cu folos. Cei din Pomerania și din Marca Nouă se bucură însă de toată simpatia regală, fiind «credincioși ca aurul», doar că se apucă uneori «*zu raisonniren*», ceea ce poate însă fi trecut cu vederea, prin câteva vorbe bune. În general, cu puține «*accueil und Miene*» ale Suveranului, se pot câștiga ușor bunăvoințele. Dar nobilii din Marca Veche sunt oameni răi și neascultători; printre ei, mânia regelui se revarsă cu deosebire asupra neamurilor Schulenburg, Alvensleben și ... Bismarck! De sigur nu putea prevedea ce sprijin era să aducă dinastiei, peste un secol, tocmai coborîtorul acestei din urmă familii. «Succesorul» căruia i se adresau aceste sfaturi și îndrumări era al doilea Frideric, cel Mare. Sub el, tendința urmărită de tatăl său s-a accentuat: nobilimea, singura Stare rămasă ca o putere efectivă, a fost definitiv integrată în aparatul de Stat prusian și cu deosebire în armată, constituind corpul ofițeresc și îmbrăcând «haina albastră» a Regelui. Din vechiul regim al Stărilor nu mai rămân decât unele instituții perimate, lipsite de conținutul și semnificația lor politică de odinioară. Monarhia prusiană se desvoltă sub semnul despotismului luminat, impus de puternica personalitate a regelui, care așează ideea și rațiunea de Stat deasupra tuturor tradițiilor și privilegiilor [100]. Odată cu acestea tind să dispară și particularismele: funcționarii sunt numiți de preferință înafară de regiunea din care sunt originari. Structura socială și economică a țării se modifică în aceeași măsură: elemente străine, imigrate — în special refugiați francezi, după revocarea edictului dela Nantes de către Ludovic al XIV-lea — aduc în statele protestante ale regelui Prusiei întregul aport al muncii și spiritului lor de întreprindere. Toată grija regelui și a administrației se concentrează asupra desvoltării industriale și creării de manufacturi: industria textilă ia un mare avânt în Brandenburg și în noua provincie a Sileziei. Vechiul regim al Stărilor, fără revoluție ca în Franța, se depărtează ca o umbră a trecutului în fața nouălor realități ale statului autoritar și suveran.

Este însă de un deosebit interes de a urmări mai departe această evoluție, deși capitolul regimului de Stări în regatul Prusiei s-ar putea încheia și aci. Noul regim constituia un progres, cât timp îl ducea impulsiunea viguroasă ce i-o imprimase acțiunea marelui rege care era Frideric al II-lea; sub urmașii acestuia, figuri mai șterse, fără concepțiile sale de organizare și ideile sale de reformă, aparatul birocratic și militar înțepenește în forme rigide, lipsite de suflul vieții. Statul lui Frideric cel Mare s-a prăbușit treizeci de ani după moartea sa, pe câmpul de bătălie dela Iena și Auerstädt, iar judecata istoriografiei germane asupra acestor împrejurări constitue totodată un învă-

---

[99] Cf. O. Hintze, *Die Hohenzollern u. der Adel, ibid.*

[100] F. Hartung, *Die geschichtliche Bedeurung des aufgeklärten Despotismus in Preussen...*, în *Bullet. of the Internat. Commmittee of Hist. Sciences*, IX, 1, 1937, p. 7 și urm.

ţământ de o deosebită valoare, pentru o apreciere obiectivă a desavantajelor ce le înfăţişează regimul personal faţă de cel reprezentativ.

«Aceste înfrângeri, scrie în această privinţă Fritz Hartung, au putut fi atât de distrugătoare, prin faptul că despotismul luminat renunţase principial la o participare vie şi liberă a supuşilor la vieaţa statului, că întreprinsese să hotărască totul de sus, prescriind fiecăruia cercul de activitate şi menţinându-l înlăuntrul său, că stabilise îndeplinirea datoriei către Stat după principiul diviziunii muncii, favorizând un rol activ doar din partea funcţionărimii şi a armatei, pe când masele largi se mărgineau să plătească dările, principala lor datorie cetăţenească fiind, chiar în caz de războiu, să păstreze liniştea. Dar şi funcţionărimea şi autorităţile militare aşteptau orice iniţiativă dela conducere şi căzură pradă fără împotrivire cuceritorului, atunci când această conducere a încetat de a mai acţiona, sub efectul paralizant al înfrângerii. Cetăţile au capitulat, autorităţile civile au lucrat în modul obişnuit pentru noua putere centrală, organizată de Napoleon. Se poate spune că populaţia, în timpul războiului, de abia dacă a împărtăşit destinul statului; până la urmă fusese un războiu al vechiului stat, în care burghezul paşnic nici nu trebuia să-şi dea seama că soldatul se bătea» [101].

Este de înţeles în aceste condiţii că reformele, iniţiate de noii sfetnici ai lui Frideric-Wilhelm al III-lea, Stein şi Hardenberg, să fi însemnat o reacţiune împotriva unui regim care dăduse greş. Lozinca lui Hardenberg în special, moştenită la noi de Kogălniceanu: «instituţii democratice într-un regim monarhic» însemna o evoluţie spre principiile liberale ale timpului. Dacă s-au putut însemna prefaceri adânci, atât prin instituirea serviciului militar obştesc şi desfiinţarea privilegiilor ofiţerilor nobili, cât şi prin eliberarea ţărănimii de obligaţiunile feudale, în ce priveşte sistemul reprezentativ nu s-a putut ajunge la rezultate pozitive. Adunarea pregătitoare de «notabili» dela 1811 s-a dovedit încă pătrunsă de vechiul spirit al Stărilor, şi făgăduiala unei Constituţii n-a putut fi realizată. Regimul prusian, după sfârşitul războaielor de eliberare, a continuat să fie acel al unor adunări provinciale «în spiritul vechilor constituţii germane», adică în înţelesul corporatist al Stărilor, printre care nobilimea se dovedea factorul conservator prin excelenţă. Regele Frideric Wilhelm al IV-lea, suflet romantic, legat de vechile tradiţii, era şi el stăpânit de mentalitatea «veche de Stare» *(altständisch)* a acestor cercuri politice şi sociale.

De abia mişcările revoluţionare din 1848 şi constituţia «octroaiată» dela sfârşitul acelui an, revăzută de Camerele alese şi promulgată în forma ei definitivă la 31 Ianuarie 1850, a pus capăt şi acestor rămăşiţe ale vechiului regim; Camera Seniorilor a mai păstrat totuşi, până în era bismarckiană şi wilhelmină, în alcătuirea ei, unele urme ale tradiţiilor şi mentalităţii de «Stare». Se vede din această lungă evoluţie ce factor de primă importanţă au constituit Stările şi dietele lor în istoria veche a ţărilor prusiene, şi cu câte greutăţi s-au putut impune împotriva lor, concepţia şi organizarea statului unitar şi modern [102].

---

[101] *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 143; v. şi paragrafele următoare, pp. 148–161.

[102] V. din punct de vedere general H. Christern, *Deutscher Ständstaat und englischer Parlamentarismus*, în *Hist. Zeitschr.*, 162, 1940, p. 96 şi urm.

* * *

Celălalt exemplu la care ne-am oprit, cu nu mai puţin răsunet, în vieaţa Imperiului sau în istoria universală, este acel al regimului de Stări în ţările boheme şi morave. El arată deosebit de limpede avantajele şi desavantajele ce puteau decurge, din faptul că Stările şi dietele ţării urmau să-şi apere interesele faţă de un domnitor străin, care pe lângă stăpânirile ce i le confereau titlurile de rege al Bohemiei sau de duce al ţinuturilor dependente, mai avea şi alte teritorii de cârmuit, şi de împlinit alte sarcini.

Cazul nu s-a produs însă dela început. Sub dinastia naţională a Premyslizilor, a cărei desvoltare îşi atinge apogeul sub domnia lui Otokar al II-lea, în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, Bohemia nu se deosebeşte, în evoluţia ei socială şi politică, de celelalte regiuni ale Europei cârmuite de sistemul feudal [103]. În mod firesc, clerul catolic şi nobilimea şi-au câştigat şi în această ţară slavă, dar de cultură apuseană, locul pe care l-au dobândit pretutindeni unde s-au făcut simţite înrâurirea legăturilor feudale şi nevoile de «sfat şi ajutor» ale principelui. Nici oraşele nu au lipsit, deşi, spre deosebire de ţările apusene, germane sau italiene, ele reprezintă aci într-o largă măsură, ca şi aiurea de altfel în Răsăritul Europei, un elemnt străin, produsul imigraţiei germane încurajate şi determinate chiar de regii Premyslizi. Încă din timpul marelui Otokar, în mod sigur dela 1280, reprezentanţii lor iau parte la dietă: o cronică bohemă, acea a continuatorului lui Cosmas, îi arată luând parte la o consfătuire împreună cu episcopul de Praga, nobilii, cavalerii şi baronii, în vremea minorităţii regelui Venceslav (Vaclav) al II-lea [104].

Odată cu stingerea Premyslizilor, la 1306, ne mai rămânând urmaşi în linie bărbătească, rostul Stărilor şi al dietei a sporit deodată simţitor, alegerea între diferiţii candidaţi la tron fiind în cele din urmă în mâinile lor. După diferite vicisitudini, care erau să aducă încă de atunci un Habsburg pe scaunul Bohemiei, şi încercarea nereuşită a lui Henric de Carintia, căsătoria lui Ioan de Luxemburg, fiul regelui Romanilor (viitorul împărat Henric al VII-lea) cu Elisabeta, ultima fiică rămasă a lui Venceslav al II-lea, a determinat în favoarea sa preferinţele nobilimii, şi casa de Luxemburg a început să domnească în Bohemia; nu fără a fi trebuit să consimtă la o adevărată «chartă» de privilegii, în favoarea în special a nobililor, privilegii printre care obligaţiunea de a desemna pe slujbaşii principali ai monarhiei printre oamenii «de ţară», ocupa un loc însemnat [105]. Erau de asemenea scutiţi de darea obştească («*berna*»), care nu putea fi cerută decât în anumite cazuri. Această înţelegere dela 1310, cu un caracter aproape constituţional, nu a fost însă aplicată dela început, ceea ce a dus la lupte îndârjite între Rege, Regină şi opoziţia marilor feudatari, a căror căpetenie era Henric de Lipa. De abia dela 1319 se ajunge la un nou echilibru, în care însă cumpăna înclină tot mai mult în avantajul nobilimii boheme şi al dietelor, în care tot ea reprezenta elementul cel mai însemnat, regele Ioan fiind mereu atras peste hotare de isprăvile sale cavalereşti, şi

[103] Cf. N. Kareev, *op. cit*., p. 293 şi urm.

[104] Apud Huber, *Geschichte Österreichs*, I, p. 576.

[105] Cf. K. Krofta, *Bohemia in the fourteenth Century*, în *Cambridge Mediev. Hist*., VII, p. 156 şi urm. şi A. Huber, *Gesch. Österreichs*, II, p. 110.

aventurile războinice care îl mânau spre Tirol sau în nordul Italiei. Aceste expediții se dovedeau însă costisitoare, iar mijloacele pentru a le susținea trebuiau în cea mai mare parte strânse dela Stările Bohemiei, care găseau în aceste împrejurări cel mai bun prilej de a-și spori rosturile în cârmuirea țării. Se desprideau încă de atunci două particularități: împărțirea nobilimii în două ramuri, ca în cele mai multe regiuni în care stăpânea obiceiul feudal german: un ordin al Seniorilor, și altul al Cavalerilor, denumit aci în graiul local: *Vladici*; deosebirea între dietele locale ale diferitelor ținuturi și dietele generale ale regatului, convocate în deobște la Praga. Mai târziu se vor adăuga dietele distincte ale Moraviei și ale Sileziei, după ce aceste țări au fost reunite la coroana Bohemiei, fără a mai pomeni de micile adunări provinciale.

Acțiunea de expansiune și consolidare a stăpânirii boheme, începută de regele Ioan, a fost desăvârșită de fiul său Carol, care a adăugat la titlul său regal și demnitatea imperială. Dacă însă a putut fi considerat de unii din succesorii — și măcar în parte, pe nedrept — ca un «tată vitreg» al Imperiului, nimeni nu i-a contestat numele pe deplin meritat, de părinte al Bohemiei. Prin el se poate spune că dinastia străină de Luxemburg s-a împământenit în această țară, care îi datorește cea mai frumoasă perioadă de înflorire politică, economică și culturală a istoriei sale în Evul Mediu.

Încă din 1341, principele Carol, care mai reprezintase pe tatăl său ca markgraf al Moraviei, a fost recunoscut de Dieta generală a țărilor Coroanei boheme dela Domažlice, ca urmaș la tron; el obținuse la intervenția sa personală în 1344, înălțarea episcopiei de Praga la arhiepiscopat, ceea ce scutea de aci înainte pe regii Bohemiei să recurgă, pentru consacrarea lor, la arhiepiscopul de Mainz. Succesiunea, deschisă prin moartea regelui Ioan pe câmpul de bătălie dela Crecy, nu a întâmpinat deci nicio dificultate. Totuși, noul rege, care după moartea lui Ludovic de Bavaria nu mai avea nici rival la Imperiu, a socotit necesar, cu spiritul său organizator și legalist, să statornicească așezările țării în forme precise, așa cum era să o facă de altfel mai târziu și în Imperiu, prin Bula de Aur. O dietă generală întrunită la Praga, în Aprilie 1348, a confirmat privilegiile anterioare, care hotărau poziția Bohemiei în Imperiu și a determinat în același timp acea a feudelor Coroanei Sf. Venceslav, Moravia, Silezia și Lusacia superioară, de acum înainte nedespărțite de Bohemia. Totodată, cu asentimentul Stărilor, a fost statornicit la 1355 și dreptul la succesiune, atât în linie bărbătească cât și în acea femeiască a casei domnitoare. Cum fratele regelui fusese învestit de el cu markgraviatul Moraviei, o înțelegere reciprocă de succesiune asigura fiecărei ramuri moștenirea celeilalte, în caz de s-ar fi stins fără urmași. În anul următor, Bula de Aur stabilea autonomia deplină a Bohemiei în cuprinsul Imperiului, stăpânirea ei neputând fi atribuită nimănui de împărat, deoarece depindea de propriul ei drept de moștenire și de voința Stărilor.

Acestea erau astfel chemate la rosturi de cea mai mare însemnătate în cârmuirea țării, în înțelegere, sau uneori chiar în opoziție cu voința Suveranului. Când Carol al IV-lea a voit să dea Bohemiei o codificare scrisă a dreptului, intitulată *Majestas Carolina*, ele s-au opus cu destulă hotărîre, ca să-l constrângă să renunțe la proiectul său [106];

---

106 K. Krofta, *op. cit.*, p. 169.

şi aci ființa însăşi a Stărilor, şi cu deosebire a celor nobile, era legată de drepturile lor de judecată şi de interpretare a obiceiului local. Această situație este astfel exemplul tipic al unității constituționale, pe care o aflăm la temeliile regimului Stărilor, regele sau principele *şi* Stările alcătuind o adevărată comunitate, de drept şi de cârmuire, iar Coroana Sf. Venceslav tinzând să ocupe, în vieața de Stat, locul Coroanei Sf. Ştefan în acea a regatului vecin al Ungariei.

Un asemenea regim a însemnat fără îndoială un moment fericit în desvoltarea țării, căreia întemeierea Universității din Praga îi adusese strălucirea unui mare centru de cultură internațională. Dar cu domnia sbuciumată a lui Venceslav al IV-lea, care a urmat la 1378 tatălui său, a început lunecarea spre declin, care se va face mai simțită în secolul următor. Nu însă în ce priveşte regimul Stărilor şi al drepturilor lor; ele au tins dimpotrivă la un spor neîncetat de însemnătate în vieața Statului, folosind slăbiciunile regelui şi încercând a-i îngrădi tot mai mult prerogativele. De fapt însă, e vorba mai de grabă de o acțiune a marilor seniori, întruniți la 1394 într-o ligă îndreptată împotriva regelui, pe care numeroasele sale conflicte cu biserica şi nobilimea, şi temperamentul său violent, îl înstrăinaseră de reprezentanții puterilor locale. Cu deosebire însă, adversarii săi urmăreau înlăturarea din posturile de conducere, a oamenilor de rând: «grăjdari şi bucătari, berari şi cismari», printre cari regele aflase pe câțiva din sfetnicii săi [107].

Luptele care au urmat, cu alternativele lor dramatice, regele Venceslav fiind ținut în prinsoare de vrăjmaşii săi, şi cedând rudelor sale, când lui Iodok de Moravia, când lui Sigismund, devenit între timp rege al Ungariei, rosturile cârmuirii în Bohemia, au avut drept consecință o slăbire vădită a prestigiului Coroanei şi a drepturilor ei. Paralel cu desvoltarea Stărilor în Austria, unde ele ajung arbitri ai certurilor între Habsburgi, la începutul veacului al XV-lea [108], în Bohemia de asemenea un consiliu permanent de nobili şi episcopi se alătură regelui, făcând să depindă orice hotărîre mai însemnată de asentimentul lor. Încercările lui Venceslav de a-şi recâştiga dreptul şi inițiativele, şi împotrivirile ce i s-au opus, au fost însă în curând întunecate de o mişcare de proporții mult mai însemnate, care ocupă fără îndoială locul de frunte în istoria țărilor boheme şi morave în veacul al XV-lea. Rivalitatea monarhiei şi a Stărilor intră într-o nouă fază: se întăreşte poziția acestora din urmă şi dietele apar ca factori determinanți în guvernarea țării. E vorba de Reforma husită şi de consecințele ei atât de hotărîtoare, nu numai în ordinea religioasă, dar şi în acea politică şi socială. Pornită ca afirmare a unei tendințe de reformă a Bisericii, ea a căpătat prin martiriul lui Ioan Hus şi răspândirea slujbei religioase în limba vorbită, un pronunțat caracter național. Prin decretul său dela Kutna-Hora, regele Venceslav dăduse încă dela 1409 precădere în Universitatea din Praga «națiunii» boheme, atribuindu-i majoritatea voturilor față de celelalte trei şi provocând astfel o primă emigrare a maeştrilor şi studenților germani. După arderea lui Hus, mişcarea a luat proporții tot mai însemnate, căpătând o coloare pronunțată anti-germană, şi putând fi astfel socotită drept una din cele dintâi manifestări precise ale sentimentului național, odată cu împrejurările cunoscute din Franța dela sfârşitul

---

[107] A. Huber, *op. cit.*, II, p. 375
[108] *Ibid.*, p. 409 şi urm.

războiului de O sută de ani. În ultimii ani ai domniei lui Venceslav, Bohemia și Moravia se împart în două tabere pe care le desparte războiul religios; iar precumpănirea Husiților și ridicarea tuturor vecinilor împotriva lor, la chemarea Bisericii catolice, duce la un adevărat războiu al Cehilor — defensiv și ofensiv — împotriva țărilor înconjurătoare. În aceste împrejurări revoluționare, Adunarea Stărilor boheme ia atitudine împotriva regelui Sigismund; dietele generale și provinciale sunt acele care desemnează consiliile însărcinate cu răspunderile cârmuirii [109]; una din Stări, cea bisericească, dispare, bunurile ei fiind preluate în mare parte de nobili, și preoții husiți fiind lipsiți de ierarhia prelaților. Cea a orașelor, cu toată însemnătatea ce o câștigă în mișcarea husită Praga și Tabor, noul centru al radicalilor, decade până la urmă, odată cu plecarea masivă a burghezilor de origine germană, astfel că în realitate cele două Stări nobile, Seniorii și Cavalerii, rămân să reprezinte mai departe tendința de îngrădire a regalității. Se poate însă spune că lupta a fost dusă împotriva Cruciatelor proclamate de Biserică, împotriva regelui Sigismund care luase acum și coroana Bohemiei, odată cu acea a Romanilor, și a aliaților săi din Imperiu, de către marea majoritate a națiunii cehe, strânsă, fără deosebire de clase sau categorii sociale în armatele lui Zižka, ale lui Procop Holy și ale locotenenților lor. Dar când luptele se încheie în sfârșit prin faimoasele «Compactate» dela Iihlava (Iglau) din 1436, prin care împăratul Sigismund a consfințit Utraquiștilor moderați, cari eliminaseră între timp pe Taboriții radicali și extremiști, dreptul de a-și oficia cultul după credința lor, fiind în schimb recunoscut de nobili și cele mai multe orașe ca rege legiuit al Bohemiei, n-au mai rămas în țara pustiită de războiu, decât cele două Stări nobiliare, ca puteri reale. Înțelegerea la care au ajuns atunci Seniorii și Cavalerii, prin locul ce li s-a făcut acestora din urmă în organele de cârmuire și chiar în Consiliul de Judecată, forul suprem al Dreptății (8 din 20), a ridicat în fața regalității un zăgaz puternic. Mai ales după moartea lui Sigismund (1437), când îi urmează Habsburgii Albert al II-lea și Ladislau Postumul, regi mai mult cu numele în Bohemia, deoarece erau chemați în altă parte de interesele și posesiunile lor din Austria și din Ungaria, Stările nobiliare (în special Seniorii, al căror număr nu depășește acel de cincizeci de familii cu stăpâniri întinse) [110], sunt adevărații cârmuitori ai regatului. Regele e într-adevăr redus la rolul de «președinte onorar al unei republici oligarhice» [111], după chipul și asemănarea dogelui venețian. Din sbuciumul războaielor husite și distrugerile lor, marea feudalitate a ieșit singura biruitoare în Bohemia; în țările anexe, Moravia și Silezia, echilibrul dintre Stări s-a păstrat mai bine și a asigurat în același timp acestor ținuturi de margine o desvoltare mai liniștită, în cadrul autonomiei lor.

Un oarecare echilibru îl restabilește totuși în Bohemia reprezentantul însuși al acestei nobilimi. Ales de dieta din 1452 guvernator al regatului, în numele regelui Ladislau, Gheorghe de Podiebrad a înviat în Bohemia regalitatea națională. După moartea lui Ladislau și curând după alegerea lui Matei Corvin ca rege al Ungariei, dieta dela Praga din 2 Martie 1458 a făcut din guvernatorul de până atunci un rege al Bohemiei. Noul suveran era menit să redea țării sale, timp de un deceniu, ceva din

---

[109] K. Krofta, *Bohemia in the fifteenth Century*, în *Cambridge Mediev. Hist.*, VIII, pp. 70–71.
[110] E. Denis, *Georges de Podiebrad. Les Jagellons*, ed. 2-a, Paris, 1930, p. 131.
[111] *Id., Huss et la guerre des Hussites*, p. 470.

însemnătatea internațională pe care o pierduse; politica sa, în mod fatal, trebuia însă să înfrunte și să mărginească puterile Seniorilor, din rândurile cărora ieșise [112]. Cu toate greutățile ce-l împresurau din toate părțile, și războaiele ce le purta, domnia acestui rege energic și conștient de răspunderile sale ar fi putut răsturna procesul de desvoltare în favoarea Coroanei; moartea lui prematură din 1471 a adus Bohemiei, ca stat independent, cea mai grea dintre lovituri.

Într-adevăr dieta, alegând pe Iaghelonul Vladislav, fiul regelui Casimir al Poloniei, revenea la regimul dinastiei străine. Pacea dela Olmütz din 1479 cu Matei Corvinul însemna de altfel desmembrarea stăpânirilor, întrunite cu atâta trudă de casa de Luxemburg: Moravia, Silezia și Lusaciile treceau sub autoritatea regelui ungur, care mai păstra și titlul de rege al Bohemiei, ce și-l luase în timpul războiului dus împotriva lui Gheorghe de Podiebrad. Această despărțire n-a durat însă. La 1490, moartea lui Matei Corvinul, și alegerea lui Vladislav și ca rege al Ungariei, a readus provinciile cedate, Coroanei boheme. Dar Iaghelonul, chemat la Pesta de apărarea Ungariei împotriva Turcilor, era la Praga doar un rege absent. În aceste condiții dietele, și Seniorii care le dominau, își recâștigă întreaga însemnătate. Dualismul administrativ, care lăsase una în fața alteia, ca și în țările germane din aceeași vreme, o fiscalitate regală a domeniului și a drepturilor rezervate, și alta «a țării» gospodărită de Stări și dietă, tinde aproape să se unifice în folosul acesteia din urmă. Cele două Stări nobile încearcă acum să realizeze și exclusivitatea dreptului lor de reprezentare în dietă: după teoria cavalerului Rendl de Uchova, orașele, fiind ctitorii regale, nu au ce căuta în dieta care reprezintă țara. Aceste vederi au fost introduse în Constituția dela 1500, dar puterea financiară pe care o reprezenta burghezia a constrâns totuși, peste câțiva ani, pe nobili să renunțe la eliminarea orașelor și să admită existența unei curii deosebite, orășenești [113]. Nu e mai puțin adevărat că sub domnia lui Vladislav ca și sub acea a urmașului său Ludovic, sortit unui sfârșit tragic la 1526 în mlaștinile dela Mohaci, abdicarea monarhiei în fața Stărilor e aproape totală. În Bohemia, adevăratul stăpân al dietei și prin aceasta, al țării, era puternicul senior Lev de Rozmital; în Moravia, cererile de ajutor pentru războiul împotriva Turcilor, care amenințau Ungaria vecină, și prin ea, tot centrul Europei, primeau din partea Stărilor răspunsuri de natura aceluia, pe care l-a publicat de curând d-l Mihail P. Dan: «...De aceea, cât timp nu știm ce pregătiri fac Ungurii și cum vor să ia asupra lor acest lucru, și ce ajutor se va da Majestății Sale din alte țări, nici noi, înafară de primul nostru răspuns, nu socotim de trebuință să dăm ajutor Majestății Sale» [114]. Dubla monarhie iaghelonă a Bohemiei și Ungariei ajunsese o dublă anarhie, care prevestea, după dezastrul unguresc dela Mohaci, și alte prăbușiri în fața năvălitorului otoman.

Din această desagregare aproape deplină a ideii de stat, Europa Centrală a fost salvată atunci de către Habsburgi. Nu puțin a contribuit la aceasta alegerea lui Ferdinand, fratele lui Carol Quintul, ca rege al Bohemiei. Izvoarele timpului au reprodus pe larg

---

[112] Cf. O. Odložilik, *Problems of the Reign of George of Podebrady*, în *The Slavonic Year-Book*, I, 1941, pp. 214–215.

[113] E. Denis, *Georges de Podiebrad. Les Jagellons*, p. 237 și urm.

[114] M. P. Dan, *Cehi, Slovaci și Români în veacurile XIII–XVI*, Univ. din Cluj, în *Bibl. Inst. de Ist. Națională*, XIII, Sibiu, 1944, pp. 361–362.

amănuntele acestei alegeri și concepțiile opuse care se înfruntau. În Moravia și Silezia, candidatul habsburgic, ca soț al principesei Ana și cumnat al fostului rege, era de drept moștenitorul tronului. Dieta din Praga, însă, sub inspirația lui Lev de Rozmital, ținea la principiul libertății de alegere, spre a putea impune noului rege condițiile ei. Împuterniciții lui Ferdinand au manevrat însă cu destulă abilitate în culise, pentru a obținea din partea Comitetului de delegați ai dietei, în număr de douăzeci și patru, unanimitatea pentru stăpânul lor, iar dieta a primit această propunere. O altă delegație de optsprezece — câte șase din fiecare Stare: seniori, cavaleri, orașe — a plecat pe urmă la Viena să prezinte lui Ferdinand rezultatul alegerii și condițiile puse de dietă, printre care acea de a nu folosi în Bohemia decât slujbași «ai țării», constituia primul punct. De asemenea se întărea dreptul dietei de a alege pe noul rege și de a desemna pe principalii demnitari ai regatului [115]. Sistemul ce era să se statornicească mai târziu în Polonia era să se înstăpânească de atunci și în Bohemia. Din acest punct de vedere, această țară e un element de transiție între regimul de stări din Europa Centrală și apuseană, și cel din țările Răsăritului. Noul rege rezerva însă surprize dietei și nobilimii cehe. El se opuse dela început pretenției de a nu folosi decât Bohemi în administrație, obiectând că unele interese, comune tuturor stăpânirilor sale, nu puteau fi încredințate decât unor «tehnicieni» străini. Dela 1528, aduse sub dependența sa convocarea nu numai a dietei centrale, dar și a adunărilor provinciale *(sjezdy)* care alcătuiau atâtea centre de agitație și rezistență, și le îngădui tot mai rar. În 1541, folosind un incendiu care distrusese o parte însemnată a arhivelor, el impunea dietei să renunțe la libertatea de a alege pe suveran, și să recunoască dreptul său ereditar de moștenire, prin soția sa. În fine, o armată statornică de mercenari, și o *Cameră regală* a fiscului pentru alimentarea ei regulată cu impozite, au dat Bohemiei, în decursul acestei domnii lungi și ferme în hotărîrile ei, structura unei monarhii moderne, asemănătoare acelor supuse celeilalte ramuri a casei domnitoare [116].

Evoluția ar fi putut continua fără sguduiri, chiar sub urmașii bolnăvicioși ai lui Ferdinand, Rudolf al II-lea și Matei, dacă n-ar fi intervenit din nou complicațiile chestiunilor religioase. Sub impulsiunea Contra-Reformei și a Iezuiților, învrăjbirea între Protestanți și Catolici sporește în Bohemia, cu atât mai mult, cu cât în această vreme curtea imperială își stabilise reședința la Praga. Se știe doar că aci a venit Mihai Viteazul la curtea împăratului Rudolf, să ceară dreptate și ajutor pentru lupta sa în folosul creștinătății. Ni s-a păstrat de altfel corespondența domnului român cu Stările Bohemiei și Sileziei, care răspundeau cererilor sale, la 1600, prin făgăduieli de sprijin bănesc, ce nu erau să se împlinească [117]. Aceasta era de altfel a doua lature a conflictului ce se pregătea: în războaiele Habsburgilor, țările boheme și morave alcătuiau o însemnată rezervă financiară, pe care dietele respective nu voiau să o risipească cu ușurință. Aceste tendințe contrazicătoare lămuresc într-o mare măsură criza ce se apropia, și era să izbucnească în vestita răscoală dela 1618, prin aruncarea din ferestrele Hradcinului, a guvernatorilor imperiali, Martinitz și Slavata.

---

[115] A. Huber, *op. cit.*, p. 543 și urm.

[116] E. Denis, *Les premiers Habsbourg. La défénestration de Prague*, p. 34 și urm.

[117] M. P. Dan, *op. cit.*, pp. 305–306.

Cu înfrângerea răsculaților la Bila Hora în 1620, și izgonirea Principelui Palatin Frideric, ales rege al Bohemiei de o dietă protestantă, un nou capitol începe în istoria Bohemiei și a Stărilor ei. Întreaga structură a nobilimii a fost adânc și radical modificată, prin execuțiile și confiscările sălbatice săvârșite de învingători. Domnia lui Ferdinand al II-lea, Împărat și rege al Bohemiei, a început prin una din cele mai grozave persecuții cunoscute de istorie, în urma căreia proprietarii marilor domenii și seniorii dietei au fost în mare parte de obârșie străină. Charta promulgată în Mai 1627 a rămas în vigoare, cu ușoare modificări, până la 1848. Cu toate tendințele absolutiste ale Habsburgilor, dietele, în care curia clerului catolic și-a reluat locul, au putut păstra atribuțiunile lor financiare, votarea impozitelor ce erau de resortul lor și dreptul de a-și spune cuvântul în materie legislativă; orașele au fost reduse ca reprezentare, la deputații celor patru, zise «privilegiate»: Praga, Budweis, Plžen și Kutna Hora. Centralizarea s-a făcut mai simțită în ordinea judecătorească. Ca corpuri constituite, Stările și adunările lor, întrunite regulat, își păstrează unele rosturi în gospodăria țării, autonomia administrativă a Bohemiei menținându-se încă vreme îndelungată [118]. Dar nervul rezistenței și al vechii libertăți cehe fusese ucis pentru mult timp, și istoria Stărilor, în aceste țări, în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea păstrează un caracter hotărît de monotonie și de subordonare, în toate problemele importante, la directivele atotputernicei birocrații imperiale. E de asemenea caracteristic că adunările diferitelor ținuturi au rămas despărțite, pentru Bohemia, Moravia, Silezia, sau chiar teritorii mici ca Eger sau Glatz; diete generale, după sfârșitul perioadei revoluționare dela 1620, nu s-au ținut decât foarte rar, la încoronarea Regelui sau pentru vreo împărțire a sarcinilor fiscale între deosebitele țări [119].

Dar așa slăbite și decăzute cum erau, ele puteau încă fi privite ca o piedică la reformele centralizatoare ale despotismului luminat, cum îl concepea, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, spiritul reformator al lui Iosif al II-lea. Din programul său făcea parte suprimarea Stărilor și a dietelor, unificarea admnistrativă a monarhiei și împărțirea ei în cercuri sau delimitări geografice, fără tradiție istorică. Rege ereditar în Bohemia, el aflase la Viena venerabila Coroană a Sf. Venceslav, adusă acolo de Maria Tereza, cum era să o aducă el însuși pe acea a Sf. Ștefan. Totdeodată, prin legiuirile sale asupra restrângerii clăcii și ușurării soartei iobagilor, lovea de-a-dreptul în interesele economice ale aristocrației, ridicând astfel împotriva sa opoziția claselor conducătoare [120]. Ea n-a avut timpul să ia în Bohemia și Moravia formele violente ce le-a căpătat în Ungaria sau în Țările de Jos, dar rezultatul a fost asemănător. Urmașul lui Iosif, împăratul Leopold, a restabilit la 1790 Stările și dietele în privilegiile și drepturile lor, în Bohemia și Moravia ca pretutindeni, mărginind reformele sociale ale predecesorului său. El nu a lăsat însă dietele să depășească limitele statornicite prin așezările constituționale dela 1627 [121], iar deslănțuirea Revoluției franceze a speriat în deajuns Starea nobilimii din țările Imperiului habsburgic, pentru a nu mai ridica vreo opoziție din partea ei.

---

[118] Cf. E. Denis, *La Bohême depuis la Montagne-Blanche*, I, p. 107.

[119] A. Huber, *Österreich. Reichsgeschichte* ², pp. 221–222.

[120] Cf. O. Peterka, *Das Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus als rechtsgeschichtliche Epoche Böhmens*, în *Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, 2, 1937, p. 143 și urm.

[121] De fapt s-a avut în vedere situația din 1764; cf. A. Huber, *op. cit.*, p. 287.

Împăratul Francisc, ultimul al vechiului Reich, şi cel dintâi al Austriei ieşite din războaiele napoleoniene, era un spirit mult mai conservator decât însuşi Leopold, iar urmaşul său Ferdinand nu era mai puţin legat de ideile de autoritate şi de tradiţie. Stările din Bohemia şi Moravia şi-au putut astfel împlini rosturile constituţionale, în atmosfera schimbată a veacului al XIX-lea, până ce sguduirile anului 1848 şi evoluţia ulterioară a monarhiei habsburgice au adus şi aci o înnoire a concepţiilor şi metodelor de reprezentare. Dar în dietele provinciale, noţiunea de «curii» deosebite, după profesiuni şi categorii sociale, s-a păstrat şi mai aproape de noi.

Vieaţa îndelungată a regimului de Stări în aceste regiuni este astfel o mărturie izbitoare a puterii de stabilitate şi de continuitate pe care acestea o reprezintă, în desvoltarea aşezămintelor politice şi sociale ale Europei. Este interesant de observat că în criza ce a pus capăt în 1938 întâii republici ceho-slovace, şi a deschis astfel drumul sângeros al celui de-al doilea războiu mondial, reformele plănuite în timpul misiunii mediatoare a lordului Runciman, aveau în vedere restabilirea unor adunări provinciale, în care *curii* deosebite (cuvântul însuşi era reactualizat) ar fi reprezentat acum, nu Stări sau categorii sociale, ci minorităţile naţionale. Totul a rămas fireşte în stare de proiect, dar nu e mai puţin semnificativ de a înregistra până şi în secolul nostru, această amintire depărtată a vechii structuri administrative şi politice din ţările boheme şi morave.

* * *

Din aceste exemple se poate constata linia generală, pe care a urmat-o evoluţia regimului în ţările germane şi boheme. Aspectul pe care îl oferă, şi impresiunea ce rezultă dintr-o expunere, cât de sumară, a istoriei Stărilor şi dietelor, nu sunt de sigur din cele mai favorabile. Judecata aspră, pe care în cartea sa cunoscută despre «epocile istoriei germane», istoricul Ioan Haller o formulează asupra mentalităţii mărunte a vremii, în care Imperiul se fărâmiţase în zeci şi sute de state şi stătuleţe, nu cruţă nici Stările, nici pe reprezentanţii lor: «Cât de strâmt şi de meschin nu arată lucrurile, când privim înlăuntrul teritoriilor. Vedem acolo pe domnii din Stări — Cler, Cavaleri, oraşe — nu prea prieteni unii cu alţii, fiecare preocupat înainte de toate de propriile sale privilegii, şi toţi uniţi numai asupra chestiunii de a face Domnitorului cârmuirea cât mai grea, şi de a se împotrivi la plata dărilor. Dacă principele nu-şi înfăţişează decât obiective mărunte, Stările n-au în vedere niciunul. Clerul se gândeşte la veniturile sale, Cavalerii la rentele moşiilor, orăşenii la negoţul lor — un scop comun, care să-i unească şi să-i înalţe deasupra lor înşişi, nu are nimeni. Ele îşi sunt propria lor ţintă şi raţiune» [122].

O asemenea mentalitate era cu atât mai grea de înţeles, cu cât apărea mai întârziată faţă de desfăşurarea evenimentelor. Dacă spiritul corporatist şi particularist de Stare era în pasul vremii, la sfârşitul Evului Mediu, — în epoca de concentrare a autorităţii, pe care o înseamnă perioada modernă a istoriei, el nu putea apare decât ca o rămăşiţă anacronică a unui trecut venerabil, dar depăşit. Privilegiile şi curiile, Stările şi dietele apar atunci ca vechi monumente ale istoriei, al căror pitoresc nu scuză nepotrivirea cu

---

[122] *Die Epochen der deutschen Geschichte*, Stuttgart, 1942, pp. 116–117.

nevoile nouă ale vieții de stat, așa cum o concep imitatorii absolutiști ai Habsburgilor sau ai lui Ludovic al XIV-lea, sau mai ales adepții convinși ai despotismului luminat din secolul rațiunii. S-a uitat atunci înțelesul originar al Stărilor și rostul lor, ca expresiune a unității, ce o constituiau împreună «Domnitorul» și «țara» — *Land und Herrschaft.* Nu se mai vede în alcătuirea lor decât «*un corps intermédiaire* înzestrat cu privilegii, așezat între Domnul țării și supușii săi»; astfel le definește la 1765 contele Ludovic de Zinzendor, un bărbat de stat austriac al epocii tereziene [123]. Acest mod de a vedea este în spiritul scrierii contemporane a lui Montesquieu, care vede în «puterile intermediare» o lature caracteristică a guvernământului monarhic: «*Les pouvoirs intermédiaires, subordonnés et dépendants, constituent la nature du gouvernement monarchique, c'est à dire de celui où un seul gouverne par des lois fondamentales*» [124]. Lipsa acestor legi fundamentale și a puterilor intermediare, subordonate și dependinte care le păzesc, transformă, în concepția marelui jurist și filosof francez, monarhia în despotism. Dar poate existența îndelungată a acestor corpuri constituite, care n-au dispărut, ca în Franța, sub sguduirile Revoluției, lămurește într-o mare măsură și ritmul deosebit al evoluției istorice germane.

Mai este însă o lature a acestor împrejurări care trebue măcar amintită, spre a nu încheia această expunere cu o vedere unilaterală și poate nedreaptă. Dacă în special nobilimea ținea la vechiul ei drept de împotrivire, chiar cu armele, ca să-și apere drepturile, nu se poate totuși contesta că Stările, privite în întregimea lor, au împiedecat adesea războaiele, ce le porneau cu ușurință principii dornici de câștiguri teritoriale sau de glorie militară. Ele au reprezentat astfel un corp ponderator, care a contribuit să dea multor state germane, în epoca modernă, trăsătura lor caracteristică de țări iubitoare de pace, călăuzite de un ideal de bună gospodărie și omenie, lipsite de veleități de cucerire în dauna altora [125]. Din nefericire, experințele istoriei recente au arătat că depășirea acestui stadiu, spre năzuința de altfel legitimă, la unitatea națională germană, a dus la înlăturarea mentalității pașnice și la revărsarea unui curent militarist și războinic, nu numai ca o apărare împotriva ingerințelor dinafară — ceea ce ar fi natural — dar cu tendința unei expansiuni imperialiste împotriva popoarelor vecine. Exemplele sunt încă vii în amintirea tuturor.

În măsura deci, în care vechiul particularism al țărilor germane, organizat într-un sistem federativ, poate fi socotit ca o garanție a păcii în Europa, istoria regimului de Stări în aceste state e un capitol plin de învățăminte, ce nu s-ar putea nesocoti.

IV. STĂRI PROVINCIALE ȘI GENERALE ÎN ȚĂRILE DE JOS

Dacă din exemplele de mai sus, s-a putut desprinde un rost mai însemnat al nobilimii în regimul de Stări al țărilor din cuprinsul Imperiului, e totuși o regiune în care

---

[123] Apud O. Brunner, *op. cit.*, p. 477.

[124] *L'Esprit des Lois,* II, cap. IV. Cf. H. Pirenne, *Hist. de Belgique,* V, p. 418.

[125] Cf. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte,* p. 56.

locul de frunte aparține orașelor și reprezentanților lor; fără a nesocoti faptul că în acele orașe ce au ajuns puteri de sine stătătoare, «libere» în dependința mai mult teoretică a Împărăției, nu se mai poate vorbi de regimul de Stări, care presupune întotdeauna colaborarea mai multor categorii sociale de pe un teritoriu dat, ci doar de o organizare municipală a unei republici orășenești. Acesta a fost cazul orașelor conducătoare ale Hansei, sau al unor centre de mare însemnătate economică din sudul Germaniei; ele nu aparțin regimului de Stări decât prin reprezintarea lor în dietele imperiale. Mai radical se afirmă procesul în Italia, unde «statul oraș» *(stato-città)* se desface cu totul din legătura cu suveranitatea teritorială și iese prin aceasta cu desăvârșire din sfera intereselor de Stare și a reprezentării lor; vom vedea ce factori determină acolo această evoluție deosebită.

Rămâne însă ca un caz tipic, acel al Țărilor de Jos, care s-au oprit la un stadiu intermediar: deși orașele prin precumpănirea lor economică, prin avântul negoțului și al industriilor, au ajuns să însemne și pe planul politic factorul cel mai de seamă, ele rămân totuși în cadrul Adunărilor de Stări, care manifestă în fața puterii domnești voința și «înțelesul țării», prin mijlocirea corpurilor ei constituite și privilegiate. De altfel acest capitol nu aparține decât într-o măsură destul de restrânsă istoriei Imperiului și țărilor aflate în dependința sa. Încă din vremea mai depărtată în care aveau rosturi deosebite, cele șaptesprezece provincii care vor alcătui Țările de Jos, la revărsarea în Marea Nordului a marilor fluvii din Nord-Vestul Europei, se aflau tot mai puțin legate de stăpânirea și hotarele Imperiului. În Flandra, suzeranitatea franceză i-a ridicat din vreme o concurență puternică; mai târziu ducatul Burgundiei, unind aceste țări sub cârmuirea centralizatoare a unei dinastii ambițioase, le-a dat o orientare ce le va izola în cele din urmă, ca un corp separat între Franța și Germania, națiuni în devenire. Dacă legătura cu imperiul se restabilește, după sfârșitul casei de Burgundia, prin moștenirea habsburgică a domeniilor ei, aceleași vicisitudini de succesiune le aduc în veacul al XVI-lea în dependința Spaniei: mișcarea de revoltă religioasă a Provinciilor Unite duce la secesiunea Olandei și constituirea ei într-un stat deosebit, pe când teritoriul Belgiei moderne trece dela regimul spaniol la cel austriac. Singur episcopatul de Liége a rămas în acest timp țară a Imperiului, până ce acțiunea nivelatoare a Revoluției franceze și a expansiunii ei va rupe definitiv legăturile tradiționale și va da Țărilor de Jos, în secolul al XIX-lea, o nouă orientare națională. Dar în această fază, așa cum se întâmplă în Apusul Europei și spre deosebire de vechile țări imperiale, regimul de Stări în Țările de Jos nu va mai fi decât o amintire.

De fapt, cu toate mărginirile ce i s-a adus, puterea Domnitorului a rămas în Țările de Jos o realitate peste care nu s-a putut trece. La începutul veacului al XIV-lea, în mijlocul frământărilor sociale care au cuprins orașele Flandrei și ale ținutului Liége, comunele aflate sub stăpânirea radicală a breslașilor au încercat să ajungă la neatârnarea deplină, dar n-au izbutit. «După bătălia dela Cassel, scrie istoricul național al Belgiei, Henri Pirenne, drepturile suverane ale comitelui de Flandra, după bătălia dela Hoesselt [126] drepturile suverane ale episcopului de Liége au fost restabilite în deplină-

---

[126] 23 August și 25 Septemvrie 1328.

tatea lor. Și, s-o spunem de îndată, așa trebuia să fie și în viitor. Liége n-a reușit mai mult decât Bruges sau Gand, să se transforme în republică independentă. Nici unul nici celelalte nu au reușit, cum s-a întâmplat atât de des în Germania, să cucerească titlul de oraș liber. Cu toate eforturile lor seculare, ele n-au putut scutura autoritatea princiară de care căutau să se libereze. Ele nu devenîră state în stat; rămaseră cuprinse în aceste principate teritoriale, din care voiau să scape; iar dacă au fost «membrii» lor cei mai activi și mai puternici, dacă și-au câștigat locul lor dintâiu și o influență precumpănitoare, dacă autonomia și libertatea lor de atitudine contrastează cu subordonarea mereu crescândă a orașelor franceze de coroană, ele n-au mers mai departe. Au rămas într-o situație intermediară între *freie Reichsstädte* ale Germaniei și comunele Franței, de aproape supraveghiate de prepoziți și bailivi» [127].

Acest rol deosebit al orașelor a determinat însă, mai de vreme decât aiurea, statornicirea obiceiului în hrisoave care au rămas, până la sfârșitul vechiului regim, temeiul constant al vieții constituționale. La Liége, raporturile între episcop, de o parte, reprezentând puterea suverană, capitulul său în numele clerului, nobilimea și orașele au fost hotărîte de pacea încheiată la Fexhe, la 17 Iunie 1316. Mai târziu, la 1343 și 1373, regimul Stărilor și-a căpătat expresiunea permanentă în consiliul celor XXII, patru canonici și optsprezece laici, dintre cari 14 burghezi [128].

În Brabant, charta dela Cortenberg din 27 Septemvrie 1312, institue un consiliu de patrusprezece, expresiune a nobilimii și a orașelor, ale cărui hotărîri se impun și principelui. La schimbarea de dinastie, ce a adus însă ca duce pe Venceslav la Luxemburg în 1355, Stările nu s-au mai mulțumit cu prevederile chartei și au obținut, ca un fel de capitulare de alegere din partea noului domnitor, faimosul document denumit *Joyeuse Entrée (blijde incomst)*, pe care Venceslav a depus jurământul la 3 Ianuarie 1356. Stipulațiile sale principale hotărau indivizibilitatea statului, admiterea numai a Brabansonilor în toate slujbele, obligațiunea pentru duce de a nu încheia alianțe, de a nu porni războiu, de a nu bate monetă fără consimțimântul obștei țării *(gemeen land)* [129]. Mai târziu acest termen este înlocuit cu acel de *Staeten* care corespunde în totul francezului *États* și cuprinde cele trei ordine sau Stări clasice: prelații, baronii și cavalerii, orașele. În realitate însă, aceste din urmă stăpânesc Adunările de Stări și le îndreaptă după voința lor.

În Flandra s-a ajuns mai departe, și egemonia celor trei orașe mari, de o însemnătate excepțională în Evul Mediu: Gand, Bruges și Ypres a sfârșit prin a înlătura orice altă reprezentare: «în cursul veacului al XIV-lea, vechea expresiune tradițională: «cele trei orașe ale Flandrei» *(de drie steden van Vlaenderen)* face loc unei expresiuni nouă care va străbate veacurile: «cei trei membri ai Flandrei» *(de drie leden van Vlaenderen)*» [130]. Dar exclusivismul acestor orașe care n-au văzut niciodată dincolo de monopolurile și privilegiile lor, va asigura puterii domnești posibilitatea de a pune frână acestei supremații și de a restabili echilibrul.

---

[127] H. Pirenne, *Hist. de Belgique*, II², p. 41.
[128] *Op. cit.*, p. 147 și urm.
[129] *Ibid.*, p. 159.
[130] *Ibid.*, p. 163.

În acest stadiu al desvoltării lor istorice, Țările de Jos au fost deci exemple tipice ale unor autonomiii de Stări locale, fiecare cu tradițiile și hrisoavele ei, în care singura trăsătură comună este această superioritate a elementului orășenesc, ușoară de lămurit de altfel, prin structura socială deosebită a unei regiuni stăpânite de interesele negoțului și ale industriei, care își au centrele în orașe.

Peste aceste autonomii locale se întinde însă, din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, acțiunea de unificare a casei de Burgundia, a cărei politică răbdătoare de căsătorii și moșteniri îi aduce în cele din urmă stăpânirea unui vast domeniu, cuprinzând cele mai bogate regiuni ale Europei occidentale. Dar vieața locală a fost respectată, «căci, trecând sub puterea unei dinastii nouă, niciun teritoriu nu și-a pierdut autonomia, constituția și privilegiile. În fiecare din ele, principele domnește cu titlul deosebit. El nu e decât comite de Flandra pentru Flamanzi ... duce de Brabant pentru Brabansoni, etc. Astfel statul burgund e în realitate o aglomerare de state, o juxtapunere de teritorii cărora le lipsește acel centru comun de raliere și acel principiu de unitate, pe care puterea superioară a Coroanei îl dă monarhiilor» [131].

Nu e mai puțin adevărat că necesitățile cârmuirii și activitatea unui personal de guvernământ din cele mai bine pregătite în Europa, la acea vreme, au dus spre o întărire treptată a acțiunii centralizatoare. Organele de sfat ale ducelui se suprapun, mai ales sub domnia lungă și rodnică a lui Filip cel Bun (1419–1463), autonomiilor provinciale, care păstrează totuși dreptul lor de a consimți sau de a refuza dările. Tot sub el s-au întrunit și Stările Generale ale tuturor provinciilor, măsură evident inspirată de modelul Stărilor din Franța, mai mult însă ca o înlesnire pentru cerințele principelui și nevoia de a menținea contactul cu reprezentanții Stărilor, decât dintr-o înclinare deosebită spre instituții parlamentare. Numai împrejurările extraordinare ce au urmat la 1477, morții lui Carol Temerarul, au dat acestei Adunări rosturi extraordinare, recunoscute de marele Privilegiu impus de ea Mariei de Burgundia, moștenitoarea ducatului, și care e de fapt prima chartă comună tuturor provinciilor din Țările de Jos [132].

În perioada următoare, care deschide perspective de o excepțională înflorire într-un regim de pace, sub noua domnie a Habsburgilor, se poate constata una din cele mai armonioase împreunări ale vechiului regim de Stări, cu nouăle organe de guvernământ ale monarhiei ce i se suprapun. «Ca și sub ducii de Burgundia, instituțiile monarhice n-au absorbit autonomiile provinciale. Ele li se suprapun fără a le desființa, și în constituția Statului, sloboziile Evului Mediu se păstrează cu denumiri moderne, după cum stilul gotic se alătură de acel al Renașterii într-un mare număr de monumente» [133]. Consilierii distinși cu ordinul Lânei de Aur *(Toison d'Or)* capătă un fel de naturalizare în toate provinciile: e mai mult decât un simbol că pe blazonul ducatului, colanul Ordinului strânge în cercul său stemele tuturor celor șaptesprezece provincii [134]. Dar Stările generale care continuă să se adune și să funcționeze în tot acest timp, rămân totuși fundamental deosebite de cele ale Franței — mai ales în forma pe care acestea

---

[131] *Ibid.*, p. 371.
[132] Cf. *ibid.*, p. 404 și urm., și III², p. 10.
[133] H. Pirenne, *op. cit.*, III², p. 184.
[134] *Ibid.*, p. 194.

au căpătat-o după 1484 [135]. În Țările de Jos ele n-au fost niciodată o adunare rezultând din alegeri generale, ci «un congres de state deosebite», semănând astfel mai mult cu Reichstagul imperial. Nu se poate însă contesta că acest regim răspundea atât de bine nevoilor țării și ale principalelor categorii sociale, că prosperitatea fără precedent care făcuse din Anvers întâiul port al Europei, a dat întâii jumătăți a veacului al XVI-lea toate caracterele unei vârste de aur. Mișcările sociale dela Gand și represiunea lor energică de către Carol Quintul la 1540, au rămas un epizod izolat; în general, purtarea de un tact deosebit a Împăratului și a «guvernantelor» numite de el — Margareta de Savoia sau Maria de Ungaria — a contribuit la păstrarea liniștii și a echilibrului în vieața locală.

Dar aceste împrejurări fericite erau să fie adânc modificate de mișcările religioase ale Reformei și de răsunetul lor în Țările de Jos. Mai ales după abdicarea lui Carol Quintul și înscăunarea lui Filip al II-lea, în a cărui moștenire au ajuns vechile provincii burgunde, lucrurile iau o altă înfățișare. Cum a relevat însă cu drept cuvânt Henri Pirenne, mai mult încă decât necruțătoarea persecuțiune religioasă a ducelui de Alba, trimis cu depline puteri de regele spaniol, care lovea cu egală cruzime în nobili și burghezi, a împins la revoltă sistemul de impozite permanente, «sutimi» și «zecimi» inspirate de *alcabala* spaniolă, sarcină insuportabilă pentru economia Țărilor de Jos [136]. Nu e locul de a stărui aci asupra vicisitudinilor unei lupte care constitue un însemnat capitol al istoriei moderne. Ajunge să amintim că după ce s-a încercat, prin pacificarea dela Gand (1576), unirea tuturor provinciilor împotriva asuprirei, recunoscându-se totuși puterea suverană a regelui rău sfătuit, deosebirile adânci dintre catolicii din Sud și calviniștii din Nord au dus la cele două «uniuni» contradictorii dela Arras și Utrecht (1579), în urma cărora Țările de Jos se despart în cele două formațiuni politice deosebite, care vor fi Belgia și Olanda.

Regimul de Stări a continuat să ființeze de o parte ca și de cealaltă a graniței celei nouă. În Olanda, Republica Provinciilor Unite s-a întemeiat pe Adunările provinciale, a căror alcătuire nu s-a modificat: «ca și înainte de răscoală, aceste Stări se alcătuiau din nobilime și reprezentanții orașelor principale; Frisia și Groninga erau singurele provincii în care și țăranii își aveau deputații. În Olanda și Zelanda deputații orașelor precumpăneau asupra nobilimii: în celelalte provincii numărul de voturi al orașelor și al nobilimii era cam același; în Frisia, țăranii și nobilii constituiau majoritatea. Un mare neajuns al sistemului era că în aceste adunări, nu se putea constrânge minoritatea la supunere, și că înainte de a lua o hotărîre, deputații orașelor trebuiau să consulte autoritățile municipale» [137]. Niciuna din aceste particularități nu constitue vreo trăsătură deosebită, care să nu se întâlnească aiurea. Stările generale, alcătuite din delegați a șapte provincii, se adunau pentru a delibera în special asupra politicii externe, și a efectivelor armatei și ale flotei; în aceste adunări se vota pe provincii și trebuia obținută unanimitatea. Ca o rămășiță a puterii suverane, acum desființate, rămânea totuși demnitatea de *Stathouder* (locțiitor) deținută de membrii casei de Orange — Nassau, dintre cari

---

[135] Cf. memoriul meu precedent, *Consiliul feudal și Adunarea Stărilor în țările Europei Apusene.*
[136] H. Pirenne, *op. cit.*, IV, p. 21 și urm.
[137] E. van Gelder, *Histoire des Pays-Bas*, Paris, 1936, p. 39.

Wilhelm și Ludovic fuseseră adevărații ctitori ai Republicii. Ereditară în fapt, funcțiunea rămânea în principiu electivă în fiecare provincie și cuprindea dreptul la comanda armatei și numirea magistraților. Într-un echilibru nestabil față de ea, se așeza funcțiunea principalului jurisconsult al Provinciilor, denumit «Marele Pensionar» *(Raadpensionaris)*, dintre cari acel al Olandei se bucura de cea mai mare considerațiune. Oameni ca Oldenbarnevelt sau Ioan de Witt i-au dat o strălucire deosebită. În general, se poate spune însă că în aceste *Neederlanden* (Țări de Jos) mai restrânse, al căror nume se menține și acum ca denumire oficială a statului, Olanda domina cu orașele ei, cârmuite până în pragul secolului al XIX-lea de una din cele mai puternice oligarhii capitaliste ale lumi.

De cealaltă parte a hotarului, provinciile catolice rămăseseră sub stăpânirea regelui Spaniei, reprezentat la Bruxelles, dela 1600, de Arhiducii Albert și Isabela. Stările generale întrunite cu acest prilej, manifestau veleități tradiționale de independență, repede înnăbușite de hotărîrea că li se «acceptase» subsidiul, fără a-l fi consimțit. De fapt adunarea lor nu era bine văzută de Regele Prea catolic și de delegații săi: «Stările generale sunt pernicioase în orice vreme și în toate țările monarhice fără excepție», va declara mai târziu Filip al IV-lea. De fapt s-a procedat aci, în secolul al XVII-lea, la fel ca în Franța: puterea suverană a monarhiei nu le-a desființat în chip formal, dar a evitat să le întrunească. Ultima întrunire a Stărilor generale din această parte a Țărilor de Jos, înainte de împrejurările revoluționare dela finele veacului al XVIII-lea, a fost acea din 1632–34 [138]. După această dată n-au mai ființat decât adunările provinciale, a căror activitate nu turbura în aceeași măsură prevederile și socotelile cârmuirii. Printr-o acțiune paralelă, episcopul de Liége a reușit să suspende la 1684 prerogativele îndătinate ale meseriilor și să restrângă privilegiile lor de Stare [139]. Epoca modernă se înseamnă aci, ca în toată Europa de Apus, printr-o precumpănire a puterii suverane, tinzând spre absolutism, fără însă a-l realiza în deplinătatea lui.

Nici aci nu a intervent o sguduire mai puternică, atâta cât formele tradiționale ale Stărilor provinciale au fost respectate. A trebuit acțiunea nivelatoare a aceluiași factor de înnoire, premergătorul revoluției în era despotismului luminat, care a fost împăratul Iosif al II-lea, ca să provoace criza regimului de Stări și începuturile unei alte alcătuiri de Stat. După nesfârșitele războaie care pustiiseră Țările de Jos în vremea periculoasei lor vecinătăți cu Ludovic al XIV-lea, împărțirea moștenirii spaniole adusese provinciile în dependința ramurii rămase a Habsburgilor, acea din Austria. Cu singura întrerupere a războiului de succesiune al Austriei, o nouă eră de pace și înflorire a însemnat secolul al XVIII-lea, tot atât de important prin progresele economice realizate în cursul său, pe cât de banal în ce privește soarta instituțiilor politice, înțepenite în vechile lor forme, cărora li se alătura însă ca factor activ și real, puterea ministrului plenipotențiar desemnat de Curtea din Viena.

De fapt, după litera angajamentelor solemne din «Joyeuse Entrée», rămasă teoretic în vigoare după patru veacuri, Stările din Brabant și adunarea lor nu mai corespundeau

---

[138] H. Pirenne, *Hist. de Belgique*, IV, pp. 229–231, 401.

[139] Id., *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, pp. 289–299.

desvoltării contemporane a populației și aspirațiunilor ei; același lucru se putea spune despre Flandra. «În fiecare provincie, așa-zișii mandatari ai clerului se reduceau la prelații câtorva abații, totdeauna aceiași, acei ai nobilimii la căpeteniile câtorva familii, acei ai Stării a treia (burgheziei) la burgmeștrii orașelor principale» [140]. Autonomia lor acoperea o gestiune financiară din cele mai încurcate; se vorbea la Viena, de «misterele tenebroasei lor administrații». Dar sub domnia înțeleaptă a Mariei Tereza, se recunoștea în același timp că nu li se puteau atinge privilegiile fără a «călca credința unui jurământ solemn». De altă parte pe lângă reazemul tradiției, existența Stărilor se întemeia și pe unele teorii ale secolului: nu era doar Montesquieu acel care subliniase în *l'Esprit des Lois*, însemnătatea «corpurilor intermediare» pentru o monarhie bine organizată? *Quieta non movere* nu era de sigur o mare filosofie politică, dar putea fi considerat încă un principiu sănătos de guvernământ.

Dar pasiunea reformatoare și nerăbdarea împăratului Iosif erau să răstoarne toate aceste metode empirice de guvernare. Povestirea încercării sale de reorganizare a întregului sistem administrativ și politic, sub conducerea directă a unui aparat birocratic centralizat, și a consecințelor revoluționare ale acestei desființări de vechi privilegii, e cuprinsă în paginile scrise cu atât de adâncă pătrundere de Henri Pirenne [141]. Va fi de ajuns să amintim doar fazele esențiale. Călătorind pentru propria sa informare la 1781, în aceste provincii, împăratul nu vede decât ce voiește să vadă: poporul e înapoiat, iar cârmuirea absurdă, o adevărată ofensă pentru secolulul rațiunii. Dela 1786, ordonanțele pregătite în cabinetul suveranului, la Viena, plouă asupra Țărilor de Jos, obiect al solicitudinii imperiale. Acele asupra clerului răstoarnă așezămintele Bisericii, desființează seminarii, ordonă recensământul bunurilor eclesiastice și disciplinează teologia în serviciul Statului. Libertatea negoțului de grâne sfărâmă vechi monopoluri. Iar la 1 Ianuarie 1787 vechile provincii trebue să facă loc nouălor «Cercuri», independente de orice tradiție istorică, guvernate de comisari supuși unui Consiliu general.

De îndată însă se ridică opunerea categorică a vechilor Stări. Ea este deosebit de hotărîtă în Brabant, unde avocatul Van der Noot învie într-un lung memoriu, sfintele drepturi înscrise în «Joyeuse Entrée» din 1356. Împăratul se încăpățânează și amenință să sosească la Bruxelles cu 30.000 de oameni; Stările răspund, refuzând de-a mai plăti impozitele. Frământările din Franța, unde se pregătea întrunirea Stărilor generale, n-au rămas de sigur fără influență în ținutul vecin. Revoluția brabansonă se desvoltă, paralel cu acea din Franța, împărțind țara între «statiști», partizanii restaurării integrale a vechilor privilegii de Stare, și «Vonckiști», prietenii avocatului Vonck, luptător pentru drepturile Omului. Împăratul, încurcat în războiul împotriva Turcilor, nu poate interveni, și slabele trupe austriace sunt silite să părăsească Belgia. Îndată se întrunesc din nou la 1790, după un interval de mai bine de un secol și jumătate, Stările generale, suspendate de fapt dela 1634. Deși numele de Congres, pe care îl adoptă pentru adunarea federativă a «Statelor Unite Belgiene», e de origine americană, structura nouei Constituții nu e decât restaurarea vechii ordine a Stărilor privilegiate. La Bruxelles, statiștii

---

[140] H. Pirenne, *Hist. de Belgique*, V, p. 254.

[141] *Hist. de Belgique*, V, p. 381 și urm. și H. Borel, *La politique de Joseph II aux Pays-Bas*, în *Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, I, 1937, p. 43 și urm.

au învins astfel pe Vonckiști. «Constituția americană, dominată de declarația de drepturi, a întemeiat întâia democrație modernă. Acea a Statelor Belgiene, dimpotrivă, orientată spre trecut, nu acordă drepturi decât ordinelor privilegiate. În loc de-a înnoi, ea restaurează, fără a ținea seamă de transformările sociale, de nevoile și ideile timpului: ea nu face decât să îmbrace după moda veacului al XVIII-lea marele Privilegiu al Mariei de Burgundia» [142]. Pentru istoria generală a regimului de Stări, încercarea restauratoare a revoluției din Brabant, care se oprește acolo unde nu s-a mai putut opri mișcarea Stărilor franceze la 1789, prezintă un caz de un interes de sigur ancronic, dar cu totul deosebit. De fapt, aceste împrejurări de un caracter special se lămuresc prin agitația întreținută de cler, dușman al reformelor imperiale și bucurându-se încă de o însemnată înrâurire asupra maselor populare. Dar încercarea de-a căpăta sprijinul unor puteri străine, cu deosebire al Olandei și al Prusiei, împotriva stăpânirii austriace, nu era sortită să izbutească. Moartea neașteptată a lui Iosif al II-lea și politica mai abilă a urmașului său, împăratul Leopold, erau să ușureze realizarea unui nou compromis între Puterile conservatoare, îngrijorate de desfășurarea evenimentelor din Franța. În astfel de condiții, mișcarea paralelă îndreptată la Liége împotriva episcopului Hoensbroech, cu tot succesul ei inițial, nu avea mai mari șanse de durată. Trebue totuși însemnat că spre deosebire de acea din Brabant și Flandra, ea se arăta stăpânită mai mult de înrâurirea curentelor democratice și se inspira din exemplele proaspete ale Revoluției franceze. La un moment dat, intervenția Prusiei și ocuparea teritoriului de către trupele prusiene a deșteptat speranța unei modificări complete a statutului politic al episcopatului, împotriva căruia se ridicaseră Stările. Dar și aceste perspective s-au risipit, în urma acordului încheiat de împăratul Leopold cu puterile ce i se opuneau, și a pasivității la care Franța se vedea redusă de Revoluție. În desorganizarea generală, o rezistență împotriva armatei austriace care se întorcea, se dovedea imposibilă. La 2 Decemvrie 1790, trupele împăratului intrau la Bruxelles, la 12 Ianuarie 1791 la Liége. Vechea ordine era restabilită, în înțelesul că se recunoșteau din nou drepturile Stărilor provinciale și a adunărilor lor, așa cum fuseseră sub Maria Tereza. Dar o simplă întoarcere la vechiul regim nu mai era cu putință. Refugiați în Franța, patrioții și democrații cu tendințe revoluționare își pregăteau revanșa, sub acoperirea apropiatei invazii a armatelor Republicii. În cele două decenii următoare, stăpânirea franceză era să înlăture în Țările de Jos amintirile vechiului regim, iar așezările nouă ale secolului al XIX-lea erau să înlocuiască adunările de Stări privilegiate prin parlamentarismul modern. Nu e mai puțin adevărat că o înțelegere deplină a regimului Stărilor nu ar fi cu putință, fără o cunoaștere cât de sumară a împrejurărilor caracteristice, pe care le oferă cercetarea sa în Țările de Jos.

V. STĂRI ȘI PARLAMENTE ÎN ȚĂRILE ITALIENE

Literatura istorică mai recentă și bogatele publicații de documente cu privire la acest subiect, au fost amintite într-un studiu al profesorului P. S. Leicht, în cadrul

---

[142] H. Pirenne, *op. cit.*, V, p. 479.

cercetărilor inițiate de Comitetul Internațional al Studiilor Istorice. Ceea ce izbește dela început este limitarea ce i se impune, la anumite regiuni ale peninsulei, consecință de altfel firească a diversității de regim și de destin a multiplelor stăpâniri, state și stătulețe, între care se împarte, în Evul Mediu, pământul Italiei. «În Italia, Stările sufer, cum este și firesc, urmările expansiunii autonomiilor municipale. Numai în unele țări — Sicilia, regatul de Neapole, Sardinia, Statele Bisericii, patriarhatul de Aquilea, domeniile casei de Savoia, Marchizatele de Monferrato și Saluzzo—Stările pot rezista. În celelalte teritorii, puterea sporită a orașelor duce la disolvarea unității de stat sau provinciale, și în consecință devine imposibil de-a mai întruni Stările. Numai în teritoriile pe care le-am menționat, se reușește să se evite această disolvare, iar orașele, rămase astfel în cuprinsul statului, intră în Adunarea în care diferitele părți ale țării sunt reprezentate, de către titularii jurisdicțiunii» [143].

Aceste constatări aduc o lămurire îndestulătoare în privința cauzelor directe ale procesului istoric deosebit, ce îl alcătuește desvoltarea regimului de Stări în țările italiene. La ele se adaugă însă acele derivând din împrejurări mai generale și mai depărtate, printre care evoluția, mai mult sau mai puțin deplină, a instituțiilor feudale își păstrează un rost însemnat, cum e de altfel și acel al factorilor care o stânjenesc. Căci nu se poate de asemenea nesocoti aspectul variat al influențelor și condițiilor deosebite de vieață, care determină Italia medievală, ca odinioară Grecia antică, de-a oferi diferitelor forme de organizare politică sau socială, cel mai bogat câmp de experiențe. Într-o pagină des citată, istoricul Gioacchino Volpe a descris în termenii cei mai potriviți trăsăturile caracteristice ale acestei infinite diversități:

«Țara noastră nu are pereche în această privință; nici măcar Germania, cu a cărei istorie acea a Italiei are atât de multe atingeri. Se poate spune că la noi n-au fost până la sfârșitul veacului al XIV-lea sau al XV-lea, două bucăți de pământ, fie chiar în imediată vecinătate una de alta, asupra cărora să nu fi acționat influențe diferite ale condițiunilor naturale sau ale evenimentelor istorice: Italie greacă, Italie longobardă, Italie liberă de unii și de ceilalți; regiuni omogene din punct de vedere etnic, iar altele, reședință a tuturor neamurilor barbare care trecuseră Alpii din secolul al IV-lea, Sarmați, Bulgari, Goți, Longobarzi, Franci; provincii expuse unei acțiuni continue a regilor italieni sau a împăraților germani, și altele trăind înafară de raza lor de acțiune; cetăți supuse Conților-Episcopi, și altele legate de organismele mai complexe ale Mărcilor – și de aceea cârmuite până la urmă, cu mână tare, de Marchizi și Visconți, fără dualism între autoritatea laică și cea bisericească; principate aproape absolute, ca acele longobarde din miazăzi, și seniorii feudale slăbite, în plină descompunere după anul 1000; țări de veche și neîntreruptă cultură, deschise curentelor intelectuale ale Siciliei arabe și ale Grecilor de răsărit, iar altele recăzute într-o stare de copilărie spirituală. Și apoi țări de câmpie și țări de munte; des populate sau pe jumătate pustii; cu o producțiune variată sau uniformă, caracterizată doar de cultura extensivă a pășunii și a pădurii;

---

[143] *L'introduction des villes dans les Assemblées d'Etats en Italie, Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, nr. 37, p. 419, v. bibliografia, p. 424: E. Mayer, *Italienische Verfassunggeschichte*; G. Calisse, *Storia dei parlamenti di Sicilia*; G. Ermini, *I parlamenti dello stato della Chiesa*; A. Marongiu, *I parlamenti di Sardegna*.

cu precumpănirea latifundiilor, sau a micii proprietăți; cu un feudalism riguros, sau de abia atinse de instituțiile feudale; cu o populație rurală net împărțită în clase de seniori și servi, sau cu o bogăție de gradațiuni intermediare, etc., etc.» [144].

Din veacul al X-lea până în al XIII-lea se întinde de altfel de peste Alpii Germaniei umbra Imperiului, cu influențele și instituțiile sale. Dietele imperiale constitue un aspect comun al istoriei germane și italiene în această perioadă, mai caracteristic pronunțat în vremea Hohenstaufenilor, cari desvoltă un interes crescând pentru împrejurările și teritoriile peninsulei. Regiuni întregi dela răsărit și miazăzi au rămas însă înafară de această organizare, în care convocarea reprezentanților unor Stări sau formațiuni locale poate avea un rost: Veneția, la un capăt, și în general Sudul păstrează pecetea stăpânirii bizantine și a legăturilor cu răsăritul care îi alcătuesc moștenirea. De aci necesitatea de-a introduce în expunerea noastră un factor străin, deosebit de unitatea de desvoltare a regimului feudal, care alcătuește pretutindeni, în apusul și centrul Europei, temeiul de căpetenie al organizării Stărilor.

* * *

Și Bizanțul a tins la un moment dat spre o organizare corporatistă de categorii sociale, și la reprezentarea lor — cel puțin în unele împrejurări — ca organe consultative în conducerea statului. E cunoscută supraviețuirea, din Antichitatea greco-romană, a unor subdiviziuni politice orășenești: *demele*, cu un îndoit caracter, care corespund de obiceiu și cu îndeletniciri de breaslă, fiecare profesiune având în această vreme și un anumit grup de locuințe, cu ateliere și prăvălii, pe cât posibil pe aceeași stradă. Aceste deme, în epoca romană și mai ales în acea târzie a Imperiului, se unesc în «facțiuni» sau «colori», al căror înțeles e deopotrivă sportiv, pentru întrecerile Hipodromului, și politic, în manifestațiile la care iau parte «demoții», astfel grupați și organizați [145]. Roma Nouă de pe Bosfor a moștenit în întregime această organizare a Romei vechi, unde de altfel urmele ei stăruesc și după sfârșitul Imperiului de apus; dar nicăieri nu a ajuns la o mai mare desvoltare decât în cuprinsul Împărăției răsăritului, și în marile aglomerații urbane care sunt în această vreme Constantinopolul, Tesalonicul, Antiohia, Apamea, Alexandria, orașele înfloritoare ale Siriei și ale Egiptului bizantin. Se știe că în deosebi în veacurile V și VI, marile partide ale Albaștrilor și Verzilor, cu facțiunile anexe ale Roșilor și Albilor, întemeiate pe «demele» de cartier și de breaslă din orașe, ajung să stăpânească vieața Imperiului, impunându-și adesea voința Împăratului, aproape până a-l răsturna în sedițiunile violente ce iau naștere la serbările Hipodromului, cum era să se întâmple în timpul lui Iustinian. Ele sfârșesc prin a se amesteca și în controversele religioase, deslănțuind în zilele lui Focas un adevărat războiu civil, între Albaștrii ortodocși și Verzii monofisiți. E de asemenea clasică opunerea între cei dintâi — partid sub influența aristocrației, și Verzii, expresiune a «claselor muncitorești». De abia marile primejdii ale năvălirii Perșilor și reorganizarea Imperiului sub Heracliu, în sensul

---

144 G. Volpe, *Medio Evo Italiano* ², p. 13; cf. J. Luchaire, *Les démocraties italiennes*, p. 21.

145 V. pentru această chestiune G. I. Brătianu, *Empire et «démocratie» à Byzance*, în *Byz. Zeitschr.*, XXXVII, 1, p. 86 și urm., și *Etudes byzantines d'hist. économique et sociale*, Paris, 1938, p. 95 și urm.

unei dictaturi militare, pun capăt domniei demelor și facțiunilor în Imperiul bizantin; evoluția e accentuată și de pierderea provinciilor orientale, în urma cuceririi musulmane a Siriei și a Egiptului, care lipsește Imperiul de marile centre orășenești ale acestor regiuni, și prin aceasta partidele de fermentul permanent de organizare și agitație, ce îl constituia populația urbană. «În rândurile armatei care sprijine pe împărat și cârmuește provinciile, elementul țărănesc și feudal înlocuiește democrația orașelor» [146]. Totuși chiar în această vreme, amintirea unei organizări corporative, cu pronunțate tendințe politice, nu a dispărut cu totul, și aflăm chiar, în întrunirile solemne convocate de autoritatea imperială în unele împrejurări, elementele unei reprezentăti de categorii sociale care seamănă, într-o oarecare măsură, cu acele ce se vor desvolta aiurea, mai târziu, în regimul Stărilor. Astfel ni se înfățișează adunarea descrisă în scrisoarea lui Iustinian al II-lea către papă, din 11 Februarie 687, cu prilejul revizuirii actelor celui de al VI-lea sinod ecumenic. «Ea era într-adevăr alcătuită din apocrisiarii papei, din patriarhul de Constantinopol, din Senat și marii demnitari, mitropoliții și episcopii aflați în capitală, reprezentanții gardei imperiale (schole, excubitori), ai *demelor orășenești*, ai armatei temelor (Opsikion, Anatolici, Tracesieni, Armeniaci, Italia, Sicilia, Africa) și chiar ai flotei imperiale (Karabisianoi). Armata și membrii demelor (vechi facțiuni ale Circului) țineau locul poporului» [147]. Era deci un fel de reprezentare, măcar formală și decorativă, a unor corpuri constituite, dar pe alte temeiuri decât acele ale regimului feudal, la o dată la care acesta nu ajunsese nici în Apus la deplina sa desvoltare. *Cu alte cuvinte, și în imperiul de răsărit s-ar fi putut alcătui un sistem de reprezentare semicorporativă al cărui rezultat final, deși pornit pe baze cu totul diferite, nu s-ar fi deosebit, în liniile sale esențiale, de acel al Stărilor apusene.* Evoluția a fost însă întreruptă de împrejurările turburi ce au urmat, și care au accentuat, sub dinastiile isaurice și macedone, caracterul autoritar al cârmuirii Imperiului și absolutismul stăpânitorilor săi. Iar când în vremuri mult mai târzii, s-au făcut simțite în răsărit influențele feudalității apusene, ele n-au putut precumpăni în deajuns pentru a impune, prin formula obișnuită a «sfatului și ajutorului», constituirea unor Stări ca organe de consiliu și de guvernământ.

*
* *

Acest excurs ar fi de natură a provoca nedumeriri, de n-ar avea menirea de-a lămuri unele particularități ale împrejurărilor istorice italiene. E știut că organizarea în deme și facțiuni a ființat și la Roma, și o găsim în vigoare la începutul veacului al VI-lea, în timpul stăpânirii regelui ostrogot Teodoric, care menține echilibrul între Albaștrii aristocratici și Verzii populari, după chipul și asemănarea împăratului dela Constantinopol [148]. Ce a devenit pe urmă această organizare nu ne mai este cunoscut, nici ce legătură poate fi între ea și *exercitus romanus*, organizarea militară a populației romane, pe care o

---

[146] Cf. G. I. Brătianu, *La fin du régime des partis à Byzance*, în *Rev. hist. du Sud-Est Européen*, XVIII, 1941, p. 55.

[147] L. Bréhier în Fliche-Martin, *Histoire de l'Eglise*, V, p. 192.

[148] Cf. E. Condurachi, *Factions et jeux de cirque à Rome au début du VI-e siècle*, în *Rev. hist. du Sud-Est Européen*, XVIII, p. 95 și urm.

amintește *Liber Pontificalis* în secolul al VII-lea. Nu am de asemenea intenția de-a redeschide vechiul proces, de atâtea ori desbătut, al originilor romane sau măcar antice, ale organizării comunale, care a cunoscut în Italia o atât de repede și timpurie înflorire. Nu ne putem însă opri de-a nu releva în această organizare ulterioară unele trăsături fundamentale, care coincid cu acele ale vechilor instituții romano-bizantine, și se deosebesc de structura orașelor flamande, care sunt, ele, de origine pur medievală [149].

«*Organizarea primitivă a populației orășenești pe cartiere*, ne spune un specialist al acestor chestiuni, *nu va dispărea*. Întemeiată pe obiceiuri religioase (fiecare asociație de cartier își are biserica proprie), pe tradiții simbolizate (scuturi, baniere), pe rivalități locale, ea va dăinui încă veacuri întregi; iar defilarea pitorească a «contradelor» la Palio din Siena, până în zilele noastre, este o exactă supraviețuire. Chiar și marile diviziuni care cuprind mai multe cartiere și împart orașul, la Florența în șase, la Pisa în patru, la Siena în trei — au o valoare care nu e numai administrativă... Organizarea militară (fiecare mare diviziune teritorială alcătuind un fel de corp de armată, fiecare cartier un batalion) întărește încă aceste «frății» locale.

De sigur, strângerea castelor unele lângă altele sau împotriva altora, în luptele lor, concentrarea mai puternică a *popolanilor* în jurul breslelor cumpănesc însemnătatea Societăților de cartiere. *Republicele italiene șovăesc, de-a-lungul istoriei lor politice, între sistemul circumscripției și acel al grupării profesionale*, cu o preferință, în general, pentru acesta din urmă, fără a putea renunța la cel dintâi» [150]. Mai sunt însă și alți factori, care nu se pot nesocoti, și care suprapun cartierului și breslei, diviziuni, ce și-au imprimat adânc pecetea vieții comunale a orașelor italiene — cu excepția Veneției: *partidele*.

«Existența partidelor politice e de altfel recunoscută în drept de Constituție, încă dela începutul veacului al XII-lea. În cele dintâi statute se găsește temenul *Popor* opus celui de *Nobil*. Dela început, grupurile politice nu corespund întocmai diviziunilor sociale; poți fi din punct de vedere social, membru al nobilimii și să faci parte din partidul Poporului, și invers; un document din 1222 spune: *Milites Placentiae et illi de populo qui ad milites attendunt; et populus Placentiae et illi milites qui ad populum attendunt*» [151]. Mai târziu, rivalitățile și interesele locale vor adopta blazonul Ghelfilor și al Ghibelinilor, întinzând astfel solidarități politice de partid peste hotarele micilor patrii, comunele veșnic învrăjbite. Sunt deci două elemente în organizarea politică a Italiei, în care orașele își recapătă mai de vreme decât aiurea — dacă și-au pierdut-o vreodată — întreaga însemnătate de factori hotărîtori ai vieții economice și sociale, care precedează așezămintele ordinei feudale, importate dela miazănoapte și apus, și persistă alături de ele: sunt aceste două noțiuni ale cartierului și ale partidului, care nu coincid cu stratificările societății feudale, așa cum le cunoaștem din trecutul istoric al altor țări. Și aceasta este poate explicația pentru ce, acolo unde își face loc organizarea comunei ca stat suveran sau quasi-suveran, nu mai poate prinde rădăcini sistemul de reprezentare a Stărilor.

---

[149] Cf. H. Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, p. 2 și urm.
[150] J. Luchaire, *Les démocraties italiennes*, pp. 104–105.
[151] *Ibid.*, p. 70.

Mai sunt însă de sigur şi alte aspecte care trebuesc avute în vedere, deoarece ele desăvârşesc deosebirile şi lămuresc în acelaşi timp fenomenul straniu, care exclude regimul de Stări şi Adunările sale, tocmai acolo unde s-au ţinut, mai de vreme decât oriunde, acele întruniri de cetăţeni — *publica concio, arrengum, consilium generale*, — ce au dat naştere termenului însuşi de «parlament», care a căpătat pe urmă alt înţeles şi altă răspândire. Trebue să subliniem mai întâi lipsa, în *toate* organizaţiile comunale, a unuia din factorii care alcătuesc în mod necesar în Evul Mediu o adunare de Stări: clerul. Preoţi au putut fi folosiţi uneori de guvernul comunal, pentru rosturi speciale, de trimişi diplomatici sau de scrutatori în alegeri, dar *organizarea de stat a fost şi a rămas până la sfârşit laică*. Era prea aproape Sf. Scaun, care aci nu însemna numai o păstorie a creştinătăţii, ci o putere politică şi teritorială în luptă cu alte puteri, pentru ca să nu se ridice împotriva clerului întemeiate bănuieli. Mai era şi spiritul de independenţă al vieţii comunale, uneori nu fără atingeri cu vechi curente de erezie, care opunea unui Inocenţiu al III-lea împotriviri mai înverşunate, în mici orăşele ca Narni, Orvieto sau Viterbo, decât le întâmpina din partea marilor monarhii.

De altă parte diviziunea în categorii sociale a comunelor, deşi a ajuns să se sprijine şi aci pe principiul naşterii şi al eredităţii, care aiurea întemeiază Starea, nu a dus la echilibrul statornic între ele, şi la acţiunea comună faţă de puterea suverană sau domnească — tocmai prin faptul că aceasta din urmă lipsea, iar acea a Imperiului era doar teoretică. Luptele s-au dat aci între Nobili şi Popor, pe urmă, după eliminarea Nobililor, între poporul «gras» şi cel «mărunt», între Arte (sau bresle) «majore» şi «minore», după bogăţia şi însemnătatea lor socială, până ce, către sfârşitul veacului al XIV-lea, s-a ajuns în unele locuri — la Florenţa de pildă — la vremelnice dictaturi ale proletariatului. Iar din aceste frământări a decurs o evoluţie generală spre *Senioria* unui singur principe, concepută mai întâi ca un fel de *diarchie* faţă de vechea organizare comunală [152], pe care în cele din urmă ajunge să o absoarbă cu totul, înlocuind vechile libertăţi cu supunerea tuturor într-o relativă securitate. La această regulă aproape generală, o singură dar remarcabilă excepţie: Veneţia. Şi acolo însă, antagonismele politice şi sociale s-au încheiat prin precumpănirea unui singur factor, dar colectiv: grupul de familii nobile care, din ultimii ani ai veacului al XIII-lea, a impus «restrângerea» *(serrata)* Marelui Consiliu şi rosturile nouă ale adunărilor ce le domina: Senatul şi *Quarantia* [153].

În comunele italiene nu a putut lua deci fiinţă regimul unor Stări sociale cu rosturi politice definite, într-o acţiune comună, deoarece lipsea factorul suveran, care ar fi putut determina unirea lor, prin exigenţele sale, şi a cărui apariţie pe scena politică a comunei, sub forma Senioriei, nu s-a produs decât după istovirea celorlalte forţe, şi în mare parte ca o consecinţă a acestei istoviri.

În al doilea loc, printr-o ciudată particularitate, chiar acolo unde la un moment dat, s-au putut cumpăni câtva timp, în cuprinsul aceleiaşi comune, categorii sociale politiceşte organizate (Nobili şi popor, *popolo grasso* şi *popolo minuto*) — a fost cazul la Florenţa în a doua jumătate a veacului al XIII-lea — ele au alcătuit organizări distincte,

---

[152] Cf. F. Ercole, *Dal comune al principato*, Firenze, 1929, p. 117.

[153] V. G. Maranini, *Les constituzione di Venezia dalle origini alla serrata del Maggior Consiglio*, Venezia, 1927, p. 346 şi urm.

cu organele lor deosebite: în fața vechei organizații comunale, conduse de *podesta*, se ridică un Căpitan al poporului, mai târziu gonfalonierul Justiției, cu o gardă înarmată la ordinele sale [154]. În cadrul restrâns al vieții comunale italiene, chiar extins la un *contado* în jurul zidurilor, nu s-a putut realiza echilibrul de durată care constitue trăsătura fundamentală a regimului de Stări. În acest cadru, istoria procedează mai de grabă prin eliminări succesive, de pături sociale și de regim, și oferă astfel prilej la toate experiențele — în afară tocmai de acea care interesează cercetarea noastră.

Mai trebue amintit, în contrast vădit cu spiritul corporativ ce însuflețește organizarea Stărilor, individualismul caracteristic și timpuriu al vieții italiene, sub îndoita influență a capitalismului comercial și bancar, și a desvoltării spirituale a Renașterii. Din veacul al XIV-lea cu deosebire, atențiunea se întoarce tot mai mult spre modelele Antichității, se descopere trecutul republican al Romei, care va inspira visul «tribunului» Cola di Rienzo. În schimb Coluccio Salutati, cancelar al republicei florentine, va scrie la 1400 tratatul său «De tyranno» pentru a demonstra că ucigașii lui Caesar au fost cu bună dreptate aruncați în Infern, de blestemul lui Dante [155]. Mai repede și mai deplin decât în celelalte țări europene, idealul de *virtù* al Renașterii depărtează pe Italieni de acele forme îndătinate, în care se închid, ca într-o cetățue, privilegiile de Stare.

* * *

După această lămuire oarecum negativă, a lipsei unei organizări politice a Stărilor în Italia comunală, e locul să revenim acum la elementele pozitive pe care celelalte regiuni amintite mai sus, le oferă studiului instituției. Ele nu sunt, față de datele ce le cunoaștem din Europa apuseană sau centrală, nici prea numeroase, nici prea originale.

De altfel caracterul urban al civilizației italiene se face simțit și pe această lature. Înseși dietele imperiale, care adună în Italia ca și în Germania în secolul al XII-lea și al XIII-lea, pe reprezentanții puterilor locale în jurul Împăratului «descălecat» de peste munți, ne arată alături de prelați și seniori feudali, pe delegații orașelor, mult mai de vreme decât la Nord de Alpi. Prezența lor la o dietă convocată la 1136, de împăratul Lotar al II-lea, e încă îndoielnică, termenii folosiți fiind nesiguri; dar două decenii mai târziu, curtea ținută la Cremona de Frideric I Barbarossa cuprinde, pe lângă arhiepiscopii de Ravena și Milano cu 15 episcopi, și pe comiți, *necnon ... consulibus et primis omnium circa iacentium civitatum* [156]. La dieta dela Roncaglia (1158) iau parte, pe lângă principi, «consulii și judecătorii» orașelor lombarde. S-ar părea astfel că delegații orașelor italiene au apărut în dietele imperiale, mai de vreme decât acei ai orașelor spaniole în *Cortes*, și cu un secol înainte ca trimișii orașelor germane să pătrundă în *Reichstag* sau ai Comunelor engleze în Parlament.

Aceste adunări au căpătat un timp o mai mare însemnătate, atunci când Frideric al II-lea și-a stabilit reședința statornică în Sudul Italiei și a încercat să conducă Imperiul

[154] Cf. J. Luchaire, *Les sociétés italiennes du XIII-e au XV-e siècles*, p. 53 și urm.; N. Ottokar, *Il Comune di Firenze alla fine del dugento*, Firenze, 1926, p. 252 și urm.

[155] Cf. Fr. Ercole, *Dal comune al Principato*, p. 225 și urm. V. și ediția lui: Coluccio Salutati, *Il Trattato «De Tyranno» e lettere scelte*, Bologna, 1942.

[156] Cf. P. S. Leicht, *op. cit.*, în *Bulletin Internat. Committee hist. Sciences*, IX, nr. 37, p. 420.

din posesiunile sale peninsulare. Adunări periodice instituise el de altfel şi în Regatul Siciliei. Nu e locul de a stărui aci, aşa cum ar trebui făcut în orice istorie comparată de instituţii, asupra organizării create de acest precursor al monarhiei moderne, în stăpânirile ce le moştenise dela regii normanzi [157]. Este însă cazul să constatăm, dacă undeva poate fi vorba de o înrâurire directă a puterii suverane asupra alcătuirii și funcționării Stărilor, că aceasta a avut loc în regatul Siciliei. Ordinea feudală introdusă de cuceritorii normanzi, era temperată și mărginită aci de moștenirea bizantină, întărită de amintirile stăpânirii arabe. Frideric al II-lea în legiuirea sa, restauratoare a dreptului roman, nu a făcut decât să calce pe urmele înaintașilor săi, *Assisele* regelui Roger dela 1140 având același înțeles. Curtea feudală a suveranului s-a împărțit, mai de vreme decât aiurea, în adunări restrânse și comisiuni specializate de înalți dregători, al căror titlu de «amiral» sau «logotet» amintește apropierea Islamului și a Bizanțului. O ierarhie administrativă riguroasă de justițiari și mari justițiari s-a întins asupra întregului teritoriu, orașele au fost cârmuite de funcționari regali, doar cu ajutorul unor notabili [158].

Un secol mai târziu, constituțiile edictate la Melfi în 1231 nu fac decât să desvolte și să întregească aceste temeiuri ale monarhiei administrative, birocratice și centralizatoare — imagine a autocrației bizantine din epoca ei de mărire, transpusă în mediul semifeudal, semiorășenesc al Siciliei şi Italiei de miazăzi. În astfel de condiții, adunările instituite de Frideric în Sicilia pentru a satisface unele nevoi locale, nu sunt decât o palidă imagine a regimului de Stări din alte țări: «în Ianuarie 1234, el hotărî ca de două ori pe an, să aibă loc adunări în care orașele și prelații să poată depune plângeri în mâinile unui comisar regal, împotriva justițiarilor sau altor funcționari ... Deci nimic parlamentar; dar cel puțin o garanție împotriva abuzului» [159]. Același sistem de vicari sau căpitani generali, în dependență directă de puterea imperială, a fost întins pe urmă asupra celorlalte regiuni ale Peninsulei, în cursul războaielor purtate împotriva Papei și a ligei orașelor lombarde. Contrastul între aceste metode de cârmuire și ceea ce se petrece la aceeași dată în Germania e prea vădit, pentru a fi nevoie de a mai stărui. De astfel dietele imperiale în Italia au încetat odată cu domnia Hohenstaufenilor.

Fapt este însă că pentru bunul mers al administrației în regatul său al Siciliei, așa cum va socoti mai târziu și regele Angliei [160], Împăratul reformator invită în două rânduri fiecare castel şi oraş să trimită câte doi delegați la Foggia *pro utilitate regni et commodo generali*, la 1232 şi 1240 [161]. Am amintit mai sus adunările provinciale ale Siciliei: ele se țineau în fiecare an la 1 Mai şi 1 Noemvrie, având aspectul unor curți solemne la care luau parte prelații și baronii, câte patru delegați ai orașelor mai mari, și câte doi ai celor mai mici sau ai castelelor. Se țineau sesiuni scurte, de opt sau

---

[157] V. capitolul respectiv la N. Iorga, *Desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, I, p. 172 și urm.

[158] E. Jordan, *Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz), IV, I, p. 31–34.

[159] *Id., op. cit.*, p. 236.

[160] V. memoriul meu precedent *Consiliul feudal și adunările de Stări în țările Europei apusene*, în *An. Ac. Rom., Mem. Secț. ist.*, S. 3-a, XXVIII, p. 329 și urm.

[161] A. Pertile, *Storia del diritto italiano*², II, 1, p. 338.

cincisprezece zile, cu unicul scop de a primi plângerile şi de a îndrepta abuzurile administrative.

Acest sistem redus de reprezentare a Stărilor, considerate doar ca simpli auxiliari ai monarhiei, a dăinuit şi după schimbarea dinastiei şi cucerirea regatului de către Carol de Anjou. Ni s-a păstrat corespondenţa între cuceritorul francez şi papa Clement al IV-lea; într-o scrisoare din Mai 1267, acesta sfătueşte pe noul rege la Siciliei să stabilească, de acord cu prelaţii şi baronii, subsidiile de care are nevoie şi modul de a le percepe. Regele Carol şi-a însuşit acest punct de vedere, căci adunările generale au fost menţinute, convocându-se la Neapole şi delegaţi ai oraşelor, afară de acele care ţineau de vreo seniorie feudală — obicei general la acea vreme în funcţionarea regimului de Stări. Şi acum, sub cei dintâi Angevini, al căror regim nu era mai puţin autoritar decât acel al predecesorilor lor, adunările se mărgineau la chestiuni de subsidii şi impozite; prelaţii s-au retras din această cauză, astfel că şi aci singurul element statornic şi activ rămâne Starea nobiliară. «Baronii» erau meniţi să joace un rol mai important în vremea certurilor dinastice din a doua jumătate a veacului al XIV-lea.

Între timp însă, stăpânirea angevină fusese înlăturată din Sicilia de răscoala «Vesperelor» din 1282 şi războiul cu casa rivală de Aragon. Sub dinastia aragoneză, se introduce în insulă o reproducere exactă a sistemului de Stări din Catalonia: sunt de-acum înainte trei Ordine sau «bracci» (denumite şi *stamenti*): «cel bisericesc alcătuit din episcopi, abaţi şi priori ai bisericilor considerate drept ctitorii regale; cel militar, din vasali imediaţi ai Coroanei, având oameni în dependenţă şi ajunşi la vârsta de 18 ani împliniţi; şi cel domanial, în care luau loc deputaţii oraşelor şi ai domeniilor neinfeudate» [162]. Întocmai ca în Catalonia, parlamentul sicilian avea putere legislativă, putând hotărî «capitole» cu putere de lege. El vota şi impunerile, hotăra despre pace sau războiu şi determina regenţa în cazul minorităţii regelui. Modelul catalan a fost copiat până şi în modul de a ţinea sesiunile: la deschidere, regele avea la dreapta pe prelaţi, la stânga pe baroni, în faţă pe deputaţii comunelor; dar în timpul sesiunii, fiecare «braccio» delibera aparte şi comunica cu celelalte prin ambasadori. Hotărîri cu caracter general se luau în comun, dar reprezentanţii fiecărui Ordin puteau obliga Starea respectivă. În fine, sub ultimii suverani aragonezi, s-a introdus şi obiceiul catalan al adunărilor trienale, cu o comisiune restrânsă — *deputacion general* — care continua să lucreze în intervalele lor. Cu excepţia acestui organ intermediar, aceeaşi organizare a fost extinsă asupra Sardiniei, după ce această insulă a trecut şi ea sub stăpânirea Aragonului: în veacul al XV-lea, parlamentul cu trei «bracci» se aduna la Cagliari, din zece în zece ani [163]. Se vede limpede de aci, că în toate aceste regiuni: Sudul Italiei şi insulele, regimul de Stări a fost organizat şi introdus de stăpâniri străine, după modele străine.

* * *

E mai puţin sigur sub ce influenţă s-au constituit Stările şi adunările lor în *statele pontificale*, dar e probabil că prezenţa însăşi a unei autorităţi superioare şi efective, pe

[162] Pertile, *op. cit.*, II, 1, p. 341.
[163] *Ibid.*, p. 345.

un teritoriu mai întins, a creat aci legături de solidaritate, pe care particularismul vieții comunale le respingea. De altfel ca și în regatul vecin al Siciliei, însăși autoritatea suverană are nevoie de această solidaritate, pentru aplicarea măsurilor ce le edicta, și asigurarea bunului mers al administrației. E vorba însă mai puțin de adunări generale decât de *colloquia* sau *parlamente* regionale: avem astfel, dela 1200, îndemnul Papei Inocențiu al III-lea către orașele Fano, Iesi și Pesaro, de a trimite procuratori *ad parlamentum, ad mandatum nostrum et legatum et nuntiorum per totam marchiam*. La 1207, tot el convoacă la Viterbo clerul, seniorii feudali, precum și *potestates et consules civitatum* spre a da ascultare la ale lor *querelas et peticiones* [164]. Dar mai târziu e deajuns convocarea rectorului provincial; știm că cel din Romagna și-a ținut parlamentul la 1285, 1294 și 1301, cu episcopi și prelați, baroni și vasali, deputați ai orașelor și domeniilor. E interesant de notat că în deliberările despre subsidii, deși curia pontificală a dat cel dintâi exemplu al aplicării principiului majoritar (*major et sanior pars:* ceea ce nu corespunde întotdeauna cu noțiunea modernă, *sanior* fiind un corectiv de calitate), delegații comunelor pretind uneori unanimitatea, pentru ca hotărîrea să fie valabilă [165]. Mutându-se la Avignon, papalitatea pare a fi introdus și în comitatul de acolo sistemul ei de Stări și adunări, pe care îl găsim în vigoare încă din 1302 și 1304 [166]. El nu oferă însă nicio particularitate deosebită, după cum nu poate reținea vreuna în privința «parlamentelor» de un model asemănător, întrunite la Monferrato [167].

Un capitol special îl constitue Stările și dietele *(Stati, Stamenti)*, din posesiunile comiților, pe urmă ale ducilor de *Savoia*. Aci însă se simte apropierea împrejurărilor din Franța, cu care desvoltarea instituției oferă un desăvârșit paralelism [168]. Și aci se pornește, ca sub Capețieni, dela Consiliul feudal al principelui, alcătuit din nobili și clerici, la care se adaugă mai târziu reprezentanți ai comunelor. Dela utilitatea recunoscută de suveran, se ajunge la un drept de convocare în materie de subsidii, considerate și aci drept contribuții extraordinare.

Paralelismul cu Stările franceze se înseamnă însă și prin precăderea ce o au adunările locale; decât convocări generale, se preferă de obiceiu consultarea succesivă a acestor foruri provinciale, care se pot de altfel consulta între ele. Avem astfel de acte ale adunărilor din Nizza, valea Aostei sau din ținutul Vaud, care nu intrase încă în alcătuirea Confederației elvețiene. Deliberările se desfășoară după formula clasică a Adunărilor de Stări: e vorba în primul rând, *quod franchisiae, libertates, privilegia, capitula, bonae consuetudines, convenciones, pacte patriae, pacta patriae et singulorum locorum serventur* (1479) [169], ca în cel mai rău caz, dacă nu se poate refuza subsidiul cerut, concesiunea să nu creeze un precedent. În veacul al XVI-lea se va cere și obținea tipărirea «franchiselor», spre a fi aduse la cunoștința generală. Întocmai ca în Franța, fiecare

---

[164] P. S. Leicht, *op. cit.*, în *Bulletin*, IX, 37, p. 421.
[165] Pertile, *op. cit.*, II, 1, p. 332.
[166] Leicht, *ibid.*, p. 423.
[167] Pertile, *ibid.*, p. 330.
[168] Cf. pentru amănunte A. Tallone, *Di alcuni rapporti fra le Assemblee di Stato della Monarchia di Savoia e gli Stati generali e provinciali francesi*, în *VIII-e Congrès Internat. des Sciences hist., Communications*, II, pp. 307–311.
[169] Pertile, *op. cit.*, II, 1, p. 326, n. 40.

Ordin delibera și vota deosebit: la 1532, în Vaud, se hotărește «*que les bonnes villes, comme est de coutume, soy retirent pour en adviser et dire leur advis*» [170].

Influențele străine care se fac simțite la ambele capete ale Peninsulei — franceze în Nord-Vest, spaniole în Sud — la începuturile organizării regimului de Stări, determină în aceeași măsură și sfârșitul său. Din veacul al XVII-lea, iarăși într-un desăvârșit paralelism cu evenimentele din Franța sau din Spania, Stările și dietele italiene sunt în decădere; adunările sunt convocate tot mai rar. Tendințele absolutiste ale marilor monarhii se fac simțite și în acest sector, fie prin stăpânirea lor directă, — e cazul Spaniolilor în miazăzi, — fie prin imitație, în Savoia și Piemont. La Neapole nu se mai adună dela o vreme decât nobilimea din oraș *(saggi di Napoli)*; în Piemont și Savoia, ultimul exemplu al unei convocări de delegați pentru a examina chestiuni financiare e din 1623 [171]. Încetul cu încetul obiceiul se pierde, și Stările «adorm», nu mai puțin deplin decât dincolo de Alpi sau de Pirinei.

Paralelismul cu împrejurările din Franța apare însă și în această fază în Nordul Italiei: «Senatul» sau curtea supremă de justiție încearcă a lua locul adunării de Stări, prin opoziția magistraților și dreptul lor de remonstranțe la înregistrarea edictelor. Acel din Milano va fi pentru acest motiv, desființat de Iosif al II-lea. Locul în care vechile Adunări de Stări par a fi stăruit mai mult e însă Sicilia: urma li se pierde de abia după 1812, încă o dovadă a îndărătnicului particularism al insulei [172].

Această scurtă și superficială examinare ajunge totuși pentru a scoate în evidență două trăsături caracteristice ale regimului de Stări în țările italiene: complexul interesant de împrejurări care îi opresc desvoltarea, acolo unde organizarea comunală își manifestă formele originale în materie de cârmuire și reprezentare; iar acolo unde a luat ființă, oglindirea acelor influențe străine care își împart dela o vreme stăpânirea pământului italian, în condiții cărora desfășurarea recentului războiu le-a dat o trecătoare, dar stranie actualitate. Și această concluzie, printre altele, pare vrednică de reținut.

---

[170] *Ibid.*, pp. 327–328.
[171] *Op. cit.*, II, 2, pp. 190–191.
[172] *Ibid.*, p. 188 și urm.

ADUNĂRILE DE STĂRI
ȘI ROMÂNII ÎN TRANSILVANIA

NOTA EDITORULUI FRANCEZ

Lucrarea oferită mai jos cititorului este probabil una din ultimele opere pe care le-a scris Gheorghe Brătianu, între septembrie 1947 și mai 1950. Supus domiciliului forțat, înainte de a fi dus la închisoarea de la Sighet unde avea să-și găsească moartea, el și-a consacrat ultimii ani studiului ordinelor, sau stărilor, în Europa medievală și modernă și, în particular, adunărilor lor, studiu pe care-l întreprinsese după război.

Opt lucrări au văzut atunci lumina zilei, lucrări care au fost sau vor fi publicate, și anume:

1. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în țările românești în cadrul istoriei generale. I. Liniile generale ale problemei*, în „Analele Academiei Române“, Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, XXVIII (1946), p. 1–27.
2. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor. II. Consiliul feudal și adunarea stărilor în țările Europei apusene*, ibid., XXVIII (1946), p. 303–395.
3. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor. III. Adunările de stări în țările Europei centrale*, ibid, XXIX (1947), p. 165–259.
4. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române.* Manuscris pregătit (în 1946?) pentru colecția „Studii și cercetări“ a Academiei Române, nedatat, 406 p. (în curs de apariție). Rezumat în franceză *Les assemblées d'états dans les principautés roumaines* (Louvain, *Recueil de travaux d'histoire et de philologie*, 1952), ap. Al XI-lea Congres Internațional de Științe Istorice (Paris, 1950). Studii prezentate Comisiei internaționale pentru istoria adunărilor de stări, XI (1952), p. 187–252.
5. *Les assemblées d'états et les Roumains en Transylvanie* (redactat în 1947?), în „Revue des études roumaines“, XIII–XIV (1974), p. 9–63.
6. *Les assemblées d'états en Europe orientale au Moyen Âge et l'influence du régime politique byzantin*, ap. *Actes du sixième congrès international d'études byzantines* (Paris 1948), I (1950), p. 35–56.
7. *Aux origines des assemblées d'états: l'exemple de l'Orient latin*, ms., nedatat (redactat 1948?), 12 p. (în curs de apariție).
8. *Aux origines des assemblées d'états: au-delà du régime féodal?*, ms., nedatat (redactat 1948?), 24 p. (în curs de apariție).

În schimb, cercetările nu ne-au permis să regăsim textul *Adunările de stări în țările Europei de Răsărit dunărene*, AAr, MSI, seria III, XXIX (1947), menționat de părintele Laurent în bibliografia sa (apud G. I. B., *La mer noire*, Munich 1969, p. 27–28). Poate e vorba de o eroare. A se vede asupra, 4b, p. 189, n. 1.

* * *

Desprins de împrejurările care au înconjurat redactarea sa şi care din nefericire îi fragmentează publicarea, acest ansamblu de lucrări, în mod deliberat comparatiste, trebuie citit în integralitatea sa. Numai atunci se va putea măsura ambiţia autorului acestei opere considerabile, care va apărea, fără îndoială, dacă nu ca precursorul ei, desigur ca şi contemporan al unor lucrări mai recente, în care raporturile de dependenţă, relaţiile funcţionale şi raţionalizările etnice („stilizările" lui Dumézyl) sunt examinate pentru ele însele şi nu neapărat în funcţie de sistematica feudală.

É. <DE> D<AMPIERRE>

ADUNĂRILE DE STĂRI ȘI ROMÂNII ÎN TRANSILVANIA

I. STĂRILE TRANSILVĂNENE ȘI ROMÂNII SUB MONARHIA UNGARĂ DIN SECOLUL AL XIII-LEA PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

Originea stărilor transilvănene. Primele lor adunări: caracterul dietei din 1291. Poziția românilor: prezența la dietele din 1291 și din 1355 și rațiunile convocării lor. De ce nu au mai fost chemați la dietele ce au urmat. Răscola din 1437 din Transilvania și Unirea celor trei stări sau „națiuni" privilegiate.

II. STĂRILE TRANSILVĂNENE ÎN TIMPUL PRINCIPATULUI AUTONOM (1542–1691)

Stările transilvănene și războiul civil între Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya. Autonomia Transilvaniei sub suzeranitatea otomană. Principele și dieta sub primii Báthory. Influența regimului stărilor transilvănene asupra celui al principatelor Țara Românească și Moldova. Principele muntean Mihai Viteazul în Transilvania și populația românească. Constituția Transilvaniei în secolul al XVII-lea și poziția românilor. Declinul autonomiei Transilvaniei și anexarea provinciei la Imperiul habsburgic.

III. STĂRILE TRANSILVĂNENE ȘI PROBLEMA ROMÂNEASCĂ SUB DOMNIA HABSBURGILOR (1691–1865)

Eforturi ale românilor pentru a constitui a patra națiune. Biserica unită din Transilvania și promisiunea diplomei imperiale din 1701. Opoziția stărilor privilegiate: cele două concepții asupra națiunii. Suplici ale episcopului Inochentie Micu-Klein. Reformele lui Iosif al II-lea și *Supplex Libellus Valachorum* din 1791 în fața dietei transilvănene. Perioada absolutismului. Dietele din prima jumătate a secolului al XIX-lea și trezirea naționalităților. Revoluția de la 1848 în Transilvania: noile fundamente ale revendicărilor românești. Noua perioadă absolutistă și revenirea la constituționalism. Sfârșitul regimului stărilor privilegiate și noua fază a dezvoltării naționalităților în Imperiul dualist austro-ungar.

Studiul regimului stărilor și adunărilor de stări în țările române nu ar fi complet dacă nu s-ar lua în considerare dezvoltarea acelorași instituții în Transilvania și influenta lor asupra celor din principatele Moldovei și Țării Românești. Suntem deci de părere că trebuie să adăugăm studiului nostru, *Adunările în principatele române*, acest rezumat al unei alte lucrări care constituie, la drept vorbind, complementul său.

Din păcate, nu cunoaştem decât prin mijlocirea unor prea scurte rezumate lucrările recente asupra stărilor din Ungaria [1]; altele mai vechi ne-au rămas inaccesibile [2]. Ne este imposibil să precizăm în ce măsură această cercetare a fost deja îndeplinită în legătură cu istoria adunărilor de stări ungare, dintre care cele din Transilvania sunt ca o varietate provincială. Însă raportul nu este deloc acelaşi ca între Stările Generale şi stările provinciale din Franţa, sau aiurea, între dietele unde se adunau reprezentanţii întregii ţări şi acelea însărcinate să vegheze asupra unor interese locale. Nu o dată Transilvania şi-a pus o amprentă deosebită pe regimul stărilor sau ordinelor: diversitatea grupărilor ei etnice adaugă sensului corporativ şi social al acestei organizări caracterul care îi este conferit de „naţiunile" care formează aceste adunări. Trebuie desigur să înţelegem acest termen în sensul medieval de categorie privilegiată şi să-i limităm înţelesul la nobilime sau la anumite elemente ale burgheziei săseşti. Există totuşi aici un element nou, destul de diferit de structura obişnuită a stărilor şi ordinelor, element care pune cercetătorului probleme de un anumit gen şi pregăteşte de departe calea problemelor naţionale ale ultimului secol.

Este mai ales problema naţionalităţii excluse din ordinele privilegiate, aceea a „valahilor" sau românilor, care, în veacul al XVIII-lea, se străduieşte să ridice interdicţia cu care o lovise „Uniunea celor trei naţiuni" (unguri, secui, saşi) ce îşi rezervase beneficiul drepturilor politice. Dar prin însuşi faptul că această organizare fusese constituită în afara ei şi împotriva ei, naţiunea română, atunci când dă glas aspiraţiilor sale, se manifestă ca o entitate în sensul modern al cuvântului, în sânul căreia deosebirile de clasă tind de pe acum să se atenueze. Voinţa sa de a se integra într-o organizaţie întemeiată pe fundamentele politice şi sociale ale lumii feudale este cu siguranţă unul din paradoxurile cele mai remarcabile ale istoriei instituţiilor şi contribuie, în oarecare măsură, în favoarea acestui contrast anacronic, să scoată mai bine în relief caracterul adunărilor de stări şi opunerea lor sistemului premergător al unui secol egalitar.

Pe de altă parte, într-o epocă mai veche, abundă mărturiile despre înrâurirea exercitată de organizarea stărilor transilvănene asupra aceleia din principatele vecine ale Ţării Româneşti şi Moldovei; am relevat unele din acestea în studiul nostru precedent [3]. Este ca şi cum am spune că, dacă logica faptelor pare, la prima vedere, să comande legarea studiului acestor instituţii de cele din Ungaria din care provin, nu este mai puţin adevărat că desele contacte între Transilvania şi principatele române dunărene, pe vremea când cele trei state suverane se găseau într-o situaţie similară faţă de Poarta otomană, precum şi existenţa naţionalităţii române pe întreg teritoriul transilvănean, creează raporturi tot atât de strânse cu istoria română. De aceea considerăm necesar să adăugăm această perspectivă de ansamblu asupra dezvoltării adunărilor de stări în

---

[1] E. Mályusz, *Die Entstehung der Stände im mittelalterlichen Ungarn*; Fr. Eckhart, *Der ständische Reichstag Ungarns*, comunicări prezentate la *VIII-e Congrès international des sciences hist.* (Zürich 1938), t. II, p. 300–302, 326–328. Textul complet al acestor lucrări în *L'organisation corporative au Moyen Âge à la fin de l'Ancien Régime*, III, p. 13–30, 211–224, ap. Univ. de Louvain, *Recueil de Travaux d'Hist. et de Philologie*, 2-e série, 50 (Louvain 1939) nu ne-a fost accesibil până acum.

[2] Printre alţii, Ch. Lám, *Az erdélyi országgyülés szervezete* (Koloszvár 1908).

[3] *Les Assemblées d'états dans les principautés roumaines, op. cit.*

Transilvania la aceea pe care am consacrat-o evoluţiei aceloraşi instituţii în Ţara Românească şi Moldova. Am lăsat la o parte, atât cât s-a putut fără a dăuna înţelegerii faptelor, această parte a lucrării noastre care se referă la istoria stărilor şi dietelor Ungariei medievale, subiect care a mai fost tratat de specialişti calificaţi; în schimb, am insistat asupra diverselor probleme care privesc pe românii din Transilvania şi situaţia lor faţă de ordinele privilegiate ale provinciei, precum şi asupra strădaniilor lor (românilor) pentru a parveni la egalitatea de drepturi, în cadrul aceleiaşi organizări. Iată care este, după părerea noastră, în această istorie pe de-a întregul regională, trăsătura cea mai susceptibilă să reţină atenţia istoricului preocupat de interesele generale şi de aspectele de ansamblu ale evoluţiei regimului stărilor.

I. STĂRILE TRANSILVĂNENE ŞI ROMÂNII SUB MONARHIA UNGARĂ DIN SECOLUL AL XIII-LEA PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

După exemplul istoriei constituţionale a Angliei, care multă vreme a considerat Magna Charta din 1215 ca originea şi fundamentul instituţiilor parlamentare, s-a luat obiceiul în Ungaria de a se întoarce înapoi la Bula de Aur din 1222 a regelui Andrei al II-lea şi de a descoperi în ea izvorul dezvoltării libertăţilor publice. Unii specialişti ai istoriei dreptului mergeau şi mai departe şi născoceau chiar, pe vremea primilor conducători ai dinastiei arpadiene, în veacul al IX-lea, primele elemente ale unui echilibru raţional între puterea principelui şi voinţa naţiunii. Dar s-a revenit de mult asupra acestei exagerări [4]. După cum Magna Chartă trece azi ca fiind „în esenţă expresia cutumei feudale", după definiţia recentă a unuia dintre istoricii ei, Bula de Aur contemporană este considerată ca un privilegiu în favoarea *servientes* regali, care formau treapta inferioară a gradelor nobiliare. Dezvoltarea stărilor şi a dietelor, unde se adună reprezentanţii lor, marchează etape mai importante sub domniile ultimilor Arpadieni, Ladislau al IV-lea şi Andrei al III-lea; confirmarea Bulei de Aur, cu unele modificări, de către Ludovic I de Anjou în 1351, este calificată de B. Hóman o „adevărată Mare Cartă a libertăţilor nobilimii ungare" [5]. Însă, numai după ce s-a stins dinastia angevină şi în urma tulburărilor care au divizat din nou regatul, s-a luat obiceiul de a convoca regulat dietele şi de a ţine mai mult seama de stări sau ordine în cârmuirea ţării. Acestea se reduc, în realitate, la două: clerul şi nobilimea. Oraşele de formaţie mai recentă şi populate în mare parte de străini, în urma colonizărilor încurajate de regii Ungariei cu scopul de a dezvolta comerţul şi industria, nu vor fi reprezentate în dietă decât destul de târziu şi nu vor avea, de altminteri, decât un rol foarte restrâns. Din punctul de vedere politic al dreptului de reprezentare în adunări, starea a treia este aproape inexistentă în Ungaria, ca şi în Polonia, de fapt, unde condiţiile sunt aproape aceleaşi. Dar în sânul ordinului nobiliar o distincţie tinde a se stabili, între magnaţii sau marii seniori feudali, cărora se

[4] Cf. H. Steinacker, *Über Stand und Aufgaben der ungarischen Verfassungsgeschichte*, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, XXVIII (1907), p. 276 şi urm.

[5] *Gli Angioini di Napoli in Ungheria* (Roma 1938), p. 551–552. Vezi *ibid.* şi bibliografia lucrărilor ungureşti.

adaugă episcopii și prelații, și mica nobilime a comitatelor: o diferență care va duce până la urmă la împărțirea în două „table" sau camere distincte, care se opun, nu ca în Anglia Camera Lorzilor Camerei Comunelor, ci Camera Superioară a seniorilor Camerei Inferioare a micii nobilimi. În același timp, obiceiul de a aduna în fiecare an nobilimea comitatelor în adunare generală, aduce regimului un element de descentralizare a cărui importanță trebuie să o recunoaștem. Cum s-a remarcat, pe bună dreptate, «Ungaria era prea mică și prea unitară pentru a se putea descompune în teritorii ca marile regate ale Occidentului (cu toate că Transivania și Slavonia au avut o existență distinctă). Dar era, de asemenea, prea întinsă pentru ca, după exemplul teritoriilor de mică dimensiune — țările ereditare austriece, de exemplu — să se poată organiza aici „un aparat de cârmuire al stărilor" extins asupra întregii țări ... Stările au trebuit să-și descentralizeze organizarea în fiecare comitat, ținând seama de numărul nobililor care-și aveau reședința acolo. O organizație unitară este desigur mai puternică, dar ea poate fi distrusă de o singură catastrofă (cf. bătălia de pe Muntele Alb, în Boemia). În schimb, o organizație care are mai mult de 70 capete, este pentru puterea principelui o „hidră invincibilă"» [6].

Totuși, Transilvania, la fel ca și Croația, face excepție de la această regulă [7]. Aceasta se datorește unei evoluții istorice diferite de aceea a Ungariei propriu-zise, pe care istoricii unguri au recunoscut-o de multă vreme. A trecut mai mult de o jumătate de secol de când J. Karácsonyi sublinia contrastul între Ungaria *ocupată* de cuceritorii maghiari la venirea lor în câmpia panonică, și Transilvania *cucerită* în mai multe etape, despărțite de intervale lungi de timp. Sub domnia lui Ștefan cel Sfânt († 1038), cotropitorii, venind din nord-vest, nu ajunseseră decât până la valea Someșului; în vremea lui Ladislau cel Sfânt (1077–1099) ei ocupau văile Mureșului și Târnavelor; abia sub Géza al II-lea, către 1150, ei înaintează până la Sibiu, unde se stabilesc primii sași, chemați să colonizeze țara, și va trebui așteptat apelul lansat cavalerilor teutoni și conflictul acestora cu regele Andrei al II-lea, în veacul al XIII-lea, pentru a încorpora în posesiunile ungurești ținuturile din sud-estul platoului transilvănean: Brașovul și regiunea secuilor [8]. Recent s-a scos în evidență referitor la cronica Notarului Anonim al regelui Béla, din veacul al XII-lea (încă se ezită între domniile lui Béla al II-lea, 1131–1141 și a lui Béla al III-lea, 1173–1196) [9], una din relatările cele mai vechi privind venirea maghiarilor și stabilirea lor în Ungaria (unde se regăsește ecoul multor tradiții orale, amestecat cu legende epice), caracterul deosebit de sumar al noțiunilor asupra Transilvaniei; această regiune unde cronicarul menționează existența unui „ducat" sau voievodat slavo-român, la începuturile cuceririi, este în mare parte pentru el o țară necunoscută [10]. Pentru a ocupa în întregime și pentru a supune această fortăreață naturală

---

[6] H. Steinacker, *op. cit.*, p. 346

[7] Statutul distinct al Croației, din epoca unirii acesteia cu Coroana ungară a fost foarte bine expus în declarația Adunării croate (*sabor*) din iunie 1848.

[8] *Honfoglalás és Erdély*, 1896. Cf. bibliografia indicată de Z. Pâclișanu, *Revista Istorică Română*, XV (1945), p. 514–515.

[9] Asupra acestui subiect vezi studiul nostru «Le thème byzantin de Bulgarie et la chronologie de l'Anonyme hongrois».

[10] I. Moga, I Romeni di Transilvania nel Medio Evo, *Revue hist. de Sud-Est européen*, XIX, 1 (1942), p. 276 și urm.

care este platoul transilvan, cu multiplele întărituri ale cantoanelor sale de munte, regii unguri trebuie să recurgă la colonizare: aceea a secuilor, populație de aceeași origine ca maghiarii, dar păstrându-și autonomia și tradiția, și aceea a „sașilor“, coloniști germani veniți, cea mai mare parte, din regiunile renane, mai întâi ca agricultori, apoi ca meseriași și negustori, pentru a se stabili în orașele întemeiate la hotarele carpatice. În momentul când se dezvoltă în Ungaria „stările“ de structură corporativă ale clerului și nobilimii, și organizarea lor în comitate, tendința de a constitui „universități“ în sensul medieval (comunități), se manifestă deopotrivă și în Transilvania [11]. Dar această nouă formă de organizare socială și politică nu reproduce (aici) numai modelul, pe care-l oferă, chiar din a doua jumătate a veacului al XII-lea, mai multe țări europene. Nu trebuie să uităm că Ungaria a trecut, între 1241 și 1244, prin marea încercare a invaziei mongole, care avea să distrugă monarhia arpadiană și să ruineze complet țara. În urma dezastrului, o întreagă operă de reconstrucție a trebuit întreprinsă, pentru care deosebit de utilă a fost mâna de lucru străină a *hospites* sau „oaspeților“; pe de altă parte, vâltoarea invaziei a aruncat în interiorul regatului multe rămășițe ale popoarelor din întinsa stepă orientală — cumanii de rasă turcă sau iazigii de origine iraniană —, care, la rândul lor, se așează în câmpia ungară și constituie aici nuclee de populație alogenă.

În statul ungar medieval, care nu are nimic național — se cunoaște prejudecata atribuită fondatorului însuși al monarhiei împotriva unui *regnum unius linguae* — aceste grupări diverse păstrează particularitățile lor etnice și pătrund ca atare în organizarea corporativă a ordinelor: cumanii emigrați vor forma câtva timp un grup distinct, ai căror reprezentanți în adunările de stări nu se confundă cu delegații nobilimii maghiare. Această particularitate este cu atât mai sensibilă în Transilvania, țară cucerită și colonizată recent, adevărată marcă orientală a regatului la granițele amenințate pe vremuri de cumani și, în veacul al XIII-lea, de tătari. O anumită autonomie i-a fost recunoscută chiar de la începutul cuceririi maghiare: dacă luăm de bună tradiția păstrată de Anonim, aceasta ar fi fost inițiativa vreunui șef de trib, care ar fi supus stăpânirii sale voievodatul slavo-român din nord-vestul Transilvaniei, și ai cărui descendenți nu au recunoscut decât mult mai târziu autoritatea regală a lui Ștefan cel Sfânt [12]. Oricum, de la sfârșitul veacului al XIII-lea, regele Ungariei este reprezentat în această provincie de un „voievod“ cu puteri foarte întinse, atât juridice, cât și administrative, care par să se inspire din cele ale „ducilor“ sau guvernatorilor temelor bizantine în epoca Comnenilor, sau mai degrabă care evocă dominația unui șef independent, înainte de cucerirea maghiară. A fost de altfel o vreme, în timpul crizei interne a regatului după stingerea dinastiei arpadiene, în primii ani ai veacului al XIV-lea, când voievodul Ladislau Apor din Transilvania s-a impus ca suveran „*superiorem non recognoscens*“, după formula consacrată de legiști. Dacă n-ar fi intervenit legatul Sfântului Scaun amenințându-l cu excomunicarea, el ar fi păstrat poate însemnele autentice ale regalității, care căzuseră în mâinile sale, fără a le remite lui Carol Robert de Anjou. Chiar înainte de aceasta, se vorbea de

---

[11] H. Schönebaum, Der politische kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Ende des Arpadenreiches, *Leipziger Vierteljahrschift f. Südoseuropa*, II (1938), p. 38.

[12] Cf. G. I. Brătianu, *Tradița istorică despre întemeierea statelor românești* (București 1945), p. 213.

un „*regnum Transilvanum*“ care părea să fi vrut să se desprindă de acel al ultimilor arpadieni [13].

Era deci firesc ca regii Ungariei din acea vreme să încurajeze dezvoltarea acestor grupări corporative care puteau să cumpănească o forță atât de redutabilă și să înlesnească adunarea, într-o dietă separată, a stărilor sau ordinelor din provincie. Această adunare — „*congregatio generalis nobilium regni Transilvani*“ — se întrunise deja în 1288, în ultimii ani ai domniei lui Ladislau al IV-lea Cumanul: inițiativa convocării ei pare să fi fost luată de vicevoievod, care îndeplinește aici funcțiile Palatinului pentru adunarea generală a stărilor regatului [14]. Însă în martie 1291, regele Andrei al III-lea — ultimul Arpadian — a fost cel care a convocat el însuși adunarea la Alba Iulia, sediul episcopiei transilvănene, „*cum universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transilvanis*“ [15]. Ultimul dintre cei care au publicat diploma regală din 11 martie 1291 și care menționează acest fapt, dl. L. Makkai, crede că poate trage concluzia că acest act se referă la rezolvarea unui litigiu privat (la cererea magistrului Ugrinus care revendica anumite posesiuni din regiunea Făgărașului), că adunarea nu avea nicidecum caracter politic și că nu fusese convocată decât pentru a judeca treburi de acest fel [16]. Textul este însă formal în ce privește convocarea, „*pro reformacione status eorumdem*“, ceea ce trebuia să comporte neapărat o examinare a diverselor privilegii și confirmarea lor de către rege. Însăși Bula de Aur din 1222 folosește o formulă cu totul asemănătoare: „*ad statum regni nostri reformandum*“; dacă aceea a actului din 1291 are un înțeles mai puțin general, nu trebuie să uităm că este vorba în speță de o adunare provincială și nu de stările regatului. Mai mult, reiese că jalba lui Ugrinus, pomenită mai pe larg în acest dcument, a fost făcută incidental, cu ocazia întrunirii: „*surgendo in ipsa congregatione nostra*“ [17]. Trebuie să ne amintim de asemenea că adunările de stări sau „parlamente“ din acea vreme se ocupau mai mult de cererile sau afacerile private care le erau supuse, decât de legiferare în interesul public; un exemplu bun ne este dat de *Memoranda de Parliamento* privind activitatea parlamentului englez la finele domniei lui Eduard I, în 1305. Acolo vedem că diferitele personalități convocate de rege se ocupă mult mai mult de „leurs busoignes“ decât de singura ordonanță asupra căreia au deliberat, anume împotriva mercenarilor prădalnici [18]. Dimpotrivă, ar fi fost surprinzător să vedem adunarea transilvăneană procedând altfel. Latura politică este subliniată de inițiativa regelui: adunarea ordinelor transilvănene la Alba Iulia a fost precedată de confirmarea privilegiilor anterioare ale sașilor și de o scutire formală, atât pentru ei, cât și pentru nobilii cărora le sunt pe de-a întregul asimilați, de a se supune jurisdicției voievodului [19]. În acest caz este într-adevăr vorba de o acțiune continuă a puterii regale îndreptată

---

[13] I. Moga, *Voievodatul Ttansilvaniei* (Sibiu 1944), p. 16 și urm.

[14] *Op. cit.*, p. 19

[15] Hurmuzaki, *Doc.*, I, 1, nr. CCCXII, p. 510–511.

[16] *Doc. historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* (Budapest 1941), nr. 19, p. 32–33.

[17] Cf. textul din Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, p. 510. Vezi de asemenea pentru «service de conseil» a ordinelor în materie judiciară E. Lousse, *La société d'Ancien Régime* (Louvain 1943), I, p. 333 și urm.

[18] Cf. Ch. Petit-Dutaillis, Le roi d'Angleterre et ses parlements au Moyen Âge, *Revue historique*, CLIV (1927), p. 53.

[19] Cf. Șt. Pascu, *Răscoale țărănești în Transilvania*, (Cluj 1947), I, p. 35–36.

împotriva unei prea mari independențe a acestui demnitar, față de care regele consideră că politica potrivită este să susțină revendicările stărilor sau comunităților nobile din Transilvania.

* * *

Constituirea acestei adunări prezintă un mare interes: într-adevăr, vedem că figurează nobilii (evident maghiari), sașii, secuii și „valahii" sau românii. Aceștia erau convocați în aceeași calitate ca și celelalte grupări etnice și se găseau deci, la rândul lor, pe cale să constituie o comunitate sau „universitate", după formula corporativă a epocii. Dar, ca și celelalte „națiuni" privilegiate, care apar aici pentru prima oară cu prilejul adunării unei diete, fără îndoială ei nu trimiteau la adunare decât reprezentanți ai aceleiași categorii sociale, anume a nobilimii.

Dacă ținem seama de alte documente transilvănene unde este vorba de adunări ale populației românești, am fi tentați să tragem o concluzie diferită. Într-adevăr, se vorbește în mai multe rânduri, în veacul al XIV-lea, de adunări locale chemate să judece diverse litigii. Astfel, la 2 iunie 1360, la Hațeg, în munții din sud-vestul Transilvaniei, vicevoievodul Transilvaniei se adresează românilor din regiune: *„universitati keneziorum et alterius cuiusvis status et conditionis hominibus de districtu Hatzak"*, adică nu numai „cnejilor" care sunt șefii aleși ai acestei populații și care fac figură de nobili de țară, dar și celor pe care i-am putea numi, în limbajul timpului, „oameni de rând". Se aleg douăzeci și patru asesori pentru a-l asista pe vicevoievod în exercițiul jurisdicției sale: doisprezece vor fi cneji, șase preoți și șase *„ex Olachys populanis"*, printre care se găsesc chiar șerbi în dependența cnejilor [20]. Un alt document, din 3 martie 1363, menționează *„universi kenezii et seniores Olachales districtus Haczak"*, care se traduce prin „cnejii și bătrânii din districtul Hațeg" [21]. Într-o diplomă din 30 septembrie 1364, regina Elisabeta recunoaște dreptul de a alege voievozi locali „comunității valahilor noștri în comitatul nostru de Bereg", reamintind că cei din Maramureș și din alte locuri se bucură de același drept [22]. Delegații românilor la adunarea ordinelor de la Alba Iulia, în 1291, au fost oare desemnați printr-o procedură asemănătoare, pe care am putea, printr-un oarecare anacronism, să o calificăm chiar „democratică"?

Credem însă că trebuie să facem o distincție între aceste adunări locale, chemate să împartă dreptatea conform „obiceiului țării" și care privesc numai treburile comunității românești, și acelea unde se adună stările sau ordinele privilegiate. De altfel, categoria nobilă sau asimilată micii nobilimi era destul de numeroasă în fiecare din aceste grupări etnice privite în particular, pentru a le permite să trimită un număr respectabil de reprezentanți. La o hotărnicie din districtul Bihor, în vestul platoului transilvănean, asistau în 1242 *„nobiles [...] et ignobiles videlicet Hungari, Comani et Olachi fere tria*

[20] *Doc. hist. Valachorum*, nr. 112, p. 146–150. Această particularitate este în contradicție cu statutul șerbiei în epoca feudală. Cf. E. Lousse, *La société d'Ancien Régime* (Louvain 1943), I, p. 108 (cu excepția unor anumite categorii de *vilains*).

[21] *Ibid*, nr. 124, p. 164.

[22] *Ibid*, nr. 139, p. 177. Cf. I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, p. 78 și urm.

milia“ dar printre aceşti trei mii de martori, mai mult de trei sute, deci peste 10%, erau nobili şi cert este că unii dintre ei trebuie să fi fost de origine română [23]. Saşii delegaţi la adunări erau de pe acum cei *„praedia tenentes et more nobilium se gerentes“* [24], iar printre secui se accentua diferenţa între „juzii“ şi „căpitanii“ lor pe de o parte, şi simplii oameni liberi pe de alta. Trebuie deci să presupunem că, la o adunare a nobilimii (*congregatio nobilium*), românii nu puteau delega decât voievozi şi cneji [25], demnitari locali aleşi conform cutumei patriarhale, dar care tindeau tot mai mult să se desprindă de masa sătenilor şi constituiau o nobilime, echivalentă cu acea a secuilor sau a saşilor. Trebuie totuşi să reţinem, ca o trăsătură a organizării lor originare aceste „adunări ale oamenilor de rând“ ale populaţiei româneşti din Transilvania şi caracterul electiv al acestor demnităţi care vor deveni apoi, sub influenţa dreptului feudal, apanajul familiilor a căror ambiţie era să fie primite în clasa senorială. Iată aici o primă explicaţie a anumitor antinomii de care va trebui să ţinem seama mai târziu.

Se pune imediat o altă problemă care trebuie examinată într-un spirit pe de-a-ntregul obiectiv: aceste distincţii etnice — ca să nu le numim naţionale — între diversele grupări transilvănene, aveau ele un fundament teritorial? Trebuie oare să le raportăm la vreo regiune exact delimitată? Istoricii maghiari sunt de această părere: „Se ştie că românii din Ungaria, la începutul veacului al XIII-lea şi în mare parte şi în veacurile al XIV-lea şi al XV-lea trăiau [...] în districte regale, bucurându-se de o oarecare autonomie restrânsă“, scrie asupra acestui subiect dl. L. Makkai. Primul dintre aceste districte administrative cu populaţie românească pe care-l cunoaştem este „terra Blacorum“ din comitatul Făgăraşului care, ca şi „terra Siculorum“ menţionată în aceeaşi epocă, nu reprezintă numai un nume geografic, dar şi organizarea particulară a unei naţionalităţi. Dovada o găsim în termenul „exempta de Blaccis“ pe care-l citim într-un document din 1223; înţelesul medieval al termenului „exemptis“ dovedeşte în mod indubitabil că districtul românesc în chestiune dispunea de o jurisdicţie de un anumit grad, care (ca şi în cazul saşilor sau al secuilor cu o organizare asemănătoare) era exercitată sub îndrumarea unui *comes* „numit de rege“ [26]. Iar câteva rânduri mai departe, el adaugă: «Este totuşi un fapt recunoscut că aceste districte administrative ale naţionalităţilor nu au fost constituite în Ungaria înainte de veacul al XIII-lea. „Burzenland“ (Ţara Bârsei) concedată în 1211 cavalerilor teutoni, era un district de acest fel, tot aşa cum regele Andrei al II-lea a constituit într-o unitate asemănătoare „ţara regală“ locuită de germani în 1224; în acelaşi timp, el aşează mai spre apus, într-o altă unitate, pe secuii care îşi aveau reşedinţa printre saşi şi în vecinătatea lor. Cumanii de asemenea s-au stabilit în 1240 într-o masă compactă între Dunăre şi Tisa, iar, după invazia mongolă, saşii din Zips au primit o organizare similară. Este ciudat că această tendinţă spre organizare este întotdeauna legată de o imigrare sau o colonizare, pe când naţionalităţile

[23] *Doc. hist. Valachorum*, nr. 61, p. 93.

[24] L. Makkai, *Histoire de Transylvanie* (Paris 1946), p. 59. Cf. G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen* [4], I, p. 64.

[25] Cf. G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen* [4], I, p. 61.

[26] L. Makkai, *Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden des Mittelalters, Archivum Europae Centro-Orientalis*, VIII (1942), p. 445.

care trăiau pe lângă unguri, când aceştia au ocupat ţara, şi care şi-au păstrat habitatul străvechi, ca de exemplu slovacii, nu s-au bucurat nicioadată de asemenea avantaje» [27]. Acesta este încă un argument în sprijinul tezei bine cunoscute a imigrării românilor, veniţi din Balcani în Ungaria cel mai devreme către sfârşitul veacului al XII-lea, în momentul când sunt menţionaţi în cronica Notarului anonim.

Subiectul a fost discutat recent de un istoric român, dl I. Moga. «Aceste criterii noi prin care autorul caută să dovedească caracterul de imigraţi târzii al românilor din Transilvania — ne spune el în legătură cu această concluzie — nu aparţin d-lui Makkai; ele sunt împrumutate din studiul d-lui E. Mályusz asupra politicii maghiare faţă de naţionalităţi în evul mediu...[28]. Trebuie să semnalăm faptul că d-nul E. Mályusz, care se ocupă de înfiinţarea şi evoluţia organizaţiilor autonome ale diverselor naţionalităţi în regatul medieval ungar, nu spune nimic de „terra Blacorum" din 1222; deci nu o consideră printre organizaţiile înfiinţate de regele Andrei al II-lea pentru grupurile etnice colonizate pe pământ maghiar. Dl. Makkai a fost cel care a introdus *„terra Blacorum"* în sistemul d-lui Mályusz; el caută astfel să atribuie autonomiei româneşti a regiunii Făgăraşului un caracter pe care nu-l avea. Faptul poate fi dovedit uşor ţinând seama de împrejurările următoare: pe când în 1211–1222 cavalerii teutoni din Ţara Bârsei, în 1224 saşii din Transilvania, în 1271 saşii din Zips, în 1279 cumanii din Valea Tisei au obţinut cu toţii o diplomă regală cuprinzând scutirile grupului etnic respectiv, fie prin faptul recunoaşterii drepturilor anterioare de autonomie, fie prin acordarea unor drepturi noi — nici românii din *„terra Blacorum"*, nici secuii din *„terra Siculorum"*, cu toate că au fost menţionaţi în 1222, nu au obţinut asemenea diplome de la regii Ungariei. Această situaţie comună românilor şi secuilor merită să fie subliniată. Se admite în general că secuii au început să se infiltreze venind din Ungaria în Transilvania în veacul al XII-lea. Dar autorităţile regale nu i-au considerat ca un grup etnic străin, înzestrat cu o diplomă de privilegii care să comporte angajamente bilaterale faţă de coroană, ca celelalte grupări etnice de provenienţă străină. Autonomia secuilor nu decurge dintr-un regulament de această natură; ea derivă dintr-o veche organizare de trib, datând din epoca când ungurii înşişi o păstraseră în ţara lor... Pentru secui, ca şi pentru români, nu a fost niciodată resimţită nevoia reglementării printr-o diplomă a privilegiilor şi scutirilor speciale faţă de Coroana ungară, pentru că primii erau consideraţi ca un trib liber, iar ceilalţi ca locuitori indigeni ai Transilvaniei, supuşi autorităţii Coroanei. Nici unii, nici ceilalţi nu au fost trataţi ca un grup etnic chemat sau stabilit în regat în condiţii determinate» [29]. Trebuie reţinută această distincţie; totuşi, aici se opreşte paralela dintre români şi secui, pentru că, în timp ce primii dispăreau din constituirea adunărilor de stări transilvănene timp de mai bine de o jumătate de veac, ceilalţi vor fi convocaţi de acum înainte ca unul din elementele lor permanente. De aceea este atât de greu de definit teritoriul pe care am putea fi tentaţi să circumscriem grupul românesc convocat la adunarea din martie 1291. Limitele înseşi ale *„terra Blacorum"*

---

[27] *Ibid.*, p. 446.

[28] E. Mályusz, A középkori magyar nemzetiségi politika, *Századok*, 1939, p. 257–294 şi 385–448.

[29] I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Âge* (Sibiu 1944), p. 132–134.

din 1222 n-au putut fi stabilite nici cu o cât de mică precizie; la urma urmelor, aceasta era oare singura regiune românească din Transilvania? Nimic nu este mai puțin probabil: mărturii mai vechi sau aproape contemporane dezvăluie prezența românilor și în alte puncte ale teritoriului transilvănean [30]. Singurul indiciu care ar putea apropia participarea românilor la adunarea stărilor la Alba Iulia de „terra Blacorum" menționată aproape șaptezeci de ani mai înainte, este districtul Făgăraș, vecin cu aceeași „țară a valahilor" și depre care se vorbește în litigiul supus adunării. Delegații la adunare erau oare din aceeași regiune, sau cuprindeau printre ei și reprezentanți ai altor districte populate cu români? Este imposibil să aducem precizările necesare asupra acestui punct; unul din motive este că prezența „valahilor" la adunarea din 1291 nu a fost urmată de o alta. Ei nu mai sunt menționați printre grupările etnice reprezentate în aceste adunări până în mai 1355, și după această dată au dispărut definitiv [31]. Prezența lor la dieta din 1291 era oare conformă cu o tradiție care a fost apoi părăsită sau ea a constituit „o adevărată revoluție", cum a spus Nicolae Iorga? În orice caz, în anul următor se vorbește de *„Universitas nobilium Ongarorum, Sicolorum, Saxonum et Cumanorum"* [33]. Cumanii au înlocuit pe „valahi"; care poate să fi fost motivul acestei substituiri? Trebuie să notăm că această dietă din 1292 a fost convocată la Buda, iar nu în Transilvania; a fost oare, tot după Iorga, „o excludere a românilor pentru a primi în schimb pe acești emigrați barbari cu pretenții, cărora regatul le fusese de scurtă vreme deschis până a pune în pericol caracterul [....] maghiar și caracterul religios creștin?" [34] Această ultimă presupunere nu pare întemeiată, pentru că, în adunarea generală a prelaților și baronilor regatului, vedem pe Cumani subscriind la sentința de excomunicare pronunțată împotriva câtorva sași răzvrătiți care se făcuseră vinovați de prădarea și incendierea catedralei din Alba Iulia în 1277 [35]. Era deci în calitatea lor de catolici proaspăt convertiți că luau acum locul românilor, creștini de secole, dar schismatici [36]. Este greu de admis că deliberările acestei diete nu priveau pe români, dar că ele puteau interesa pe cumani; este vădit că treburile transilvănene au fost discutate acolo.

Până la apariția altor date, problema rămâne deci insolubilă. Nu ne poate satisface explicația d-lui Schönebaum, care se mulțumește să constate că românii au și ei tendința să constituie o comunitate pe picior de egalitate cu cele ale sașilor și secuilor, adăugând însă că nu au fost stăpâni pe propriul lor destin și că le-au trebuit cinci secole pentru a pune din nou problema [37]. Ni se pare că s-ar putea să existe o legătură între prezența românilor din Transilvania în această adunare de stări și obligațiile militare care le

---

[30] Cf. asupra întregii chestiuni G. I. Brătianu, *Le problème de la continuité daco-roumaine* (București 1944), p. 47 și urm.

[31] Istoricii maghiari nu menționează deloc această a doua convocare: cf. I. Moga, Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden, *Leipziger Vierteljahrschr. f. Südosteuropa*, VI (1942), p. 100.

[32] *Hist. des Roumains*, III, p. 178.

[33] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, I, p. 193.

[34] *Ibid.*

[35] Hurmuzaki, *Doc.*, I, 1, nr. CCCXIX, p. 518. Cf. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 36.

[36] G. I. Brătianu, *La tradition historique sur la formation de l'État valaque*, Académie Roumaine, *Bullet. de la Sect. hist.*, XXIV, 2 (1943), p. 186.

[37] *Op. cit.*, *Leipziger Vierteljahrschrift*, II (1938), p. 39.

reveneau, în calitate de grup etnic, cu prilejul campaniilor regilor Ungariei. Organizarea însăși a stărilor este întemeiată pe principiul feudal de ajutor și sfat: acolo unde un contingent armat urmează pe senior în expediția sa, sau ia parte la apărarea domeniului său, este de asemenea loc și pentru vasal în consiliul însărcinat cu administrarea teritoriului sau cu împărțirea dreptății. Or „valahii", menționați ca atare, sunt prezenți în rândurile armatei maghiare în cursul veacului al XIII-lea, în cea mai mare parte a bătăliilor pe care aceștia au trebuit să le poarte la granițele lor. Încă din 1210, comitele de Sibiu lua cu el în Bulgaria „sași, valahi, secui și pecenegi" [38]. În 1241, cu ocazia invaziei mongole, istoricul persan Rașid ed-Din menționează rezistența opusă tătarilor care traversau Transilvania de popoarele „Ulag" și „Kara-Ulag". Acest ultim epitet (*kara*, negru), care desemnează în general o stare de dependență politică, s-ar putea poate aplica în acest caz valahilor transilvăneni în slujba regelui Ungariei [39]. De altfel, după invazie, îi vedem păzind granițele orientale și meridionale ale Transilvaniei, împreună cu vecinii lor secuii [40].

Totuși, ei nu se ocupau numai cu paza granițelor provinciei lor: îi regăsim la bătălia de la Kreussenbrunn [41], purtată de Béla al IV-lea împotriva regelui Ottokar al II-lea al Boemiei în 1260, precum și printre trupele ungurești care, în vara anului 1291, trec granița Austriei în cursul expediției condusă de Andrei al III-lea împotriva ducelui Albert de Habsburg [42], cu care trebuia să încheie pacea de la Hainburg la 26 august același an. Acest din urmă război ar putea fi unul din scopurile urmărite de rege când a convocat stările din Transilvania la Alba Iulia la începutul primăverii: dieta trebuia, fără îndoială, să aprobe chemarea contingentelor în vederea acestei campanii.

Dar această ipoteză, oricât de verosimilă ar putea să apară, tot nu lămurește dispariția neașteptată a acelorași valahi în dietele următoare. Trebuie totuși să observăm coincidența acestei dispariții cu înființarea principatului Țării Românești, a cărei inițiativă tradiția istorică o atribuie unui voievod emigrat din Transilvania, care ar fi trecut Carpații, însoțit de „români, de catolici și de sași" [43]. Nu este imposibil ca acest eveniment, dacă a avut loc, să fi fost legat de mișcarea de insurecție care a cuprins puțin timp după aceea întreaga Transilvanie, chiar înainte de momentul în care criza dinastică din 1301 să fi aruncat tot regatul în anarhie [44]. Au fost oare românii transilvăneni bănuiți de infidelitate în momentul când unul dintre ai lor se ducea să înființeze de cealaltă parte a Carpaților un principat care trebuia neapărat să tindă spre independență? Data pe care tradiția o indică pentru înființarea Țării Românești este 1290, dar se prea poate ca aceasta să fie o indicație simbolică pentru un șir de fapte care se întind pe un număr

[38] *Doc. hist. Valachorum*, nr. 10, p. 22–23.

[39] Cf. G. I. Brătianu, Les rois de Hongrie et les principautés roumaines au XIV-e siécle, Académie Roumaine, Bull. de la sect. hist., XXVIII (1947).

[40] Semnalat într-o lucrare (încă inedită) a d-lui E. Lăzărescu. Cf. L. Mákkai, *Hist. de Transylvanie*, p. 75.

[41] M. P. Dan, *Cehi, Slovaci și Români în veacurile XIII–XVI* (Sibiu 1944), p. 18–19.

[42] B. Hóman, *op. cit.*, p. 87 și A. Huber, *Gesch. Österreichs*, II, p. 26.

[43] Vezi G. I. Brătianu, *La tradition historique sur la formation de l'État valaque, ibid.*, p. 179 și urm.

[44] Cf. N. Iorga, *Hist. des Roumains*, III, p. 179: «à partir de 1297, l'anarchie est complètement maîtresse de la province.»

mai mare de ani. Se știe că în 1300 un comite Laurențiu zăcea la Câmpulung, în Țara Românească, sub o lespede cu o inscripție latină care s-a păstrat; din aceasta putem să deducem că la acea dată, acest oraș nu devenise încă reședința unui principe român. Nu este deci exclus ca românii din Transilvania să nu mai fi fost convocați la dietele din 1292 și 1298, unde figurau celelalte grupări etnice ale provinciei, chiar și cumanii, în urma acțiunii acestui voievod răzvrătit care s-ar fi dus să caute dincolo de granițele regatului libertățile a căror întreagă garanție nu o mai avea.

De asemenea, suntem îndemnați să facem o apropiere între prezența românilor la dieta din Cluj din 1355 [45] și recentele tulburări care au izbucnit în vremea aceea în nordul și estul Transilvaniei. Din 1343, Bogdan, fostul voievod român al Maramureșului, district de munte la hotarul cu Galiția, era calificat ca „infidel"; acest răsculat întreținea o agitație crescândă în regiune și avea să se avânte curând în cucerirea Moldovei, unde tocmai se stabilise o organizație politică și militară care recunoștea suzeranitatea Coroanei ungare. Poate că nobilii români au fost convocați la adunare, care de data aceasta își ținea ședințele în nordul Transilvaniei, pentru a-i întări în supunerea lor față de Coroană și pentru a-i împiedica să-și dea concursul răzvrătiților. Ei sunt menționați în mod expres, ca în 1291, împreună cu celelalte stări sau grupuri etnice transilvănene. Fără să fie pomeniți, s-ar putea presupune prezența lor la dietele care au urmat, în 1356 și 1357, la Odorhei, Sibiu și Turda, dacă ținem seama de formulele folosite cu această ocazie: *„universitati nobilium et cuiusvis status et condicionis hominibus partis Transilvaniae"* sau *„ab omnibus Nobilibus, Siculis et Saxonibus aliisque hominibus"* [46]. Cine ar fi fost acești „alți oameni" dacă nu valahii?

Însă, câțiva ani mai târziu, regele Ungariei Ludovic I de Anjou era obligat să recunoască izbânda lui Bogdan în Moldova și să acorde despăgubiri credincioșilor săi care au trebuit să părăsească acest feud. Această diplomă din 2 februarie 1365 este urmată de aceea din 28 iunie 1366, care prevede sancțiuni aspre împotriva „valahilor răzvrătiți" din Transilvania, în timp ce sunt luate măsuri pentru a favoriza propaganda catolică și pentru a stăvili acțiunea clerului schismatic în Banat [47]. Nu este deci de mirare că, după această dată, românii nu mai sunt menționați în adunările de stări transilvănene. Existența la granițele înseși ale provinciei a celor două principate române independente sau aproape independente, care gravitau deja în orbita altor puteri pentru a găsi acolo un sprijin împotriva hegemoniei ungare și a căror întemeiere se datora insurgenților veniți din Transilvania, trebuia neapărat să împingă pe reprezentanții autorității regale să recurgă la o politică de suspiciune și represalii. Dar mai trebuie ținut seama și de transformarea modului de recrutare a armatei, care în mod fatal trebuia să influențeze raporturile între monarhie și grupările etnice. Sub regii din dinastia de Anjou, sistemul banderiilor *(banderiae)* înlocuiește pe cel al contingentelor etnice: fiecare senior era obligat să adune de pe domeniile sale un anumit număr de oșteni și să-i conducă la război [48]. Aceste obligații pe de-a-ntregul feudale modificau până și

---

[45] *Codex diplomaticus Andegavensis*, VI, p. 321–23.

[46] Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, I, 2, nr. XXXIII și XXXV, p. 43, 45.

[47] *Doc. hist. Valachorum*, nr. 148, p. 189–90 și nr. 151, p. 200.

[48] B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, p. 156 și urm.

temeliile societății românești din Transilvania: voievozii și cnejii tindeau să-și asigure drepturi senioriale și să se desprindă din masa populației, substituind ereditatea în familiile lor regimului electiv pe care se sprijineau mai înainte demnitățile lor locale. Se accentua astfel diferența între „nobilis kenezius" care pătrundea în mica nobilime și „communis kenezius" ale cărui funcțiuni nu depășeau pe cele ale unui primar de sat [49]. Unele familii urcau foarte repede treptele ierarhiei feudale: membrii familiei Dragffy, descendenți ai lui Dragoș, voievod român al Moldovei, care recunoscuse suzeranitatea ungară, sunt la sfârșitul veacului al XIV-lea atât mari demnitari cât și printre cei mai mari proprietari de domenii din Transilvania de nord și din comitatele vecine [50]. Pe măsură ce părăseau ortodoxia și se converteau la cultul romano-catolic, nobilii „valahi" se asimilau nobilimii maghiare și făceau corp comun cu ea. Numai câteva regiuni izolate se țineau departe de acest proces de asimilare și își păstrau nobilimea românească și ortodoxă. Districtul Făgărașului, rezervat ca feud domnilor din Țara Românească în veacurile al XIV-lea și al XV-lea, era condus de o aristocrație locală de „boieri" al căror titlu amintește de influența principatului vecin [51]. În 1399, voievodul regal al Transilvaniei, Știbor, se adresa *„universis et singulis nobilibus, tam ungaris quam olachis"* din Hațeg și Hunedoara [52]. Chiar și mai târziu, în 1412, regele Sigismund, din casa de Luxemburg, amintind libertățile recunoscute de regii Ungariei stărilor transilvănene, nu omitea pe aceea a „cohabitancium Valachorum ac aliorum scismaticorum" [53]. În organizarea armatei acestui suveran mai vedem figurând pentru Transilvania în 1430: „Saxones, Siculi, Nobiles Valachi partium Transylvanarum cum potentia" [54], și mai există o diplomă din 1457 a regelui Ladislau al V-lea Postumul care acordă privilegii pentru opt districte românești din Banat, răsplătite anume pentru paza vadurilor Dunării [55]. Sunt poate aceiași care figurează ca „valahi transilvăneni" în ordinul de bătălie din 1479 al armatei regelui Mathias Corvin, așa cum îl reproduce o relatare italiană [56].

Dar la această dată nu mai era vorba de o reprezentare a românilor în dietele transilvănene, alta decât aceea a nobililor asimilați seniorilor maghiari. „Uniunea celor trei națiuni" realizată în 1437, cu prilejul marii răscoale a țăranilor transilvăneni, îndepărtase din rândurile sale pe toți cei ce nu se recunoșteau maghiari, secui sau sași. În această epocă, obligațiile militare nu mai au nici o legătură cu facultatea de a lua parte la dietă — cel puțin în ceea ce privește pe români. Trebuie să recunoaștem că aceștia, pentru a fi în rând cu stările recunoscute de Coroană, trebuiau să înfrângă un „handicap" deosebit de greu. Celelalte grupuri etnice constituite în „universități" sau comunități puteau să invoce privilegii garantate de o cartă, ale cărei dată și dispoziții erau cunoscute. Este adevărat că secuii nu aveau așa ceva, probabil pentru că ei

---

[49] Cf. L. Makkai în Makkai-Gáldi, *Gesch. der Rumänen* (Budapest 1942), p. 71 și urm.

[50] Pentru alte amănunte, I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, p. 66 și urm. și A. Filipașcu, *Le Maramureș*, Sibiu, 1944, p. 16 și urm.

[51] Cf. *Doc. hist. Valachorum*, p. 246.

[52] Hurmuzaki, *Doc.*, XV, 1, nr. VIII, p. 6.

[53] Hurmuzaki, *Doc.*, I, 2, nr. CCCCIV, p. 491.

[54] *Ibid.*, nr. CCCCLXXIV, p. 567–68.

[55] *Ibid.* II, 2, nr. LXXX, p. 92.

[56] M. Berza, Der Kreuzzug gegen die Türken, *Rev. hist. du Sud-Est européen*, XIX, (1942), p. 70–72.

pătrunseseră în Transilvania de mai multă vreme, într-un timp când aceste situații erau mai puțin precis orânduite; dar secuii erau un trib de limbă maghiară și făceau caz de tradiția lor. Nici românii nu aveau o cartă, pentru că, în mare parte, nu erau imigrați colonizați a o dată certă în virtutea drepturilor și privilegiilor conferite de autoritatea regală, ci urmașii populației indigene, romano-slavă, anterioară cuceririi și stabilirii regatului lui Ștefan cel Sfânt. Această situație, care le-a fost atât de multă vreme și atât de aprig contestată, rezultă indirect din starea lor de inferioritate față de ordinele sau stările privilegiate. Dacă cel puțin de două ori, pe cât știm, ei au delegat reprezentanții lor la dietele transilvănene (în 1291 și 1355), trebuie să fi fost sub presiunea unor împrejurări deosebite și pentru a face față unei necesități care se impunea autorității: fie chemarea unor contingente în vederea unei campanii, fie pentru a stăvili o mișcare de răzvrătire.

* * *

Sub influența instituțiilor asemănătoare din Ungaria, organizarea stărilor și dietelor se consolidase în Transilvania. Un istoric sas, Joseph Trausch, a numărat 51 diete convocate din 1291 până în 1540, dată la care provincia se desparte de Ungaria pentru a forma la rândul ei un principat autonom, care, la apogeul dezvoltării sale, în veacul al XVII-lea, era chiar aproape independent [57]. La acestea trebuie să adăugăm, bine înțeles, „*congregatio nobilium*“ din 1288, care pare să fi fost cea mai veche din aceste adunări. Acestea s-au ținut în cursul veacului al XIV-lea și la începutul celui de al XV-lea, ca diete provinciale, distincte de cele care cuprindeau ordinele regatului, atât prin interesele locale pe care le reprezentau, cât și prin compunerea lor oarecum diferită, care ținea seama mai mult de diferențele etnice [58]. De-acum înainte, s-a stabilit obiceiul de a convoca la intervale regulate, o dată sau chiar de două ori pe an, după conveniențe, în localități diferite, nobilii și „alte stări“ transilvănene: această categorie din urmă cuprindea pe secui și sași, asimilați treptat micii nobilimi, dar păstrându-și totuși statutul lor particular. Dacă românii nu mai figurează printre aceste ordine privilegiate ca o comunitate etnică separată, trebuie să semnalăm totuși că această organizare politică și socială a avut o primă înrâurire asupra aceleia a Țării Românești vecine. Am menționat în altă parte, în legătură cu adunările de stări ale acestui principat, diploma acordată de Vladislav I la 20 ianuarie 1368 negustorilor sași de la Brașov, care aduce privilegiile care le sunt acordate la cunoștința „*universis fidelibus nostris comitibus, castellanis, iudicibus, tributariis, officialibus et cuiusvis status hominibus in terra nostra transalpina constitutis*“ [59]. Formula, cel puțin în partea sa finală, este aceeași care a fost folosită în

[57] I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII–XVI*, (București 1938), p. 63–64 (cu bibliografie).

[58] Pentru sași, cf. Fr. Teutsh, *Zur Geschichte der sächsischen Nationsuniversität*, apendice la vol. IV din *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, p. 333 și urm.

[59] Hurmuzaki, *Doc.*, I, 2, p. 144–45 și XV, I, p. I. Cf. studiului nostru deja citat despre «Les Assemblées d'états dans les principautés roumaines».

diplomele regilor Ungariei sau ale voievozilor lor când se adreasau stărilor transilvănene, ceea ce poate că nu înseamnă altceva decât că acest model a fost copiat de cancelaria valahă, care scria atât de rar în limba latină. Dar am putea de asemenea să vedem aici o dovadă a existenței unor stări constituite în acea epocă în Țara Românească, ca niște categorii administrative și fiscale (formă pe care o găsim mai târziu în documentele acestei țări), dacă nu chiar ca niște comunități privilegiate în sensul evului mediu occidental. Se adeverește astfel că instituțiile transilvănene au avut încă din veacul al XIV-lea o influență nemijlocită asupra celor din Țara Românească, înrâurire care merge la sfârșitul veacului al XVI-lea până la tentative de fuziune între cele două state și la o strânsă solidaritate între aristocrațiile celor două țări, pe vremea când supremația otomană le era comună.

Însă regimul nu s-a consolidat definitiv în Transilvania decât sub amenințarea unei răsturnări în același timp politică, economică și socială; a trebuit ca o altă organizare să se ridice la orizont și să ceară dreptul la cuvânt pentru a pecetlui „Unirea“ între cele trei ordine privilegiate și pentru a da alianței lor, vremelnică la început, puterea și durata unei tradiții.

În ultimii ani ai domniei lui Sigismund, complicațiile politicii sale externe, legată de calitatea sa de împărat și rege al Boemiei, impuneau tezaurului ungar sarcini din ce în ce mai grele. Pericolul turcesc devenea tot mai stăruitor și cerea un efort militar susținut. În Transilvania, unde se produseseră deja răscoale izolate, la secui și la români, cererea episcopului Gheorghe Lépes, care pretindea ca plata restanței dijmei să se facă în noua monedă de argint, a aprins scânteia. Nemulțumirea era generală printre țărani, atât unguri cât și români, din cauza „reacției senioriale“ care se manifesta din această epocă în întreaga Europă centrală și orientală și îngreuia și mai mult condițiile șerbiei și ale economiei domaniale. Mai era și influența mișcării husite din Boemia și tendințele sale de nivelare socială, împotriva cărora Inchiziția a fost nevoită să ia măsuri aspre; nu trebuia pierdută ocazia de a obliga la convertire un anumit număr de șerbi ortodocși. Când s-au mai adăugat și exigențele fiscale la toate aceste motive de nemulțumire, măsura a fost depășită. În primăvara anului 1437 a început o răscoală aproape generală care a atras în același timp pe țăranii români și pe cei maghiari, nu numai în Transilvania, dar și în Ungaria răsăriteană. În capul răscoalei se aflau „căpitani“ de origine diferită: Anton Nagy din Buda, din nobilimea mijlocie maghiară, Mihai „Valahul“, un târgoveț din Cluj, magistrul Ioan. Acești conducători comandau masa șerbilor și le aduceau experiența militară care o câștigaseră în campaniile lui Sigismund în Boemia; tactica și metoda lor de luptă sunt în mod clar de inspirație husită [60].

Răsculații s-au adunat într-o tabără lângă Olpret și au trimis delegați voievodului Transilvaniei, Ladislau Csáki, pentru a-i prezenta doleanțele lor; acesta puse însă să-i prindă și să-i ucidă fără judecată. Atunci, vicevoievodul Laurențiu Lépes și cei doi comiți ai secuilor s-au apucat să atace tabăra răsculaților; aceștia însă, întăriți pe dealul

---

[60] Pentru aceste evenimente, vezi Șt. Pascu, *Răscoale țărănești în Transilvania*, I, p. 87 și urm., și L. Makkai, *Hist. de Transylvanie*, p. 112 și urm.

de la Bobâlna, au izbutit să respingă atacurile nobililor. De nevoie s-a recurs la un compromis și, la 6 iulie 1437, în fața mănăstirii de la Cluj-Mănăștur, s-a încheiat o adevărată convenție prin care nobilimea transilvăneană se angaja în mod solemn să restituie țăranilor drepturile lor tradiționale. Ei nu vor mai putea fi prinși sau bătuți fără judecată; episcopul renunța la restul dijmei, seniorii la *nona* și la alte dări de curând înființate. Odată ce șerbii își îndepliniseră obligațiile, le era recunoscut dreptul de strămutare de pe un domeniu pe altul. Erau fixate în amănunt numărul zilelor de clacă și al redevențelor în natură. Și, mai ales, țăranii formau de-acum înainte o „universitate", o comunitate cu aceleași drepturi ca celelalte, cuprinzând „bătrânii" delegați de fiecare sat, târg sau domeniu seniorial, care aveau dreptul să se întrunească în fiecare an în adunare generală cu „căpitanii" lor, pe același deal de la Bobâlna, și să cerceteze aici încălcările la cutumă de care se vor fi făcut vinovați seniorii, obligându-i să le respecte [61]. Dacă această ultimă clauză a fost calificată, nu fără exagerare, ca „începutul parlamentarismului în aceste regiuni ale Europei în evul mediu" [62], nu este mai puțin adevărat că ea stipulează organizarea unei noi stări sau reprezentarea unei categorii sociale determinate care, la rândul ei, își invocă drepturile și privilegiile.

Între timp, nobilii, care-și vedeau interesele amenințate, nu stăteau degeaba. O primă adunare a ordinelor transilvănene la Turda, la 8 septembrie, făcând uz de *jus confoederationis*, hotăra convocarea unei adunări la Căpâlna, în comitatul Someș, unde la 15 ale aceleiași luni, a fost proclamată Uniunea celor trei „națiuni" (nobili maghiari, secui și sași), care jurau să se ajute reciproc împotriva oricărui agresor, cu excepția regelui. Răsculații au văzut în această proclamație o provocare și imediat au ridicat iar armele. Căpeteniile lor acționau în numele *Universitas regnicolarum Hungarorum et Valachorum hujus principatus Transilvaniae* [...] *universorum populorum iobagionalibus conditionis*. Această „comunitate a șerbilor" a rezistat cu succes asaltului ordinelor privilegiate: în octombrie s-a încheiat o nouă convenție, unde erau confirmate punctele fixate în iulie, fără a mai menționa însă adunările anuale ale țăranilor. Au fost trimiși delegați la regele Sigismund, dar aceștia nu l-au mai găsit în viață. Urmașul său, Albert de Habsburg, i-a lăsat atât de mult să aștepte un răspuns, încât războiul civil a reînceput cu o violență sporită. Interesant de notat este că burghezia Clujului, care în mare parte mai era atunci de origine săsească, a luat partea răsculaților. O bătălie în toată regula purtată de aceștia împotriva armatei ordinelor, întărită cu trupe venite din Ungaria, a fost până la urmă câștigată de seniori. Dintre căpeteniile rebeliunii, Anton Nagy a pierit în luptă, iar alții au fost prinși și trași în țeapă fără milă la Turda. Orașul Cluj continua să reziste: la 10 ianuarie 1438 au trebuit să fie chemați în ajutor sașii din cele șapte „scaune" sau districte transilvănene pentru a-l supune. Cazne cumplite au pus capăt răscoalei, iar la 2 februarie, cele trei „națiuni" privilegiate, întrunite la Turda în adunare generală, reînnoiau pactul de la Căpâlna, fixând de data aceasta drept

---

[61] Vezi documentele în Hurmuzaki, *Doc.*, I, 2, p. 614-651 și Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, IV, p. 638–642.

[62] I. Crăciun, La révolte de Bobâlna, *Revue de Transylvanie*, IV (1938), p. 357.

obiectiv „zdrobirea şi exterminarea totală a ţăranilor rebeli şi blestemaţi“ [63]. Alianţa lor avea să dureze, trecând prin multe vicisitudini, până în veacul al XIX-lea.

Vădit este că aceste evenimente au marcat în Transilvania o evoluţie foarte clară a organizării stărilor, de la împărţirea în grupări etnice, care i-a caracterizat începuturile, către o reprezentare a categoriilor sociale privilegiate, care este trăsătura obişnuită a regimului în celelalte ţări ale Europei în evul mediu. Răsculaţii constituiseră comunitatea lor, fără a face vreo deosebire între şerbii români şi maghiari. Li s-au alăturat elemente secuieşti şi săseşti, care nu şi-au păstrat vreo marcă distinctivă. Confruntat cu această coaliţie revoluţionară, frontul ordinelor s-a ridicat imediat pentru a-şi apăra privilegiile. Unul din factorii Uniunii era constituit din nobilimea maghiară şi din căpeteniile clerului transilvănean; nobilimea secuiască forma al doilea factor, iar saşii, care trimiteau la adunări un număr mai mare de delegaţi ai oraşelor lor, formau acum un fel de a treia stare [64]. Prin diferenţele de origine şi de vocabular, această solidaritate socială se manifestă mai lămurit. Uniunea va fi reînnoită periodic în momentul când apropierea unei crize politice sau sociale va face această măsură necesară. În vremea când Ioan Corvin de Hunedoara a devenit campionul creştinătăţii dunărene împotriva turcilor, el a adunat în mod firesc în jurul lui elementele transilvănene, deoarece el însuşi provenea dintr-o familie de cnezi români din această regiune, familie care se ridicase în ierarhia feudală ungară (alt caz tipic al unei astfel de ascensiuni). Când Ioan Corvin a dispărut după apărarea victorioasă a Belgradului împotriva trupelor sultanului, regatul a fost din nou cuprins de anarhie; aceasta nu avea să se termine decât odată cu alegerea lui Mathias Corvin, fiul lui Ioan de Hunedoara, care a devenit rege al Ungariei la începutul anului 1458. În Transilvania spiritele erau agitate: predicile lui Ioan de Capistrano, în momentul asediului Belgradului, au atras într-acolo un mare număr de ţărani, ce părăseau domeniile pe care lucrau pentru a se înrola în armata acestei noi cruciade. Domnea teama unei reveniri la mentalitatea care provocase răscoala din 1437. Pe de altă parte, noul rege se arăta autoritar şi hotărât să restabilească prestigiul Coroanei. Reînnoirea pactului celor trei „naţiuni“ la Mediaş, la 3 decembrie 1459, garanta privilegiile şi libertăţile tradiţionale ale nobilimii ungare, ale secuilor şi ale saşilor, dar mai adăuga legământul să le apere împotriva oricui le va aduce vreo atingere [65]. Se pare că adversarul vizat de această clauză era însuşi regele. Şi, de fapt, câţiva ani mai târziu, când Mathias Corvin a fost la rândul său nevoit să ceară noi dări, pentru a face faţă cheltuielilor în războiul său din Boemia şi celor ale unei expediţii pe care o pregătea împotriva voievodului Moldovei, Ştefan cel Mare, dări la care de data aceasta îi supunea şi pe privilegiaţi, văzu ridicându-se împotriva lui rezistenţa ordinelor. Un nobil, Benedict Veress, se puse în fruntea mişcării şi luă drept ajutor pe voievodul Transilvaniei, Ioan de Sfântu Gheorghe şi Pösiry, precum şi pe Berthold Edlerbach, cu nobilimea maghiară

[63] Hurmuzaki, *Doc.*, XV, 1, p. 24. Cf. Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 91. «Valahii» sau românii nu se mai bucură decât de anumite drepturi de ordin strict local. Astfel, ei participă în 1464 la alegerea «judelui» sau magistratului urban din Orăştie, la fel ca ungurii şi saşii din acest oraş. Hurmuzaki, *ibid.*, p.60.

[64] Această evoluţie este mai marcată de când cu instituirea corporaţiilor de meseriaşi [....] 26 şi [recunoaş]terea lor [printr-un] regulament oficial [*text mutilat*-E. D.].

[65] Cf. Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 99–100.

și cu secuii. Pactul Uniunii își găsea acum aplicarea. O proclamație în numele căpeteniilor răscoalei a fost lansată și citită la 18 august 1467 la capitlul de la Cluj-Mănăștur; conjurații își făceau aici cunoscută intenția de a apăra împotriva regelui privilegiile pe care acesta tocmai le încălcase. Dar când a apărut Mathias în Transilvania cu 12000 de oșteni bine instruiți, insurgenții s-au împrăștiat fără să încerce măcar o mișcare de rezistență: Veress s-a refugiat în Polonia, de unde se împăcă cu regele, declarând că fusese constrâns [66]. Alte căpetenii au fost prinse și executate, iar autoritatea regală a fost atât de deplin restabilită în Transilvania, încât înfrângerea suferită de Mathias în decembrie, în timpul expediției sale în Moldova, nu a reușit să o zdruncine. Nu s-au semnalat decât cazuri izolate de nesupunere, precum cel al unui nobil transilvănean care a călăuzit armata otomană și pe domnul Țării Românești în timpul unei incursiuni la nord de Carpați și căruia, pentru această trădare, în 1481 i s-au confiscat bunurile [67]. Pacea fiind restabilită cu Moldova, regele a putut liniști pe secui, lăsându-i să ia parte la războaiele domnitorului Ștefan împotriva turcilor [68]. Domnia lui Mathias Corvin este de altfel aceea a unui adevărat suveran al Renașterii, prieten al literelor și artelor (ceea ce servea foarte bine propagandei sale la Roma și în Occident), menținându-și cu fermitate autoritatea în țară, fără a ține prea mult seama de stări și de diete. Dacă în primii ani de domnie a crezut de datoria sa să consulte, în 1463, dieta transilvăneană în legătură cu anumite reforme militare, după ce a convocat adunarea generală a stărilor regatului la Tolna, el nu s-a sfiit apoi să decreteze dările de care avea nevoie.

Însă după el, sub regii slabi ai dinastiei Iagelonilor care i-au urmat, s-a ridicat într-adevăr regimul stărilor, anume cel al nobilimii ascultând de ordinele marilor feudali. Această stare de lucruri trebuia, în mod fatal, să aibă o înrâurire asupra organizării stărilor transilvănene. Dacă Mathias Corvin, în oarecare măsură, ocrotise pe șerbi împotriva abuzurilor seniorilor, lăsând astfel renumele aproape legendar al unui rege prin excelență drept, în 1495 vedem pe regele Vladislav sfătuindu-se cu voievodul Transilvaniei în legătură cu hotărârile de luat pentru apărarea ordinelor privilegiate împotriva răscoalei categoriilor sociale inferioare, cu precădere a țăranilor români care începuseră din nou să se frământe [69]. Între 1506 și 1508 s-au semnalat mai multe răscoale în regiunea Făgărașului și chiar la secui, care refuzau să plătească anumite dări. Vedem atunci, la Sighișoara la 10 februarie 1506, cele trei națiuni reînnoind pentru a treia oară actul lor de Unire prin mijlocirea unei comisii comune, aleasă în anul precedent la dieta de la Turda; de data aceasta trebuia făcut față pericolului turcesc și trebuiau opriți „bandiții, ucigașii și răzvrătiții" care devastau Transilvania. Un consiliu permanent de patruzeci și trei de membri (paisprezece pentru fiecare „națiune" și un delegat al capitlului de la Alba Iulia) trebuia să constituie un fel de tribunal de arbitraj, care să rezolve chestiunile în litigiu de treizeci și doi de ani între cele trei ordine [70]. În această delegație a adunării ordinelor, destul de asemănătoare cu *Diputación general* a *Cortes*-urilor

---

[66] Bonfinius, *Rerum Hungaricarum Decades*, IV, 1.

[67] Hurmuzaki, *Doc.*, II, 2, nr. CCXLII, p. 272.

[68] Șt. Pascu, *ibid.*, p. 101.

[69] Regele asista de asemenea în 1494 la dieta transilvăneană a celor trei stări, G. D. Teutsch, *Gesch. der Siebenbürger Sachsen* [4], p. 160.

[70] Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, II, 2, nr. CCCCXXXIX, p. 545–547.

contemporane din Catalonia, putem vedea o primă conturare a consiliului celor douăzeci și doi, instituit în 1542, după ce Transilvania devenise un stat independent. Deja termenii de *„regnum Transylvanum“* și *„principatus Transilvaniae“* erau folosiți în mod curent și arătau limpede tendința către particularism și autonomie.

Însă frământarea socială nu se stinsese. Cu prilejul unei noi chemări la cruciadă împotriva turcilor, în 1514 a izbucnit o răscoală mai îngrozitoare decât cea din 1437, care a atras de data aceasta nu numai pe șerbii din Transilvania, dar și pe cei din cea mai mare parte a Ungariei. Din nou elementele din mica nobilime și din burghezie se aflau în rândurile răsculaților care ascultau de Gheorghe Doja. Armata voievodului Transilvaniei, Ioan Zápolya, a fost aceea care a biruit până la urmă această teribilă răscoală, în care și de o parte și de cealaltă s-au comis măceluri înspăimântătoare. Adunarea generală a stărilor regatului, întrunită în octombrie 1514, avea să decreteze una din cele mai aspre legislații legată de șerbie pe care o avem din acea epocă. Țăranii erau reduși la *mera et perpetua rusticitas*, iar Codul redactat de Ștefan Verböczi și prezentat dietei cu acest prilej trebuia să facă din aceste măsuri un sistem legislativ, care va rămâne în vigoare până la desființarea șerbiei [71]. Biruința era iar de partea ordinelor privilegiate, dar izbânda lor nu a precedat decât cu câțiva ani năvălirea turcească și dezastrul de la Mohács, care marchează sfârșitul regatului medieval al lui Ștefan cel Sfânt și deschide o eră nouă în istoria Transilvaniei.

[71] Șt. Pascu, *ibid.*, p. 120 și urm.

II. STĂRILE TRANSILVĂNENE ÎN TIMPUL PRINCIPATULUI AUTONOM (1542–1691)

Reînnoind periodic „Uniunea celor trei națiuni“ pentru apărarea privilegiilor lor, ordinele transilvănene constituie de acum înainte o unitate de grad superior celui al unei simple diete provinciale. Istoricul sas G. D. Teutsch a calificat-o, pe bună dreptate, de „confederație separatistă“ (*Sonderbund*) [1], limitată, în drept ca și în fapt, la anumite interese particulare. Fundamentul unui ordin constituțional diferit de cel al regatului fusese stabilit cu mult timp înainte ca invazia otomană să vină să dezmembreze monarhia și să orienteze Transilvania spre un alt destin. Pe vremuri, delegații stărilor transilvănene se duceau la adunările generale ale regatului, dar de câtva timp acestea nu se mai întruneau decât în propria lor dietă. Aceste adunări erau de două feluri: „parțiale“, cu un număr mai mic de deputați, pentru a trata treburile curente, și „generale“ unde se adunau reprezentanți mai numeroși și care puteau lua hotărâri mai importante [2]. Când, în 1527, s-a aflat în Transilvania că Ferdinand de Habsburg revendica moștenirea Coroanei maghiare și că noul domn al Moldovei, Petru Rareș, se pregătea

[1] *Op. cit.*, I, p. 126.

[2] Amintim în legătură cu aceasta cele două feluri de adunări ale „curiei“ feudale, care este la originea adunărilor de stări. Cf. E. Lousse, *Assemblées d'états*, ap. *L'organisation corporative du Moyen Âge à la fin de l'Ancien Régime*, VII (Louvain 1943), p. 241.

să-i vină în ajutor, delegații stărilor *in presenti parciali dieta constituti* au hotărât să țină, în ținutul secuilor, o adunare generală la care să convoace târgoveții sași de la Bistrița [3].

Războiul prelungit dintre Ferdinand și rivalul său Ioan Zápolya, fostul voievod al Transilvaniei care fusese ales rege al Ungariei, a avut repercusiuni în Transilvania; țara a rămas multă vreme împărțită în două tabere rivale, Habsburgii străduindu-se să câștige încrederea sașilor. Domnul Moldovei și-a încercat și el norocul și a cotropit în mai multe rânduri teritoriul transilvănean, când pentru a-l ajuta pe Ferdinand, când pentru a-l susține pe Zápolya, prietenul turcilor. Dacă nu s-ar fi lăsat atras să întreprindă un război nenorocit împotriva Poloniei, el ar fi făcut poate în Transilvania cuceriri care ar fi dăinuit mai multă vreme [4]. Un observator contemporan nota chiar că folosirea aceleiași limbi crea între românii de pe cele două versante ale Carpaților o comunitate care nu mai era un factor de nesocotit [5].

Pe de altă parte, când cele două tabere rivale care își disputau tronul au încheiat pacea de la Oradea (Várad) în 1538, împărțind regatul între cei doi regi: regele Ioan păstrând Buda și partea orientală, iar regele Ferdinand restul, dar rezervându-și succesiunea pentru întreaga întindere a Ungariei, s-a putut crede un timp că, într-un viitor care putea fi foarte apropriat, conflictul se va rezolva în favoarea Habsburgilor. S-a întâmplat însă altfel. Căsătoria regelui Ioan Zápolya cu principesa Isabela, fiica regelui Sigismund al Poloniei și nașterea unui fiu, Ioan Sigismund, în 1540, au creat o nouă problemă dinastică și au anulat pactul de la Oradea. În Transilvania, ordinele s-au adunat din nou la Târgu Mureș (Vásárhely) în 1535 pentru a-l recunoaște pe Ioan Zápolya și pentru a preciza care erau obligațiile lor pentru apărarea țării [6]. Dar Ferdinand a știut să câștige de partea sa pe voievodul Transilvaniei, Mailat, care se închisese în cetatea de la Făgăraș. Moartea regelui Ioan, care a survenit între timp, a readus brusc totul în discuție; sultanul s-a hotărât să intervină și să imprime evenimentelor o întorsătură hotărâtoare.

În Transilvania, stările privilegiate, încă nehotărâte, au optat mai întâi pentru o expectativă prudentă: la adunarea lor de la Sighișoara, ele nu și-au precizat atitudinea față de noul rege. Întruniți din nou la Turda ei au obligat pe partizanii lui Ferdinand și pe cei ai familiei lui Zápolya, în ianuarie 1541, să încheie o pace provizorie care lăsa fiecăreia dintre părți stăpânirea teritoriului pe care-l ocupa. Sultanul Suleiman a hotărât atunci, pentru a-l împiedeca pe Ferdinand să pună mâna pe Buda, să ocupe el însuși capitala Ungariei. În același timp, chiar la 25 mai, el făcea cunoscut stărilor transilvănene dorința sa de a „da țara lor fiului regelui Ioan". Luarea Budei și amenințarea unei invazii generale a Transilvaniei de către turci și vasalii lor, domnii Țării Românești și Moldovei, au determinat dieta să ia o hotărâre: în iulie 1541, ea recunoștea pe Ioan Sigismund și regența mamei sale, regina Isabela [7].

---

[3] Hurmuzaki, *Doc.*, XV, I, p. 300–301.

[4] N. Iorga, *Istoria românilor din Transilvania și din Ungaria*, I, p. 143 și urm.

[5] N. Iorga, *ibid.*, p. 148. Cf. Hurmuzaki-Bogdan, *Doc.*, Suplim. II, 1, p. 163.

[6] G. D. Teutsch, *Gesch. der Siebenbürger Sachsen*, I, p. 237.

[7] L. Makkai, *Hist. de Transylvanie*, p. 128–130.

Războiul se desfășurase până atunci ca o luptă între doi pretendenți la Coroana ungară, rivalitate deseori întâlnită în trecut. De-acum înainte, monarhia este împărțită în trei părți: partea occidentală rămânea Habsburgilor; partea centrală, cu Buda, devenea domeniul unui pașă turc, iar partea de la răsărit de Tisa și de orașul Kassa (Košice), în Slovacia, constituia regatul lui Ioan Sigismund, recunoscut și ocrotit de sultan. Din acest regat oriental, Transilvania constituia fără îndoială nucleul[8]. Ea oferea, în afară de avantajele situării sale geografice, pe acela de a fi deja o unitate politică distinctă, cu propriile sale instituții și cu o tendință marcată spre independența completă. Reforma religioasă care făcuse progrese rapide, atât printre sași, cât și în rândurile nobilimii maghiare, contribuia în cursul veacului al XVI-lea la despărțirea de Ungaria, a cărei parte supusă Habsburgilor era sub influența reacției catolice. În sfârșit, așezând Transilvania într-o situație asemănătoare cu cea a principatelor Moldovei și Țării Românești, suzeranitatea otomană strângea legăturile dintre aceste trei țări și accentua o nouă orientare politică. Desele intervenții ale domnilor munteni și moldoveni în Transilvania, fie din ordinul sultanului, fie, pe vremea lui Mihai Viteazul și a lui Radu Șerban, din proprie inițiativă, „descălecările" tot atât de dese ale principilor transilvăneni în aceste țări vecine, sub familiile Báthory și Rákóczy, care se dădeau drept protectorii celor două principate românești — toate aceastea creau aspirații și interese comune a căror direcție era indicată de curentul continuu al schimburilor de la Carpați la porturile Dunării și ale Mării Negre. Nu o simplă întâmplare a atribuit principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen, în 1627, proiectul de a uni Țara Românească și Moldova cu posesiunile sale și de a se încorona rege al Daciei[9]. Transilvania părea că părăsește calea care-i fusese impusă în evul mediu de cucerirea maghiară, pentru a se întoarce din nou către o moștenire mai veche, care urca în timp până la sfârșitul vremurilor antice și la amintirea aproape legendară a Imperiului roman. Cert este că voința sultanului a fost factorul hotărâtor în constituirea unui stat transilvănean autonom, dar faptul se explică printr-o tendință chiar mai veche către separatism și printr-o seamă de condiții geografice și istorice a căror înrâurire trebuia, până la urmă, să se manifeste. Chiar după sfârșitul hegemoniei otomane, scriitorul secui Mihai Cserei nu se sfia să afirme că unirea Transilvaniei și a Ungariei era o mare nenorocire[10].

Din punct de vedere formal, nașterea principatului autonom al Transilvaniei poate fi datată din 29 martie 1542 când s-a întrunit dieta la Turda. Din nou stările privilegiate au recunoscut regența Isabelei, patronată de „fratele George", cardinalul Martinuzzi, de origine croată, frumoasă figură de prelat politic și bărbat de stat realist și abil; ele au desemnat sfatul celor 22 (șapte delegați din fiecare națiune și unul pentru capitlul de la Alba Iulia), menit să asiste pe regentă și pe locotenentul ei. Încă o dată se reînnoia pactul Uniunii; în 1544, dieta hotărî să împartă sarcinile fiscului în mod egal între cele trei ordine, măsură care nu a fost niciodată pusă în practică: bogăția considerabilă a sașilor

---

[8] Comitatele ungare la răsărit de Tisa, unite cu Transilvania odată cu acest partaj, sunt desemnate de-acum înainte sub numele de *Partium (Partes Regni Hungariae).*

[9] N. Iorga, *Relațiile principatelor românești cu Transilvania, Studii și Doc.*, IV, p. CLVI, n. 4, după o scrisoare a cardinalului Pazmány către împărat, din 28 decembrie 1627.

[10] H. Marczali, *Hungary in the eighteenth century*, p. 2

și a orașelor lor a făcut ca sarcina cea mai grea a dărilor să apese mereu asupra lor, în ciuda reclamațiilor și protestelor lor repetate. După cum a observat istoricul maghiar J. Szekfü, din punct de vedere teoretic, această împărțire a puterilor lăsa stărilor și reprezentanților lor din consiliu și din dietă un rol considerabil în cârmuirea statului; dar, în fapt, din momentul întrunirii sale în 1543, dieta recunoștea că locotenentul și sfetnicii care-l înconjurau, în număr mai restrâns, depindeau întru totul de voința regală [11].

Vicisitudinile care aveau să urmeze, stârnite de noul război întreprins de Ferdinand de Habsburg pentru a-și asigura succesiunea Ungariei orientale și a Transilvaniei, aveau de altfel să contribuie la înlăturarea oricărei veleități a stărilor transilvănene de a lua o inițiativă politică mai însemnată. Această inițiativă era în întregime în mâinile cardinalului Martinuzzi care, în timp ce rămânea sfetnicul Isabelei, lucra în taină la readucerea Transilvaniei sub stăpânirea lui Ferdinand. Însă amenințarea invaziei turcești apăsa asupra țării și obliga pe Martinuzzi să joace un joc obscur și complicat între partidele învrăjbite, joc care avea până la urmă să-l coste viața. Șeful imperialilor, generalul Castaldo, a ordonat uciderea lui în castelul de la Vinț, în decembrie 1551, o jumătate de secol înainte de asasinarea domnului Țării Românești, Mihai Viteazul, din ordinul altui general al forțelor imperiale și în împrejurări asemănătoare.

Ferdinand rămânea stăpân al țării, dar Castaldo, care comanda trupele sale, nu a știut să i-o păstreze. Încă din 1555, sub amenințarea unei noi invazii turcești, dieta transilvăneană s-a rugat de suveran să o dezlege de jurământul de credință pe care i-l prestase din nou. În anul următor, tânărul Ioan Sigismund și mama sa reveneau în Transilvania și primeau la rândul lor un nou omagiu al dietei. Când „familiarii" reginei au pus să fie uciși fără judecată trei nobili transilvăneni însemnați, Francisc Bebek și frații Kendi, care se făcuseră vinovați de a fi vrut să asume regența îndepărtând pe Isabela de la putere, dieta nu a protestat, ci a prezentat chiar felicitări reginei pentru că scăpase de un atentat criminal. Stările renunțau astfel la principalele lor privilegii. Numai secuii „de rând", întărâtați de drepturile senioriale cerute și percepute cu din ce în ce mai multă strășnicie, s-au răsculat după moartea Isabelei, dar au fost nimiciți în 1562 de armata lui Ioan Sigismund și au căzut sub un jug și mai greu. Un alt istoric maghiar, dl. L. Makkai, a judecat stările transilvănene și adunările lor din acea vreme în termeni foarte puțin favorabili, care subliniază atitudinea lor pasivă:

> «Pe lângă dietă, scria el, al cărui rol era pur simbolic, numai consiliul principelui, compus din doisprezece membri, în parte numiți de ea, ar fi putut mărgini puterea absolută a suveranului. Dar suveranul își alegea înalții demnitari dintre „familiarii" săi. Pe de altă parte, puterile acestui consiliu nu au fost precizate niciodată. Obiceiul strămoșesc cerea ca suveranul, înainte de a lua o măsură, să ceară părerea sfetnicilor săi, dar el nu era legat de hotărârea lor. Consiliul, practic numit de principe și nu de dietă, era deci un simplu instrument incapabil să se opună voinței suveranului și, dacă în mod excepțional încerca să-i reziste, slaba autoritate de care se bucura făcea ca acțiunea sa să rămână fără efect [...]. Despărțită de consiliu, dieta, lipsită de căpetenii, nu a putut face altceva decât să se supună orbește. Recrutați dintre aristocrați, delegații comitatelor

[11] J. Szekfü și B. Hóman, *Magyar Történet*, IV, p. 303.

din *Partium* şi din Transilvania, apoi ai districtelor secuieşti şi săseşti şi, în sfârşit, ai oraşelor, aceşti membri ai dietei deliberau cu reprezentanţii suveranului. Deoarece personalitatea votantului avea o importanţă mai mare decât numărul de voturi exprimate, partidul de guvernământ avea întotdeauna asigurată majoritatea.

Rolul legislativ al dietei era practic nul, pentru că, după un principiu moştenit din evul mediu, dreptul era o seamă de reguli constante, existând de totdeauna şi a căror modificare era interzisă. Dar şi în acest domeniu regăsim puterea absolută a suveranului. Situația juridică a fiecărui individ varia potrivit clasei căreia îi aparţinea, adică potrivit „libertății", privilegiilor de care se bucura. Or aceste privilegii proveneau de la suveran care putea să le acorde sau să le retragă, după cum dorea, pentru a răsplăti sau pentru a pedepsi. Titlurile de nobleţe, ca şi „libertăţile" săsești sau secuieşti, au pierdut încetul cu încetul caracterul lor ereditar şi tradiţional pentru a fi considerate numai ca favoruri acordate de suveran. De unde, în cursul veacului al XV-lea, obiceiul de a cere ca libertățile acordate comunităţilor, atât săseşti cât și secuieşti, să fie întărite printr-o cartă regală. În 1557 dieta a declarat chiar că în caz de infidelitate domeniile secuieşti se vor întoarce la suveran, iar nu la comunitatea secuiască, aşa cum specifica tradiţia. Acest principiu medieval va fi piatra de încercare a absolutismului modern.»

După ce a semnalat influenţa Codului Tripartit al lui Verböczi asupra acestei concepţii a dreptului public, dl. Makkai încheie astfel:

«Codificarea regulilor juridice a provocat o oarecare înțepenire a cadrelor sociale, menţinerea formelor medievale şi a permis claselor diriguitoare să-și păstreze rolul de prim plan. A rezultat un oarecare formalism, o legare de obiceiurile regimului stărilor, la adăpostul cărora evoluția socială, totuși, nu a fost oprită. Însă cu cât formele se golesc de conţinut, cu atât oamenii se simt mai legaţi de ele; suveranul a trebuit deci să respecte sensibilitatea stărilor și să-și ascundă absolutismul sub forme constituționale. El nu uita să convoace dieta de două ori pe an, dar nu-i arăta decât ceea ce credea el că era neapărat nevoie să știe marele public. De altfel, dieta lua act de toate fără a discuta și nu delibera decât asupra unor chestiuni de amănunt: fiscale, juridice sau penale. Numai gravele chestiuni externe sau o criză internă extraordinară dădeau prilej unor diete furtunoase. Transilvania nu a cunoscut opoziția înfierbântată a dietelor din Ungaria occidentală, care-şi proclamau sus și tare seria doleanțelor lor, ci cel mult intrigile de la curte. Pentru a-și exercita puterea fără oprelişte, suveranul nu avea decât să fie curtenitor cu dieta» [12].

Această descriere atât de completă şi de nuanţată a activităţii dietelor transilvănene păcătuieşte totuşi printr-un exces de generalizare. Ea se dovedeşte exactă pentru epoca domniei Isabelei şi a fiului ei, sau pentru aceea a marilor principi transilvăneni din prima jumătate a veacului al XVII-lea, care marchează vădit apogeul absolutismului şi influenţa sa cea mai puternică asupra instituţiilor transilvănene. Dar este de ajuns să cercetăm textele contemporane pentru a ne da seama că, în alte momente, rolul stărilor şi al dietei apare sub o cu totul altă lumină. Transilvania nu avea deloc renumele unei ţări liniştite pentru cârmuirea principelui. Încă din 1551, Nadásdy o numea „ţara zânelor", propice soluţiilor neprevăzute [13]. În 1602, episcopul Naprágy, într-un memoriu amănunţit către împăratul Rudolf, îl sfătuia să nu trimită în Transilvania un arhiduce

[12] L. Makkai, *Hist. de Transylvanie*, p. 152–154.
[13] Cf. J. Szekfü în *Magyar Történet*, IV, p. 325.

având calitate de „principe absolut", ci mai degrabă vreun palatin sau guvernator care să nu poată depăşi limitele funcţiei sale. El justifica această recomandare prin observaţia că „*vertiginosa est nimis illa provincia*: Dumnezeu ştie ce furtuni se pot dezlănţui de pe crestele munţilor" [14].

* * *

De fapt, dintre cei doi factori politici chemaţi să conducă noul stat, principele şi dieta, se pare că aceasta din urmă şi-a dat seama mai repede de rolul ei ca adunare de stări distinctă, pentru care o pregătea de altfel tradiţia unui secol de autonomie şi de iniţiativă particulară, în ultimii ani ai monarhiei ungare [15]. Suveranul n-a înţeles pe deplin această situaţie nouă decât mai târziu, sau mai degrabă s-a resemnat după ce se resemnase dieta, ceea ce era de altfel firesc. Ioan Zápolya şi fiul său se considerau regi ai Ungariei; faptul că nu se aflau decât în posesia unei părţi a regatului constituia în ochii lor un accident, sau cel mult o stare de lucruri vremelnică. Singur tratatul de la Spira, încheiat în 1570 de Ioan Sigismund cu Maximilian al II-lea, urmaşul lui Ferdinand, părea să dea împărţirii o formă definitivă, împăratul rezervându-şi titlul de rege al Ungariei, dar recunoscând „principelui" Ioan Sigismund posesia nu numai a Transilvaniei, dar şi a unei părţi a Banatului şi a comitatelor din *Partium (Partes regni Hungariae)*, la răsărit de Tisa. În această înţelegere nu era cuprins teritoriul supus turcilor cu Buda drept capitală. Însă, câteva luni după tratatul de la Spira, Ioan Sigismund se stingea fără a lăsa urmaşi, iar dieta a trebuit să purceadă la alegerea unui nou principe care să poată fi agreat atât de sultan, de care ţara era tributară, cât şi de împăratul creştin care revendica un protectorat tradiţional. S-a întâmplat ca cel care întrunea această dublă condiţie să fie Ştefan Báthory, dintr-o familie nobilă din *Partium*, pe care dieta întrunită la Alba Iulia în 1571 s-a grăbit să-l aleagă, pentru a preîntâmpina ordinul sultanului adus de un ceauş venit de la Constantinopol [16]. Astfel familia Báthory, care ar fi putut să grupeze în jurul ei elementele unei opoziţii aristocratice, ajungea ea însăşi la tron. Este însă semnificativ că principii din această nouă viţă nu purtau la început decât vechiul titlu de „voievod al Transilvaniei şi comite al secuilor", ca pe vremea vechii monarhii ungare; numai la sfârşitul veacului al XVI-lea titlul de „princeps Transilvaniae" a fost folosit în mod curent.

În schimb, dieta transilvăneană, la care trebuia curând să se adauge reprezentanţii aristocraţiei maghiare din *Partium*, pare să se fi purtat de la început ca o adunare a ordinelor unei ţări distincte, ceea ce şi era de fapt. Activitatea ei în cursul primilor ani este mult mai intensă decât binevoieşte să recunoască dl. Makkai. Ordinele transilvănene s-au întrunit de şase ori în 1540, de opt ori în 1541, de şapte ori în 1542 [17]. În instrucţiunile oratorilor lor, care trebuiau să aducă revendicările lor la cunoştinţa lui

[14] *Monum. Comitialia Regni Transilvaniae*, V, p. 172 şi urm.

[15] Cf. A. von Timon, *Ungarische Verfassungs- u. Rechtsgeschichte*, p. 725 şi urm.

[16] *Mon. Comitialia Trans.*, II, p. 456. Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 170–171: raport veneţian din 14 iunie 1571.

[17] *Mon. Comitialia Trans.*, I, p. 8 şi urm.

Ferdinand de Habsburg, citim, la data de 8 august 1542, că stările cer „vechile lor drepturi şi libertăţi, aşa cum le-au fost acordate pe vremuri de regii Ungariei", astfel încât să nu mai fie cârmuiţi decât de oameni din ţară, care „să nu fie străini, ci unguri" — adică indigeni [18], particularism caracteristic în acea vreme pentru cea mai mare parte a adunărilor de stări din Europa. Vedem dieta confruntată nu numai cu problema periodică a impozitului, pe care trebuia să îl aprobe în fiecare an, dar şi cu vicisitudinile deseori dramatice ale războiului între pretendenţii rivali la coroana Ungariei, care voiau să-şi asigure Transilvania. În 1551, an de criză, în cursul căruia adunarea stărilor s-a întrunit de opt ori, regina Isabela a adus la cunoştinţa dietei somaţia ceauşului turc, venit pentru a cere jurământul de credintă pentru ea şi fiul ei, cedarea unei fortăreţe din Banat şi mărirea tributului, adăugând că armăsarul sultanului era cu şaua pe el şi gata de plecare [19]. Iar regina încheia, lăsând dieta să hotărască: „Nu voi constrânge pe nici unul dintre voi, nici nu-l voi îndemna să facă orice ar fi, faceţi cum vă lasă libertatea voastră şi să nu mă credeţi atât de lipsită încât să nu pot găsi adăpost pentru fiul meu şi pentru mine, dar nu uitaţi că altă Transilvanie nu aveţi" [20]. Acest fel de a vorbi ne lasă să presupunem că stările aveau o parte mai mare de responsabilitate în hotărârile ce trebuiau luate decât sunt dispuşi să admită istoricii moderni. Este adevărat că după înapoierea Isabelei în 1556, situaţia se schimbase oarecum: pasivitatea dietei în timpul incidentelor sângeroase din 1558 şi supunerea ei faţă de exigenţele reginei şi ale «familiarilor» ei — din care cei mai mulţi erau polonezi — justifică expresia severă a lui Szekfü care o califică drept „corporaţie servilă" [21]. Suprimarea libertăţilor secuilor nu a făcut ca dieta să fie mai puţin pasivă; nobilii erau, de altfel, interesaţi de această suprimare. Sub domnia lui Ştefan Báthory nu s-a petrecut la început nici o schimbare notabilă; dar atunci când acest principe energic şi capabil a devenit rege al Poloniei în 1575, lăsând Transilvania fratelui său Cristofor, căruia i-a urmat în 1581 fiul său minor Sigismund Báthory, asistat de un consiliu de regenţă, stările şi dieta au putut să aspire la un rol mai activ. Nu este lipsit de interes să observăm că această primă perioadă de absolutism a fost martora stabilirii unui regim de toleranţă religioasă, care este unul din primele din Europa. Chiar în 1554 dieta de la Mediaş recunoscuse libertatea cultelor, confirmată la Turda în 1557 pentru luterani, în 1564 la Sighişoara pentru reformaţi şi în sfârşit în 1571 pentru biserica unitariană de la Cluj [22]. Începând cu acest moment, la organizarea celor trei stări sau ordine privilegiate — „naţiunile" — se adaugă aceea a celor patru biserici sau confesiuni „acceptate", adică bucurându-se de o recunoaştere oficială: cea catolică, cea luterană, cea reformată şi cea unitariană. Românii, ca naţiune şi ca biserică, erau numai „toleraţi" în noua ordine a statului transilvănean. Unele amănunte pitoreşti ne învaţă mai mult decât ar face-o o lungă expunere despre situaţia lor. În acea vreme s-a încheiat între comuna săsească Neppendorf şi satul românesc vecin Poplaca o convenţie privind pădurea, proprietatea saşilor. Se prevedea că orice locuitor din Poplaca care ar

---

[18] *Ibid.*, p. 130 şi urm.
[19] *Ibid.*, p. 312–313.
[20] *Magyar Történet*, IV, p. 307.
[21] *Magyar Történet*, IV, p. 307.
[22] N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 160; cf. G. D. Teutsch, *op. cit.*, I, p. 266.

despuia un copac de coaja sa şi-l va lăsa să se usuce, va fi spânzurat de acest copac; în cazul când vinovatul nu va fi găsit, comuna „valahă" va preda pe unul dintre ai săi pentru a fi spânzurat în locul lui [23]. Acest tratament se aplica, bine înţeles, oamenilor „de rând", majoritatea dintre ei fiind supuşi legilor şi regulamentelor şerbiei. În anumite regiuni izolate, Făgăraşul sau Haţegul, mica nobilime românească păstra câteva privilegii, dar acestea erau excepţii din ce în ce mai rare la o regulă din ce în ce mai dură. Mulţimea ţăranilor români şi secui suporta în veacul al XVI-lea toată greutatea „reacţiei senioriale"; urmările le vom vedea în scurtul episod al domniei transilvănene a lui Mihai Viteazul.

Lunga minoritate a lui Sigismund Báthory şi rivalitatea ce domnea în consiliul de regenţă între rudele familiei Báthory şi câţiva demnitari umanişti, ieşiţi din şcolile de la Padova, întăreau poziţia stărilor privilegiate. Un observator contemporan, genovezul Sivori, în slujba domnului Ţării Româneşti Petru Cercel, notează în timp ce trecea prin Braşov că acest oraş constituie un fel de republică, ce nu admite altă autoritate superioară ei decât cea a principelui [24]. Mai mult ca oricând, naţiunile îşi apără privilegiile, cu precădere când este vorba de scutiri. Notăm la dieta de la Alba Iulia din aprilie 1580 o vie dezbatere care are loc între oratorii secuilor care cer ca şi clerul protestant sas să fie supus impozitelor pe care nu era obligat să le plătească până atunci, şi cei ai saşilor care invocau vechile privilegii ale stării lor; până la urmă, principele respinge cererea nobililor şi a secuilor şi rezolvă diferendul în favoarea saşilor [25]. De altfel, acesta este un bun exemplu de deliberare a unei adunări de stări cu nu număr limitat de oratori, desemnaţi de fiecare stare, care dezvoltă pe rând „propunerea" (*propositio*) şi „obiecţiunea" (*contradictio*). Fiecare ordin nu dispunea decât de o voce colectivă, dar pentru chestiunile particulare nu se aplica principiul majorităţii: respectul privilegiilor avea întâietate. Este adevărat, dacă ar fi să credem pe cei interesaţi (saşii, în speţă), că validitatea acestor vechi documente atârna şi de alte cauze. Astfel, cu alt prilej, cancelarul Kovacsóczi, căruia delegaţii naţiunii săseşti îi arătau cartele lor, pretindea că nu le putea descifra fiindcă avea vederea atât de slabă! Însă când a primit 80 de florini în dar, ochii lui s-au deschis deîndată şi el mărturisi sus şi tare că niciodată nu văzuse privilegii atât de autentice [26]!

Chestiunile religioase, într-o vreme când războaiele religiose divizau Europa, aproape tot atât cât conflictele ideologice ale secolului nostru, erau fireşte obiectul unor discuţii pătimaşe. Diferitele confesiuni se aflau în Transilvania pe picior de egalitate, dar catolicii îşi pierduseră episcopatul, ale cărui bunuri reveniseră Coroanei. Pe de altă parte, Ştefan Báthory, catolic convins, favorizase stabilirea iezuiţilor şi chiar după plecarea sa în Polonia influenţa sa îi mai susţinea [27]. Protestanţii de toate nuanţele vedeau cu îngrijorare cum Compania lui Isus îşi întărea poziţiile şi pregătea acţiunea unei Contra-Reforme. De aceea, doi ani după moartea regelui Ştefan, când a fost vorba

[23] G. D. Teutsch, *ibid.*, p. 301-302.
[24] Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfârşitul sec. XVI* (Sibiu 1944), p. 184.
[25] *Mon. Comitialia Trans.*, III, p. 149 şi urm.
[26] G. D. Teutsch, *op. cit.*, I, p. 334.
[27] I se atribuie această profesiune de credinţă: *Si non essem rex, Jesuita essem!*

ca tânărul Sigismund să fie recunoscut, la majoratul său, principe domnitor al Transilvaniei, dieta parţială, întrunită în octombrie 1588 la Aiud pentru a vota suma impozitelor, a folosit prilejul pentru a cere izgonirea iezuiţilor. Degeaba a obiectat regentul Giczy că această chestiune nu privea dieta; stările au refuzat să voteze impozitele şi s-au despărţit fără să procure tezaurului subsidiile necesare. Două luni mai târziu, în decembrie, o dietă generală a trebuit să fie convocată la Mediaş; şedinţele acesteia au fost atât de frământate, încât dieta a trebuit la un moment dat să se despartă în două adunări distincte: seniorii catolici s-au dus să ţină şedinţă la primărie, în timp ce protestanţii de toate confesiunile, mai numeroşi, şi-au continuat dezbaterile în biserică. În aceste discuţii se întrevede ecoul războaielor religioase: târgoveţii din Cluj susţineau că seminarul iezuit stabilit în oraşul lor era o fortăreaţă ridicată împotriva libertăţilor transilvănene, precum cel de la Viena era o altă piedică în calea acelor libertăţi ale Austriei, şi cel de la Vilna împotriva acelor ale Lituaniei. Oratorul sas Albert Huet mergea atât de departe încât învinuia Compania de a fi urzit masacrul din ziua Sfântului Bartolomeu [28]. Degeaba şi-au pledat iezuiţii cauza, invocând amintirea lui Ştefan cel Sfânt şi a vechilor regi ai Ungariei; când, pentru a treia oară, stările şi-au reînnoit cererea, vrând-nevrând tânărul principe a fost nevoit să cedeze şi să consimtă la o tranzacţie: el obţinea recunoaşterea dietei după demisia regentului şi impozitul pe „poartă" (repartizat pe grupe de locuinţe), dar a trebuit să sacrifice pe iezuiţi, care au fost obligaţi să părăsească ţara în termen de douăzeci şi cinci de zile. Se vede deci destul de clar că stările şi dieta deveniseră, la începutul domniei lui Sigismund Báthory, factori importanţi care ştiau să-şi impună voinţa. De altfel, în această perioadă care marchează într-o anumită măsură apogeul instituţiei, adunarea nu era insensibilă progresului: încă din noiembrie 1590 ea adopta reforma gregoriană a calendarului, luând-o astfel înaintea altor ţări protestante. Elementul sas, care-şi trimitea primarii şi delegaţii oraşelor, semăna tot mai mult cu starea a treia: în 1591 Albert Huet, apărând încă o dată vechile privilegii ale naţiunii, susţinea că meseriaşii, care reprezentau atunci majoritatea populaţiei orăşeneşti, nu decăzuseră în nici un fel. El invoca exemplul împăratului Maximilian, care nu dispreţuia meseria de aurar, precum şi pe cel al sfântului Pavel, care fusese tapiţer [29]. În ceea ce-i priveşte, nobilii unguri şi secui obţineau, la rândul lor, ca articolele de lege votate de dietă să fie redactate în limba maghiară; numai protocolul iniţial va fi de acum înainte în latină.

* * *

Domnia lui Sigismund Báthory reprezintă o altă cotitură în istoria Transilvaniei şi lămureşte în cele din urmă poziţia noului stat. La sfârşitul veacului al XVI-lea, lăcomia fiscului otoman ajunsese de nesuferit: tributul cerut anual apăsa din ce în ce mai greu şi copleşea în egală măsură atât Transilvania cât şi Ţara Românească şi Moldova.

---

[28] G. D. Teutsch, *op. cit.*, I, p. 331. Cf. *Mon. Comitialia Trans.*, III, p. 79–80 (comentarii ale editorului Szilágyi).

[29] G. D. Teutsch, *ibid.*, p. 333, 335 şi urm. Cf. J. Szekfü, *État et nation* (Paris/Budapest 1945), p. 249.

Principele n-a găsit la început alt mijloc de apărare decât să consimtă la mărirea tributului și să recomande dietei să voteze noi impozite. Dar foarte curând, cedând sugestiilor emisarilor iezuiți de la curtea imperială, el se apropie de Liga pe care Sfântul Scaun se străduia atunci să o pună pe picioare împotriva turcilor, și începu tratative cu domnii Țării Românești și Moldovei, care și ei încercau să scape de opresiunea fiscală a Constantinopolului. S-a constituit astfel o legătură strânsă între cele trei principate în vederea acestei noi cruciade; ajutat de căpeteniile militare care participaseră la campaniile regelui Poloniei, unchiul său, împotriva rușilor, Sigismund scăpă de partidul turcofil, care ținea dieta în frâu, poruncind executarea vărului său Baltazar Báthory, a lui Kendi, Kovacsóczi și a altor căpetenii și impunând ordinelor, adunate la Cluj la 27 august 1594, ruperea relațiilor cu Poarta [30]. În același timp, muntenii și moldovenii se răsculau împotriva turcilor și recunoșteau supremația principelui Transilvaniei, a cărui armată și mijloace erau mai însemnate decât ale lor. Căsătorit cu arhiducesa Maria-Christierna, Sigismund Báthory ia titlul de „principe al Transilvaniei, al Moldovei, al Valahiei Transalpine și al Sfântului Imperiu Roman“ [31]. Remarcabil în această împrejurare este că noua constelație politică, ce constituia un membru important al alianței creștine, unită cu Habsburgii Imperiului și cu cei ai Spaniei, nu se sprijinea numai pe acordul dintre cei trei principi, ci și pe o colaborare între stările nobile din cele trei țări. Am mai avut prilejul să menționăm inițiativa boierilor munteni și moldoveni, ai căror delegați, depășind instrucțiunile care le-au fost date, se grăbeau să încheie, în 1595, tratate care reprezentau o adevărată fuziune a celor trei principate, sub cârmuirea principelui Transilvaniei, cu drept de reprezentare la dieta comună asigurat stărilor celor două principate românești, precum și garantarea privilegiilor clerului și ale boierilor. Domnii Țării Românești și Moldovei deveneau locotenenții lui Sigismund, căruia îi revenea puterea supremă și care singur va avea dreptul să folosească stemele țărilor; de-acum înainte, ei vor recunoaște nu numai suzeranitatea sa, ci deplina și întreaga sa suveranitate [32].

Cele două tratate încheiate, la 20 mai și 3 iunie 1595, cu delegații „domnului și stărilor“ din Țara Românească și Moldova reprezentau un punct de vedere formal, o adevărată alipire a acestor principate la Transilvania. Mihai Viteazul se va plânge unui ambasador polonez de inițiativa căpeteniilor clerului său și a marilor boieri care au subscris la astfel de condiții. Un raport venețian mergea chiar mai departe, presupunând că delegații s-au lăsat înșelați de principele Transilvaniei sau că au fost cumpărați de el [33]. De fapt, avem aici un exemplu al unui fel de „confederație“ între stările nobile ale celor trei țări, comparabilă cu aceea încheiată câțiva ani mai târziu între stările Ungariei, Austriei și Moraviei pentru a-l susține pe arhiducele Matei împotriva împăratului Rudolf (1608) [34]. Era vorba, în acest caz, de garantarea privilegiilor clerului și ale no-

[30] L. Makkai, *Hist. de Transylvanie*, p. 190 și urm.

[31] *Mon. Comitialia Trans.*, III, p. 463. Cf. C. Benda, Relations politiques entre la Principauté transylvaine, la Moldavie et la Valachie, *Revue d'hist. comparée*, XXI (1943), p. 352 și urm.

[32] Vezi studiul nostru precedent, *Les assemblées d'états dans les principautés roumaines*.

[33] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 82; Hurmuzaki, *Doc.*, III, 2, p. 127–128.

[34] Cf. A. Huber, *Öestrreichische Reichsgeschichte* [2], p. 171 și J. Szekfü, *op.cit.*, V, p. 199.

bilimii, ceea ce părea mai lesne de realizat sub domnia principelui transilvănean şi cu sprijinul ordinelor acestei țări, decât dacă ar fi trebuit înfruntate veleitățile absolutiste ale domnilor pământeni. Cum am mai observat, aceste tratate nu ar fi putut rezulta dintr-o improvizație: ele lămuresc evoluția celei de a doua jumătăți a veacului al XVI-lea în principatele române, într-o vreme când stările acestor țări au devenit conștiente de însemnătatea lor și și-au revendicat locul în cârmuire pentru a menține „obiceiul țării" împotriva sistemului fiscal abuziv impus domnilor prin exigențele mereu crescânde ale Porții. Interesant de notat este că, odată cu pactul încheiat cu Împăratul, a cărei supremație o recunoaște din nou, ungurii care depindeau de Imperiu ridicaseră chestiunea vechilor drepturi ale coroanei Ungariei asupra acestei țări, dar pretențiile lor au fost respinse: Transilvania fiind considerată de-acum înainte „principat liber" [35].

Este adevărat că tratatele, a căror literă ne-a fost păstrată, nu au fost aplicate în întregime. Moldova, unde domnul Petru Aron fusese răsturnat pentru a face loc lui Ștefan Răzvan, omul transilvănenilor, nu avea să rămână multă vreme sub această influență. Mai întâi polonezii, apoi turcii, aveau s-o desprindă prin intervenția lor și, la sfârșitul anului 1595, sub domnia lui Ieremia Movilă, Moldova se regăsea în dependența Imperiului otoman, însă cu câteva garanții suplimentare privind autonomia sa. În Țara Românească, inițiativa războinică a lui Mihai Viteazul prelungea conflictul cu turcii, iar armata transilvăneană îi venea în ajutor pentru a respinge pe cotropitor. Raporturile rămân foarte strânse între cele două curți și cele două țări: de sărbătorile Crăciunului din anul 1596 domnul muntean făcea o vizită oficială la curtea de la Alba Iulia și lua aici legătura cu reprezentanții cei mai însemnați ai stărilor transilvănene, pentru care el nu mai era un necunoscut [36]. Tratatul din anul precedent, care-l subordona principelui transilvănean și dietei, nu era abrogat, unele din dispozițiile sale rămânând în vigoare, ca aceea care extindea autoritatea mitropolitului ortodox al Țării Românești asupra populației românești din Transilvania. Dar pentru ca aceste stipulații să fie îndeplinite întru totul, era nevoie de o personalitate mai puternică și de o voință mai tenace decât acelea ale lui Sigismund Báthory, al cărui dezechilibru mintal avea să se manifeste curând în mod neîndoielnic. Renunțarea sa la tronul transilvănean, în favoarea împăratului Rudolf, apoi în favoarea vărului său, cardinalul Andrei, urmată de reveniri și noi abdicări, avea să dea naștere în anii următori unei dezordini cronice. Dietele se adunau în fiece moment pentru a ratifica vreo soluție nouă; ședințele lor aveau loc câteodată chiar „în tabără", nobilimea aflânduse sub arme [37]. Până la urmă, văzând că principele Andrei, care luase locul lui Sigismund, înclina spre o politică poloneză și negocia un acord cu turcii, Mihai Viteazul, care pe bună dreptate se temea că va fi dat pradă răzbunării Porții, se hotărî să taie nodul gordian. În toamna anului 1599 el înaintă cu mica sa armată de boieri munteni și de mercenari prin trecătorile Carpaților, întâlni în fața Sibiului armata lui Andrei Báthory și o înfrânse. Cardinalul învins a căzut în mâinile secuilor, care trecuseră de partea adversarului său, și a fost ucis: la 1 noiembrie,

---

[35] Raport venețian din 31 ianuarie 1595, Hurmuzaki, *Doc.*, III, 2, p. 76.

[36] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul* (București 1936), p. 124.

[37] *Mon. Comitialia Trans.*, IV, p. 288 și urm.: *in castrensis eorum congregacione.*

principele Mihai își făcea intrarea solemnă în Alba Iulia și primea aici omagiul ordinelor. Regimul stărilor privilegiate din Transilvania recunoștea în fruntea sa un principe „valah“, din acea națiune care de mai bine de două secole era exclusă dintre ordinele care cârmuiau țara. Este adevărat că el prelua puterea în calitate de locotenent al împăratului Rudolf, dar el va convoca dietele din propria sa autoritate și va manifesta curând dorința de a cârmui în numele său propriu. De altfel, el se angajase să respecte ordinul constituțional transilvănean; a doua zi după izbânda sa, nunțiul papal Malaspina a venit să-l vadă și l-a întrebat dacă înțelegea să cârmuiască „după moda turcească sau valahă“, sau în formele acceptate până atunci [38]. Pe scurt, evenimentul care pare atât de surprinzător — chiar paradoxal — istoricului modern, nu era, în ochii contemporanilor, decât o urmare logică a adeziunii Transilvaniei la alianța creștină și a pactului de confederație încheiat cu principatele Țării Românești și Moldovei. O expediție fericită avea să aducă în curând și Moldova sub dominația trecătoare a lui Mihai. Astfel, programul pregătit pentru faima lui Sigismund Báthory era îndeplinit de domnul Țării Românești, ale cărui energie și capacități militare depășeau cu mult temperamentul nehotărât al principelui transilvănean. Nu putea fi vorba, în vremea aceea, de o solidaritate națională între valahii transilvăneni, din care cea mai mare parte căzuseră în șerbie, și cuceritorul venit din Țara Românească. Dacă anumite semne dezvăluie o dorință instinctivă a noului principe de a manifesta o oarecare solicitudine pentru această populație și pentru clerul care-i era desigur mai apropiat sufletește, nu trebuie să uităm că, în propria lui țară, el era reprezentantul boierimii, care-l ridicase la tron și îl susținuse în lupta sa împotriva turcilor. El nu putea să procedeze altfel în Transilvania, unde era obligat să menajeze aristocrația și ordinele privilegiate, care-i confereau legitimitatea. A face din el un revoluționar și un naționalist în anul de la Hristos 1600, nu ar fi conform nici cu adevărul istoric [39], nici cu fundamentele politice și sociale ale regimului stărilor care era forma de cârmuire recunoscută atât în Transilvania, cât și în majoritatea țărilor europene. În lumina acestor considerații și a rezultatelor obținute prin cercetările asupra adunărilor de stări în aceste diverse țări, episodul transilvănean al domniei lui Mihai Viteazul (1599–1600) se explică lesne. Adevărat este însă că, cercetând mai îndeaproape, putem distinge destul de ușor cele două fețe ale medaliei. Pe de o parte, în privința ordinelor transilvănene și a orașelor, Mihai se intitulează „voievod al Transilvaniei, consilier și locotenent al împăratului pentru Transilvania, căpitan general al armatelor imperiale pentru părțile exterioare Transilvaniei care-i sunt supuse“. În această calitate a convocat el trei diete ale stărilor privilegiate, două generale la Alba Iulia, de la 20 la 28 noiembrie 1599 și de la 20 la 27 iulie 1600, și una parțială la Brașov, de la 12 la 15 martie 1600 [40]. Mihai se înconjoară de consilieri aleși din aristocrația maghiară: episcopul Naprágy, cancelar, Moise Székely, Ștefan Csáki, Gaspar Kornis [41]. Boierii munteni care-l însoțesc

[38] Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, III, 1, p. 514. Nunțiul pare să nu fi cunoscut noua poziție a stărilor nobile din Țara Românească.

[39] Asupra acestui subiect, vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 167 și urm.

[40] *Mon. Comitialia Trans.*, IV, p. 429 și urm., 520 și urm.; V, p. 579 și urm. Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 164 și urm.

[41] N. Iorga, *Istoria românilor din Transilvania*, I, p. 192.

primesc în Transilvania funcţii distincte de acelea pe care le au în ţara lor de origine: vistierul Stoica devine „mare postelnic", banul Mihalcea este „delegat plenipotenţiar al luminatului senior Mihail pe lângă stările şi ordinele transilvănene" [42]. După intrarea sa victorioasă în Alba Iulia, la deschiderea primei diete, stările salută prezenţa sa cu preambulul tradiţional adresat principelui, şi aduc laude Celui de Sus pentru că a lăsat pe acest apărător al creştinătăţii să vină în ajutorul ţării lor.

Dar mai este şi celălalt aspect care poate fi ghicit în titlul adoptat de Mihai într-o scrisoare adresată vecinului său din Moldova: „prin graţia lui Dumnezeu, domn al Ţării Româneşti şi al Transilvaniei" [43]. Vedem căpitanii munteni ocupând fortăreţele, boierii primind proprietăţile membrilor familiei Báthory şi ale partizanilor lor fugiţi sau dispăruţi în vâltoare. Mihai se arată de asemenea plin de grijă faţă de secuii de rând care se adunaseră sub steagul său [44]. Dieta a fost chiar obligată să revoce anumite măsuri îndreptate împotriva ţăranilor români, şi anume le-a dat acces liber la păşunat pentru turmele lor, acolo unde fusese oprit de satele săseşti sau ungureşti, şi a scutit preoţii ortodocşi de corvoadă [45]. Poatre că acestea au fost concesii menite să liniştească spiritele, pentru că cronicarul Szamosközy raportează că satele valahe s-au răsculat aproape peste tot şi au atacat castelele când au aflat că un domn al Ţării Româneşti domnea acum la Alba Iulia [46]. Este greu de spus în ce măsură aceste tendinţe ar fi putut determina o altă politică şi ar fi favorizat ridicarea naţiunii române, exclusă de la privilegii şi libertăţi de aproape două secole. Mihai Viteazul s-a văzut lipsit deodată de timp şi de mijloace: neputând aduna sumele considerabile de care avea nevoie pentru întreţinerea armatei sale şi fără subsidiile pe care tezaurul imperial întârzia să i le trimită, el a fost nevoit să impună grele contribuţii oraşelor şi „scaunelor" Transilvaniei. El a stârnit astfel nemulţumirea stărilor, deja foarte îngrijorate de intenţiile Valahului şi de excesele la care se dedau atât soldăţimea, cât şi secuii şi românii de la ţară. Urmarea se cunoaşte: trimiterea generalului imperial Basta în Transilvania, răzvrătirea ordinelor, campania cancelarului Poloniei, Jan Zamoyski, împotriva lui Mihai Viteazul; pierderea succesivă pentru acesta a Moldovei, a Transilvaniei şi apoi a Ţării Româneşti şi, în sfârşit, hotărârea sa de a-şi prezenta el însuşi revendicările împăratului Rudolf, la Praga.

Între timp, Transilvania era în plină anarhie. O adunare improvizată se intitula dietă, cu toate că nu fusese convocată cu toate formele conform uzanţelor; ea primea emisarii dietei poloneze şi trimitea împăratului, la 22 noiembrie 1600, o delegaţie a celor trei stări, doi nobili maghiari, un secui şi doi saşi, pentru a-l anunţa că ţara a fost liberată de „cumplita tiranie a acestui crunt bărbat, Mihai". Instrucţiunile lor cereau confirmarea privilegiilor şi anularea donaţiilor făcute de Mihai, în afară de cele de care se bucurase Ştefan Csáky şi alţi câţiva nobili, care se alăturaseră apoi răsculaţilor [47].

---

[42] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 162.

[43] *Ibid.*, p. 161.

[44] G. D. Teutsch, *op. cit.*, I, p. 343.

[45] *Mon. Hungarie Hist., Scriptores*, XXVIII, p. 344.

[46] Cf. *Mon. Comitialia Trans.*, IV, p. 560, 570 şi urm.; V, p. 77 şi urm.; Hurmuzaki, *Doc.*, III, 2, p. 466–482.

[47] Hurmuzaki, *Doc.*, XV, 2, p. 849.

O dată în plus, Sigismund Báthory, ieşind iar din adăpostul său, se grăbi să mărească confuzia în care toţi se zbăteau. Împotriva lui, curtea de la Praga a trimis în mare grabă pe Mihai şi pe Basta, împăcaţi pentru această împrejurare, cu o armată care a terminat repede cu veşnicul pretendent. Dar, a doua zi după victorie, izbucneşte discordia între biruitori, iar Basta scapă de un rival pe care nu-l putea suferi alături, punând pe mercenarii săi valoni să-l ucidă la 19 august 1601, în tabăra din faţa Turzii. Astfel a luat sfârşit scurta dar glorioasa domnie a lui Mihai Viteazul, în care se va vedea mai târziu o prefigurare a unităţii politice a ţărilor române, dar care, de pe atunci, prezintă interesul incontestabil al unei experienţe singulare: aceea a regimului adunării stărilor transilvănene sub cârmuirea unui principe român. Câţiva ani mai târziu nu va lipsi mult ca aceeaşi situaţie să se producă din nou. Urmaşul lui Mihai în Ţara Românească, Radu Şerban, susţinut de acelaşi partid boieresc ca şi predecesorul său şi continuând politica lui în slujba alianţei creştine, va pătrunde de două ori în Transilvania şi va triumfa, de două ori, asupra armatelor lui Moise Székely în 1603 şi a lui Gabriel Báthory în 1611. A doua zi după victorie, el va convoca chiar o dietă a ordinelor transilvănene [48]. Dar Radu Şerban nu se bucura de acelaşi prestigiu, nici nu nutrea aceleaşi ambiţii; pe de altă parte, amintirea evenimentelor anului 1600 era încă prea recentă şi teama stărilor privilegiate prea mare.

Nu este lipsit de interes să notăm evoluţia sentimentelor stărilor faţă de populaţia românească a provinciei. În veacul al XVI-lea, Reforma religioasă şi tendinţele sale spre prozelitism au modificat oarecum mentalitatea de represiune şi violenţă a clasei senioriale, în urma marilor răscoale ţărăneşti din Transilvania. Luteranii, ca şi calviniştii, au încurajat foarte mult traducerea cărţilor sfinte în limba română şi publicarea lor, cu scopul de a împrăştia cuvântul Evangheliei printre valahi şi de a-i asocia la ceea ce a fost, pe bună dreptate, definit ca „naţionalizarea rugăciunii", care este unul din caracterele esenţiale ale Reformei. Poate că, potrivit unor ipoteze încă discutate, ei au găsit terenul pregătit de traducători de inspiraţie husită, care ar fi redactat anumite texte în nordul Transilvaniei, chiar la sfârşitul veacului al XV-lea. În orice caz, dacă iniţiativa lor nu a adus mult folos bisericii reformate — valahii rămânând îndeobşte fideli ortodoxiei — ea a adus mari servicii începutului literaturii în limba română, căreia, fără ca ei să-şi dea prea mult seama, i-a favorizat încolţirea [49]. Dar este cert că în anii 1550–1580, strădania de a câştiga pe valahi la noua credinţă era de natură să îmblânzească în oarecare măsură asprimea regimului ordinelor faţă de ei; în 1551 dieta închidea graniţele transilvănene negustorilor greci veniţi din imperiul otoman, dar le deschidea moldovenilor şi muntenilor [50].

Cu totul altfel s-au petrecut lucrurile după domnia lui Mihai Viteazul. La sfârşitul lunii ianuarie 1601, rezoluţiile dietei de la Cluj recomandă ca drumurile să fie bine păzite, pentru a prinde pe „preoţii valahi şi alte neamuri nesigure"; „preoţii valahi care au fost insurgenţi şi aţâţători" trebuie să-şi primească pedeapsa, precum şi şerbii care au

---

[48] L. Makkai, *Hist. de Transylvanie*, p. 168 şi urm.
[49] *Mon. Comitialia Trans.*, I, p. 389.
[50] N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 214.

părăsit domeniile seniorilor; de asemenea vor fi urmăriţi şi secuii care au ucis nobili cu prilejul tulburărilor şi cei care au adunat pentru Mihai bani sau vite, dacă nu au avut grijă, după aceea, să treacă în tabăra ordinelor răsculate. Se vede limpede care erau categoriile sociale care luaseră partea Valahului. Încă în 1603, stările se plângeau împăratului de „excesele nepedepsite ale multor oameni răi, cu precădere valahi“ [51]. Stările mai erau încă foarte speriate; această frică va determina o revenire la vechile practici și un regim de oprimare a populației româneşti din Transilvania, pentru care mai multe mărturii din veacul al XVII-lea ne dau o imagine impresionantă.

Deocamdată însă, ordinele se luptau cu multe alte greutăţi: cârmuirea lui Basta, în numele împăratului Rudolf, era mai rea decât fusese cea a principelui valah. Într-un memoriu adresat împăratului de el și de comisarii trimiși la curtea de la Praga, Molart și Burghaus, el recomanda instituirea unui regim autoritar, „*per decreta et placata*“, și suprimarea dietelor, „pentru a lua acestui popor nestatornic orice mijloc de se revolta“ [52]. Basta storcea țara până la ruina completă; el însuși spunea că nu poate scoate mai mult de 100.000 taleri anual, din cei 360.000 cât îl costau trupele sale. De aceea revolta haiducilor, ostași neregulați adunați de Ștefan Bocskai, trebuia să atragă toată nobilimea transilvăneană împotriva imperialilor. La rândul lor, turcii se grăbeau să-l îmbărbăteze, oferindu-i o coroană regală; la pacea de la Viena, în 1606, împăratul trebuia din nou să renunțe la Transilvania, care-și regăsea statutul de principat autonom, sub suzeranitate otomană.

Regimul stărilor și dietelor părea să-și regăsească însemnătatea trecută sub domnia ultimului Báthory, Gabriel, care urma lui Bocksai în 1608. Dieta punea noului principe condiții clar definite, pe care el se angaja să le respecte: trebuia să mențină libertatea religioasă, să oblige pe haiduci să presteze jurământ „alesului celor trei națiuni“, să nu poarte război nici cu împăratul, nici cu turcii, să mențină pacea cu principatele românești și să respecte privilegiile stărilor. Într-adevăr, în decursul acestui an, dieta se întruni de mai multe ori pentru a hotărî pacea sau războiul cu domnul Țării Românești, Radu Șerban, pentru a ratifica alianța cu Movileștii din Moldova, pentru a lua cunoștință de negocierile începute cu imperialii la Košice, sau *athnamé*-ul sultanului [53]. Dar o conjurație a seniorilor catolici în frunte cu cancelarul Ștefan Kendi a rupt în același timp echilibrul puterilor şi pe cel al temperamentului labil al lui Gabriel Báthory. Din decembrie 1610 loviturile de forță urmează una după alta: ocuparea orașului liber Sibiu, transformat în reședință princiară, invazia neaşteptată a Țării Românești, politică dezordonată de natură să îngrijoreze atât Poarta cât și pe Habsburgi. Învins lângă Brașov de armata lui Radu Șerban, susținut de Sigismund Forgách, Gabriel Báthory a ținut piept adversarilor săi, dar a căzut sub loviturile haiducilor , răsculați împotriva lui de anumiți nobili pe care-i nemulțumise. În octombrie 1613, odată cu alegerea lui Gabriel Bethlen, asigurat de sprijinul Porții, principatul autonom al Transilvaniei va atinge apogeul dezvoltării sale.

---

[51] G. D. Teutsch, *op. cit.*, I, p. 360.
[52] *Mon. Comitialia Trans.*, V, p. 8 și urm., 59 și urm.
[53] Cu unele excepții, ca în 1635 și 1636 sub Gheorghe I Rákóczi.

* * *

Domnia Báthoreştilor marcase o şovăire în orientarea ţării, din punct de vedere al politicii generale. Apropierea de Imperiu în cadrul Ligii patronate de Sfântul Scaun favorizase o recrusdescenţă a influenţei catolice; iezuiţii au revenit şi au plecat iar, când Gabriel Báthory s-a rupt de Habsburgi. De-acum înainte, sub domnia lui Bethlen şi a celor doi Rákóczi, Transilvania va fi campioana Reformei timp de aproape o jumătate de secol. Rolul său în politica europeană, care în anumite momente, în timpul războiului de Treizeci de Ani, a fost considerabil, consta în sprijinirea protestanţilor din Ungaria şi din Boemia împotriva absolutismului Habsburgilor şi a reacţiei Contra-Reformei. Această politică cerea raporturi bune cu Imperiul otoman, raporturi care erau înlesnite prin faptul că acesta întâmpina greutăţi în Asia şi purta război cu Persia. Aceste împrejurări asigurau Transilvaniei, ca de altminteri şi principatelor vecine, Moldova şi Ţara Românească, o stare de pace exterioară cu totul excepţională în această regiune a Europei, care caracterizează în acelaşi timp epoca lui Bethlen şi a celor doi Rákóczi, ca şi pe aceea a contemporanilor acestora: Matei Basarab în Ţara Românească şi Vasile Lupu în Moldova. Într-adevăr, toate războaiele principilor transilvăneni s-au desfăşurat în afara teritoriului lor, iar durata lor nu le-a impus sacrificii prea mari, în afară de ultimul întreprins de Gheorghe II Rákóczi în Polonia şi care, de altfel, avea să-i atragă prăbuşirea. A fost deci o epocă de prosperitate care, prin forţa lucrurilor, avea să distragă stările de la preocupările politice şi să le îndrepte atenţia asupra progreselor economiei. Puterea principelui sporea tot atât cât şi mijloacele sale: el dispunea acum de un număr mare de cetăţi, ca Huszt, Oradea, Alba Iulia, Caransebeş şi Lugoj, de ocne şi altele. Curentul general pentru o întărire a autorităţii monarhice avea să-şi exercite înrâurirea şi asupra treburilor transilvănene: criza trecătoare pentru succesiunea lui Gabriel Bethlen în 1630, criză care opunea pe văduva sa, Ecaterina de Brandenburg, fratelui său, şi care s-a terminat prin suirea pe tron a lui Gheorghe I Rákóczi, nu putea opri această evoluţie. De data aceasta nu mai este nimic de modificat la tabloul perioadei istorice, schiţat în linii mari de dl. L. Mákkai:

«Sub Bethlen şi succesorii săi dieta şi-a pierdut încetul cu încetul din însemnătate. Alegerea liberă a principelui a fost practic suprimată. Bethlen, cei doi Rákóczi şi chiar Mihail Apafi, cu intenţia vădită de a întemeia o dinastie, şi-au determinat alegerea succesorului lor din timpul vieţii. După 1622 dieta nu s-a mai adunat decât o dată pe an. Consiliul a fost pe de-a-ntregul supus autorităţii principelui. N-a obţinut oare Bethlen din partea ordinelor dreptul de a cere socoteală sfetnicilor săi şi, la nevoie, de a-i pedepsi? Însăşi independenţa aristocraţiei era foarte relativă. Organizarea domeniilor Tezaurului, noul sistem de donaţii [..] şi mai ales preponderenţa averii personale a principelui, erau tot atâtea lovituri date puterii dietei. Nobilimea ordinelor care, pe vremuri, se lupta cu suveranul pentru putere, se schimbă curând în nobilime de curte: curtezani pândind favorurile principelui.

Însă chiar sub principii cei mai însemnaţi, faptul că cele trei naţiuni, prin mijlocirea delegaţilor lor, luptau în dietă pentru apărarea intereselor lor, arată că, în ciuda puterilor întinse ale suveranului, viaţa publică era normală. Principii n-au exercitat nici o presiune asupra dietei, dar au devenit independenţi de aceasta. Veniturile Tezaurului, ale vămilor

şi impozitelor au fost dublate prin operaţii comerciale asupra cărora dieta nu avea nici o posibilitate de control. În privinţa armatei, principii au devenit singurii ei stăpâni, mai întâi înrolând mercenari plătiţi din banii lor, apoi obţinând constituirea unui corp de ostaşi de meserie, mereu la dispoziţia suveranului. Cu toate acestea, spiritul regimului ordinelor nu se stinsese, iar eşecul lui Gheorghe II Rákóczi în Polonia i-a dat prilejul să revină la suprafaţă» [54].

Constituţia transilvăneană din acea epocă a fost definită în termenii următori: „o federaţie a celor trei stări şi naţiuni pentru protecţia lor comună, sub autoritatea principelui, cu menţinerea celei mai întinse autonomii în interior şi o parte egală la cârmuirea statului“ [55]. Uniunea a mai fost reînnoită de cinci ori în cursul secolului, în 1613, 1630, 1639, 1674 şi 1681; *Approbatae*-le, ratificate de dietă în 1653, adunau într-un corpus hotărârile luate de adunări de-a lungul unui secol şi asigurau fiecărei naţiuni păstrarea privilegiilor sale şi fiecărei biserici „acceptate“ (cea catolică şi cele trei reformate) libertatea cultului. Împrejurare cu totul excepţională, fiecare naţiune îşi avea pecetea sa proprie; blazoanele reunite constituiau stema transilvăneană, aşa cum a fost păstrată până în zilele noastre [56]. De aceea, delegaţii saşi, apărând în interiorul oraşelor privilegiul proprietăţii exclusive care le era contestat de nobilii maghiari şi secui, dornici să cumpere acolo case, erau în măsură să facă următoarea declaraţie la dieta din 1653:

«Republica transilvăneană poate fi comparată cu trepiedul cizmarului: dacă dispare unul dintre picioare, scaunul nu poate sta drept pe celelalte două, şi mai puţin pe unul singur; astfel dacă s-ar întâmpla să piară una din naţiuni, celelalte două vor cădea şi ele. Alteţa Voastră este obligată *aequo jure* faţă de cele trei naţiuni, să menţină fiecare stare în libertăţile sale; aceste stări nu sunt subordonate una alteia, nici una nefiind nici mai bună, nici mai rea. nici mai nobilă decât celelalte, dar deoarece ele formează un corp, Statul transilvănean, ele sunt orânduite una lângă cealaltă, fără nici o legătură de dependenţă» [57].

Acest punct de vedere teoretic era în general admis, dar el nu împiedica ordinele aristocratice ale maghiarilor şi ale secuilor să ridice proteste împotriva exclusivismului sas şi să învinovăţească această comunitate că primeşte în oraşele sale oricare german „venit din Japonia sau de pe mare“ (!), dar refuză accesul aici locuitorilor ţării. Caracterul etnic al stărilor transilvănene continuă să se afirme în orice împrejurare; rar se întâmplă ca anumite oraşe, devenite ungureşti, Cluj sau Aiud de exemplu, să susţină în dietă oraşele săseşti în chestiuni privind corporaţiile şi industriile lor [58]. Dar către sfârşitul veacului al XVII-lea, împărţirea saşilor înşişi în „seniori“ şi „burghezi“ devine din ce în ce mai sensibilă [59].

Românii rămâneau mai mult ca oricând excluşi de la folosinţa „libertăţilor“ transilvănene; în 1643 Vasile Lupu, domn al Moldovei, personaj neastâmpărat şi ambiţios,

---

[54] *Hist. de Transylvanie*, p. 259–260.

[55] G. D. Teutsch, *op. cit.*, I, p. 413.

[56] Există aici o excepţie notabilă de la regula aproape generală, după care ordinele nu au nici pecete, nici blazon propriu. Cf. E. Lousse, *La société d'Ancien Régime*, I, p. 358.

[57] G. D. Teutsch, *ibid.*, p. 495.

[58] *Ibid.*, p. 497.

[59] *Ibid.*, p. 526

se lăuda că putea oricând să facă greutăți lui Gheorghe Rákóczi, puternicul său vecin din Transilvania, ridicând împotriva maghiarilor pe „valahii" acestei provincii, cărora era destul să li se promită libertatea. După părerea lui, aceștia reprezentau „mai mult de o treime în Transilvania", ceea ce înseamnă desigur că el îi socotea mai numeroși ca fiecare din „națiunile" privilegiate [60]. După câțiva ani, pastorul german Conrad Jacob Hildebrandt, care însoțea în 1656 o ambasadă suedeză în drum spre Constantinopol, lăsa o descriere deosebit de grăitoare a trecerii sale prin Transilvania. El dezvăluie starea mizeră a valahilor transilvăneni, coborâtori, după el, din soldații romani care păzeau *limes*-ul, dar excluși din toate drepturile și libertățile ordinelor și lipsiți de orice proprietate. Pedepsele prevăzute împotriva lor erau de o asprime deosebită, într-atât încât, până la urmă, ei considerau spânzurătoarea ca o favoare, cei mai mulți dintre vinovați sau presupuși vinovați fiind trași în țeapă, așa cum a putut să constate însuși călătorul îngrozit la intrarea în orașele și satele prin care era nevoit să treacă [61]. Aceste pasaje, deseori citate, ne dezvăluie multe despre soarta acestei populații, nevoiașă și prolifică în același timp, care nu era nicidecum în măsură să prețuiască echilibrul desăvârșit al constituției transilvănene; dacă ne este permis să reluăm termenii comparației folosită de deputații sași la dieta de la Alba Iulia, am putea adăuga că cele trei picioare ale scaunului apăsau în mod egal asupra valahilor transilvăneni, care nu aveau altă menire decât de a le susține. Mai mult, religia lor nu era decât „tolerată", iar tendința principilor din veacul al XVII-lea era să supună cu totul ierarhia lor controlului supraveghetorilor reformați.

Însă este atât de adevărat că în acea vreme conștiința unei naționalități definite și a solidarității care decurge de aici era puțin dezvoltată, încât aceste împrejurări ale politicii interne a Transilvaniei nu influențau deloc raporturile dintre principi și vecinii lor din Țara Românească și Moldova. Dimpotrivă, niciodată influența regimului stărilor transilvănene nu a fost mai puternică în cele două principate românești: cronica română a lui Grigore Ureche, în Moldova, scrisă între 1642 și 1647, descrie pe larg instituțiile poloneze și transilvănene și subliniază limitele pe care le opun puterii absolute și bunului plac al principilor [62]. În Țara Românească, sub Radu Șerban, sfatul celor 12 boieri continua să reprezinte „corpul boierimii" („*totus coetus nobilium seu Boëronum*"), care sprijină demersurile principelui și le confirmă cu pecețile lor [63]. Mai târziu, sprijinul acordat de Gheorghe I Rákóczi lui Matei Basarab crează pentru acesta o adevărată legătură de dependență față de principele transilvănean; în 1635, „slujitorii" privilegiați, o categorie a boierimii muntene, prestează jurământ de credință lui Gheorghe Rákóczi și lui Matei. În 1640, o delegație impunătoare a boierimii muntene și a clerului, reprezentând stările acestei țări, vine să ratifice un pact de alianță cu dieta, care reprezintă

[60] Hurmuzaki, *Doc.*, IV, 1, p. 669. N. Iorga, *Istoria românilor din Transilvania*, I, p. 244, traduce: „mai mult de o treime din populație", ceea ce presupunea noțiuni statistice despre care nu avem nici o dovadă în această epocă.

[61] *Dreifache Schwedische Gesandschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Konstantinopel*, ed. F. Babinger (Leiden, 1937), p. 71.

[62] Ed. C. C. Giurescu, p. 78 și urm.

[63] *Mon. Comitialia Trans.*, V, p. 232.

stările transilvănene. De altfel, condițiile acestui pact sunt mult mai favorabile pentru autonomia Țării Românești decât cele ale tratatului din 1595; acest avantaj a rezultat din acordul dintre domnitorul Matei și stările sale [64]. Asistența a fost efectivă: cu ajutorul trupelor transilvănene, Matei a putut respinge atacul vecinului și rivalului său, Vasile Lupu din Moldova; urmașul său, Constantin Șerban, nu a putut învinge o răscoală militară decât mulțumită sprijinului lui Gheorghe II Rákóczi. Când acesta a alungat din Moldova pe Vasile Lupu și pe cazacii care-l sprijineau, favorizând suirea pe tron a lui Gheorghe Ștefan, susținut de boierimea țării, programul de hegemonie transilvăneană părea înfăptuit și mai temeinic decât pe vremea lui Sigismund Báthory. Însă ambiția principelui transilvănean, care viza tronul Poloniei, i-a fost fatală. Expediția sa din 1657 s-a terminat printr-un dezastru, iar Imperiul otoman, unde se afirma conducerea energică a primului dintre marii viziri din neamul Köprüli, nu a întârziat să culeagă roadele. Transilvania a fost cotropită de armatele turcești și tătărești și pustiită cum nu mai fusese de o jumătate de secol. Rákóczi pus pe fugă, noul principe Acațiu Barcsai, de origine română, a fost nevoit să accepte condiții împovărătoare: pierderea a două cetăți, mărirea tributului anual și o indemnizație suplimentară de 500.000 galbeni.

> «Dieta, notează dl. Makkai, s-a resemnat cu greu în fața acestei umilințe. Ea a subliniat că nu-l accepta pe Barcsai decât fiind constrânsă și a redus în mare măsură puterea absolută a principelui pe care-l socotea responsabil de acestă tragedie. Principele pierdea dreptul de a face numiri în Consiliu, de aprobarea căruia depindea dreptul de a declara război, de a acredita ambasadori, de a încheia pacea. Dieta a încredințat administrarea veniturilor principatului unui vistier ales și a decretat că hotărârile sale vor avea putere de lege, chiar dacă nu erau aprobate de principe. Se făcea o discriminare foarte clară între produsul impozitelor și veniturile principelui căruia, pe de-asupra, îi era suprimat dreptul de a angaja mercenari străini. De la o zi la alta s-a prăbușit puterea financiară, fără ca Barcsai să fi avut energia necesară să se opună» [65].

De fapt, el ținea atât de puțin la putere, încât declară că era gata să-și cedeze locul lui Rákóczi, dacă încuviințau turcii [66].

Însă dieta nu a avut timp să-și întărească pozițiile câștigate în aceste împrejurări tragice. În zadar s-a adunat, ca în trecut, de opt ori în 1659, de șase ori în anul următor, ea nu a putut opri nici războiul civil, nici invaziile repetate ale armatelor turcești și tătărești. Gheorghe Rákóczi a căzut cu armele în mână; fostul său locotenent, Ioan Kemény, a avut aceeași soartă. Împăratul Leopold, pe care se bizuiau transilvănenii pentru a scăpa de noua asuprire a Porții, a încheiat cu turcii la Vasvár, în 1664, o pace umilitoare. Între timp, Ali Pașa, care comanda armata otomană, era în căutarea unui principe pentru Transilvania; n-a lipsit mult ca alegerea să cadă asupra unui pastor sas (Bethlen îi înnobilase pe toți) și până la urmă se hotărî pentru Mihai Apafi care s-a văzut investit, împotriva voinței sale, cu o autoritate pe care nu era nicidecum doritor să o exercite. În aceste condiții a început domnia ultimului principe al Transilvaniei autonome, domnie care avea de altfel să fie cea mai lungă: aproape treizeci de ani

---

[64] Cf. studiului nostru precedent despre «Les assemblées d'états dans les principautés roumaines».
[65] *Hist. de Transylvanie*, p. 244.
[66] *Mon. Comitialia Trans.*, XII, p. 75 și urm.

(1661–1690). Printr-o coincidenţă curioasă, voinţa sultanului desemnase pe Apafi aşa cum determinase, o sută douăzeci de ani mai înainte, domnia lui Ioan Sigismund Zápolya. Era vădit că în astfel de împrejurări, stările privilegiate nu mai puteau susţine rolul preponderent pe care au încercat să-l preia îndată după căderea lui Rákóczi:

«De mai multe ori, pe vremea lui Apafi, ordinele au şovăit în rezolvarea chestiunilor delicate a căror soluţionare au preferat să o trimită Consiliului. Pe de altă parte, date fiind împrejurările economice, greutăţile de transport, cheltuielile de deplasare, dieta se aduna rar şi numeroşi delegaţi ai comitatelor, oraşelor şi districtelor nu se mai înfăţişau la adunări. Dieta încetă să mai fie un for al opiniei publice şi deveni o adunare de magnaţi în slujba principelui. Aceşti magnaţi, numiţi în dietă de către principe, nu aveau în 1654 decât 32 reprezentanţi faţă de 45 delegaţi ai comitatelor şi oraşelor. În 1686 ei aveau o majoritate zdrobitoare de 102 faţă de 40. Libertatea de opinie nu mai era decât o vorbă goală. Apafi, care nu dispunea de mijloace personale, era constrâns să recurgă la încasările tradiţionale ale statului; el, căruia dieta îi tăiase dreptul de a întreţine o armată de mercenari, avea totuşi o putere tot atât de absolută ca predecesorii săi. De multe ori se purta ca un tiran. În realitate, această tiranie era exercitată de grupuri numite „ligi", formate în jurul suveranului. Căci, dacă sub principii cei mai însemnaţi, absolutismul a pus un frâu aristocraţiei, întărind astfel clasa mijlocie a societăţii, sub Apafi aristocraţia a putut să se dedea fără oprelişti intrigilor sale josnice şi să-l linguşească pe principe. Sub cuvânt că apăra libertăţile ordinelor, a reuşit să-şi impună voinţa suveranului şi clasei de mijloc» [67].

Ca în cea mai mare parte a ţărilor europene pe vremea aceea, stările îşi părăsesc încetul cu încetul prerogativele politice şi veleităţile de a se ocupa de treburile obşteşti, limitându-se la apărarea privilegiilor şi a situaţiei lor sociale. Trebuie să mai ţinem seama şi de slăbirea moravurilor într-o epocă de războaie şi de tulburări continue; în iunie 1659 lucrările dietei de la Sebeş au trebuit să fie întrerupte timp de câteva zile, pentru că deputaţii nu conteneau să se îmbete [68]. Unele din legile votate sub domnia lui Apafi fac dovada unor preocupări singulare: în 1686 dieta adunată la Alba Iulia interzicea cultura porumbului şi a tutunului, plante noi importate din America, şi decreta uciderea corbilor şi a vrăbiilor, dispoziţie care mai era în vigoare la începutul veacului al XIX-lea! [69]

Dar soarta Transilvaniei se hotăra în altă parte. La fel ca pentru întreaga Europă orientală, evenimentul hotărâtor din a doua jumătate a veacului al XVII-lea a fost asediul Vienei de către turci şi înfrângerea armatei lor în 1683. Această înfrângere a însemnat retragerea dominaţiei otomane în Ungaria şi înaintarea imperialilor, care nu aveau să se oprească decât după ocuparea Transilvaniei.

Declinul principatului Transilvaniei era de-acum un fapt împlinit. Ne putem da seama de aceasta în cronicile române ale epocii, care refuză principelui Transilvaniei titulul regal *(Crai-Kiraly)*, pe care avea tendinţa să-l uzurpe pe vremea lui Bethlen sau a celor doi Rákóczi. Singurul rege legitim era cel ce stăpânea *Sfânta Coroană*, cel pe

[67] L. Makkai, *op. cit.*, p. 260.
[68] G. D. Teutsch, *Gesch. der Siebenbürger Sachsen*, I, p. 447.
[69] G. D. Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, I, p. 59.

care-l recunoştea dieta de la Pozsóny: „Germanul", împăratul din neamul Habsburgilor [70]. Victoria armatelor creştine în fața Vienei a adus acestei teze un argument precumpănitor. Domnul Moldovei, Gheorghe Duca, înapoindu-se de la asediu unde însoțise armata otomană, se oprea la Alba Iulia și sărbătorea aici cu Mihai Apafi întrângerea Porții, suzerana lor comună! [71] Protocolul unei comune săseşti înscria în registrul său aceste versuri semnificative:

«Strick ist entzwei und wir sind frei,
Des Herrn Namen steht uns bei ...» [72],
(Lanțul s-a rupt iar noi suntem liberi,
Numele Domnului ne stă alături...)

care redau destul de bine sentimentul general.

Între timp, în ultimii ani, Apafi începuse negocieri cu diplomația franceză, care încerca să creeze o diversiune pe frontul oriental, fără a merge însă până la a reînnoi alianța regelui Drept-Credincios cu sultanul [73]. Acum iezuitul Antide Dunod, emisar al împăratului, apărea în Transilvania și în Țara Românească, purtător al unor propuneri precise. Era vorba ca cele două state să fie iar unite într-o alianță patronată de Imperiu, ca pe vremea lui Sigismund Báthory şi a lui Mihai Viteazul, și această alianță să fie ratificată de „sfetnicii şi deputații stărilor și ordinelor celor doi principi" [74]. Transilvania era din nou alipită coroanei Ungariei, dar păstra un regim autonom, cu libertățile sale politice şi religioase; totuşi, se întrevedea că în această provincie catolicismul va recâștiga teren.

În timp ce Apafi și consilierii săi şovăiau şi se târguiau, armatele imperiale își urmau înaintarea victorioasă. Pater Dunod, adresându-se dietei transilvănene, nu-și mai ascundea jocul: „Nolentes volentes, proteget vos Sua Majestas!" [75] De voie, de nevoie, au trebuit acceptate clauzele dictate de ducele Carol de Lorena la 27 octombrie 1687, în tabăra sa de la Blaj: era o convenție în care obligațiilor de ordin strict militar li adăugau clauze politice și constituționale; în dieta de la Făgăraş din 17 iunie 1688 s-a citit rescriptul imperial care accepta protectoratul Transilvaniei [76]. În sfârşit, prezența temutului general Carafa, care tocmai câştigase în Ungaria un renume sinistru, părea că pregăteşte pur și simplu anexarea la domeniul Habsburgilor, când o ofensivă turcă și valahă, care sprijinea pe răsculatul Tököli, a readus totul în discuție. Învingător asupra imperialilor, Tököli râvnea principatul şi grupa în jurul său o parte a nobilimii; pentru alegerea sa, el convocă dieta. O armată imperială, comandată de Ludovic de Baden, nu i-a lăsat timp să-și întărească puterea. Dar aceste vicisitudini au avut darul să pună pe

---

[70] Cronică moldovenească a lui Miron Costin, *Let.*², I, p. 249; cronică muntenească atribuită căpitanului Constantin, ed. Iorga, p. 55.

[71] Miron Costin , *ibid.*, p. 219.

[72] G. D. Teutsch, *op. cit.*, p. 469.

[73] Cf. I. Hudiță, *Hist. de relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle* (Paris 1927).

[74] G. Barițiu, *op. cit.*, p. 32, 673.

[75] I. Lupaş, *Sfârşitul suzeranității otomane și începutul regimului habsburgilor în Transilvania*, apărut în *Studii, conferințe și comunicări ist.*, III, p. 124.

[76] G. D. Teutsch, *ibid.*, p. 470–73.

împăratul Leopold pe gânduri: astfel se pregătea *Diploma Leopoldină* din 4 decembrie 1691, care garanta libertățile celor trei națiuni privilegiate și ale celor patru religii „acceptate", temelie a autonomiei transilvănene. Bătrânul Apafi murise deja în 1690; fiul său, reținut la Viena, nu mai avea să domnească. Încă din 1688 reprezentanții stărilor prestaseră jurământ împăratului; cârmuirea țării a fost încredințată lui Gheorghe Bánffy, guvernator ales de dietă și confirmat de împărat, sprijinit de fostul consiliu princiar, care avea să se transforme curând în „*gubernium*" imperial. După încercarea lui Francisc Rákóczi, care în timpul războiului de succesiune a Spaniei a ocupat la un moment dat cea mai mare parte a Transilvaniei (1705–1708), dar a fost la rândul său învins de imperiali, și după moartea lui Mihail II Apafi în 1713, împăratul a păstrat pentru sine titlul de principe al Transilvaniei. Regimul stărilor rămânea așa cum îl recunoscuse diploma din 1691, dar i se suprapunea un regim birocratic din ce în ce mai întins, limitând inițiativa dietei și a „națiunilor". În secolul Luminilor și al despotismului luminat, această tendință era de altfel generală; istoria politică a Transilvaniei în acea epocă este o vastă culegere de hârțoage administrative și de jalbe ale stărilor și ale dietelor, adresate fie guvernului local, fie cancelariei transilvănene, instituită la Viena în mod special, și care, de fapt, conducea treburile [77]. Ea n-ar fi de prea mare interes pentru istoria instituțiilor, de n-ar fi fost noua fază a problemei românești în veacul al XVIII-lea și a raporturilor sale cu adunările de stări transilvănene, care prezintă un interes deosebit.

[77] Fr. Teutsch, *Gesch. der Siebenbürger Sachsen*, II, p. XXXII și urm.

III. STĂRILE TRANSILVĂNENE ȘI PROBLEMA ROMÂNEASCĂ SUB DOMNIA HABSBURGILOR (1691–1865)

Toți cei care au tratat până acum această problemă au făcut-o în cadrul provincial sau național, dar ea poate fi examinată sub un unghi diferit. Dacă adoptăm punctul de vedere al istoriei regimului stărilor, ne apare sub o lumină cu totul nouă și constituie în evoluția acestor instituții un caz excepțional și poate unic. Sensul medieval de „categorie privilegiată" era legat de „națiunile" transilvănene după pactul lor din 1437 și reînnoirea sa periodică. Nici atunci nu i se poate contesta o semnificație etnică, dar „națiune și naționalitate nu corespundeau" [1]. Iobagii erau excluși și simplii „oameni liberi" erau din ce în ce mai puțin numeroși. Această evoluție se constata mai ales la unguri; secuii de rând erau mai puțin supuși iobăgiei decât țăranii maghiari. În ceea ce îi privește pe sași, care formaseră o clasă mijlocie puternică și bogată, ei aveau prin aceasta un sentiment de superioritate față de vecinii lor [2]. Totuși, după cum s-a remarcat, pe bună dreptate, „criteriul cerut pentru a fi clasat în cutare sau cutare națiune nu era

[1] L. Makkai, *Hist. de Transylvanie*, p. 107.
[2] I. Szekfü, *État et nation*, p. 248.

apartenența la cutare sau cutare naționalitate, ci folosința anumitor privilegii"[3]. Definiția dată ordinelor de Voltaire, „națiuni în națiune", se aplică aici întru totul[4].

Românii, cu excepția elementelor asimilate nobilimii maghiare și care pierduseră adevărata lor naționalitate, nu făceau parte din ordinele privilegiate; religia lor nu era socotită printre confesiunile „recunoscute". Religia constituia totuși singura legătură de solidaritate pentru această populație numeroasă care se uita la membrii clerului ca la căpeteniile ei firești. Atunci când, sub conducerea lor, ea va acționa să-și îmbunătățească poziția mizeră, va folosi la rândul ei termenul de „națiune", dar se vede limpede că acest cuvânt capătă aici altă semnificație. El înseamnă o tranziție spre o concepție nouă, aceea care se va impune întregii Europe la sfârșitul veacului al XVIII-lea: colectivitatea pe care o desemnează nu mai este mărginită prin noțiunea de privilegiu și cuprinde pe toți cei care au „o origine și o limbă maternă comună", dar mai ales conștiința acestei comunități.

Istoricii unguri înșiși recunosc că în suplica adresată de români împăratului în 1792 și supusă apoi dietei transilvănene, sensul cuvântului „națiune" este deja modern[5]. Poate că trebuie ținut seama de tradițiile mai vechi ale autonomiilor locale, de care se bucurau pe vremuri „valahii" din Transilvania, și de obiceiul de a delega la consiliu reprezentanții iobagilor împreună cu cei ai cnejilor sau conducători ai satelor, și preoților; astfel, pentru a pune ordine în probleme de ordin local și pentru a face dreptate așa cum cerea obiceiul, în evul mediu mai erau chemate și alte elemente decât cele ale nobilimii pentru a lua parte la ședințe la curtea vicevoievodului, ceea ce deosebea desigur aceste adunări ale românilor transilvăneni de cele ale comitatelor maghiare, unde nu figurau decât nobili, și chiar ale secuilor și sașilor, care nu admiteau decât oamenii liberi. Dar chiar dacă nu ținem seama de acest legat al trecutului, este evident că după uniunea ordinelor privilegiate, care avea un caracter exclusiv, românii trebuiau neapărat să caute pentru comunitatea lor alte temeiuri decât cele care constituiau fundamentul celor trei „națiuni" reprezentate la dietă.

Toată această evoluție este perfect logică; ceea ce însă este mult mai puțin logic și constituie în fapt un adevărat paradox istoric, este că, în strădania lor de a ridica bariera care-i despărțea de „națiunile" medievale și de avantajele care aparțineau acestora, românii nu au cerut desființarea privilegiilor, ceea ce ar fi fost desigur o anticipare a ideilor revoluționare de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, dar au cerut ca și ei să se bucure de aceste privilegii în aceeași calitate ca și cele trei ordine privilegiate, uitând că structura lor socială era cu totul diferită și că trebuiau invocate alte principii. De aceea, încercarea lor era dinainte sortită eșecului; pentru ca aspirațiile lor legitime să poată fi îndeplinite, ei vor trebui să aștepte ca un alt regim politic și social să-l înlocuiască pe cel al stărilor sau ordinelor, și ca ideea de egalitate să se substituie ideii privilegiului rezervat unei minorități. Experiența este totuși din cele mai interesante; ea contribuie

---

[3] L. Makkai, *ibid.*

[4] *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*, apud E. Lousse, *La Société d'Ancien Régime*, I, p. 245.

[5] Z. Tóth, în L. Makkai și L. Gáldi, *Geschichte der Rumänen*, Budapest 1942, p. 317.

la lămurirea asupra adevăratei semnificaţii a regimului stărilor şi a elementelor care se opuneau formulelor timpurilor noi.

Totuşi, s-ar cuveni să rectificăm cronologia acestor evenimente. Se atribuie de obicei episcopului român unit Inochentie Micu-Klein iniţiativa unei acţiuni care, aducând în prim plan interesele Bisericii sale, avea să tindă până la urmă la revendicarea drepturilor pentru întreaga populaţie românească din Transilvania. Însă, în realitate, începutul acestei acţiuni în favoarea celei de a patra naţiuni trebuie căutat în actul însuşi al unirii care subordona Romei o parte importantă a clerului român transilvănean. Este chiar imposibil să înţelegem pe de-a-ntregul sensul şi însemnătatea acestei iniţiative dacă nu o considerăm din unghiul împrejurărilor care au exclus pe români şi Biserica lor din regimul stărilor privilegiate.

Am mai subliniat cât de grea era situaţia acestei populaţii în veacul al XVII-lea din punct de vedere economic şi social. Oprimării crescânde a regimului seniorial — care era de altfel un fenomen comun întregii Europe centrale şi orientale în vremea aceea — se adăuga, sub marii principi protestanţi ai Transilvaniei, o tendinţă vădită spre prozelitismul reformat, caracterizat printr-un veşnic amestec în treburile Bisericii ortodoxe transilvănene. Gabriel Bethlen şi cei doi Rákóczi s-au străduit cât au putut să desprindă această Biserică din ierarhia mitropolitului Ţării Româneşti şi s-o supună controlului propriei lor confesiuni calviniste. Orice hotărâre sinodală a ortodocşilor trebuia supusă sinodului reformat, episcopul şi protoiereii săi fiind obligaţi să asiste, pentru ca să înveţe adevărata interpretare a Evangheliilor [6].

„În aceste condiţii, dominaţia austriacă a venit să aducă o rază de speranţă. Era de altfel firesc ca un popor care suferise atât de mult să se agaţe de cel mai mic prilej de a nădăjdui. Propaganda catolică a ştiut să descopere această stare sufletească şi s-o exploateze, convingând pe români că aderarea lor la catolicism le va aduce drepturi egale cu cele ale celorlalte naţiuni ale provinciei“ [7]. Episcopul român Teofil şi urmaşul său Atanasie, care au acceptat clauzele unirii, au fost aspru judecaţi pentru că au rupt legăturile Bisericii lor cu cea din Ţara Românească, desăvârşind astfel despărţirea spirituală a românilor din Transilvania de cei din ţara vecină. Această imputare nu este lipsită de temei, dar trebuie să ne amintim că Unirea s-a făcut în 1699, anul păcii de la Karlowitz, în urma căreia întinse teritorii au fost anexate la monarhia Habsburgilor, şi astfel se putea prevedea că aceasta se va extinde mai departe în regiunile balcanice şi dunărene; de fapt, douăzeci de ani mai târziu, ea se va întinde şi mai mult, în aceeaşi direcţie, alipind la posesiunile sale Oltenia, Banatul şi partea nordică a Serbiei. Era deci verosimil ca foarte curând toate ţările române să fie adunate într-o dependenţă comună de imperiul Habsburgilor, aşa cum s-au găsit mai înainte în orbita puterii otomane; declinul acesteia putea deci să pară iremediabil. Episcopul transilvănean spera desigur că iniţiativa sa va fi urmată de celelalte feţe bisericeşti române din principate şi că el nu făcea decât să le ia înainte într-o evoluţie care i se părea inevitabilă. Dacă pentru Henric al IV-lea Parisul era vrednic de o liturghie, deosebiri de dogmă prea puţin

---

[6] N. Iorga, *Istoria românilor din Transilvania*, I, p. 264–65.

[7] D. Popovici, *La litterature roumaine à l'époque des lumières* (Sibiu 1945), p. 84.

sesizabile pentru masa credincioşilor nu ar constitui o piedică de netrecut, cu atât mai mult cu cât noua biserică unită îşi păstra ritul şi rânduiala clerului său. O diplomă din 16 februarie 1699 garanta preoţilor care recunoşteau supunera faţă de Roma unele dintre privilegiile de care beneficiau catolicii. Când, doi ani mai târziu, primul episcop unit a fost confirmat la Alba Iulia, o a doua diplomă, care nu a fost publicată imediat, specifica drepturile clerului unit şi le extindea asupra laicilor care vor urma pe această cale, inclusiv asupra ţăranilor (*plebeae conditionis homines*). Se pomenea de dragostea purtată de împărat acestei *naţiuni* valahe, ai cărei membri, dacă vor face parte din Biserica unită, „se vor număra printre stări şi se vor bucura de toate legile ţării, nemai fiind toleraţi ca până acum, ci vor fi egali cu ceilalţi fii ai patriei“ (*Sicque inter status computentur capacesque legum patriarum ac universorum beneficiorum, non ut hactenus tolerati, sed ad instar reliquorum patriae filiorum reddantur*) [8]. Iorga a subliniat pe bună dreptate acest text. El luminează întreaga acţiune întreprinsă de clerul român din Transilvania în veacul al XVIII-lea, pentru a fi recunoscute poporului său drepturile unei stări pe acelaşi rând ca celelalte naţiuni: toată această politică, denumită recent, foarte nimerit, „politica plângerilor“ (*gravamina*) [9], noţiune care caracterizează funcţionarea adunărilor de stări şi corespunde întocmai caietelor Stărilor Generale şi provinciale franceze. Este curios că alţi istorici nu şi-au dat seama de întreaga semnificaţie a acestei promisiuni, condiţionată într-adevăr de asentimentul „teologului“ iezuit aşezat pe lângă episcopul unit pentru a veghea să nu mai aibă legături cu schismaticii. Dar era cu siguranţă mai mult decât o „menţiune vagă“ [10] despre poporul român unit cu Biserica catolică; era într-adevăr vorba de întreaga naţiune română din Transilvania, în măsura în care aceasta recunoştea autoritatea spirituală a Sfântului Scaun, naţiunea în sensul etnic şi lingvistic, fără deosebire de categorii privilegiate.

Dar o cerinţă de această natură trebuia prin forţa lucrurilor să stârnească opoziţia de neînvins a ordinelor tradiţionale; era în contradicţie flagrantă cu fundamentele regimului, contrară însăşi definiţiei stărilor privilegiate. Această organizare politică şi socială se sprijinea, în Transilvania ca şi în alte părţi, pe privilegiile confirmate unor corpuri constituite şi neapărat limitate, în virtutea cartelor date pe vremuri pentru a garanta „libertăţi“ medievale unor categorii restrânse, multiple şi diverse. În acest sistem era imposibil să fie admisă pe picior de egalitate noua unitate a unei populaţii care, nemaiavând privilegii, confunda clasele sociale şi revendica aceeaşi libertate pentru toţi. Mai mult, ea era lipsită de diplomele pe care şi-ar fi putut sprijini pretenţiile, pentru că, fiind indigenă, nu se bucurase de scutirile şi imunităţile acordate coloniştilor străini, dar căzuse în marea ei majoritate sub imperiul legăturilor de dependenţă a iobăgiei gliei. Prin însăşi forţa împrejurărilor, mai mult decât din propria lor voinţă sau prin efectul unei acţiuni concertate, românii din Transilvania, formulând această pretenţie faţă de regimul ordinelor sau „naţiunilor“ privilegiate, apăreau ca o forţă revoluţionară. Ei nu puteau să i de adapteze decât individual, în persoana acelor dintre ei susceptibili să

[8] N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 340

[9] S. Dragomir, *Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848–49*, Cluj 1946, V, p. 46 şi urm.

[10] D. Popovici, *ibid.*

ajungă la starea nobilă, așa cum se întâmplase în trecut; dar prin aceasta ei pierdeau orice caracter etnic distinct și nu făceau decât să se amestece în aristocrația maghiară a provinciei. De altfel, această soluție a fost oferită celor care ar fi putut să profite, dar ea nu răspundea deloc apsirațiilor pe care le reprezenta acum clerul unit; pentru a le realiza, trebuia spart cadrul tradițional al stărilor.

Este de înțeles ca acestea să fi luat de la început o atitudine hotărât potrivnică față de aceste revendicări neobișnuite. În acel an 1701, dieta se întrunise iar sub președinția „Gubernium"-ului imperial, care înlocuia pe principe. În afară de deputații celor trei „națiuni", luau parte la ședințe curtea de justiție, funcționarii superiori ai comitatelor maghiare și ai scaunelor secuiești și numeroși „regaliști" numiți de cârmuire. Membrii Consiliului nu asistau decât la adunările importante; restul timpului ei mențineau legătura cu dieta prin mijlocirea delegaților. În afară de ședințele comune, fiecare națiune sau stare își ținea adunările proprii asemănătoare cu cele ale *curiilor* în celelalte diete ale țărilor Imperiului.

Acolo se hotăra orientarea votului său colectiv în deliberările dietei; nici o lege nu căpăta putere dacă nu era prevăzută cu pecetea tuturor celor trei națiuni, cu blazoanele lor; dar mai trebuia așteptată apoi confirmarea Vienei, care putea să întârzie la nesfârșit [11]. Mai mult ca oricând, organizarea politică transilvăneană se adeverea ca o forță conservatoare, înțepenită în armătura privilegiilor sale și hotărâtă să le apere împotriva oricărei contestări. Sachs von Harteneck, comitele sașilor, susținut de favoarea imperială care-l înnobilase, a plătit cu viața ciudata îndrăzneală de a cere ca nobilimea să plătească impozite: procesul de trădare care avea să-l ducă la eșafod a fost în mare parte determinat de dușmăniile pe care le provocase [12].

Astfel, când a fost vorba ca preoții români uniți să se bucure de scutirea de impozite care le fusese făgăduită, stările, care știau de celelalte promisiuni făcute în același timp, au dat glas imediat celor mai energice proteste. În aparență nu era vorba decât de o sumă de 8 000 florini a cărei sarcină trebuia reportată asupra altor contribuabili, dar termenii protestului implicau alte temeri: «Jurisdicția comitatelor și a scaunelor este tulburată. Această națiune siluiește legile scrise, și dea Dumnezeu ca această națiune prolifică și barbară să nu aibă îndrăzneala să răstoarne într-o zi celelalte națiuni: *„De hac natione scriptae leges cassantur et laeduntur et utinam faxit Deus, ne barbara et prolifica ista natio ad aliorum nationum eversionem suo tempore insolescat."* [13]» Chiar termenul de „națiune" aplicat „valahilor" are un sens diferit și lasă să prevadă o întregă evoluție care va lua sfârșit odată cu secolul. Dar se poate spune că de pe atunci, pozițiile în această dezbatere sunt luate: ele vor rămâne aceleași de fiecare dată ce se va pune problema în dietă.

De altfel, problema nu a făcut obiectul discuțiilor decât după vreo patruzeci de ani. Episcopul unit, Inochentie Micu-Klein, numit în 1728, a fost primul care și-a dat seama că promisiunile diplomei imperiale nu au fost ținute. Într-adevăr, el era singurul

---

[11] Fr. Teutsch, *Gesch. der Siebenbürger Sachsen*, II, p. 20 și urm.

[12] *Ibid.*, p. 24.

[13] G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, I, p. 207–209. Cf. și observațiilor guvernatorului Romis în 1722: Hurmuzaki, *Doc.*, XV, 2, p. 1597.

reprezentant al enoriaşilor săi în dietă, şi aceasta numai din voinţa cârmuirii (el făcea parte din „regalişti"). Într-un memoriu adresat curţii imperiale, el cerea să facă parte din Consiliul de cârmuire al provinciei şi să se facă loc în dietă pentru şase nobili „valahi" (trei clerici şi trei laici), precum şi pentru doi deputaţi din orăşelul românesc Blaj, sediul episcopiei. Mai erau încă prevăzute alte câteva numiri pentru curtea de justiţie şi câteva comitate; de asemenea, mai era amintită necesitatea desfiinţării legăturilor iobăgiei pentru românii aşezaţi în teritoriul administrat de saşi şi denumit „regal" (*fundus regius, Königsboden*), pentru ca astfel ei să se poată bucura de drepturile garantate prin actul de Unire [14]. Într-adevăr, potrivit cu dispoziţiile acestuia, nu era vorba decât de românii de confesiune unită; la acea dată nu erau pomeniţi cei care practicau cultul grec ortodox şi care constituiau de fapt majoritatea acestei populaţii. Dar aceste revendicări, de fapt foarte modeste, ridicau din partea dietei din 1736 proteste mult mai vii decât cele care întâmpinaseră scutirea de impozite pentru clerul unit. „Se vedea ridicându-se ca o licărire de furtună pretenţia la egalitatea în drepturi pentru întregul popor valah, cu toate că nu era formulată în mod expres" [15]. În deliberările lor, „stările şi dieta" se ridicau împotriva memoriului episcopului român „care a cerut ceea ce nimeni nu a cerut de la strămoşii noştri, şi nici nu va putea cere de la urmaşii noştri. El pretinde, se spunea mai departe în memoriul stărilor privilegiate, ceea ce este potrivnic legilor patriei, ceea ce contravine celor mai vechi privilegii ale divinilor regi şi principi, ceea ce răstoarnă drepturile şi libertăţile naţiunilor, de care acestea se bucurau până acum în pace, ceea ce loveşte în nobilime şi în prerogativa sa, păstrată până acum în integritatea sa, ceea ce răstoarnă şi dărâmă întregul sistem provincial pe care l-am păstrat în bună rânduială, atât în treburile religioase, cât şi în cele politice şi economice" [16]. Nici nu se putea o exprimare mai hotărâtă. Dar episcopul Micu-Klein se arăta înverşunat şi neobosit: convins că dreptatea era de partea sa, el copleşea cu jalbe guvernul de la Viena şi curtea. Nu a cerut el, la 25 noiembrie 1743, aceleaşi drepturi pentru poporul său ca pentru evrei, a căror situaţie se îmbunătăţise în primii ani ai domniei Mariei Tereza? [17]

Dialogul mergea mai departe: la „jalba cu închinăciuni şi vărsare de sânge" a clerului şi a naţiunii valahe unită cu Biserica romano-catolică, răspundea în 1744 *Supplicatio statuum Transylvaniae ad imperatricem contra Valachos*. Maria Tereza trimitea dietei memoriul pe care i-l adresase episcopul, cu un rescript căruia dieta îi aducea imediat modificări restrictive. Când episcopul a vrut să-şi susţină punctul de vedere, au avut loc scene de violenţă; dacă ne încredem în anumite tradiţii, el era cât pe ce să fie aruncat pe fereastră din sala de şedinţe [18]. În realitate, două împrejurări erau potrivnice dorinţelor românilor uniţi. În plin război de succesiune a Austriei împărăteasa se bizuia pe sprijinul stărilor şi dietei Ungariei, care au asigurat-o de fidelitatea lor într-o şedinţă

[14] G. Bariţiu, *op. cit.*, p. 413–416.
[15] Fr. Teutsch, *op. cit.*, II, p. 77.
[16] Hurmuzaki, *Doc.*, XV, 2, p. 1653–1656.
[17] Hurmuzaki, *Doc.*, VI, p. 567, 575–577.
[18] G. Bariţiu, *op. cit.*, p. 418. Portretul episcopului român la Fr. Teutsch, *ibid.*, II, p. 78, care oglindeşte părerea nefavorabilă a izvoarelor săseşti.

memorabilă; ea nu putea să urmeze o politică potrivnică nobilimii transilvănene de origine maghiară, ale cărei legături de familie sau de proprietate cu cele din Ungaria se strângeau din ce în ce mai mult.

Pe de altă parte, instigată de episcopul sârb de Karlowitz, care avea pretenția să conducă întregul cler ortodox din monarhie, poate și de agenți ruși, precum și de Bisericile din Țara Românească și Moldova, o propagandă din cele mai aprige ațâța spiritele împotriva Unirii și provoca numeroase incidente în Transilvania. Cu greu a rezistat Inochentie Micu agitației călugărului Visarion, care ridica pe țăranii români. Adversarilor săi din dietă le-a fost ușor să discreditreze clerul unit, a cărui sinceritate o puneau la îndoială, și să împiedice astfel cârmuirea imperială să dea urmare reclamațiilor episcopului. Defăimat și urmărit, acesta a fost constrâns să plece la Roma unde, din ordinul Sfântului Scaun, a fost reținut până la moarte. Stările privilegiate repurtau victoria asupra novatorilor; ca în multe alte țări europene, ele au reușit să păstreze, din punct de vedere social, prerogativele pe care le pierdeau tot mai mult pe tărâm politic.

* * *

În ultimii ani ai domniei Mariei Tereza, chestiunea românească a revenit la ordinea zilei. Ea se mai ridicase cu prilejul constituirii, în Transilvania, a regimentelor de grăniceri, a căror recrutare asigura sătenilor care făceau parte din ele desființarea iobăgiei. Această măsură provoca entuziasmul țăranilor români în districtele de la graniță, dar nu era deloc pe placul proprietarilor de domenii care-și pierdeau mâna de lucru. La rândul ei, împărăteasa ținea să ușureze atât cât se putea sarcinile și obligațiile iobăgiei; fiul său, împăratul Iosif, asociat la tron, manifesta vădit tendințe spre o reformă mai radicală. În 1773, el aducea din călătoria sa în Transilvania impresia că maghiarii și sașii nu se înțelegeau decât asupra unui singur punct: suprimarea românilor [19].

Domnia sa personală avea să însemne o adevărată revoluție în ordinea administrativă și socială, după metoda clasică a despotismului luminat; tradițiile transilvănene nu au fost respectate mai mult decât cele ale Ungariei sau ale Țărilor de Jos. Șirul de decrete întocmite de cabinetul imperial și aplicate fără pregătirea vreunei tranziții, au făcut contemporanilor efectul unui „torent devastator". De edictul de toleranță pentru toate religiile au profitat în primul rând românii: ortodocșii se vedeau în sfârșit pe picior de egalitate cu confesiunile „recunoscute". Decretul de „concivilitate" era de asemenea în avantajul lor: el obliga pe sași să facă loc altor populații pe teritoriul pe care-l credeau rezervat uzului lor exclusiv. Tot așa era și cu dispozițiile luate pentru desființarea iobăgiei personale și pentru a ușura obligațiile domaniale. Dar, mai ales, noua împărțire administrativă a provinciei în unsprezece regiuni și decretul care introducea limba germană ca limbă oficială, în 1784, au fost acelea care au lovit ordinele privilegiate în punctul cel mai sensibil. Vechea autonomie a celor trei națiuni se găsea desființată dintr-un condei, iar decretul nu ascundea intenția de a pune capăt «„diversității" politice a

[19] Fr. Teutsch, *op. cit.*, II, p. 158.

Transilvaniei şi urilor naţionale pe care le stârnea» [20]. Se vede clar prin aceasta cât de mult se modificase chiar sensul acestor termeni. Succesiunea acestor măsuri, nemulţumirea privilegiaţilor şi zvonul care se răspândea din ce în ce mai mult că împăratul le era potrivnic, au sfârşit prin a-şi face efectul asupra populaţiei româneşti de la ţară, care râvnea poziţia favorizată a districtelor de unde se recrutau grănicerii. Răscoala lui Horea, care a izbucnit în toată amploarea sa în acelaşi an 1784, avea un caracter vădit social: era revolta iobagilor, prea mult timp stăpânită, împotriva pretenţiilor şi abuzurilor regimului seniorial. Violenţa acestei noi răscoale ţărăneşti a fost tot atât de crudă ca şi reprimarea sa de către autorităţi; la începutul anului 1785 capii mişcării au fost traşi pe roată. Cu toate că era lipsit de conştiinţă propriu zis naţională, episodul sângeros al răscoalei ţărăneşti va fi totuşi legat atât de amintirea revendicărilor românilor din Transilvania, cât şi de împotrivirea ordinelor faţă de orice măsură menită să le satisfacă.

Insurecţia nu a oprit desăvârşirea programului imperial. Contele Brukenthal, bărbatul de stat sas care devenise guvernator al Transilvaniei sub domnia Mariei Tereza şi care în 1765 ridicase ţara sa la rangul de «Mare Principat», a fost demis din funcţie pentru că rămânea legat de apărarea instituţiilor tradiţionale. Fără a le da urmare, împăratul ordonă să se pună la dosar protestele ordinelor şi se pregătea să desăvârşească opera sa de unificare, când greutăţile războiului din Orient, atât de prost angajat de armata austriacă împotriva turcilor în 1789, a readus brusc totul în chestiune. Revolta mocnea de pe acum în Ţările de Jos; ea ameninţa să izbucnească în Ungaria, unde Prusia nu va scăpa prilejul să uneltească; Transilvania, care de multă vreme se ţinea la o parte de marile curente ale politicii şi nu avea în vedere decât interesele ei locale, putea fi la rândul ei atrasă în vâltoare. Istovit de boală şi descurajat de atâtea strădanii care nu au dat roade, Iosif al II-lea s-a hotărât, pe patul de moarte, să revoce o mare parte din reformele sale. Numai edictul de toleranţă şi măsurile care limitau iobăgia au fost păstrate. Suirea pe tron a urmaşului său, Leopold al II-lea, însemna revenirea la vechiul regim şi, în acelaşi timp, dădea iar viaţă adunării stărilor privilegiate transilvănene.

La 21 decembrie 1790, dieta s-a întrunit din nou, dar de data aceasta la Cluj, unde predomina aristocraţia maghiară. De fapt, era prima sa sesiune regulată de treizeci de ani încoace; sub Iosif al II-lea se mărginise să prezinte omagiul datorat suveranului şi să presteze jurământul de credinţă. Avem amănunte interesante asupra compunerii acestei adunări a ordinelor: din 419 reprezentanţi, numai 119 erau deputaţi aleşi, ceilalţi trei sute fiind funcţionari sau „regalişti" care asigurau cârmuirii majoritatea. Din aceştia făceau parte: guvernatorul şi consiliul său (17 consilieri şi 15 secretari), preşedintele Curţii de justiţie cu trei protonotari şi zece asesori, 18 funcţionari superiori ai comitatelor şi ai scaunelor săseşti, patru deputaţi ai capitlurilor catolice de la Alba şi Mănăştur, 232 magnaţi „regalişti" şi opt procuratori ai văduvelor de magnaţi. Aleşii erau 33 deputaţi ai comitatelor, 17 ai scaunelor secuieşti, 27 ai saşilor şi 38 ai celor nouăsprezece oraşe şi sate privilegiate. Din acest total, 349 erau nobili şi 70 burghezi. Saşii, cu toate că formau cea de a treia „naţiune" privilegiată, cu un vot egal votului celorlalte două,

---

[20] Z. Pâclişanu, *Luptele politice ale românilor ardeleni din anii 1790–1792, Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., seria 3-a, I, 1923, p. 35.

nu aveau în adunare decât 35 de ai lor [21]. Era într-adevăr rânduiala tipică a unei adunări de stări, dar cu o majoritate de reprezentanți numiți direct de cârmuire, ceea ce constituia aportul absolutismului monarhic al epocii moderne. El era menit să tempereze excesele reacției feudale, a cărei expresie cea mai calificată o reprezenta baronul maghiar Nicolae Wesselényi.

În iunie 1791, noul memoriu adresat împăratului pe tema revendicărior românilor, memoriu intitulat după obiceiul vremii: *Supplex Libellus Valachorum* a fost trimis înapoi la această dietă. Autorul său principal pare să fi fost un anume Iosif Mehesiu, consilier al cancelariei transilvănene de la Viena, dar era susținut de cei doi episcopi în a căror eparhie se aflau români: episcopul unit Ioan Bob și Gheorghe Adamovici pentru ortodocși. După edictul de toleranță, care rămăsese în vigoare, aceștia se puteau mișca mai liber. Pentru prima oară acest demers reprezenta într-adevăr aspirațiile „clerului, nobilimii și stării civice a întregii națiuni românești din Transilvania".

Memoriul este un amestec straniu de spirit medieval și de considerații moderne. El începea prin a opune privilegiilor celor trei națiuni reprezentate la dietă fundamentele istorice ale dreptului românilor:

> „Nu venetică, ci antică, cu mult mai antică decât toate celelalte, e națiunea română din Transilvania. Nu a căutat, nici nu caută ea răsturnarea principatului, ci mai mult reîntregirea aceluia, căutând să fie restituită în drepturile cetățenești și politice pe cari i le-a răpit nu vreo lege oarecare, ci răutatea vremilor. Prin restituirea aceasta nu se va face nici un prejudiciu celorlalte trei națiuni sau privilegiilor, imunităților și prerogativelor lor, fiindcă prin restituire, națiunea română nu va căpăta altceva decât ceea ce a avut mai înainte și ce numai prin injuria timpurilor a pierdut; nici nu va fi de lipsă a întemeia pentru națiunea suplicantă a *patra naționalitate*, după ce ea deja de mai multe secole constituie, imediat după maghiari a *doua națiune* regnicolară" [22].

Se cerea deci desființarea termenilor de ocară: „tolerați, admiși, neprimiți printre stări", restituirea drepturilor și beneficiilor clerului român din amândouă confesiunile, la fel ca celorlalte; numărul slujbașilor trebuia să fie proporțional cu cel al populației românești, iar înseși numele districtelor, ale scaunelor și ale orașelor, vor fi românești, acolo unde cea mai mare parte a populației vorbea limba română; unei populații amestecate, vor corespunde nume mixte. Se adăugau la toate acestea argumente de ordin demografic, fiscal și militar care, după statisticile recente și datele mai precise ale administrației austriece, puneau în evidență faptul că românii constituiau populația cea mai numeroasă din Transilvania și că ei contribuiau mai mult la asigurarea așezării impozitelor și la recrutare. Cu toate acestea, înțelesul general al memoriului era identic cu cel din adresele și cererile formulate de episcopul Inochentie Micu-Klein cu o jumătate de secol mai înainte. „În realitate — scrie în legătură cu acest subiect dl. L. Makkai — românii doreau o reformă națională și politică conformă cu regimul feudal. Deci nu era vorba de o reformă socială și, dat fiind că ei au invocat motive istorice, încercarea lor

[21] G. Barițiu, *op. cit.*, I, p. 526; Fr. Teutsch, *ibid.*, II, p. 337–38.
[22] Cf. Z. Pâclișanu, *op. cit.*, p. 54.

era sortită eșecului în fața dovezilor istorice mai puternice ca ale lor și tradiționalismului multisecular al ordinelor" [23].

Această ultimă observație se inspiră din teza pe care o susține mereu istoriografia maghiară modernă, anume cea a imigrării târzii a „valahilor" sau românilor în Transilvania, unde nu ar putea să invoce drepturile istorice incontestabile ale celorlalte națiuni. După ce *Supplex Libellus Valachorum* a fost trimis înapoi la dieta transilvăneană, sasul Eder s-a crezut chiar obigat să-l publice cu o pedantă combatere a argumentelor sale istorice, pe care le considera ca fiind contrare atât tradițiilor, cât și intereselor națiunii sale. Se poate spune că din acest moment ideea continuității daco-române în Transilvania, acceptată de cea mai mare parte a umaniștilor unguri și transilvăneni din veacul al XV-lea până în veacul al XVII-lea, a fost combătută cu o tărie și o stăruință rar întâlnită: după mai bine de un secol și jumătate, controversa persistă, alimentată fără încetare de lucrări noi dintr-o parte și din alta. Căci memoriul adresat Curții de cei doi episcopi români punea acum problema pe alt tărâm, cel al realităților politice; nu mai era un simplu joc al minții, o concluzie obiectivă a cercetărilor întreprinse asupra originilor acestui popor, singur martor al latinității în Europa răsăriteană. Românii invocau această prioritate ca fundamentul cel mai autentic al drepturilor lor; pentru a li se refuza mai departe exercitarea lor, trebuia neapărat dovedit că această teză era greșită și că ei nu erau efectiv decât imigrați „admiși" sau „tolerați" pe pământul transilvănean.

Însă, în afară de acest răsunet al unei lungi dispute, care se prelungește în cartea d-lui Makkai, nu se poate contesta că, din punct de vedere social, el are dreptate. „Tradiționalismul ordinelor" nu putea accepta ca o întreagă populație care fusese întotdeauna îndepărtată de la aceste privilegii și a cărei structură socială era cu totul deosebită de a lor, să se infiltreze în organizarea de abia restabilită a privilegiilor lor de stări. Nu este de mirare că citirea acestui document în dietă să fi produs mai întâi consternare, apoi o indignare generală. Baronul Wesselényi, auzind zgomotul produs de ieșirea din sala de ședințe a câtorva deputați alarmați de incendiul care izbucnise într-o clădire vecină, cu drept cuvânt exclamă că trebuia stins mai întâi focul care tocmai se dezlănțuise în mijlocul dietei la apariția acestui text subversiv [24]. Episcopul unit Ioan Bob, singurul dintre semnatarii memoriului care era de față, s-a lăsat impresionat de ostilitatea generală care-l înconjura; amintindu-și desigur de amenințările proferate pe vremuri împotriva predecesorului său, Inochentie Micu, el a avut slăbiciunea să declare că românii nu aveau de gând să devină o a patra națiune, dar că ei cereau numai extinderea privilegiilor ordinelor asupra acelor dintre ei care făceau parte din cler sau din nobilime [25]. Se poate ca această retractare să-i fi fost dictată de interesele Bisericii sale pe care voia să le menajeze și pentru care nădăjduia să obțină unele avantaje. De fapt, el împlinea astfel dorința națiunilor privilegiate și renunța la punctul de vedere mult mai general din *Supplex Libellus*. Maghiarii și secuii s-au folosit de acest prilej pentru a admite singura revendicare privind egalitatea în drepturi a românilor stabiliți pe

---

[23] *Hist. de Transylvanie*, p. 298–299.

[24] G. Barițiu, *op. cit.*, I, p. 488 și urm.

[25] Z. Pâclișanu, *op. cit.*, p. 64.

teritoriul săsesc: ei scăpau astfel cu fața curată, punând în încurcătură pe sași, cărora nu le iertaseră bunăvoința arătată lor de administrația imperială după anexarea Transilvaniei la posesiunile Habsburgilor. Cum se și cuvenea, sașii apărară caracterul exclusiv al privilegiului lor, și discuția s-a oprit aici. Ar fi fost greu să fie altfel, atât timp cât era respectată regula votului colectiv atribuit fiecăreia din cele trei națiuni, ceea ce echivala aproape cu un drept de veto. Totuși, chiar printre sași, nu lipseau spirite care întrevedeau nevoia unei reforme. Noul comite, Mihail de Brukenthal, pomenea de un nou edificiu în care va trebui lăsată o fereastră lui „Itshak" și lui „Constantin Popa", adică evreilor și românilor [26]. Cârmuirea își exercita presiunea în sensul acestor idei, iar dieta a trebuit să renunțe la votul colectiv al stărilor și să adopte votul individual al deputaților; aceasta a fost reforma care, în 1789 în Franța, transformase Stările Generale în Adunare Națională; însă, spre deosebire de ceea ce se întâmplase la Paris, inițiativa acestei schimbări nu aparținea adunării: dieta din anul următor (1792), întrunită pentru a aduce omagiul noului împărat, Francisc al II-lea, a trebuit dimpotrivă să invoce actul de unire a celor trei națiuni pentru a cere revenirea la vechiul sistem, ceea ce de altfel nu i-a fost acordat. Această confuzie între medieval și modern apare clar în cererea adresată încă în 1787 lui Iosif al II-lea de ordinele transilvănene, în care acestea opuneau absolutismului imperial doctrina lui Rousseau, „după care puterile politice reveneau națiunii (care, firește, era pentru ei identică națiunii ordinelor privilegiate)" [27]. Așa înțelegeau ei să susțină alipirea Transilvaniei la Ungaria, unde mișcarea „națională" nu era de fapt decât reacția aristocrației împotriva reformelor birocratice ale împăratului. Chestiunea a mai fost pusă și în dieta transilvăneană din 1791, dar a căzut în fața opoziției declarate a cârmuirii imperiale, care avea interes să mențină autonomia provinciei. În anii următori, s-a putut vedea cum se întărea absolutismul imperial în Transilvania ca și în celelalte țări ale imperiului. Vuietul cel mare al Revoluției franceze speria pe privilegiați și întărea solidaritatea lor în jurul dinastiei. În viața publică, dietele au din ce în ce mai puțină însemnătate și inițiativă. Regulamentele (*Regulationspunkte*) decretate de Cancelarie în 1795, reînnoite apoi în 1797 și în 1805, au putere de lege în Transilvania și își impun orientarea [28]. Dieta, care începuse iar să folosească limba latină în dezbaterile sale, se transforma încetul cu încetul: cea din 1810 avea un număr de burghezi aproape egal cu cel al nobililor, mulțumită „regaliștilor" numiți de cârmuire. Activitatea ei era însă din ce în ce mai redusă; ea a fost nevoită, ca și dieta maghiară, să înregistreze reducerea forțată a bancnotei la o cincime din valoarea ei nominală, în urma crizei financiare provocată de războiul împotriva lui Napoleon. Când stările se gândiră în sfârșit să facă unele mustrări în această privință, cârmuirea a dizolvat dieta care nu a mai fost convocată decât după douăzeci și trei de ani. Aceasta a fost „imobilitatea" „anilor liniștiți" [29], triumful statului polițist potrivit spiritului lui Metternich. Stările, renunțând la orice veleitate politică, se mulțumeau cu prerogativele lor care le erau

---

[26] Fr. Teutsch, *Gesch. der Siebenbürger Sachsen*, II, p. 332; IV, p. 350.
[27] L. Makkai, *op. cit.*, p. 291.
[28] Fr. Teutsch, *ibid.*, II, p. 381 și urm.
[29] *Ibid.*, p. 420–21; Vezi și primul capitol din vol. III.

garantate de regim pe tărâm social; ele găseau în aceasta cel mai bun mijloc de apărare împotriva oricărui nou demers în favoarea aspirațiilor românești.

* * *

De-acum încolo, evoluția regimului constituțional în Transilvania se leagă de aceea a instituțiilor din Ungaria. În cele două țări, activitatea dietei a fost întreruptă pentru aceleași motive; după trecerea a câțiva ani, ea trebuia să reînceapă sub presiunea acelorași evenimente. De fapt, a fost opunerea din ce în ce mai hotărâtă a comitatelor la cerințele fiscale ale cârmuirii și la recrutarea militară care a determinat convocarea dietei ungare în 1825, în forma sa tradițională. Spiritul era însă cu totul altul; deșteptarea ideii naționale, care peste tot în Europa marchează începutul veacului al XIX-lea, se manifestă de asemenea în Ungaria. Vechea concepție a „națiunii" medievale, mărginită la nobilimea înțepenită la adăpostul privilegiilor sale, făcea loc interpretării moderne a acestui termen, care se extindea asupra celorlalte categorii sociale ale aceluiași popor. La urma urmelor, în ciuda numărului foarte mare de familii din nobilimea mijlocie și mică, întregul ordin nu reprezenta mai mult de 5% din populație [30]. Unele minți luminate, cum era contele Széchenyi, întrezăreau necesitatea reformelor care, desființând imunitățile fiscale și ultimele drepturi feudale, vor institui un regim de egalitate civilă și politică, pe aceleași baze ca acela din țările Europei occidentale. Dar deșteptarea naționalismului maghiar, subliniat de renașterea literară a acestei limbi, trebuia să stârnească în mod fatal reacția celorlalte naționalități și să provoace conflicte naționale și lingvistice, caracteristice acestei perioade a istoriei Ungariei, până la prăbușirea monarhiei Habsburgilor la sfârșitul primului război mondial. În Transilvania, se pot observa fenomene asemănătoare, într-o dezvoltare paralelă.

În martie 1834, cârmuirea imperială se hotărî să întrunească la Cluj o nouă dietă transilvăneană. După spusele unui istoric, aceasta era mai „medievală" decât cea din 1791, ale cărei lucrări trebuia să le ducă mai departe, prin faptul că ea cuprindea 231 „regaliști" numiți, față de 22 reprezentanți aleși [31]; la drept vorbind, termenul este impropriu, pentru că deputații numiți de cârmuire erau o inovație a epocii moderne, suprapusă vechiului sistem al reprezentării ordinelor. Mult mai medievală, în sens autentic, era declarația pe care a făcut-o baronul Hussar, deputat maghiar, cu prilejul primelor discuții în legătură cu raporturile cu coroana: „Cunosc pe cineva în fața noastră, suveranul, dar deasupra noastră, o mai spun încă o dată, nu cunosc pe nimeni" [32]. Nu se putea da o exprimare mai corectă a fundamentului constituțional al unei adunări de stări; desigur, faptul cel mai remarcabil este că, patru ani după revoluția din iulie, s-a putut susține actualitatea acestei teorii! Sașii rămâneau credincioși tradițiilor ordinelor: deputații lor primiseră instrucțiuni precise privind apărarea privilegiilor și care cereau restabilirea votului colectiv, prin ordin sau *curie*; ei admiteau totuși votul

---

[30] L. Spohr, *Die geistigen Grundlagen des Nationalismus in Ungarn* (Berlin-Leipzig 1936), p. 115–116.
[31] Fr. Teutsch, *Gesch. der Siebenbürger Sachsen*, III, p. 76.
[32] Fr. Teutsch, *op. cit.*, III, p. 80.

individual, instituit în 1791 și adoptat de atunci de dieta ungară, cu condiția ca numărul reprezentanților lor să fie mărit. Însă toate aceste chestiuni nu au putut fi discutate, pentru că baronul Wesselényi (fiul), care era de asemenea și membru al dietei Ungariei [33], s-a gândit să dea o mai mare publicitate dezbaterilor (trebuia reluată chestiunea unirii cu Ungaria), reproducând discursurile pe o presă litografică. A fost destul pentru a trezi suspiciunile cârmuirii, care a dispus dizolvarea dietei pe baza autorității militare.

Dieta a trebuit totuși să fie întrunită din nou în aprilie 1837 pentru a aduce omagiul noului împărat Ferdinand, în calitate de Mare Principe al Transilvaniei. De data aceasta, curentul care mâna secolul spre triumful principiului naținalităților nu avea să rămână străin deliberărilor dietei. Ungurii și secuii au cerut restabilirea limbii maghiare în redactarea articolelor de lege (din 1740 erau redactate în limba latină), iar sașii au fost de aceeași părere, ceea ce le-a atras aspre mustrări din partea mandanților lor, care le reproșau că voiau să „facă să curgă împreună apa și focul" [34]. La rândul lor, românii au adresat Curții, în 1834, un nou memoriu semnat ca în 1791 de cei doi episcopi, cel ortodox și cel unit, Vasile Moga și Ioan Lemeny. În această suplică erau din nou dezvoltate argumentele din *Supplex Libellus*, adăugându-se la cele de ordin istoric mențiunea despre „valahi" la dieta din 1291, care tocmai fusese redescoperită [35]. Dar birocrația imperială a adoptat față de acest document aceeași atitudine ca și față de demersurile anterioare. Ea l-a trimis înapoi cancelariei, care l-a înaintat dietei din 1837, cu observația că „valahii" ar trebui să fie mulțumiți de avantajele obținute pentru cele două Biserici ale lor, și că nu era cazul să mai stăruie. Situația era aceeași ca pe vremea acelui *Supplex Libellus*: o adunare de stări privilegiate nu putea să admită, fără a zdruncina fundamentele propriei sale constituții, revendicările unei colectivități naționale care nu putea invoca nici o cartă de corp sau ordine [36]. S-a dovedit astfel încă o dată — și pentru ultima oară — că românii din Transilvania trebuiau să urmeze altă cale pentru a-și atinge țelurile. Ei vor ține seama de această experiență, iar acordul încheiat între căpeteniile Bisericilor lor pentru apărarea aspirațiilor naționale, va rămâne în vigoare.

Cu toate acestea, problemele naționale aveau să tulbure și mai mult dieta următoare, cea din 1841. Ordinele transilvănene urmau imboldul dietei ungurești [37], dar cu o vădită întârziere datorată tărăgănelilor sistemului legislativ și moștenirii trecutului, care încă impunea respectul autonomiei stărilor și Bisericilor. Este destul să menționăm că, în 1837, dieta mai trebuia să examineze aproape o sută de propuneri formulate de aceeași adunare în 1811 [38]. În Ungaria evenimentele se desfășurau mai repede: în 1839, dieta convocată la Presburg limita considerabil sarcinile iobăgiei și punea clar problema folosirii exclusive a limbii maghiare în administrație. Asupra primului punct, dieta

---

[33] El era proprietar atât în Transilvania, cât și în Ungaria, ceea ce, potrivit cutumei feudale, îi dădea dreptul să fie membru al nobilimii în amândouă țările.

[34] Fr. Teutsch, *ibid.*, p. 101.

[35] Z. Pâclișanu, *op. cit.*, p. 84–86.

[36] Fr. Teutsch, *ibid.*, p. 97.

[37] Protestând totuși împotriva revenirii la Ungaria a *Partium*-ului de la răsărit de Tisa, alipit pe vremuri de Transilvania.

[38] *Ibid.*, p. 102.

transilvăneană nu a vrut să cedeze nimic: aristocrația ungară a provinciei nu înțelegea să renunțe la nici unul din drepturile sale; însă al doilea punct a făcut obiectul mai multor propuneri care tindeau să asigure limbii maghiare o preeminență absolută și să impună sașilor folosirea ei în relațiile lor cu autoritățile, iar românilor uniți să o adopte, după zece ani în școlile lor confesionale de la Blaj. Această chestiune avea să imprime o nouă orientare dezbaterilor dietei, marcând încă o dată straniul amestec de medieval și de modern în organizarea sa. Într-adevăr, deputații sași s-au opus cu hotărâre acestui proiect, pe care-l considerau ca „piatra de mormânt pentru existența stării lor“ [39], cu excepția totuși a celor doi reprezentanți ai orășelului Orăștie, Anton Leszai și Iosif Loreni, care au dat voturile lor proiectului susținut de unguri. Atunci s-a ivit prilejul ca una din regulile caracteristice funcționării adunărilor de stări să fie aplicată: mandanții cercului din Orăștie care îi împuterniciseră, au constatat că aceștia și-au depășit instrucțiunile și au hotărât să-i decadă din mandatele lor; locul lor în dietă a fost luat de alți doi deputați ai orașului. Deputații unguri și secui nu i-au lăsat să plece fără se le ofere o dovadă a recunoștinței lor: a fost repede organizat un banchet în onoarea celor doi dizidenți și li s-a dăruit un pahar din argint, ceea ce a dat prilej celorlalți sași, rămași credincioși programului lor, să facă aluzii răuvoitoare la cei „treizeci de arginți ai lui Iuda“ [40]. Cele opt „articole de lege“ votate de dietă la 31 ianuarie 1842 declarau limba maghiară ca limbă de stat și obligau toate autoritățile (inclusiv armata) s-o folosească în mod exclusiv. Totuși cancelaria aulică de la Viena, prevenită de sași și ținând seama de rezervele formulate de autoritățile militare, a adus modificări acestui text și a trimis până la urmă chestiunea la dieta următoare, care a fost nevoită să lase școlilor fiecărei naționalități limba sa proprie și să facă îndreptări la unele din dispozițiile anterioare. Lupta lingvistică se desfășura acum în Transilvania și lăsa pe planul al doilea tradițiile ordinelor; pentru a pune capăt opoziției pe care fiecare stare o putea face, cel puțin teoretic, la promulgarea unei legi, refuzând să-și pună pecetea pe ea, s-a hotărât ca însemnele celor trei națiuni să fie unite pe un singur sigiliu, așa cum erau unite de mult pe blazonul principatului [41]. Astfel se ștergea încă una din particularitățile anacronice ale unei epoci trecute.

De pe acum de înmulțeau semnele care arătau limpede apariția unei concepții noi. Pastorul sas Șt. L. Roth tocmai publicase broșura sa despre „Sprachkampf“, în care sublinia faptul că adevărata „limbă comună“ din Transilvania nu era nici germana, nici maghiara, ci limba română, pe care celelalte naționalități o înțelegeau îndeobște pe lângă a lor. A fost momentul ales de cei doi episcopi români pentru a formula o nouă cerere în favoarea națiunii lor, limitând-o însă la „teritoriul regal“ ocupat de sași. Majoritatea maghiară a dietei a primit cu vădită satisfacție această revendicare, care-i permitea să se răzbune pe rezistența manifestată față de proiectele ei de unificare lingvistică. Orice s-ar fi spus pentru a justifica un demers, menit fără îndoială să mențină chestiunea românească la ordinea zilei în unica formă în care dieta accepta să o discute,

[39] *Ibid.*, p. 121: «Der Sprachartikel ist der Schluszstein auf dem Grabe unserer ständischen Existenz».

[40] I. Lupaș, *O lege votată în dieta transilvană din Cluj la 1842*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., seria 3-a, XXV (1943), p. 768–769.

[41] Fr. Teutsch, *op. cit.*, III, p. 125.

limitarea sa la „Königsboden" putea trece drept o diversiune nefericită [42], căci asmuţea cele două naţionalităţi direct interesate în a impiedica uzul exclusiv al limbii maghiare în viaţa publică. De altfel, chestiunea a fost trimisă înapoi la dieta din 1846, unde va mai face obiectul unor dezbateri furtunoase, deputatul sas Hann învinuind pe episcopul unit Lemeny (care trebuie să fi fost cuprins de mirare) că voia să aplice „principii comuniste", favorizând populaţia „valahă" stabilită pe teritoriul în litigiu [43]! Vedem astfel vechile „naţiuni" privilegiate despuindu-se încetul cu încetul de calitatea lor de ordine sau stări, pentru a se transforma în unităţi naţionale în sensul modern, pe baza etnică şi lingvistică. Evul mediu mai dăinuia însă sub un anumit aspect, nevoind să facă nici o concesie spiritului nou: nici dieta din 1841–42, nici cea din 1846–47, nu au izbutit să aducă modificări la statutul iobăgiei şi drepturilor senioriale, aşa cum mai existau încă după reformele Mariei Tereza şi ale lui Iosif al II-lea. Nobilimea maghiară din Transilvania manifesta o stare de spirit mult mai „reacţionară" — dacă poate fi folosită o expresie de care s-a abuzat chiar prea mult — decât cea din Ungaria, care înţelegea mai bine imposibilitatea de a împăca noua formă a ideii naţionale cu instituţiile feudalităţii. Încercările de a introduce în Transilvania o uşurare a regimului domanial consimţită de aristocraţia ungară la dieta de la Presburg, se loveau de refuzul categoric al nobililor maghiari şi secui întruniţi la Cluj. Aşa cum s-a remarcat, la dieta „Verböczi" (legislatorul maghiar din secolul al XVI-lea) se opunea „vocea Europei", iar marea majoritate a nobilimii ţinea cu „Verböczi" şi sistemul său neîndurător. Legea „urbarială" adoptată până la urmă de dieta transilvăneană în ianuarie 1847, se arăta a fi atât de limitată şi retrogradă, încât cârmuirea nici nu a îndrăznit să o aplice [44]. Era oare în această intransigenţă specific feudală vreun instinct secret de apărare împotriva desfiinţării privilegiilor, care avea să atragă negreşit decăderea ordinelor? Sau era oare numai o lipsă de înţelegere faţă de mişcările politice şi sociale ale erei noi? Scriitorul român Gheorghe Bariţiu povesteşte în legătură cu aceasta o istorioară hazlie: el făcea parte dintr-o delegaţie care, tot în anul 1847, se dusese la Viena pentru a expune unui demnitar austriac, baronul Geringer, utilitatea prelungirii până în Transilvania a căii ferate care se construia atunci în Ungaria. După ce a ascultat argumentele transilvănenilor, baronul „ridică nasul în sus cum fac anumite animale când se apropie furtuna", şi întrebă „dacă nu simţeau plutind ceva în atmosferă?" Delegaţii, foarte surprinşi, adulmecară şi declarară că nu percepeau nici un miros neobişnuit. Iar Bariţiu a tras concluzia că orizontul politic al Transilvaniei era tot atât de limitat ca cel al geografiei sale: „până la poalele munţilor, dincolo de care nu mai vedem nici la zece paşi depărtare" [45].

* * *

Furtuna pe care Geringer o presimţea a izbucnit într-adevăr în „primăvara naţiunilor", care a fost anul 1848. Ea avea să măture în Transilvania, ca de altfel şi în celelalte

---

[42] Cf. S. Dragomir, *Revoluţia românilor din Transilvania*, V, p. 51–52.
[43] Fr. Teutsch, *op. cit.*, III, p. 157.
[44] *Ibid.*, p. 140, 148 şi urm.
[45] G. Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, I, p. 647.

țări ale Europei Centrale, instituțiile Vechiului Regim impunând definitiv un nou concept — ideea de națiune. După vârtejul revoluționar, vom asista, în statele Habsburgilor, la o reacție absolutistă și birocratică mai radicală chiar, prin efectele sale, decât despotismul luminat al lui Iosif al II-lea; va fi nevoie de două războaie dezastruoase, cel din Italia în 1859 și cel din Boemia în 1866, pentru a constrânge monarhia să revină către un regim constituțional. Acesta nu va fi însă regimul ordinelor; în unele diete provinciale din țările austriece, o anumită reprezentare corporativă va dăinui până la sfârșitul imperiului austro-ungar, dar ea nu va mai fi întemeiată pe privilegii, care vor rămâne desființate. Dietele stărilor fac loc parlamentelor unei democrații moderate mai întâi de sistemul electoral cenzitar, înainte de adoptarea în final a votului universal. Numai camera magnaților din Ungaria va mai supraviețui ca un ultim martor al vremurilor trecute și își va prelungi existența până la al doilea război mondial, însă fără a păstra structura unei adunări de stări. Dar schimbarea esențială pe care evenimentele acestui an memorabil au determinat-o în Transilvania, este caracterizată prin noua fază pe care o reprezintă în istoria naționalităților. Fiecare, pe rând, devine conștientă de ființa și destinul său. Pentru maghiari și secui, imboldul vine și de data aceasta din Ungaria: se știe că dieta — „ultima dietă feudală" a acestei țări — influențată chiar de programul radical al lui Kossuth, se lăsă dusă de curentul revoluționar când a aflat de „zilele" din iulie de la Paris și Viena, și obținu din partea împăratului, alarmat de răscoala din capitala sa și de fuga lui Metternich, confirmarea unui minister ungar responsabil sub președinția lui Ludovic Bátthiány. Înainte să se dizolve, dieta mai vota, cu zgomotoasă însuflețire, „legile din aprilie" care desființau drepturile și privilegiile feudale, instituiau noi circumscripții electorale și extindeau dreptul de vot asupra tuturor cetățenilor care aveau un anumit venit. Dar, bineînțeles, tot acest sistem nou, întemeiat pe principiile democratice și liberale pentru care constituția belgiană oferea atunci cel mai bun exemplu, era condiționat de folosirea limbii maghiare, singura care permitea accesul la funcții și la exercitarea efectivă a acestor libertăți. Potrivit definiției unui istoric modern, programul reformatorilor era „liberal la vârf, imperialist maghiar la bază" [46]. Mai mult, dieta proclama unirea Ungariei cu Transilvania, despre care se vorbise deseori, în ciuda opoziției constante a guvernului imperial, unire căreia nu-i mai lipsea decât hotărârea dietei transilvănene pentru a putea fi realizată în fapt.

Dieta transilvăneană trebuia într-adevăr să se întrunească la sfârșitul lui mai, la Cluj, pentru a delibera în legătură cu mai multe „propuneri" regale, prima dintre ele fiind unirea cu Ungaria. Din prima zi, sala de ședințe a fost înconjurată de o mulțime zgomotoasă, căreia studenții unguri, foarte naționaliști, îi dădeau tonul. Compunerea dietei, care încă reprezenta ordinele provinciei, asigura o majoritate zdrobitoare elementului maghiar și secui. Deputații sași, care nu constituiau decât o minoritate, mai erau pe deasupra și divizați în privința politicii de urmat. Mandanții lor erau îndeobște potrivnici unirii, temându-se că autonomia săsească ar dispărea în noul stat maghiar, însă, sub presiunea majorității maghiare și a zarvei din stradă, deputații se arătau dispuși să nu-și mai respecte instrucțiunile. Românii erau reprezentanți în dietă numai de episcopul unit,

---

[46] Cf. S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 57, după N. Azstalos, *Vesselényi Miklós*, Pécs 1927, p. 51.

Lemeny; când acesta a primit asigurarea că unirea va garanta dezvoltarea naționalităților, el s-a alăturat propunerii ungare și a fost purtat în triumf prin mulțime, împreună cu unul din colegii săi sași, sub faldurile tricolorului maghiar [47]. Dieta a votat apoi desființarea corvezilor domaniale, ultimele rămășițe ale regimului feudal fiind astfel suprimate și în Transilvania, și s-a dizolvat, crezând că a rezolvat problema transilvăneană în folosul națiunii ungare, în schimbul câtorva concesii făcute celorlalte naționalități pe tărâm confesional și școlar.

Dar acestea își definiseră deja atitudinea, declarându-se fățiș împotriva unirii. Sașii au arborat la Sibiu culorile imperiale (negru și galben), pentru a marca atașamentul lor față de dinaștie și au manifestat pentru menținerea autonomiei transilvănene. În această nouă conjunctură, românii aveau să găsească în sfârșit formula politică și socială care corespundea aspirațiilor lor. Într-o mare adunare care a avut loc la Blaj, la 14 și 15 mai, mii de țărani conduși de parohii lor și de tineretul baroului și al școlilor, au înconjurat pe episcopi și pe capii noii mișcări naționale. Într-un discurs înflăcărat, Simion Bărnuțiu proclamase voința lor de a constitui o națiune care să se bucure de aceleași drepturi ca celelalte națiuni și adăugase că „nu poate fi libertate fără naționalitate". El făcuse procesul unei oprimări milenare și afirmase că iobăgia trebuia neapărat desființată, dar el așeza cu hotărâre punctul de vedere național deasupra oricăror alte considerente [48]. Ce rost aveau reformele liberale ale dietei ungare, dacă libertatea va fi maghiară? Iluzia că problema românească va fi rezolvată prin acordarea individuală a libertăților maghiare membrilor acestei naționalități, se dovedea înșelătoare. O veche maximă a regimului ordinelor și adunărilor de stări: *nil de nobis sine nobis* [49] (nimic despre noi fără noi) își găsea aici o nouă întrebuințare, referindu-se de data aceasta nu la privilegiile unui corp sau ale unui ordin închis, ci la o întreagă populație în care se trezise conștiința unei naționalități definite. În realitate, prin mijlocirea autorilor germani pe care-i cunoștea bine, oratorul se inspira din izvoarele mișcării revoluționare care, din 1789, proclama marile principii democratice de libertate și egalitate. Printr-o coincidență curioasă, drapelul care flutura deasupra întrunirii era tricolor: albastru, alb și roșu, care nu erau nici culorile drapelului maghiar (verde, alb, roșu), nici cele ale Țării Românești (albastru, galben, roșu), nici cele ale principatului Transilvaniei (albastru și roșu). A fost oare o simplă improvizație, cum s-a spus, sau poate totuși un simbol al inspirației pe care frământările naționalităților o găseau în revoluția franceză [50]? În orice caz, românii au înțeles în sfârșit că în zadar cereau statutul naționalității lor unei adunări de stări privilegiate și descopereau în ideile care în 1848 ridicau Europa în picioare adevăratul fundament al aspirațiilor lor la o viață națională independentă. De-acum încolo, numele de „valahi" dispare; nu va mai fi vorba decât de români (Rumänen, román).

---

[47] L. Makkai, *Hist. de Transylvanie*, p. 310. Cf. Teutsch, *op. cit.*, III, p. 220 și urm. și S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 223 și urm.

[48] Vezi analiza discursului său în Dragomir, *ibid.*, p. 174 și urm.

[49] Cf. E. Lousse, *La Société d'Ancien Régime*, I, p. 300.

[50] S. Dragomir, *Revoluția românilor din Transilvania*, V, p. 207 și urm. Culorile erau însă altfel dispuse decât pe drapelul francez.

Este adevărat că jurământul solemn, care încununa această mare manifestare a unui întreg popor, adopta o formulă mai puțin absolută; erau proclamate devotamentul față de dinastie și de imperiu și dreptul națiunii române de a lua parte, cu drepturi egale, la conducerea Transilvaniei. Chestiunea unirii Transilvaniei cu Ungaria nu era menționată, pentru a nu anticipa asupra deliberărilor dietei. Însă bazele stabilite de adunarea națională de la Blaj nu se puteau împăca cu hotărârea dietei feudale de la Cluj, iar adeziunea, mai mult sau mai puțin forțată a episcopului Lemeny, era lipsită de valoare. În ceea ce privește pe deputații sași, care admiseseră unirea, ei au fost contestați de „universitatea" conaționalilor lor, care nu înțelegeau să o recunoască altfel decât însoțită de condiții și de garanții ale autonomiei lor tradiționale [51]. Români și sași au hotărât atunci să trimită delegați pentru a expune împăratului punctul lor de vedere. Dar când delegații au izbutit să ajungă la Curtea refugiată la Innsbruck, guvernul de la Pesta le-o luase înainte, smulgând lui Ferdinand confirmarea dublei decizii a dietelor maghiară și transilvăneană. Acest fapt împlinit era în opoziție cu revendicările celor două naționalități [52].

Dar această înfrângere nu putea fi decât trecătoare. Peste tot nemaghiarii proclamaseră dreptul lor la existență; croații refuzau să recunoască legislația dietei ungare și își revendicau cu glas tare autonomia. Banul lor, Jelačić, mai întâi destituit la cererea maghiarilor, era reinstalat ca om de încredere al guvernului imperial și aduna trupe împotriva revoluționarilor de la Budapesta. Tensiunea între aceștia și imperiali sporea pe zi ce trecea; când dieta ungară a hotărât să emită bancnote și să accelereze recrutarea miliției naționale a honvezilor, fără a mai aștepta sancțiunea regală, războiul civil păru inevitabil. Acesta izbucni în septembrie, când armata lui Jelačić a trecut Drava; ireparabilul s-a produs când contele Lambert, comisarul trimis la Budapesta, fu asasinat. Deputații sași, care se prezentaseră mai întâi la dieta ungară, își dăduseră deja demisia: în Transilvania pozițiile au fost ocupate fără întârziere. La 25 septembrie, o nouă adunare a românilor la Blaj s-a pronunțat categoric pentru monarhie, împotriva revoluției ungare și unirii Transilvaniei și Ungariei. Au apărut conducători: episcopul Andrei Șaguna, negociatorul; Bărnuțiu, tribunul; tânărul avocat Avram Iancu avea să fie căpitanul acestei campanii. Sașii au procedat în același sens, în mai multe întruniri care au avut loc la Sibiu la 29 septembrie și 1 octombrie, și la Bistrița la 13 octombrie; încă din 15 august a fost întemeiată la Mediaș uniunea tineretului german transilvănean (*Siebenbürgisch-deutscher Jugendbund*), care acționa sub inspirația mișcării naționaliste a Germaniei mari [53]. Sașii renunțau la punctul lor de vedere strict local și provincial pentru a-și proclama originile lor germanice; însă atașamentul lor față de Habsburgi și izolarea lor geografică îi împiedicau să se contopească în unitatea germană.

În schimb, la 16 octombrie la Agyafalva, secuii își proclamau atașamentul lor față de cauza maghiară și ridicau armele. Românii, organizați în legiuni și comandați de prefecți și de tribuni, după modelul roman, au pornit imediat în întâmpinarea lor. Regimentul de grăniceri de la Năsăud, recrutat printre români, a refuzat, la rândul său,

---

[51] Fr. Teutsch, *op. cit.*, p. 229.

[52] Despre negocierile și demersurile delegației române, cf. S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 227 și urm.

[53] Cf. Fr. Teutsch, *ibid.*, III, p. 239, 251 și urm.

să asculte de ordinele de la Budapesta, și un război sângeros și înverșunat s-a dezlănțuit în Transilvania. Nu este locul să amintim peripețiile care au urmat: incapacitatea comandamentului austriac, apelul adresat forțelor rusești care din vară ocupau principatele Moldovei și Țării Românești; campaniile generalului polon Bem, în serviciul Ungariei, care era în același timp un strateg destoinic și un om politic priceput, nu lipsit de omenie, dar ale cărui puteri nu izbuteau să oprească cruzimea neînfrânată a comisarului Csanyi; în sfârșit, rezistența lui Avram Iancu în creierul munților din vestul Transilvaniei până în momentul când intrarea trupelor rusești a pus capăt revoluției ungare și dominației sale efemere în Transilvania. Imperiul Habsburgilor era restabilit; triumful reacțiunii imperiale, marcat de o neîndurătoare represiune, însemna oare și revenirea la vechiul regim al stărilor și dietelor?

* * *

A fost o clipă de speranță pentru conservatorii maghiari care rămăseseră în afara luptei; ei mai credeau încă în restabilirea vechii constituții a regatului Sfântului Ștefan. Au fost repede dezamăgiți, dar nu au fost singurii. Naționalitățile răzvrătite împotriva revoluției ungare se așteptau la o reformă a instituțiilor care să facă din monarhie o federație de provincii naționale, lăsând fiecăreia autonomia sa administrativă și lingvistică și un drept de reprezentare în parlamentul comun. După abdicarea lui Ferdinand, s-a vorbit într-adevăr de aceasta la consiliul noului împărat, Francisc-Iosif [54]. Proiectul formării unei provincii separate din toate teritoriile populate de români se lovea de o mare piedică: necesitatea de a dezmembra în acest scop teritoriile istorice ale Ungariei și ale Transilvaniei, ale Galiției și ale Bucovinei. Acest plan era susținut de Bach, dar nu convenea militarilor care aveau majoritatea în consiliu. Chiar și principele Schwarzenberg, care scurtă vreme a susținut proiectul, s-a raliat până la urmă la părerea lor, iar la 30 decembrie 1848 afacerea a fost clasată. Aceeași soartă a avut și un alt proiect privinindu-i pe slovaci [55]. Imperiul restaurat înțelegea să guverneze numai prin forțele birocrației sale și să supună unui regim uniform diversele popoare care-i recunoșteau suveranitatea. S-a întâmplat astfel ca aspirațiile românilor, după ce se loviseră de opoziția violentă a maghiarilor, să se confrunte cu lipsa de înțelegere a monarhiei, în care își puseseră întreaga nădejde. Observația ironică, anume că imperiul răsplătea naționalitățile care luptaseră de partea lui prin pedeapsa impusă maghiarilor învinși, se verifica pe deplin. Este însă adevărat că trebuie să ținem seama de temerile trezite de iredentism, care vor duce în mod fatal la constituirea unui bloc național al tuturor românilor, al celor din Principate, cât și din teritoriile anexate de Austria sau Rusia. Desigur, aici trebuie căutat unul din principalele motive ale refuzului opus de autoritățile imperiale la revendicările românilor din Transilvania, care credeau că pot trage folos de pe urma serviciilor aduse.

---

[54] Cf. H. Loedes, *Die Nationalitätenfrage im Karpatenraum*, Wien 1941, p. 88 și urm.
[55] S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. XLIX și urm.

Şi totuşi, Vechiul Regim îşi dăduse fără doar şi poate obştescul sfârşit. Reacţiunea nimicise opera politică a revoluţiei, fără însă a aduce atingere cuceririlor sociale. Sarcinile şi obligaţiile iobăgiei rămâneau desfiinţate, ceea ce lipsea privilegiile nobilimii de unul din fundamentele sale esenţiale, cel al drepturilor senioriale. Potrivit observaţiei unui contemporan, regimul autoritar instituit după înfrângerea mişcărilor revoluţionare nu voia să mai cunoască *în faţă* stări sau ordine având drepturi înscrise în carte şi manifestându-şi voinţa în dezbaterile adunărilor; el nu admitea *sub el* decât patru feluri de armate: „soldaţii în picioare, birocraţii aşezaţi, preoţii în genunchi, delatorii târându-se“ [56]. Poliţia şi cenzura se amestecau în toate; jandarmeria, reorganizată după modelul celei a primului Imperiu francez în Lombardia, era prevăzută cu puteri extinse şi direct interesată să primească denunţurile. Era într-adevăr „statul absolutismului, al dictaturii militare şi al concordatului.“

Dar, cum am mai avut prilejul să amintim, se pregătea o revenire la constituţionalism, pe alte baze decât cele ale Vechiului Regim. Ar fi fost logic ca istoria acestuia să se oprească, în ţările imperiului Habsburgilor, la anul 1848. În Transilvania a existat totuşi un fel de epilog, care se cuvine să fie menţionat pe scurt; pentru scurtă vreme putem întrevedea o soluţie mai favorabilă a chestiunii româneşti, perspectivă curând înlăturată prin încheierea unui compromis austro-ungar, ultima fază politică a monarhiei.

Războiul din Italia determinase renunţarea la regimul absolutist. Diplomele din octombrie 1860 şi februarie 1861 puneau pe picioare un parlament sau *Reichsrat* central, care trebuia să întrunească reprezentanţii dietelor provinciale, aleşi prin vot cenzitar. În Ungaria, alegerile au accentuat revirimentul în favoarea ideilor şi oamenilor revoluţiei din 1848–49 după lunga reprimare la care fusese supus sentimentul naţional de către „husarii lui Bach“, funcţionarii străini (germani sau cehi) din perioada absolutistă. Un adevărat avânt pentru ideea naţională maghiară punea laolaltă clasele şi categoriile sociale; dar, născută din lupta dusă de aristocraţie pentru apărarea vechii constituţii, această mişcare se desfăşura potrivit datelor istorice şi nu putea admite alt cadru decât cel al întregului teritoriu legat de străvechea Coroană a Sfântului Ştefan. Numai croaţii, care se bucuraseră de o autonomie tradiţională, şi-au văzut recunoscut dreptul la o dietă separată şi la propria lor cârmuire. Dar nici vorbă nu putea fi ca alte provincii să fie desprinse din această unitate a regatului ungar, care trebuia rămână intangibil şi să cuprindă în limitele sale Transilvania, potrivit hotărârilor din aprilie şi mai 1848. Asupra acestui punct, dieta aleasă în 1861 a rămas de nezdruncinat, şi sub conducerea oamenilor de stat destoinici şi energici din generaţia lui Déak şi Eötvös, ea a rezistat ferm atât presiunilor, cât şi avansurilor Curţii imperiale, a refuzat încoronarea împăratului Francisc-Iosif ca rege al Ungariei înainte de restabilirea constituţiei şi a „legilor din aprilie“, şi s-a lăsat mai degrabă dizolvată decât să cedeze şi să trimită o delegaţie la „Reichsrat“ la Viena.

---

[56] Fischof, *Öesterreich und die Burgschaften seines Bestandes*, apud L. Eisenmann, *Le compromis austro-hongrois*, p. 174.

În Transilvania, rescriptul imperial din 21 aprilie 1863 stabilea regulamentul noii diete provinciale pe baze foarte diferite de cele ale vechii adunări a ordinelor. Erau electori toți cetățenii care împliniseră vârsta de 24 ani și plăteau o contribuție anuală de 8 florini austrieci, cu excepția intelectualilor, care erau scutiți. Circumscripțiile electorale nu erau modificate decât în parte, câteva circumscripții fiind însă create în regiuni curat românești. Deputații aleși trebuiau să numere 46 de români, 43 de maghiari (și secui) și 32 de sași, la care se adăugau vreo patruzeci de „regaliști" numiți de cârmuire, în raport de o treime pentru fiecare naționalitate. Deputații erau dezlegați de orice directive din partea mandanților lor, iar votul lor nu reprezenta decât responsabilitatea lor personală [57]. Organizarea corpurilor și ordinelor nu mai era un factor politic; pe deasupra, din punct de vedere economic și social, ea era sfărâmată, ca peste tot, de expansiunea capitalistă. Importul produselor fabricate în străinătate desăvârșea ruina fostelor corporații: la Sighișoara, din 200 de meșteri țesători, nu mai rămâneau în 1865 decât abia un sfert, și curând aveau să dispară cu totul [58]. Suprimarea monopolurilor corporative producea aceleași efecte ca abolirea drepturilor feudale: la o societate nouă, un nou parlament.

Programul legislativ care trebuia supus adunării întrunite la Sibiu cuprindea o lege pentru stabilirea „egalei îndreptățiri a națiunii române și a confesiunilor sale" și „folosirea celor trei limbi ale țării în treburile publice oficiale". A fost destul pentru a determina pe unguri și pe secui, care își prezentaseră candidații la alegeri, să se abțină de la dezbaterile dietei, în afară de câțiva deputați numiți de cârmuire. Deci un parlament redus la două naționalități — români și sași — a votat legea din 10 septembrie 1863; textul categoric al acestei legi aducea în sfârșit soluția pe care românii transilvăneni o cereau de mai bine de un secol: „Națiunea română, religiunea greco-catolică ca atare și religiunea greco-orientală se recunosc prin lege întru înțelesul Constituțiunii transilvane întocmai ca și celelalte trei națiuni și patru confesiuni recunoscute ale Transilvaniei.... Cele patru națiuni recunoscute prin lege și adecă: națiunea Maghiarilor, Secuilor, Sașilor și a Românilor față una cu alta sunt pe deplin egal îndreptățite și se folosesc în sensul Constituțiunii transilvane de asemenea drepturi politice" [59]. Pentru a atinge acest țel, a trebuit desființat Vechiul Regim și constituită o adunare pe baze noi, care nu mai erau cele ale ordinelor privilegiate. La 26 octombrie, legea primea sancțiunea imperială, iar textul ei, tipărit în trei limbi: maghiară, germană și română, era prevăzut cu tripla iscălitură a lui Francisc-Iosif, în calitate de Mare Principe al Transilvaniei, în fiecare din limbile respective. Bătrânul cancelar Francisc Nadásdy îi mărturisea lui Gheorghe Barițiu: „La vârsta mea am ajuns să văd și să îndur multe, dar nu aș fi crezut niciodată că voi vedea pe Majestatea Sa semnându-și numele în românește!" [60] O delegație de deputați români și sași se duse apoi să ia loc la *Reichsrat*

---

[57] G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, III, p. 169 și urm.: L. Makkai, *Hist. de Transylvanie*, p. 323.

[58] Fr. Teutsch, *op. cit.*, III, p. 318–19.

[59] G. I. Brătianu, *O lege votată de dieta Transilvaniei în 1863*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., seria 3-a, XXV, 1943, p. 751 și urm.

[60] G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 191.

la Viena, fără însă a izbuti să umple amenințătorul gol lăsat în adunare de lipsa maghiarilor. Gurile rele däduseră chiar parlamentului vienez numele ministrului care-i fusese inspiratorul și al sălii unde se țineau ședințele: „teatrul lui Schmerling".

De fapt, o conjuctură favorabilă a evenimentelor exterioare făcuse posibilă reforma legislativă în favoarea românilor, dar o altă conjuctură potrivnică intereselor lor avea să o zădărnicească. Aceasta explică pentru ce legislatura dietei din 1863 a reținut atât de puțin atenția istoricilor [61]. După campania din Italia, persista temerea de un acord încheiat între emigrații unguri din 1848 și principele Cuza, care tocmai se urcase pe tronul Principatelor Unite ale Moldovei și Țării Românești. Diplomația lui Napoleon al III-lea îl încurajase un timp, apoi l-a lăsat să cadă ca o diversiune inutilă. Totuși, în cursul anului 1863, între principele Cuza și generalul Fürr, unul din capii emigrației, convorbirile au fost reluate, dar ele s-au lovit de obstacolul pe care-l constituia dintotdeauna chestiunea românilor din Transilvania [62]. Guvernul de la Viena se temea de iredentismul românesc care tocmai se trezise, și avea deci tot interesul să dea satisfacție, atât cât se putea, revendicărilor supușilor săi de această naționalitate. Iată de ce, ceea ce fusese sistematic respins după domnia Mariei Tereza, s-a înfăptuit deodată în 1863.

Dar imediat după votarea și promulgarea legii, evenimentele aveau să ia un alt curs. Războiul ducatelor din 1864 a reațâțat vechea dispută între Austria și Prusia; umbra amenințătoare a lui Bismarck se ridica la orizont, pregătindu-se să-și întindă hegemonia asupra Germaniei și să elimine preponderența austriacă. Chestiunea Veneției lăsa să se întrevadă un nou război cu Italia; față de această dublă amenințare, Francisc-Iosif trebuia neapărat să caute sprijinul ungurilor, de ostilitatea cărora se temea. Aceasta s-a văzut limpede în cursul scurtei campanii din 1866; dacă Prusia și-ar fi continuat ofensiva după victoria de la Sadova, răzvrătirea Ungariei ar fi fost o chestiune de zile. Acesta a fost argumentul hotărâtor care a deschis calea compromisului dualist austro-ungar, în beneficiul căruia naționalitățile au fost din nou sacrificate. Dieta transilvăneană a fost dizolvată, alegându-se o alta, încă din 1865, potrivit dispozițiilor vechii legi electorale a dietei din 1791, dar dreptul vot s-a extins și asupra neprivilegiaților care puteau dovedi plata contribuției de 8 florini. O sută optzeci și nouă de „regaliști" erau numiți de guvern, din care 128 maghiari și secui, 36 români și 25 sași. Împreună cu deputații aleși în vechile circumscripții ale regimului ordinelor, ungurii și secuii dispuneau de o majoritate zdrobitoare. Ei au putut deci să voteze din nou unirea Transilvaniei la Ungaria, în ciuda opoziției românilor și sașilor, chiar fără să mai recurgă la presiunile care au determinat hotărârea dietei în 1848. La 29 ianuarie 1866, delegații dietei transilvănene se duceau să-și ocupe locul în parlamentul de la Pesta. Adunarea stărilor Transilvaniei își ținuse astfel ultima ședință pentru a-și consemna propriul deces și pentru a ridica o nouă piedică în calea dezvoltării libere a naționalităților. Actul dietei urma să aibă consecințe grele: compromisul dualist marca izbânda concepției ungare asupra națiunii, cu limba maghiară ca limbă de stat, dar trezea vrăjmășia ireductibilă a celorlalte

[61] L. Eisenmann, *Le compromis austro-hongrois*, p. 399, nu menționează legea privitoare la români.
[62] Cf. G. I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucarest 1943, p. 239 și urm.

popoare, care nu puteau uita pespectivele întrevăzute şi în parte înfăptuite. Monarhia își va urma de-acum înainte destinul; a fost nevoie de o jumătate de secol pentru a o duce până la catastrofă. Însă această ultimă perioadă nu mai are nimic comun cu istoria regimului ordinelor și adunărilor de stări.

Expunerea vicisitudinilor ei până la ultimele consecințe a fost totuşi interesantă pentru ca să înțelegem mai bine însemnătatea acestei evoluții care, opunând sistemul politic al ordinelor privilegiate noii concepții a secolului naționalităților, permite o mai bună definire a caracterelor fundamentale ale unuia și ale alteia. Corporatism și parlamentarism (în sensul național) sunt aici nu numai moduri diferite de a vedea ale Vechiului Regim [63], ci ele par să se opună ca forțe active al căror duel aruncă o lumină nouă asupra declinului monarhiei Habsburgilor și asupra deșteptării națiunilor din Europa Centrală și Orientală.

---

[63] Vezi Introducerea la cartea lui E. Lousse, *La Société d'Ancien Régime*, I.

DOUĂ VEACURI DELA REFORMA LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT 1746–1946

Acum un secol, în anul 1846, apărea în al doilea volum al *Magazinului Istoric pentru Dacia*, studiul lui Nicolae Bălcescu «*despre starea soțială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri*» [1]. În această schiță de optsprezece pagine, însoțite de douăsprezece «acte diplomatice» sau documente publicate în anexă, avem una din cele mai vechi, dacă nu, de fapt, chiar cea dintâi încercare de istorie socială a claselor noastre rurale, scrisă de un Român. Ar fi de prisos să stăruim asupra locului pe care această lucrare îl ocupă în opera valorosului istoric şi fruntaş al mişcării dela 1848, a suflului generos de libertate și de apărare a celor obijduiți de care e pătrunsă, în deplină conformitate de altfel, cu spiritul vremii și al generației, în rândurile căreia se număra Bălcescu. Deși autorul ei nu a găsit cu cale să sublinieze în mod deosebit această coincidență, scrierea sa se tipărea la împlinirea altui veac, ce se scursese dela unul din actele cele mai însemnate în legătură cu desvoltarea problemei ţărăneşti, Cartea Obșteștii Adunări a Țării Românești, întărită de Constantin Mavrocordat la 5 August 1746 «pentru desrobirea tuturor țăranilor»; reproducând acest document, Bălcescu, după ce descrisese toată greutatea împilării de care sufereau în epoca fanariotă muncitorii gliei, legați de ea prin așezăminte mai vechi, tot atât de strâns și de temeinic cum erau colonii din ultimele timpuri ale imperiului roman, îl comenta în termenii următori: «În acele triste minute Dzeu vorbi în inimile celor puternici ai Țării. Ei recunoscură vina lor și osânda cerească, și își aduseră aminte că sunt creştini, și că Hristos s-au jărfit pe pământ ca să piară robia. În seanța de la 5 August 1746, Obşteasca Adunare a Țării Românești declară: «că ea nu cunoaște mai greu și mai mare păcat decât a avea pe frații noștri cei întru Hristos supt jugul robiei noastre, de vreme ce Sf. Evanghelie ne zice: iubeşte pe aproapele tău ca însuți pe tine. Ca următori dar aceştii porunci nu trebue să robim pe frații noştri. Că robia n-au fost de nici un folos şi încă un obiceiu de mare pagubă sufletelor noastre, rămasă fiind dela strămoşi ca un blestem asupra capetelor noastre». Ei hotărîră atunci libertatea tuturor ţăranilor (vezi actele Nr. 6 și 7). Această declarație răsună cu putere în inimile tuturor, şi obșteasca Adunare a Moldaviei nu întârzie a lua asemenea hotărîre (vezi actul Nr. 8). Aceste acte fură cele din urmă făcute de obșteștile Adunări alcătuite de toate stările, astfel cum era în vechime, și cum de

[1] *Op. cit.*, pp. 229–246, Acte, pp. 247–308.

atunci n-au mai fost, căci Divanurile ce fură după aceea până la Regulament, de și urma a se numi pe sine obștească Adunare, dar era tare deosebite de cele dintâi și prin compoziția și prin atribuțiile lor» [2].

De sigur cercetările istoricilor mai vechi și mai noi, în cursul secolului care s-a încheiat dela publicarea acestor rânduri, au modificat din multe puncte de vedere, concepția străbătută de un atât de generos romantism, a lui Nicolae Bălcescu. Nu e însă mai puțin adevărat că el a accentuat cel dintâi îndoitul aspect al actelor care alcătuesc reforma lui Constantin Mavrocordat, începuturi modeste față de întregimea problemei, dar de o deosebită însemnătate când le așezăm în cadrul epocii și le stabilim locul în ordinea lor cronologică, printre inițiativele de progres social ale istoriei moderne. Istoricul român dela 1846 a scos într-adevăr în evidență atât importanța actului de desrobire dela 1746, pentru desvoltarea țărănimii din țările noastre, cât și valoarea constituțională a unor hotărîri luate de corpuri constituite, de Stări întrunite în Adunarea care reprezintă țara, așa cum se întruneau Statele și Ordinele tradiționale în țările Europei Apusene și Centrale — hotărîri care primeau întăritura domnească după ce vădiseră consimțimântul obștei. Atât în ce privește întâia lature expuse mai pe larg de Nicolae Bălcescu, cât și pentru cea de a doua, indicată astfel doar în câteva cuvinte, credem că trebue folosit prilejul acestui îndoit centenar, dela reforma mavrocordotească și dela studiul care a pus-o cel dintâi, într-o mai deplină și adevărată lumină, spre a înregistra progresele înfăptuite în această chestiune de cercetare istorică și a defini mai lămurit locul ce-i revine, în evoluția problemelor sociale și politice ale istoriei românești și generale.

I. REFORMELE LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT: ÎMPREJURĂRILE POLITICE ȘI FISCALE

S-a recunoscut mai de mult că documentul dela 5 August 1746 nu poate fi considerat ca un act izolat: în însăși publicația lui Bălcescu, el este însoțit de cealaltă «Carte a Obșteștii Adunări» din Muntenia dela 1 Martie a aceluiași an, care stabilește condițiile întoarcerii țăranilor pribegiți în țări străine, și de «Actul pentru desrobirea vecinilor din Moldova» din 1749, precum și de «urbariul» fără dată, în 12 puncte, care cuprinde alte dispoziții privitoare la locuitorii satelor. Nu poate fi deci vorba de «Reforma» inițiată de acest Domnitor, ci de o serie de «reforme», proiectate și aduse la îndeplinire în decursul diferitelor sale domnii — zece la număr, din care șase în Țara Românească și patru în Moldova, între anii 1730 și 1769. De fapt, din aceste stăpâniri, care, cum s-a spus foarte potrivit, seamănă mai de grabă cu scurtele perioade de cârmuire ale unor guverne nestabile, așa cum le-a cunoscut mai târziu regimul parlamentar [3], — pot fi socotite cu mai mult temei a treia și a patra domnie din Muntenia (Noemvrie 1735–Septemvrie 1741; Iulie 1744–Aprilie 1748), întâia, a doua și a treia din Moldova (Aprilie 1733–Noemvrie 1735; Septemvrie 1741–Iunie 1743; Aprilie 1748–August 1749). Ele

[2] *Ibid.*, pp. 239–240.

[3] I. Minea, *«Reforma» lui Constantin Vodă Mavrocordat*, Iași 1927, p. 132.

alcătuiesc un şir aproape neîntrerupt de şasesprezece ani, în care, fie într-un Principat, fie în cellalt, activitatea sa a putut să se desvolte cu o continuitate neobişnuită în acea vreme. Ea se manifestă de altfel până şi în protocolul oficial al actelor publice: preţioasa «Condică de cărţi de poroncă şi de tot felul de trebuinţă», a Divanului Moldovei, publicată de Nicolae Iorga la începutul acestui secol, arată a fi începută dela Septemvrie 1741, «la al trisprăzecile an a celei de-a cincea Domnii» a lui Constantin Mavrocordat, care este întâiul a celei de-a doua Domnii în Moldova [4]. Prin desele schimbări de scaun ale aceluiaşi Domnitor între Bucureşti şi Iaşi, se stabilea astfel o unitate între cele două ţări, însemnată în perioada fanariotă şi prin alăturarea celor două steme pe scutul Voivodului. Şi obiceiurile şi măsurile administrative, inspirate de acelaşi om, treceau dintr-un Principat în cellalt: în aceeaşi condică Domnul, alcătuind un nou regulament al birurilor în Moldova, precizează că a dat ascultare rugăminţei tuturor «cerşind şi pohtind aşezământul dăjdilor ce s-au făcut Ţării Româneşti» [5]. Aceste împrejurări aşează acestă Domnie — sau acest şir de domnii — într-o lumină întru câtva deosebită de atâtea altele din perioada fanariotă, în care cele mai bune intenţii erau dela început zădărnicite de condiţiile generale politice şi mai ales fiscale. «Ar mai fi trebuit, însemnă în această privinţă Nicolae Iorga, spre a obţine efecte mai importante decât ceea ce apărea uneori numai ca o contrafacere mediocră unor spirite puţin pregătite pentru o prefacere radicală, o legătură mai strânsă între principii reformatori, boierii, ajutoarele lor, preceptorii şi secretarii străini, de o parte, iar de alta boierimea de ţară şi clasele muncitoare. Cu Fanarioţii, având totdeauna un picior la Constantinopol şi atârnând de vicisitudini care frământau Fanarul lor, era greu de a se ajunge la un asemenea rezultat de armonie trainică, de adevărată solidaritate naţională» [6]. Această judecată, care îşi păstrează valoarea pentru epoca privită în întreaga ei desvoltare, nu se potriveşte însă decât într-o măsură mai restrânsă activităţii reformatoare a celui de al doilea Domnitor din neamul Mavrocordaţilor. Şi totuşi nu i-au lipsit nici ei greutăţile de tot felul care apăsau asupra ţărilor noastre, într-o vreme în care se făcea tot mai puternic simţită presiunea sdrobitoare a exploatării otomane, care le considera drept «chelerul» principal, cel mai de seamă grânar şi parc de oi şi vite pentru îndestularea Capitalei de pe ţărmurile Bosforului şi a Curţii Padişahului. Este de altfel meritul marelui nostru istoric de a fi pus în adevărata ei lumină această lature a împrejurărilor şi de-a fi împlinit astfel cea mai însemnată lacună a studiului mai sus amintit, al lui Nicolae Bălcescu [7]. Aruncând într-adevăr întreaga răspundere a grelei situaţii economice şi sociale a acelor timpuri în sarcina păturii conducătoare şi a exercitării abuzive a puterilor ei, istoricul dela 1846 prezentase efectele, fără însă a ţinea seamă de cauza lor principală şi determinantă.

---

[4] *Condica de porunci, corespondenţe, judecăţi şi cheltuieli a lui Constantin Mavrocordat, ca domn al Moldovii (1741–42), Studii şi documente*, VI, pp. 207–451.

[5] *Ibid.*, p. 215, No. 66. V. de altfel textul «Constituţiei» din 1740 (Anexe, III) şi însemnarea că ea a fost adoptată şi în Moldova în Septemvrie 1741.

[6] *Le despotisme éclairé dans les pays roumains au XVIII-e siècle, Bulletin of the Internat. Committee of hist. Sciences*, IX, 1937, p. 114.

[7] V. în special N. Iorga, *Développement de la question rurale en Roumanie*, Iassy 1917, p. 18 şi urm.; pentru reformele lui Constantin Mavrocordat, p. 37 şi urm., şi mai recent *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, VII, p. 155 şi urm.

Ar fi de sigur tot atât de nedrept, ca un istoric al viitorului să enumere grelele sarcini la care s-au găsit supuse în zilele noastre economia și societatea românească, fără a face nicio mențiune despre pustiirile războiului și consecințele sale.

Nu trebuesc deci pierdute din vedere covârşitoarele sarcini de ordin public: *haraciul* care sporea mereu, *mucarerul* mare și mic, la înnoirile de Domnii, *geaigea* pentru tezaurul personal al Padişahului, *zahereaua* istovitoare din timp de războiu, dar care se mai cerea uneori şi în vreme de pace; nu se pot nesocoti ipotecile nu mai puțin strivitoare ale aprovizionării Constantinopolului şi ale armatelor şi serviciilor otomane, cu dreptul lor de monopol asupra produselor țării și abuzurile negustorilor trimiși să le cumpere, după prețul oficial; nu pot fi în sfârşit lăsate la o parte cheltuelile neprevăzute, daruri și plocoane către Pașale și Viziri, sau cerințe arbitrare care nu se puteau refuza, fără a se expune locuitorii jafului și omorului. Iar pătrunderea armatelor creştine pe teritoriul nostru, în cursul războaielor din veacul al XVIII-lea, era și ea aducătoare de destule turburări. La toate acestea se adăuga nevoia de a găsi numerar pentru toate plățile prevăzute și neprevăzute, atât de grea de realizat în țări ce se aflau sub regimul unei economii mai mult naturale. Aceleași greutăți, deși mai puțin accentuate, erau să se ivească în aceeași vreme în Ungaria recucerită dela Turci, dar rămasă într-o situație de țară tributară industriei mai desvoltate a provinciilor austriace. Și acolo plata dărilor întâmpina mari piedici: «Nu era suma lor așa de mare, scrie un cunoscut istoric ungur, punctul important era că țăranul trebuia să plătească în numerar. Iar acesta era atât de rar în țară, încât la 1783 comitatul Sáros se temea că va reîncepe negoțul schimbului în natură» [8]. Același fenomen se făcea simțit cu toate consecințele sale, în Țara Românească şi în Moldova, supuse stoarcerii nemiloase a fiscului turcesc. E caracteristică circulara prin care Constantin Mavrocordat aduce la cunoștința locuitorior din optsprezece ținuturi ale Moldovei, cum n-a putu ținea regula pe care o stabilise, de-a încasa la termenele hotărîte cele patru «șferturi» pe an ale dărilor, «de vreme că au fost început, una după alta, atâte havalele, cu trecerea solului moschicesc şi a solului stăpânilor noștri, care s-au întors dela Moscali, și pentru geaphanea și hambarurile ce s-au făcut la Bender, și pentru zahereaua ce s-au trimis la Anadol» (era vorba de grâne pentru armatele turcești din Asia Mică)... A încercat totuși să ușureze nevoile locuitorilor «și s-au pogorît de la al doilea cifert câte 5 parale de holtei, având nădejde precum vor lipsi greutățile pe urmă și să putem și noi și voi să răsuflăm. Și fiind noi tot asupra grijii uşurinții voastre, iarăşi au vinit altă havalea pentru salahori și carăle ce s-au trimis la Ozù (Oceacov); aveam atuncea și aşezarea menzilurilor la 50 de pungi de bani, și supărându-ne mult, nefiind bani la mână, cu ră inimă şi mare silă ni-au făcut de am scos cifertul al triile mai înainte de vreme cu 15 zile». Dar s-au tot înmulțit cerințele, ba pentru Ienicerii dela Bender, ba pentru Casapbașii, sau iar pentru «Anadol»; «s-au schimbat și Viziriul și alți mulți ai Porții, cu carii s-au cheltuit câți-va bani pentru obișnuitele pocloanele lor, și iarăși făcând datorie la Țarigrad, s-au dat și acele obișnuite darurile lor». Văzând că datoriile și «havalelele» se înmulțesc fără oprire, și că se duce și al patrulea șfert, «s-au trimis și harzumazar de către partea tuturor pământenilor, de

[8] H. Marczali, *Hungary in the eighteenth Century*, Cambridge 1910, p. 20.

s-au făcut atâte jalobe. Dar cu toate aceste, câte una viindu-ne tare poruncă împărătească, și neputându-se face într-alt chip, am plătit; și măcar, că am plătit, împreună cu alte cheltuiale care s-au fost tâmplat la havalele, mai mult de trei ani haraciul în vreme a 6 luni a Domniei noastre, la sama mirii (socoteala Visteriei turcești) iar nu cuprind nici giumătate, și așa, mai mult decât 200 de pungi de bani păgubim». Boierii consultați au făcut diferite propuneri, toate împovărătoare: «unii au zis ca să adaogem un cifert și să le facem 5, iară alții au zis ca să le stricăm de tot și să scoatem văcărit, cuniță, și celelalte vechi obișnuite dăjdi; pentru care oțărându-ne, și nici de cum ca să auzim n-am vrut, știind că toată stingerea pământurilor acestora au stătut dăjdile acele». În sfârșit se hotărește să se încaseze tot cele patru șferturi trimestriale, iar acum, pentru cheltueli extraordinare, să se ia «câte un leu pol de om casnic și câte 50 parale de holtei», pentru ca să se trimită cu un ceas mai devreme «soma de bani» la Visterie [9]. Nimic nu aduce o mai bună mărturie decât acest document al vremii, expunere sinceră a nenumăratelor greutăți financiare ale nouei Domnii, judecății lui Nicolae Iorga despre regimul epocii fanariote: «Chiar Domnitorii cei mai buni erau covârșiți de această nevoie de neînlăturat. «Grecul» trebuia să ceară ceea ce îi cereau lui Turcii, și pe lângă acestea, fără să mai pomenim de întreținerea Curții sale, și tot ceea ce îi trebuia pentru a-și menținea stăpânirea prin daruri la cei puternici din Constantinopol. În realitate totul era în voia întâmplării sau atârna de dispoziția de moment a acelor care stăteau la cârma împărăției turcești» [10]. Împrejurările și oamenii erau sub semnul «năpastei turcești», despre care pomenesc în cuvinte de resemnare, ca în fața unei calamități a naturii, puținii cronicari ai vremii [11].

În astfel de condiții problemele care cereau întâietate erau în mod firesc acele de natură financiară și fiscală: totul depindea în cele din urmă de rezolvirea lor. Cea mai însemnată împărțire a țării era acea în «cisle» sau părți de bir ale locuitorilor, pe care le strângeau și le supraveghiau în mod firesc stăpânitorii domeniilor întinse, ei care ajungeau mai ușor în posesiunea numeralului și răspundeau prin aceasta de încasarea și plata dărilor față de Visteria domnească. Era însă firesc ca ei să folosească această situație, pentru a întinde la cât mai mulți din locuitorii satelor obligațiunile acestora de dijmă și de clacă, făcându-i să intre tot mai mult în legăturile de dependință ale *rumâniei* în Muntenia, sau ale *veciniei* în Moldova. Iar odată această evoluție începută, era nu mai puțin inevitabil ca să intervină și la noi dispozițiuni legale care opreau strămutarea liberă a muncitorilor agricoli de pe o moșie pe alta, sau dintr-un ținut într-altul, spre a nu lipsi moșiile de brațe de muncă, dar mai ales spre a nu turbura împărțirea cislelor de bir pe care se bizuia întregul regim de impozite al Principatelor [12]. Acesta este de altfel aspectul caracteristic al fazei mai vechi a problemei agrare în țările noastre, din clipa în care au fost cuprinse în sistemul de exploatare fiscală a imperiului otoman.

---

[9] *Condica lui Constantin Mavrocordat, ibid.*, pp. 382–84, No. 1305.

[10] *Geschichte des Rumänischen Volkes*, II, p. 144.

[11] V. cronica lui Ioan Canta în *Letopisețe* [2], III, p. 184.

[12] Cf. darea de seamă a cărții lui M. Emerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Andrinople jusqu'à la libération des terres*, de G. I. Brătianu în *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, III, 4, 1938, pp. 638–684.

* * *

Toată problema acestor stări anterioare reformelor mavrocordătești și care le lămurește în cea mai mare măsură rostul, nu poate fi înțeleasă deplin, fără a se ținea seamă de întrega evoluție economică și socială din Europa Orientală. Bălcescu, deși nu i se poate aduce pentru aceasta nicio învinuire la vremea în care scriea, a considerat numai împrejurările din țările românești și a văzut în fenomenul de restrângere a libertății păturilor rurale și sporul necurmat de obligațiuni față de marii proprietari, doar consecința abuzului acestora, porniți cum erau să-și întindă mereu latifundiile în dauna moșnenilor sau a răzeșilor, și să confunde diferitele categorii de muncitori ai ogoarelor într-o singură masă de iobagi, legați de moșiile lor. De sigur abuzul celor bogați și puternici a avut aci o parte însemnată, ca în toate împrejurările omenești; dar evoluția e prea generală și paralelismele sunt prea izbitoare, pentru ca ele să poată fi lămurite numai prin asemenea argumente. Într-un studiu mai vechiu al său, tot Nicolae Iorga a arătat asemănarea între această situație și aceea aproape contimporană din Cipru, unde asistăm în veacul al XVI-lea, în timpul stăpânirii venețiene, la același proces de confuzie între *francomati*, țărani liberi, datori a păzi doar coastele insulei, și *pareci* (πάροικοι) de obârșie bizantină, categorie echivalentă prin numele ei însuși, cu *vecinii* moldoveni: «nobilii, de origine franceză, își dădeau toate ostenelile pentru a confunda pe țăranii liberi cu parecii, și astfel, dela o bucată de vreme, se ceru și dela francomați o *slujbă*, așa-numita «fattion francomatica». Sub acest pretexte se dădeau în veacul al XVI-lea 36 zile de muncă pe an, plata fixă de 12 *soldi* și un dar de doi boi. Francomații care se împotriveau erau loviți și supuși chinurilor» [13].

Era vorba, ca să folosim termenii consacrați de lucrările regretatului medievist francez Marc Bloch, dispărut în atât de tragice împrejurări la sfârșitul războiului, de o «reacțiune seniorială», care ne întâmpină în aceeași vreme în toată Europa de Răsărit, alcătuind un proces în totul asemănător cu acel pe care Iorga îl aflase în insula Cipru. Pretutindeni în această regiune geografică, la începutul epocii moderne, îndatoririle oamenilor în dependență au fost sporite, și țăranii rămași liberi îngrădiți tot mai mult în drepturile și obiceiurile lor, confundanți cu cei aflați mai de mult în legături de iobăgie: aceleași împrejurări le găsim de pildă în Polonia. «Organizarea economică a marei proprietăți..., scrie un istoric al economiei polone, era de sigur foarte păgubitoare populației rurale, și împotrivirea ce o provoca la țărani nu ne poate surprinde. Dacă statul ar fi dat sprijinul său acestei împotriviri, întinderea rezervei (senioriale) ar fi putut fi oprită dela început. Dar în a doua jumătate a veacului al XV-lea și în al XVI-lea, politica economică a Poloniei e tot mai mult subordonată intereselor marei proprietăți funciare. În loc ca statul să încerce a îngrădi desvoltarea modului de exploatare agricolă reprezentat de rezervă, va fi dimpotrivă gândul stăpânitor al politicei agrare de-a o favoriza» [14]. Toată această evoluție era în legătură directă cu desvoltarea negoțului și exportului de grâne prin porturile dela marea Baltică, ce ofereau marei proprietăți

---

[13] *Constatări istorice cu privire la vieața agrară a Românilor, Studii și Documente*, XVIII, p. 12.

[14] I. Rutkowski, *Histoire économique de la Pologne avant les partages*, Paris 1927, pp. 107–108.

posibilități de câștig, pe care nu le cunoscuse până atunci. Ca și în Cipru și probabil pentru motive asemănătoare, o nouă fază economică determina o mai mare apăsare asupra claselor rurale. Paralelisme se pot constata și în Rusia, ca și în țările românești; dacă efectele sunt întru câtva asemănătoare, cauzele sunt însă aci deosebite. În Cipru și în Polonia, «fenomenul agrar» pe care l-am amintit reprezintă o fărâmițare a autorității de stat care abdică în mâinile marilor seniori, proprietari de domenii întinse, deci o evoluție de natură quasifeudală, întârziată doar în timp față de Europa apuseană. În Rusia și în Principatele române, același fenomen de apăsare socială ne înfățișează dimpotrivă o înrâurire directă a nevoilor și cerințelor fiscale și administrative ale gospodăriei publice. Astfel, în Rusia marilor Principi dela Moscova și a întâilor țari din neamul Romanovilor, războaiele aproape neîntrerupte și întreținerea unor puternice armate îndeamnă la o întărire a dreptului așa zișilor *pomeșcici* (slujitori) asupra țăranilor de pe moșiile lor, pe care ucazuri ca acel al lui Boris Godunov din 1597, sau acele ce i-au urmat, din «vremea turburărilor» dela 1607 sau ale lui Mihail Feodorovici Romanov din 1621 și 1629, îi opresc de a părăsi pământul stăpânilor lor. «A lega omul de pământ, pentru ca «pământul să nu scape de bir», acesta e principiul pe care îl aplică țăranilor, mai ales acelor de pe moșiile ale căror proprietari sunt supuși serviciului ostășesc» [15].

În țările românești, sunt alte nevoi ale fiscului care se cer împlinite și duc la măsuri asemănătoare și aproape contemporane. Faimoasa «legătură a lui Mihai Viteazul» stabilind ca «fiecare să fie rumân veșnic unde se va afla», măsură de stabilizare fiscală în primul rând, cum s-a dovedit de cercetările mai recente — prin statornicirea contribuabilului, după mișcarea de panică și pribegie provocată de năvălirea oștilor lui Sinan Pașa, corespunde întocmai în timp ucazului lui Boris Godunov, după cum măsura asemănătoare luată în Moldova de Miron Vodă Barnovschi, în Ianuarie 1628, în ce privește pe vecinii fugiți de urgia altor armate turcești, se așează alături de ucazurile muscălești ale țarului Mihail [16]. Nu se poate vorbi la acea dată de o influență directă a împrejurărilor din Rusia asupra situației din țările românești; cauzele înseși sunt deosebite: de o parte nevoile proprii ale armatei și purtării războaielor, de alta presiunea economică și fiscală a unei puteri străine. Era însă neîndoielnic și un element comun, rezultând din stări de fapt asemănătoare și din același spirit al vremii: creșterea marii proprietăți și aservirea treptată a țărănimi, ca o chezășie mai sigură a strângerii birului [17], și mai ales a transformării produselor dijmei și a zilelor de clacă în numerarul, «soma de bani» care singură interesează organele fiscului și socotelile visteriei.

* * *

Față de această situație, care putea fi reacțiunea păturii țărănești, asupra căreia cădea toată povara sarcinilor și a consecințelor lor? Împotrivire și răscoală nu se mai putea:

---

[15] P. Milioukov, *Les premiers Romanov*, în *Histoire de Russie*, I, p. 225.

[16] Cf. G. I. Brătianu, *Servage de la glèbe et régime fiscal* în *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, p. 251 și urm.

[17] Pentru începuturile acestei evoluții în Rusia v. Al. Eck, *Le grand domaine dans la Russie du Moyen Âge*, *Revue hist. du Sud-Est Européen*, XXI, 1944, pp. 135–136 și J. Pirenne, *Les grands courants de l'histoire universelle*, II, Paris, 1946, p. 626 și urm.

oastea de țară se desființase, iar în războaiele Padișahului, locuitorii Moldovei și Munteniei dădeau doar care de transport și salahori. La orice nemulțumire și întârziere, zapciii veneau «tot cu mai grele ciubote», să împlinească porunca stăpânirii. Boierii, la rândul lor, țineau de aproape socoteala, spre a nu fi trași ei înșiși la răspundere pentru bir, când cislele din satele ce țineau de ei nu se plăteau la timpul cuvenit. Ce alt mijloc de scăpare mai rămânea decât acel tradițional pe acest pământ bătut de vrăjmași și de soartă, așezat de veacuri în calea răutăților? Era doar acesta singur: fuga, pribegia la munte, la codru, sau când urgia era prea mare, de-a-dreptul peste hotar, acolo unde trecerea graniței putea aduce o ușurare pentru «bejenari» și nu de sigur căderea sub sarcini asemănătoare sau chiar sporite. Două direcții se înfățișau în această privință acelor care hotărau, după vorba bătrânească, să «dea bir cu fugiții»: din Moldova de Sus, se putea trece spre răsărit, unde câmpiile Ucrainei primeau, mai ales din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea un spor necontenit de coloniști din toate neamurile din Centrul și Sud-Estul Europei, și mai stăruia poate amintirea vechei «slobode» căzăcești, de care încă se țineau haidamacii în veșnică frământare [18]. Iar din Moldova de Jos și din Țara Românească se putea trece în raielele turcești dela Dunăre, unde vieața muncitorului agricol era mai ușoară, deoarece asupra lui apăsau doar îndatoririle directe către stăpânirea otomană, fără a mai purta de grijă intermediarilor care colectau dările din Principate. Mai erau și categoriile privilegiate de raiele, cum erau de pildă Voiniganii din Bulgaria, care în veacul al XVII-lea, când se lăsa mai greu apăsarea birului în țările românești, erau scutiți și de haraciu, și de dijmă, și de oieritul care acolo se chema *beglik*, pentru mai puțin de o sută de oi în turmă. Mai erau acolo printre creștini și «voinici» cu îndatoriri de pază, stăpâni altmintrelea pe «baștinele» lor [19]. Aceste deosebiri de situații nu puteau să nu determine un curent puternic de emigrare, în primul rând peste Dunăre, atunci când împilările deveneau nesuferite și nu se mai putea face față cerințelor fiscului.

Dar aceasta nu e părerea istoricilor unguri, care și în lucrările lor cele mai recente repetă cu stăruință că populația românească fugară se îndrepta cu deosebire spre Ardeal și Ungaria. «În 1738, din calea stăpânirii turcești, scrie în cunoscuta sa «Istorie maghiară» d-l Iuliu Szekfü, populația aceasta umflată a Valahiei Mici a dat năvală cu puterea elementară a revărsărilor de ape am putea zice, spre singurele teritorii europene rămase deschise, spre Ungaria și Transilvania și știm că și în părțile de răsărit ale Banatului, Valahii de acum încep să le inunde în măsură mai mare. Sub domnia munteană a lui Mihai Racoviță, un membru al familiei Racoviță din Moldova, concurentă a «lupilor fanarioți», 15.000 de familii au imigrat în Transilvania, iar domnia lui Mavrocordat a scăzut populația Munteniei dela 147.000 de familii la 35.000. Pentru nenorocitul popor fugar, a celui din Muntenia mai ales, singure Transilvania și Ungaria erau deschise, în Sudul Dunării se găsea doar stăpânirea pașalelor turcești, care nu se lăsau mai prejos de cea fanariotă, iar sub stăpânirea rusească... putea să fugă mai mult valahimea din Moldova». Sălbaticii păstori valahi găseau la apus țări de o mai veche tradiție de civilizație, cu o economie mai evoluată: «doar trecând granițele Transilvaniei

---

[18] Cf. B. Krupnickij, *Geschichte der Ukraine*, Leipzig 1939, p. 198 și urm.

[19] I. Sakâzov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, Berlin-Leipzig 1929, p. 180 și urm.

ei găseau numaidecât un mai înalt grad de cultură, o mai mare siguranță a vieții și a averii, o mai fructuoasă muncă» [20]. Și în cartea sa ultimă, apărută în limba franceză, care cuprinde unele studii mai vechi, d-l Szekfü stăruește în această părere, aducând însă în sprijinul ei argumente de genul acestuia: «Sunt chiar exemple care dovedesc că iobagi români treceau Dunărea pentru a se refugia pe teritoriu turcesc, ceea ce ne face să înțelegem cum a sporit mereu numărul Românilor refugiați în Ardeal» [21]. Divergența între cele două direcții geografice ale emigrării nu pare a constitui nicio greutate pentru învățatul maghiar. Ceva mai discret, aceeași argumentare e susținută și de d-l Makkai în recenta sa «Istorie a Transilvaniei» [22].

Nu e locul de-a examina aci pe larg aceste păreri ale istoricilor unguri, despre care am avut prilejul să mă ocup aiurea mai amănunțit [23]. Va fi de-ajuns pentru laturea care ne interesează, să constatăm că cercetarea obiectivă a realităților economice și sociale duce la rezultate diametral opuse. Motivul cel mai de seamă al trecerii hotarului ar fi fost fără îndoială condiții mai ușoare de muncă și mai mari posibilități de câștig. Cum erau însă să le afle Valahii, care s-ar fi revărsat ca un puhoi asupra Ardealului, când pe moșiile nemeșilor unguri îi întâmpinau îndatoriri de *robotă* neasemănat mai grele decât obligațiunile de care fugiseră? De sigur întreaga administrație sub regimul împărăției habsburgice, era mai ordonată și funcționarea aparatului de stat mai sigură; erau mai puține «năpaste» neprevăzute ca în Principatele de dincoace de Carpați. Dar populația, și în special cea românească lipsită de privilegii, sub imperiul legiuirii aspre a lui Verböczi, era strivită mai sistematic și mai uniform de buna regulă birocratică a Împăratului dela Viena, decât acea care trăia în condițiile nesigure, ce le ofereau țările de margine ale imperiului otoman [24]. Zilele de robotă ale iobagului din Transilvania erau de 200 pe an, când nu depășeau chiar acest total; vom vedea că cel mai mare număr îngăduit în Moldova de legiunea mavrocordătească era de 24, iar în Muntenia mai puțin [25]. Proporția era deci aproape de unul la zece, iar în ce privește «munca fructuoasă» și «nivelul mai înalt de cultură», izvoarele timpului arată o tendință a locuitorilor Ardealului să caute scăpare peste munți în Moldova sau în Țara Românească. Chiar în condica moldovenească a lui Constantin Mavrocordat se găsesc dese mențiuni de «Ungurenii străini», sau de «străinii ce ar veni, auzind cartea Domniei Mele», cari nu vor da nimic în întâile luni, iar pe urmă vor intra și ei în cisle, la socoteala sferturilor [26]. Lucrarea de curând publicată a d-lui D. Prodan despre «Teoria imigrației Românilor din Principatele române în Transilvania» reluând cercetările d-lui I. Nistor, se încheie cu următoarele concluzii, a căror reproducere nu e nici ea de prisos: «După materialul adus

[20] B. Hóman și G. Szekfü, *Magyar Történet*, V, p. 126 și urm.

[21] *État et Nation*, Budapest 1945, pp. 162–163.

[22] *Histoire de Transylvanie*, Budapest 1946, p. 276.

[23] Cf. G. I. Brătianu, *L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois*, 2-e partie, în *Revue hist. du Sud-Est Européen*, XXIII, 1946, p. 142 și urm.

[24] D. Prodan, *Teoria imigrației Românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu 1944, p. 83 și urm.

[25] I. Nistor, *Rumänische Wanderungen aus Siebenbürgen*, *Rev. hist. du Sud-Est Européen*, XVIII, 1941, p. 150.

[26] *Condica lui Const. Mavrocordat, ibid.*, p. 317, No. 747, 748, 749; p. 321, No. 781; p. 347, No. 994.

până acum în discuție, bilanțul migrațiunilor românești peste Carpați, din ultimele două veacuri, se soldează pentru Transilvania mai curând cu deficit, decât cu profit; Românii din Transilvania mai mult emigrează, decât imigrează. În tot cazul o teorie inversă, cu materialul cunoscut, ar fi mult mai ușor de susținut și ar avea, după toate semnele, mai mulți sorți de a apropia adevărul istoric» [27]. Să nu uităm că a trebuit să se aștepte în Ardeal, pentru o ușurare a situației iobagilor, urbariile Mariei Tereze și reformele lui Iosif al II-lea în penultimul deceniu al veacului al XVIII-lea, care totuși au întâmpinat destulă împotrivire din partea nobilimei maghiare, ca să dea prilej răscoalei lui Horia și frământărilor sociale și naționale ce i-au urmat. Curentul de emigrare din principate trebuia să se îndrepte spre regiuni în care se putea afla condiții de vieață mai ușoară și mai liberă, nu un regim de exploatare mai sistematic decât acel pe care fugarii îl părăseau. E de altfel de presupus că pe lângă «bejenarii» adevărați, cari treceau granițele mai mult spre Miazăzi sau spre Răsărit, mulți nu fugeau atât de departe și se ascundeau în alte sate sau ținuturi. Astfel ispravnicul de Bacău trimitea știre «precum oamenii, lăcuitori de acolo, de prin satele acelui Ținut, s-ar fi strămutat de pe la casăle și locurile unde șideau, ducându-se unii dela un sat la altul, alții de la un loc la altul, alții și pentr-alte Ținuturi, scornind ei voroavă între dânșii că ar fi voie și poroncă dela Domnia Mea ca să să mute cine unde i-a plăcea» [28]. Pe toți acești Vodă hotăra să fie aduși «la urma lor». Dar Constantin Mavrocordat era un Domnitor prea luminat ca să nu înțeleagă că o asemenea situație nu se putea îndrepta prin simple măsuri de poliție. O reformă a întregului sistem de gospodărie era neapărat necesară, și se impunea în același timp o ușurare a sarcinelor care loveau în special populația rurală, spre a împiedeca fuga contribuabililor și scăderea puterii de plată a țării. Întregul program al reformatorului a răspuns întocmai acestor cerințe și se cuvine să fie analizat în lumina lor.

II. REFORMELE LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT: ROSTUL LOR ADMINISTRATIV ȘI SOCIAL

Cercetările mai nouă, printre care trebuesc amintite cu deosebire acele al lui Ilie Minea [29] și Ion C. Filitti [30], întemeindu-se pe lucrările anterioare ale lui Iorga și pe bogatul material documentar publicat de el, au lămurit într-adevăr, atât cronologia reformelor, cât și izvoarele lor de inspirație sau obiective urmărite. Constantin Mavrocordat moștenise dela tatăl său, Nicolae, a cărui lungă domnie în Muntenia dela 1719 la 1730, îi deschisese drumul, îndoita preocupare de a așeza mai bine și mai ușor sarcina birurilor și de a se ținea la curent cu ideile vremii, așa cum se puteau cunoaște din ce se scriea și

[27] D. Prodan, *op. cit.*, pp. 164–165.

[28] *Condica lui Const. Mavrocordat, ibid.*, p. 356, No. 1079.

[29] I. Minea, *«Reforma» lui Constantin Vodă Mavrocordat*, Iași 1927.

[30] V. în special *Despre reforma fiscală a lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în *Analele Statistice și Economice*, No. 5–6, 1928 precum și *Proprietatea solului în Principatele române până la 1864*, București 1935, p. 213 și urm.; trebue menționată și expunerea lui Al. A. C. Sturdza, *L'Europe Orientale et le rôle historique des Maurocordato*, cap. VII și VIII, pp. 167–221.

se publica în țările apusene. Dacă împrejurări vitregi l-au silit, mai târziu, să desfacă bogata bibliotecă a părintelui, putem însă crede că atingerea ce a avut-o cu scrierile politice și economice contimporane nu a rămas fără urmări asupra spiritului său și lămuresc, măcar în parte, unele din inițiativele sale. Chiar preocuparea ce o arăta de a-și îngriji cea ce s-a numit mai târziu propaganda, în cercurile politice și intelectuale din străinătate, cum a fost de pildă publicarea în *Mercure de France* din 1742, sub titlul falnic de Constituție, a întâiului său așezământ pentru Țara Românească — probabil acel din 1740 [31] — vădește alte intenții și năzuințe decât acele ce îi erau dictate de împrejurările locale. El nu era însă, ca toți Fanarioții de-altfel, un doctrinar care urmărea aplicarea marilor principii; situația sa șubredă îi impunea realismul de care a trebuit să dea dovadă, spre a se menținea atâta vreme la cârmă.

La metodele de administrație al căror exemplu îl afla în domnia lui Nicolae-Vodă — desființări de dăjdii prea grele, ca *pogonăritul* și *țigănăritul*, sau aranjamente cu fiscul, numite *rupte* sau *rumtori*, pentru a putea percepe o sumă globală în patru termene sau sferturi — el adaugă astfel și exemplele ce le putea culege din Oltenia vecină, care trecuse dela 1718 sub administrația austriacă. Mai fericit în această privință decât Grigore Ghica, al cărui sfârșit rămâne legat de răpirea Bucovinei pentru un veac și jumătate, i-a fost dat, în a treia sa domnie munteană, să vadă realipindu-se Țării Românești cele cinci județe dela dreapta Oltului, pierdute prin pacea dela Passarovitz și redobândite prin acea dela Belgrad din 1739. În acest interval de 21 de ani, care printr-o ciudată potrivire, anticipează cu două secole asupra intervalului dintre cele două războaie mondiale ale vremii noastre, birocrația habsburgică nu avuse timpul să introducă schimbări prea radicale. Totuși nu se poate tăgădui o mai bună catagrafie a impozitelor și a contibuabililor, păstrându-se din vechile zeciuieli numai oieritul și dijmănitul, și prevăzându-se o sumă hotărîtă de trei sau patru florini de cap de familie, și mai ales introducerea unei ierarhii administrative stabile, cu vornici pentru fiecare județ și ispravnici la ordinele lor. Boierii și clerul ceruseră scutirea de biruri, asemenea Ordinelor privilegiate din alte părți ale Monarhiei, dar n-o obținuseră decât în parte [32].

Din toate aceste tradiții și influențe deosebite, rezultă așezământul lui Constantin-Vodă, elaborat după pacea dela Belgrad, probabil în vederea reluării sub cârmuirea sa a județelor oltenești. E doar o întâmplare că traducerea în limba franceză și publicarea în *Mercure de France* au mai întârziat doi ani. Actul, așa cum ni l-a păstrat această versiune, interesează mai puțin laturea socială care ne preocupă aci, decât acele cari i-au urmat câțiva ani mai târziu. El se înfățișează însă ca o introducere necesară la realizarea unui plan mai general, inițiat de altfel prin hrisoavele anterioare din 7 Noemvrie 1733 și Martie 1734 în Moldova [33]. Prima fază a reformelor are însă un caracter bine definit și se mărginește la măsuri administrative și fiscale. Însăși enumerarea dregătoriilor care însoțește textul «Constituției» întărește acest înțeles [34].

---

[31] I. Minea, *op. cit.*, p. 60.

[32] Cf. Iorga, *Gesch. des Rumänischen Volkes*, II, p. 155.

[33] I. C. Filitti, *Despre reforma fiscală*, p. 3 a extrasului.

[34] V. Anexe III.

Cele 13 articole sau «ponturi» ale Așezământului din 1740 cuprind măsuri complexe, menite să satisfacă în același timp clasele stăpânitoare care alcătuiau atunci reazemul principal al Domniei, și obștea plătitoare a birului, prin unele ușurări și o mai bună repartiție a sarcinilor. Mănăstirile, clerul și boierii dregători, cu fiii și descendenții lor au fost scutiți de dări; ei căpătau astfel asimilarea mult dorită cu Stările priviegiate din Austria, Ungaria și Polonia. Boierii în funcție urmau să fie retribuiți cu o leafă anume hotărîtă, cei neîntrebuințați în însărcinări administrative, trebuind să îndeplinească servicii de judecată a diferitelor pricini, înaintate divanului domnesc. Dări supărăcioase și pentru cei mici, ca văcăritul și pogonăritul, care stânjeneau creșterea vitelor și îngrijirea viilor, au fost desființate. De altfel, grija principală era și aci de a împiedeca dispariția materiei impozabile, prin scăderi înregistrate în producțiunea zootehnică și viticolă. Strângătorii de dări — boieri zlotași și zapcii — erau puși sub controlul unor comisari plătiți de visterie, care aveau căderea de a interveni în toate cazurile de asuprire sau nedreptate fiscală. Iar strângătorilor de biruri le era oprit să mai încarce satele și târgurile cu presupusele lor cheltueli, fiind de asemenea retribuiți de visterie [35]. După un termen împrumutat din Moldova, «mazilii», coborîtorii fără dregătorii ai boiernașilor sau dregători mici, au fost despărțiți de «neamuri», descendenții marilor dregători. Aceștia din urmă se bucurau de privilegiul scutirii complete, mazilii erau scutiți doar de unele dări. Boierii în funcțiune, neamurile și mazilii alcătuiau astfel cele trei trepte ale Stării nobiliare, ierarhie de inspirație evident apuseană, legată de slujbele ocupate, iar nu de proprietatea funciară. Celelalte categorii de mici proprietari, scutiți odinioară pentru rosturile lor ostășești, cum erau curtenii în Moldova și roșii în Muntenia, au reintrat în massa generală a platnicilor de bir, ne mai fiind nevoie de serviciul militar [36]. Pentru acești contribuabili de rând, s-a adoptat sistemul austriac al dării globale pe unități fiscale: «liude» și «cisle», cu plata în șferturi prevăzute din trei în trei luni. «Într-un cuvânt, rezumă această primă reformă fiscală Ion C. Filitti, scutirea de dări a boierilor, în înțeles însă numai de dregători, și a urmașilor lor; desființarea oricăror alte privilegii fiscale. Ceea ce fiscul pierdea de o parte trebuia să se compenseze din altă parte» [37]. Acest sistem, aplicat cu mici variațiuni în ambele Principate, întregit cu unele dispozițiuni, cum era în Muntenia epitropia instituită asupra averilor mănăstirești, îngăduia o percepere mai regulată a dărilor, cu oarecare garanții împotriva abuzului, și urmărea să câștige Domniei sprijinul Stărilor privilegiate, constituite în corpuri organizate și mărginite ca număr. Ca o trăsătură caracteristică a acestei organizări, regăsim și aci sentimentul de neîncredere față se străini, căruia Domnitorul, cu toate că era Fanariot, trebuia să-i facă unele concesiuni. Așa se lămurește înlocuirea călugărilor greci, la biserici, prin preoți de mir, deoarece cum scria cronica artibuită lui Enache Kogălniceanu: «Grecii când. tămâiază în biserică pe muieri, stau câte un minut înaintea fieștecării muieri... puind gând rău în capul lor asupra acelor muieri» [38]. De asemenea,

---

[35] I. Minea, *op. cit.*, p. 61 și urm.

[36] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 14. Cf. de același *Administrația centrală a României* în *Enciclopedia României*, I, p. 276 și *Viața politică a Țării Românești și a Moldovei*, *ibid.*, pp. 810–811.

[37] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 14.

[38] *Letopisețe* 2, III, p. 203.

Domnitorul însuşi putea scrie vel căpitanului de Soroca «să nu ne mai scrii greceşte, ci româneşte să ne scrii!».

De altă parte, Domnitorul se străduia să înlăture cauza principală a neregulilor şi a opresiunii, adică intervenţia directă a Turcilor. Astfel se păstrează în condica lui din Moldova următoarea mustrare către ispravnicul de Suceava: «pentru supărările ce fac Turcii oamenilor, şi-i bat, şi banii ce-au dat oamenilor pe poame şi pe altele îşi plinesc dela dânşii îndoit şi întreit, şi la porunca noastră nu să supun şi ne arăţi că n-ai ce să le faci, că fac ce le este voe, şi nu poţi să-i opreşti — aceasta iaste blăstămăţia ta: pentru ce să nu aperi pe oameni, şi pentru ce să-i laşi în voe lor, să facă ce le iaste voe? Sau, dacă nu poţi tu şi nu eşti harnic de slujba aceasta, ca să aperi pe lăcuitori, să ştim, să punem pe altul, carele va putea să le stea împotriva lor şi să apere pe oameni. Ne arăţi că sunt în Bosance vre-o 7–8 Adalăi, şi pe aiurile, şi numele lor nu le scrii. Pentru ce să nu-i scrii anume: ce Turci sânt şi de unde sânt, şi ce fel de răutăţi şi supărări au făcut. Că iată şi ceauş împărătesc am adus, cu care să le putem veni de hacul lor... Din vreme că noi în tot chipul sărim ca să răsuflăm şi să odihnim pe lăcuitori» [39].

Aceste energice declaraţii nu erau vorbe goale. Ştim de altă parte că sub domniile din Muntenia şi din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat, au fost scoşi din ţările noastre negustorii turci de vite şi creditorii lacomi ai boierilor şi ţăranilor, care erau Lazii din Trapezunt, instalaţi împotriva oricărui obiceiu în principalele oraşe şi dându-se la camătă şi prădăciuni de tot felul [40]. Îndepărtarea acestor lipitori, la care contribuia prietenul Domnitorului, paşa de Babadag, Ali Hakim Oglu cu oamenii săi, trebuia să aducă o uşurare nenorociţilor datornici şi să îngădue locuitorilor să «răsufle». Dar abia se isprăvise o «năpastă» şi altele se iveau, aşa că sistemul statornicit pentru încasarea birului nu se putea menţinea. Cronicarul Ioan Canta învinovăţeşte pe însuşi Constantin-Vodă de a fi ajuns, să ceară şi douăzeci de «sferturi» într-un an! [41]. Rămânea cu deosebire o problemă nedeslegată: acea a sătenilor mutaţi fără voie sau fugiţi dincolo de hotarul Principatelor. Din punct de vedere fiscal şi economic, ea reprezenta o adevărată hemoragie, care putea istovi la un moment dat toată capacitatea ţării de-a face faţă cerinţelor împărăteşti. Această gravă primejdie, mai mult încă decât orice alte consideraţiuni, trebuia să îndrepte întreaga atenţie a Domnitorului, dela Stările privilegiate a căror situaţie o întărise, la oamenii de rând ce trebuiau păstraţi la locurile şi cislele lor. Intrăm astfel în faza a doua a reformelor, în care precumpăneşte caracterul social.

* * *

Succesiune însăşi a hrisoavelor arată legătura lor cu aceste nevoi. Cel dintâi, din 1 Martie 1746, în Ţara Românească, ca urmare a hatişerifului dela Constantinopol «ce cu multă milă au arătat şi au poruncit că-i este voia, pohta şi porunca să se adune cei

---

[39] *Condica lui Constantin Mavrocordat, ibid.*, p. 281, No. 535.

[40] Cf. M. M. Alexandrescu-Dersca, *À propos d'un firmam du sultan Mustafa III*, *Balcania*, VII, 2, 1944, pp. 367–69.

[41] Iorga, *Gesch. des Rumänischen Volkes*, II, p. 167. Ştim însă că la 1744 a impus şase sferturi în Muntenia. I. Minea, *op. cit.*, p. 116.

înstrăinați», pune în fața Adunării clerului și boierilor o problemă de conștiință a Domnitorului. Se hotărîse anume, ca primă de încurajare pentru întoacerea pribegilor, să li se ierte șase luni de dăjdii «pentru ca să-și poată face sălaș și ceale pentru chivernisirea vieții... Iar după aceasta nartul dăjdiilor să se știe pe an de om câte talere cinci la patru ciferturi, iar mai mult nu; și ori pe ce moșie se vor așeza să fie neopriți. Numai stăpânului celui cu moșia să-i lucreze pe an câte șase zile, și dijmă dela toate semănăturile lor să dea» [42]. Aceste condiții destul de ușoare, dacă le asemuim regimului muncilor agricole din Ardeal, erau însă aplicabile oamenilor în dependință, rumânilor, ajunși cu trecerea vremii sub un fel de robie la care ar fi trebuit să cază din nou, după întoarcerea lor în țară, de s-ar fi restabilit fără modificare vechile legături? Dacă se lua hotărîrea ca ei să fie din nou supuși vechii robii, care de fapt însemna zile de clacă la voia stăpânului, nu erau oare să fie opriți de-a se întoarce în «patrie»? [43]. Dacă încredințându-se chemării domnești, se întorceau, ca atunci de abia să afle că sunt iarăși robi? Nu însemna aceasta un mare păcat, pe care Vodă nu-l putea lua cu ușurință asupra sa?

Fiind o chestiune de conștiință și un examen creștinesc, era logic ca Biserica să-și spună cuvântul; aceasta era probabil și în ordinea desbaterilor, așa cum fusese mai dinainte întocmită, spre a da mai multă greutate hotărîrii finale. Fapt este că cel dintâi din Adunare «Sfinția Sa Părintele Mitropolit au răspuns cu mare glas, că cu cale este acei rumâni care vor fi înstrăinați de pământul acesta, ori ai cui ar fi, vrând să fie pământul lor, să fie slobozi de rumânie, și să nu se mai numească rumâni». Vorbind în sprijinul acestei păreri și episcopul Râmnicului, și după el «toată obștea boierilor» s-a formulat următoarea încheiere: «ca veri cari den rumâni, ori mânăstirești ori boerești vor fi fost înstrăinați de pământul acesta, aceia vrând să se întoarcă la pământul patriei lor să se așeze unde le va fi voia și de rumânie să fie slobozi și iertați, ne mai având nicio supărare de către stăpânii lor. Și încă să aibă a veni cine va vrea la divan, ca să-și ia den divan carte osebită de slobozenia sa pe acest așezământ» [44].

Cum observă cu drept cuvânt Ilie Minea, prin această iscusită îndrumare a discuției, care ducea în mod logic la hotărîrea luată, Voivodul întinsese o adevărată cursă stăpânilor de moșii, deoarece îi obliga fără putință de împotrivire la desființarea totală a rumâniei: «țăranii rumâni după această dată n-aveau decât să fugă, pentru ca apoi chemați în țară să devie țărani liberi, fiindcă hotărîrea amintită nu prevedea niciun termen» [45]. În mod fatal trebuia să urmeze și al doilea act, de desființare a rumâniei fără deosebire de categorii, fie că oamenii legați de ea pribegiseră sau nu de pe moșiile pe care lucrau. Acesta a fost prilejul unei nouă Adunări mai numeroase, la care au luat parte cele mai de seamă fețe bisericești și fruntea boierimii, la 5 August a aceluiași an. De rândul acesta hrisovul n-a mai cuprins procesul-verbal al discuției, ci se așează dela început pe temeiul sfânt al cuvântului Evangheliei, pe creștineasca datorie de a ajuta pe aproapele și de a izbăvi sufletele de păcatul robiei. De sigur asemenea motivări, de o înaltă ținută etică, nu trebue să ne facă să pierdem din vedere scopul practic care se

---

[42] *Magazinul istoric*, II, p. 281.

[43] Cuvântul e chiar în hrisovul dela 1 Martie 1746.

[44] *Magazinul istoric*, II, p. 282.

[45] I. Minea, *op. cit.*, p. 119.

urmărea. Cu vreo patru veacuri mai de vreme, în Franța, charta de desrobire a regelui Ludovic Semețul începea de asemenea cu o prea frumoasă declarație: «*Comme selon le droit de nature chacun doit naistre franc... considerants que nostre Royaume est et est nommé le Royaume des Francs*», pentru a se putea răscumpăra șerbia personală de pe domeniile regale. Dar un ordin dat trei zile după acest document solemn, din 3 Iulie 1315, cerea comisarilor regali să impună la o taxă extraordinară pe acei care nu s-ar răscumpăra din șerbie. Actul de desrobire era în acest caz și un expedient fiscal [46].

Și hrisovul nostru dela 1746 are o lature financiară, pe lângă considerentele de morală și etică bisericească; ea e cuprinsă chiar în încheiere: «așa am găsit cu cale... ca ori la cine den neamul boeresc sau la mănăstiri vor fi rumâni cu moșiile lor; moșiile să rămâe la stăpânirea noastră, să le stăpânim cum și până acum. Dar cât pentru capetele rumânilor fără de moșie care dintre noi va vrea din bunăvoința lui ca să-i iarte pentru a sa pomenire bine va face; iar de nu va vrea să facă această facere de bine sufletului său, să aibă a face acei rumâni cum vor putea, și să dea bani de fieşte ce cap câte taleri zeace, și să se răscumpere, şi cu voe de va fi stăpânului său, și fără de voe. Ei să facă bani şi să dea la stăpânul său, și nevrând să-i priimească, va veni de va face jalbă la divan» [47].

E drept însă că în acest caz, răscumpărarea nu mai e în folosul fiscului, ci constitue o compesanție pentru stăpânul moșiei, deşi trebue să recunoaștem că redactarea însăşi a hotărîrii punea într-o situație morală mai grea, pe acei care n-ar fi consimțit de bună voie și fără plată la desrobire. Oricât s-ar considera partea ce trebue totdeauna lăsată formei și figurilor de stil, și s-ar avea în vedere dedesubturile fiscale ale acestei măsuri, ea apare ca o concesiune necesară păturii de jos a muncitorilor agricoli, însuflețită de un spirit generos, pe care nu-l întâlnim la acea dată în multe țări. S-au adăugat de altfel la hrisovul domnesc întăririle date de Patriarhii ortodocși, Partenie al Ierusalimului și Matei al Alexandriei, spre a spori și mai mult autoritatea hotărîrii [48].

Tot astfel se poate considera și desființarea «veciniei» din Moldova, trei ani mai târziu. Și acolo cauza fundamentală e aceeași: trebuia oprită fuga de bir. Dar la aceasta se adăugau nenumăratele gâlcevi sau procese, dintre stăpânii de moșii și țărani, în lipsa unui criteriu bine stabilit, care să recunoască drepturile unora și îndatoririle celorlalți. În perioada turbure în care Moldova fusese de atâtea ori teatru de război, și în vecinătatea Poloniei unde legăturile șerbiei se întăreau, pe măsură ce creșteau rosturile nobilimii în cârmuirea statului, situația vecinilor se înrăutățise, până a se confunda în unele cazuri cu acea a robilor, scoşi în orice timp la orice fel de muncă. Oamenii aveau însă conștiință de dreptul lor şi nu încetau cu jalbele la divan, pe când boierimea puternică și numeroasă apăra obiceiul consfințit de trecerea vremii. În acel conflict Voevodul, înțelegând interesul public, luase partea sătenilor: «şi strângându-se vecinătatea de pretutindeni la domn cu o mare obrăznicie, înseamnă cronicarul contimporan, căci îi făcuse Constantin Vodă, de nu băgau pe nimeni în seamă, viind și boierimea de pe afară cei ce aveau vecini...» [49]. Împrejurarea a rămas în amintirea acelor cari l-au cunoscut,

---

[46] Cf. H. Sée, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*, Paris 1929, p. 50.

[47] *Magazinul Ist.*, II, p. 285.

[48] V. Anexe, IX și X.

[49] Cronica atribuită lui Enachi Kogălniceanu, *Letopisețe* [2], III, p. 214, Cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 128.

căci acelaşi cronicar, oglindind amărăciunea tagmei boiereşti, scrie cu privire la Domnitor: «uşele divanului era deschise şi multă vorbă cu prostimea avea, cât atâta le dedese obraz, cât putea nime din boieri ca să zică măcar cât de puțin lucru vre-unui țăran că îndată sărea la Vodă și pentru un lucru de nimica a unui țăran cât de prost, făcea pe boier mare mascara și-l închidea» [50].

Totuşi această stare de tensiune nu se putea prelungi şi se impunea rezolvirea totală a problemei [51]. După precedentul Țării Româneşti a fost convocată deci la Iași, în mănăstirea Trei Ierarhi, la 6 Aprilie 1749 (st. v.), Joi a doua săptămână după Paști, la scosul Sfintelor moaşte, o Adunare mai numeroasă decât acea din Muntenia, și mai completă în alcătuirea ei, deoarece hrisovul aminteşte pe lângă partea bisericească şi boierească «şi altă obşte» [52]. S-a făcut cu acest prilej «sobor de întrebăciune» asupra acestor necontenite gâlcevi și pricini, și s-a ajuns la o definiție care de fapt desființa vecinia, deoarece asimila în totul vecinul și îndatoririle sale cu acele ale cultivatorilor liberi stabiliți pe moșii [53]. Se stabilea astfel că vecinii nu sunt robi, «fiindcă numai țiganii au acea robie, carii cu femeile și cu copiii lor slujesc pe toate zilele stăpânilor săi. Iară vecinii numai partea bărbătească slujesc, scoțând la lucru numai un om dintr-o casă, măcar câți feciori va avea omul asemine slujesc ca și lăturașii; iară partea femeiască nu slujește; nici au acea supunere ca robii, că vecin va să zică sătean megiaș fără de moșie» [54]. Se oprea prin urmare vânzarea sau împărțirea lor în moștenire sau după foi de zestre, cum se făcuse în trecut. Ei nu erau volnici să se mute, «mergeau cu moșia» [55] dar erau datori proprietarului nou, în caz de vânzare, «slujba obișnuită», care însă nu trebuia să treacă de «24 de zile de om într-un an, ori la ce lucru se va pune», și dijma de pe produsele lor. Boierii urmau să primească un număr de scutelnici, drept compensație. Cu această hotărîre a Obșteștii Adunări, întărită la 1 Iunie de Domnitor, se încheia un lung proces de ceartă între stăpânii moșiilor și sătenii așezați pe ele. E destul să comparăm aceste condiții cu acele din Ardeal, ca să ne dăm seama de pasul făcut din îndemnul acelui, care impusese și răscumpărarea rumânilor din Principatul vecin. Astfel, printr-un ciudat fenomen de reversiune, presiunea fiscală care determinase în secolul al XVI-lea și al XVII-lea legarea omului de glie și sporul nelimitat de sarcini, ca odinioară la sfârșitul lumei antice prin asprele legiuri ale colonatului, ajungea acum prin însuși excesul ei, și spre a opri dispariția elementului contribuabil, la inițiative de desrobire și de uşurare. Nu numai în Franța deci, s-a dovedit adevărată definiția lui Marc Bloch, că «mizeria a fost uneori generatoare a libertății» [56].

Ceea ce sporește însă interesul reformelor, care poate ar fi avut mai mult răsunet, dacă domnia lui Constantin Mavrocordat s-ar fi prelungit (ea s-a încheiat de fapt în

---

50 *Letopisețe, ibid.*, p. 203.

51 Încercări parțiale în așezămintele din 1742 și 1743 «pentru oamenii, ce șăd pe moșiile mănăstirești». Cf. R. Rosetti, *Pământul. sătenii și stăpânii în Moldova*, p. 316 și urm.

52 *Magazinul Ist.*, II, p. 289.

53 I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române*, pp. 222–223.

54 *Magazinul Ist.*, II, p. 290.

55 R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, p. 324.

56 M. Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, Paris 1931, p. 114.

Moldova la 31 August a aceluiaşi an, 1749, iar scurtele sale treceri pe scaunul Țării Românești sau al Moldovei în cele două decenii următoare, nu i-au mai îngăduit să desvolte programul său), este data la care s-au produs: ea precedează aprope toate măsurile de acest gen pe care «secolul Luminilor» le-a introdus în diferitele țări ale Europei. S-a luat mai de mult obiceiul, după unii autori contemporani nu întotdeauna favorabili, nici măcar obiectivi [57], să nu se dea inițiativelor lui Constantin Mavrocordat decât o însemnătate redusă. Chiar într-o lucrare recentă, de altfel valoroasă, în care epoca lui Tudor Vladimirescu e precedată de o lungă introducere asupra regimului fanariot, reforma acestui Domnitor nu află prea mare prețuire: «Constantin Mavrocordat, ni se spune, a desrobit pe rumâni în 1746 și pe vecini în 1749, dându-le voie să se răscumpere cu zece taleri de cap (ceea ce e adevărat numai pentru rumâni). El a suprimat apoi scutirea de dări către Stat de care se bucurau unele sate boerești. Dar obligația pentru țăranii desrobiți și pentru satele boerești supuse la dajdie de a presta claca și a da zeciuiala din produsul delniței lor se menține. Emanciparea țăranilor prin Reforma lui Constantin Mavrocordat nu trebuie deci înțeleasă în sensul de abolire a drepturilor feudale, pe care i l-a dat Kogălniceanu, ci în acela literar de *desrobire.* Ei nu mai puteau fi tratați ca robii țigani, vânduți și împărțiți ca o marfă, mutați dintr-un loc într-altul și luați cu femeile și copiii lor la slujbele domestice — ca țiganii. Reforma lui Mavrocordat acordă țăranilor libertatea lor personală, dar menține servitutea reală» [58].

De sigur, astfel privită, chestiunea pare redusă la proporții modeste. Dar perspectiva se schimbă, când o considerăm în lumina evoluției generale a desrobirii țăranilor din Europa. Problema a fost pusă și soluționată în fapt, mult mai de vreme în țările din Apus, unde prefacerile economice dela sfârșitul Evului Mediu au determinat un proces natural de înlăturare a servituții, prin răscumpărare. Șerbia personală a dispărut din Franța mult înainte de Revoluție, mai puțin prin efectul Ordonanțelor regale, care am văzut că ascundeau uneori și interese fiscale, decât prin jocul natural al cererii și ofertei brațelor de muncă, după pustiirile războiului de o sută de ani și progresele tehnicei agricole din timpurile moderne. În Anglia de asemenea, după turburările agrare dela 1381, desființarea șerbiei personale a fost realizată fără alte sguduiri [59]. Unde întâlnim măsuri colective, ca pe teritoriul unora din comunele Italiei de Mijloc și de Nord — Florența, Bologna, Assisi, Vercelli sau mai târziu în Piemont și Savoia, — ele se întemeiază fie pe cuvântul Scripturii, așa cum a făcut și Obșteasca Adunare dela 1746, fie pe ideea de libertate a omului într-un regim de republică populară [60]. E de altfel caracteristic că în comunele italiene ca și în orașele germane, așezarea țăranului neliber înlăuntrul cetății îi dă libertatea, după principiul că «aerul orașului îl face liber» *(Stadtluft macht frei).* În Cantonul Zürich s-a ridicat dela 1525 șerbia personală, tot din motive religioase [61].

---

[57] Cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 4 și urm.: mai ales cartea generalului rus De Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie.*

[58] A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești, Balcania,* IV, 1941, p. 34.

[59] Cf. P. Vaccari, *La affrancazioni collettive dei servi della gleba,* Milano 1939, pp. 9–10.

[60] *Ibid.*, p. 23. Cf. p. 47, Statutul din Bologna din 1257: *qoud omnes habitantes et qui deinceps habitabunt in civitate Bononie vel districtu pro liberis et ingenuis habeantur et teneantur...*

[61] H. Sieveking, *Wirtschaftsgeschichte,* Berlin 1935, p. 137.

Dar în tot centrul şi Răsăritul Europei, evoluţia a fost deosebită şi împrejurările politice şi economice au înăsprit din potrivă legăturile cari apăsau asupra ţărănimii, în timp ce ele slăbeau, sau se desfiinţau chiar, în Apus. Desrobirea a fost aci mult mai târzie. Când în 1620, regele Cristian al IV-lea al Danemarcei ia iniţiativa desrobirii pe domeniile sale, dieta nobiliară refuză să-i urmeze pilda [62]. În veacul al XVIII-lea, singurele iniţiative cari precedează pe acea a domnitorului fanariot în ţările noastre, sunt în anul 1719; atunci, de o parte ducele Leopold al Lorenei desfiinţează şerbia personală, fără răscumpărare pe domeniile sale, şi cu un preţ foarte moderat pe acele ale seniorilor, iar de alta regele Friederic Wilhelm I al Prusiei hotăreşte suprimarea ei pe propriile sale moşii, fără însă a ajunge la rezultate deosebite [63]. În toate celelalte ţări ale Europei Centrale şi răsăritene, desrobirea — cea personală, necum de servituţi feudale, dijme şi clăci, în general — e mai târzie decât în principatele române. Şerbia personală *(Leibeigenschaft)* a fost desfiinţată de Iosif al II-lea tocmai la 1781, după ce urbariile Mariei Tereza îi uşurează sarcinile. În Rusia Ţarilor, tendinţa era dimpotrivă la întărirea legăturilor de dependinţă: în 1738 ele se întind în Ucraina. «Dela 1764, proprietarii folosesc dreptul de a cere pe vechii lor iobagi, cari fuseseră liberaţi din serviciul armatei. Ei profită de faptul că pot alcătui la fiecare recensământ oficial, lista şerbilor lor. Cum dela 1764, guvernul acordă acestor liste o valoare legală, fără control prealabil, e de-ajuns ca proprietarul să înscrie pe un om liber, pentru a-l face iobagul său» [64]. «Sufletele» se vindeau cu moşia şi se împărţeau cu ea, dar şi deosebit pentru servicii domestice. În «Gazeta din Moscova» se mai putea ceti la 1801 următorul anunţ: «De vânzare, trei vizitii bine dresaţi şi de o frumoasă corpolenţă, şi două fete, una de 18 şi cealaltă de 15 ani, amândouă de bună aparenţă şi iscusite la lucrul de mână. În aceeaşi casă, de vânzare doi coafori: unul de 21 ani ştie să citească, să scrie şi să cânte dintr-un instrument de muzică»[65]. Era regimul Ţiganilor din ţările noastre. Va trebui să vie la 1857 după războiul Crimeei, hotărîrea liberatoare a lui Alexandru al II-lea, pentru ca desrobirea să devină lege la 1861. În Prusia, după alte iniţiative ale lui Frideric al II-lea, oarecum contemporane cu cele mavrocordăteşti, chestiunea ţărănească va trebui să aştepte reformele lui Stein, la începutul veacului al XIX-lea. Şerbia personală s-a desfiinţat în unele state din Germania în timpul perioadei napoleoniene şi a fost *reintrodusă* în 1815 [66]. De-abia la 1848 s-a desăvârşit desrobirea în monarhia habsburgică. În Apus se acordă o deosebită însemnătate reformei realizate în Savoia de Carol Emanuel al III-lea, după alte încercări mai vechi, care precedează Revoluţia franceză; dar decretul său de desrobire prin răscumpărare e din 1762 [67]. Se prea poate ca Voivodul român, foarte atent la tot ce se petrecea aiurea, să fi avut cunoştinţă la 1746 de reformele

[62] J. Pirenne, *Les grands courants de l'histoire universelle*, II, p. 625.

[63] Sieveking, p. 138; H. S é e, *Esquisse d'une histoire du régime agraire en Europe aux XVIII-e et XIX-e siècles*, Paris 1921, pp. 189–190. V. şi I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române*, p. 215, n. 1.

[64] M. Kizevetter în *Histoire de Russie*, II, p. 505.

[65] H. Sée, *op. cit.*, p. 184, după D. Mackenzie Wallace, *Russia* (trad. franc. Bellanger, I, p. 149).

[66] H. Sieveking, *op. cit.*, p. 137: Hanovra şi Hesa.

[67] H. Sée, *ibid.*, p. 193.

încercate în Lorena şi în Prusia, cu un sfert de veac mai de vreme [68], deşi nu avem nicio dovadă precisă despre influenţa acestor exemple asupra acţiunii sale. Mai de grabă putem crede într-o înrâurire a spiritului vremii, prin bogatele lui lecturi şi contactul cu străinii întâlniţi la Constantinopol, sau în trecere prin Principate şi primiţi cu mare alaiu la Curtea domnească. Faptul care rămâne însă, şi se cuvine să fie subliniat, nu e numai prioritatea relativă a acestor reforme sociale din ţările româneşti, rămase necunoscute manualelor clasice de istorie economică a Europei în epoca modernă: este durata lor. Dispoziţiunile de ordin fiscal, hotărîte cu cele mai bune intenţii, nu s-au putut menţine; lăcomia turcească le-a dat repede peste cap, şi reformatorul însuşi nu le-a mai respectat în ultimele sale domnii. Dar îndoita desrobire din Ţara Românească şi din Moldova a rămas, iar cuvintele de *rumân* şi *vecin* au ieşit din limba vorbită. A existat de atunci o singură mare problemă ţărănească, care desigur nu putuse fi rezolvită prin cărţile Obşteştilor Adunări dela Bucureşti şi Iaşi de acum două sute de ani, după cum n-a fost multă vreme, nici în atâtea alte ţări ale continentului nostru. Dar începutul a fost făcut, principiul libertăţii personale consfinţit prin îndoita autoritate a Bisericii şi a Statului, şi calea astfel deschisă spre marile reforme cari, în veacul al XIX-lea şi în primele decenii ale secolului nostru, vor duce la bun sfârşit nu numai desrobirea dar şi împroprietărirea ţărănimii româneşti. Cu acest înţeles, Constantin Mavrocordat a putut fi denumit cel dintâi «ţărănist» [69], şi poate nu este exclus, dacă opera sa va avea odată întregul răsunet pe care credem că îl merită, ca şi alte formaţiuni politice să-l revendice printre ascendenţii lor. Dar în această concurenţă eventuală a posterităţii, Domnitorul dela 1746 nu mai are niciun fel de răspundere.

III. VALOAREA CONSTITUŢIONALĂ A REFORMELOR

Ne rămâne să examinăm în câteva cuvinte şi aspectul constituţional al hotărîrilor luate de Obşteştile Adunări. Acum câţiva ani, când Comitetul Internaţional al Ştiinţelor Istorice instituise o cercetare comparată asupra despotismului luminat în diferite ţări, Nicolae Iorga, considerând problema în Principatele române, scosese în evidenţă împrejurările epocii fanariote, ca unele ce înfăţişau mai deplin această formă de cârmuire. Printre exemplele asupra cărora se opreşte mai mult este acel al reformelor lui Constantin Mavrocordat, inspirate de noul spirit «filosofic» al vremii [70]. Eforturile sale, pentru a reorganiza administraţia, justiţia şi biserica, şi a răspândi cultura, mai ales în tagma preoţească, dar cu atât mai mult hotărîrile luate în chestiunea agrară i se par trăsături caracteristice ale aceleiaşi tendinţe reformatoare, care a îndrumat pe Frideric al II-lea al Prusiei sau pe Împăratul Iosif al II-lea. Este adevărat că în ce priveşte obiectivele urmărite, definiţia dată de marele istoric al Belgiei, Henri Pirenne se potriveşte şi programului urmărit şi în parte realizat, de Domnitorul român: «despotismul luminat

---

[68] Cf. G. I. Brătianu, *Servage de la glèbe et régime fiscal, ibid.*, p. 252.

[69] I. Minea, *«Reforma» lui Constantin Mavrocordat*, p. 37.

[70] N. Iorga, *Le despotisme éclairé dans les pays roumains, Bullet. Internat. Committee of hist. Sciences*, IX, 1, pp. 101–115.

este raționalizarea Statului»[71]). O raționalizare a serviciilor publice și a sistemului fiscal, așa cum se putea urmări atunci, în împrejurările pe care le-am amintit, a voit-o fără îndoială și Constantin Mavrocordat. În ce privește însă mijloacele, trebuie găsit alt termen de comparație. Despotismul, fie el luminat sau «legal», cum îl botezaseră fiziocrații, presupune totuși concentrarea tuturor puterilor, dar mai ales a celei legiuitoare și executive, în mâinile suveranului. El consideră, în vorbele Marelui Elector de Brandenburg, principatul ca proprietatea poporului, nu a sa proprie; dar el este reprezentantul cel mai calificat al acestui popor, fiind întâiul slujitor al statului. Toată opera de guvernare va fi deci îndeplinită cu ajutorul unor consilii restrânse, lucrând sub directa supraveghere a capului statului, fără a mai recurge ca în trecut, la consultarea corpurilor privilegiate și constituite în Adunări. Acestei concepții îi corespunde declarația făcută la 1789 de Ludovic al XVI-lea, deputaților Stărilor generale, atât de depăratată însă de realitatea faptelor pe cari le cunoaștem: «*Si par une fatalité loin de ma pensée, vous m'abandonniez dans une si belle entreprise, seul je ferais le bien de mes peuples, seul je me considérerais comme leur véritable représentant*» [72]. De aci până la unele principii dictatoriale ale vremii noastre, distanța nu mai este atât de mare.

Din acest punct de vedere, Domnitorul a folosit însă alte metode. A recunoscut-o și Nicolae Iorga, când analizează în studiul amintit reforma socială și arată cum s-a ajuns la înfăptuirea ei: «La Iași mai întâi, capitala moldovenească, unde pătrundeau mai devreme, și prin Polonia vecină, nouăle idei apusene, pe urmă la București, Constantin Mavrocordat chiamă pe reprezentanții clasei privilegiate pentru a le propune marea schimbare la care de mult s-a gândit. Nu este o adunare puțin amestecată și frământată, cum era obiceiul de veacuri în țările românești, oastea de caracter popular, și mulțimea de pe stradă luând parte la ea. Nu e nici sfatul domnesc la care s-ar fi adăugat boierii ce nu veneau în mod obișnuit, și stareții mănăstirilor. S-ar putea crede că deoarece e vorba de o jertfă și de o compensație, Domnitorul a chemat pe toți cei interesați, și numai pe ei. Dacă ne amintim că în aceeași vreme, era vorba să se însființeze chiar în Imperiul otoman un corp deliberativ, chestiunea se schimbă. Este deci de admis că reformatorul a voit să aibă în fața sa ca un fel de State Generale ale națiunii sale. Poate învățase și dela sfetnicii săi, Iezuiții unguri, ce era în Ungaria imperială una din acele diete pe care Casa de Austria le ocolea, pe cât era cu putință» [73].

Obșteștile Adunări ale vremii, care au avut un rost atât de însemnat în elaborarea reformelor și proclamarea solemnă a hotărîrilor, nu au fost până acum, pe cât știm, obiectul unui studiu mai amănunțit [74]. Ele nu se potrivesc în niciun caz cu instituțiile politice ale despotismului luminat, așa cum le-au definit acei cari le cunosc și le-au expus atât de complet și de lămurit.

Mai întâi este o deosebire de făcut între Adunarea din Țara Românească și cea din Moldova. Întăritura domnească care s-a dat hotărîrilor dela 1 Martie și 5 August 1746

---

[71] Citat de M. Lhéritier, *Le despotisme éclairé de Frédéric II à la Révolutin française, ibid.*, p. 193.
[72] M. Lhéritier, *ibid.*, p. 188, n. 12.
[73] *Ibid.*, pp. 109–110.
[74] Unele indicații în cartea d-lui A. V. Boldur cu sub-titlul *Contribuții la studiul istoriei Românilor*, Chișinău, 1937, I, pp. 27–29.

dela Bucureşti, pomeneşte de «toată obştea bisericească» şi de «toţi boierii ţării». Pe primul act sunt patruzeci şi şapte de iscălituri, din cari 30 au fost descifrate şi reproduse în *Magazinul Istoric* al lui Bălcescu. Pe cel de-al doilea sunt 64 de iscălituri, dintre cari 58 au fost identificate şi publicate. Cartea Adunării dela 1 Martie o iscălesc 14 feţe bisericeşti, în frunte cu mitropolitul Neofit al Ungrovlahiei, cea dela 5 August e semnată de 16 reprezentanţi ai bisericii (printre care doi ierarhi străini, ai Lidiei şi Cesareei) tot în frunte cu Mitropolitul. Mulţi din ei iscălesc greceşte şi sunt în cea mai mare parte egumeni de mănăstiri. Ceilalţi semnatari sunt toţi boieri şi dregători, din toate «neamurile» cunoscute în istoria Ţării Româneşti: Văcărescu, Greceanu, Brâncoveanu, Rosetti, Cantacuzino, Dudescu, Filipescu, şi unele nume cu mai puţină strălucire, dar toate însoţite de calificativul unei demnităţi mai mari sau mai mici, dela Vel Logofăt, Vel Ban sau Vel Vornic, la şătrari, cluceri de arie, vătaf de aprozi, postelnicel sau căpitan de dorobanţi [75]. Este formula clasică a unei Adunări de Stări privilegiate, în care nu figurează însă decât cele două ordine ale clerului şi nobilimii. Tot ele apar şi în «Constituţia» dela 1740, în care împărţirea birului în sferturi se înfăţişează ca o iniţiativă a lor, încuviinţată de domn [76]. E de altfel caracteristic că după textul propriu-zis al Constituţiei, sunt înşirate în *Mercure de France*, în traducere franceză, demnităţile şi dregătoriile tuturor acelor cari au luat parte la această Adunare [77]. Reprezentanţi ai oraşelor sau ai ţărănimii libere ca în alte ţări, alcătuind starea a treia şi a patra, nu se amintesc. Nu se face în această Adunare ca în Ungaria, cu ale cării diete seamănă întru cât-va, vreo deosebire între magnaţi şi nobilimea mică şi mijlocie [78].

În Moldova Adunarea dela Iaşi din 6/17 Aprilie 1749 are altă înfăţişare. Ea este mult mai numeroasă; hrisovul ce cuprinde hotărîrea ei, a cărui copie Kogălniceanu o obţinuse dela Muzeul din Odesa, spre a o publica în *Archiva românească*, de unde Bălcescu a reprodus-o în *Magazinul Istoric*, e descris ca o «Charta Magna», de şapte palme în înălţime şi de cinci în lăţime, căptuşită cu meltek (mătăsărie) verde. Actul are nu mai puţin de 170 iscălituri, din care 88 au fost descifrate. Dintre acestea 23 sunt ale feţelor bisericeşti în cap cu Nichifor, Mitropolitul Moldovei şi Episcopii de Roman şi Huşi, ceilalţi fiind arhimandriţi şi egumeni. Urmează boieri de neam cu dregătoriile lor: Ioniţă Canta Vel Logofăt, Sturdza Logofăt, Kostaki vel Vornic, Iordache Balş Vornic, Iordache Cantacuzino vel Clucer, Ioniţă Cuza vel Pitar, Miron Gafencu biv vel Stolnic, Constantin Kogălniceanu, vel Clucer şi alţii. Sunt pe urmă nume fără indicaţie de dregătorii, neamuri de mazili sau boernaşi care au fost cândva sau se vor ridica mai târziu, peste veac: Lupul Tăutul, Ion Bantăş, Enache Negruţ, Toader Carp, Şerban Flondor. Mai iscălesc şase căpitani şi doi vornici de noapte, dar întâlnim şi o serie de

---

[75] *Magazinul istoric*, II, pp. 283, 286–287. De curând originalele păstrate în Arhivele Statului din Bucureşti, Suluri 18 şi 19, au fost revăzute de d-l Mihai M. Regleanu, arhivar-şef, care a descifrat toate semnăturile de pe ambele hrisoave, cu excepţia a două care se reduc la iniţiale.

[76] Cf. Anexă, Nr. III.

[77] *Ibid.*

[78] Cf. pentru dietele ungureşti contemporane H. Marczali, *Hungary in the eighteenth Century*, p. 350 şi urm. Lipsa elementului burghez e relevată şi de un raport austriac cu privire la Oltenia, Hurmuzaki, *Doc.*, IX, 1, p. 636.

nume care au un caracter vădit popular, fără nicio legătură cu stările boiereşti: Iordache Şoimariul, Sandu Pili, Tănase socrul lui Dobre, Constantin Nagâţu, Sandul Bontici, Neculai Indigan, Ioniţă Palipoţchi, Negoiţă, Timofte Cotic, Gheorghe Ghiţă, Neculai Brat Pilnici, Ion Giomă, Ion Dobre, Radu Borcilă. De altfel protocolul hotărîrii arată că s-au adunat la Trei Sfetitele partea bisericească şi boierească și *altă obște*[79]. Cuvântul are oarecum înțelesul pe care îl au «Comunele» în apus. Este limpede că aci, pe lângă reprezentanții clerului şi boierii dregători, mai sunt şi alţii, cari înfățișează o tradiție politică deosebită. Un exemplu mai vechiu de Adunare moldovenească — acea dela 16 Ianuarie 1628, convocată tot la Iaşi de Miron Barnovschi —, arată că Domnia s-a sfătuit «*cu mitropolitul și cu alți episcopi, și cu egumeni, și cu boierii cei mari și al doilea și a treia, și cu mazilii, și cu feciorii de boiari de țară, și cu slugi domnești voinici dinnainte, și cu toată țara*»[80]. Într-o descriere de o frumoasă inspirație, ce o făcea Adunării dela 1749, Alexandru Papadopol Calimah presupunea că «boierii cei cu vecini cuprinsese de cu noapte biserica, alții stau afară, iar *obraznica vecinătate*, prin vechili dintre ei, apucase și ea, parte biserica, parte ograda și ulița până la poarta curții domnești»[81]. Se poate crede că elementul popular se adunase în jurul Sfatului, dar mai mult pentru a face ceea ce se numește astăzi «atmosferă», decât pentru a interveni în desbateri. Semnăturile de pe hrisov sunt probabil ale categoriilor inferioare de slujitori, care totuși sunt chemați la Adunare, alături de fețele bisericeşti şi de boieri. Obşteasca Adunare a Moldovei are deci un caracter mai puţin aristocratic decât acea a Țării Românești și se întemeiază pe o reprezentare mai largă. Ea seamănă din acest punct de vedere mai puţin cu dietele nobiliare ale Ungariei și Poloniei, şi se apropie fie de Adunările de Stări din provinciile austriace, în care şi ţărănimea liberă privilegiată avea cuvânt, fie de Soborul Țării (Zemskii Sobor) al ţarilor ruşi din întâia jumătate a veacului al XVII-lea, care cuprindea de asemenea, pe lângă boierii şi demnitarii Bisericii, reprezentanți ai nobilimei de serviciu — echivalentă cu slujitorii —, ai orăşenilor, uneori chiar şi ai țăranilor[82]. Și acolo ideea era de a consulta «ţara în întregime»[83] — «toată ţara» ca în Moldova, după cum și în ţările germane Stările adunate «erau» țara. Tradiția în Moldova arată a fi fost mai veche, deoarece încă din veacul al XV-lea ne întâmpină în documente noțiunea de «Stări» (стадлл) în înțeles de «États» sau de «Stände»[84]. O comparație între Obşteştile Adunări din ţările noastre și Adunările de Stări din Centrul şi Răsăritul Europei ar duce de sigur la rezultate interesante[85].

Rămâne însă faptul că recurgând astfel la consultarea corpurilor constituite, și încercând să le definească mai bine rosturile în vieaţa statului, Constantin Mavrocordat

---

[79] *Magazinul Istoric*, II, p. 289; *Arhiva Românească*², I, pp. 94–99.

[80] Publicat de Hașdeu în *Arhiva istorică a României*, I, 1865, pp. 175–176.

[81] Al. Papadopol Calimah, *Desrobirea ţăranilor în Moldova*, *Convorbiri literare*, XXI, 1887, p. 10.

[82] P. Milioukov, *Les premiers Romanov*, în *Histoire de Russie*, I, p. 186.

[83] Cf. V. Sergheevici, *Prelegeri și cercetări cu privire la istoria veche a dreptului rus* (în l. rusă), St. Petersburg 1910, p. 172 și urm.

[84] V. M. Costăchescu, *Doc. Moldovenești*, II, Nr. 201, p. 699.

[85] Cf. în legătură cu această problemă G. I. Brătianu, *Sfatul Domnesc și Adunarea Stărilor în Țările Românești în cadrul istoriei generale*, trei memorii în *Anal. Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.*, s. 3-a, XXVIII, 1946, pp. 1–27, 303–305 și XXIX.

se îndepărtează de concepția despotismului luminat. El nu e nici «despotul legal» al fiziocraților, contemporanii săi. De este să căutăm o apropiere sau o inspirație ideologică, mai de grabă o aflăm în scrierile lui Montesquieu, deși *l'Esprit des Lois* a văzut lumina tiparului la 1748 și n-a putut influența direct gândirea și acțiunea Voivodului reformator. Sunt însă idei care n-au neapărată nevoie, pentru a circula și a pătrunde, să capete dela început o formă literară desăvârșită și prestigiul unui scriitor ilustru. Opera însăși a lui Montesquieu era expresiunea unui curent de gândire, răspândit în multe țări ale Europei, iar definiția ce o dă Monarhiei va fi fost împărtășită de mulți, care nu cunoșteau termenii în cari o formulase. Ea se oglindește în programul de reforme, ca și în concepția de cârmuire a lui Constantin Mavrocordat. Pentru el ca și pentru marele gânditor francez, «*les pouvoirs intermédiaires, subordonnés et dépendants constituent la nature du gouvernement monarchique, c'est-à-dire de celui où un seul gouverne par des lois fondamentales. J'ai dit les pouvoirs intermédiaires, subordonnés et dépendants: en effet, dans la monarchie, le prince est la source de tout pouvoir politique et civil. Ces lois fondamentales supposent nécessairement des canaux moyens par où coule la puissance: car, s'il n'y a dans l'Etat que la volonté momentanée et capricieuse d'un seul, rien ne peut être fixe, et par conséquent aucune loi fondamentale*» [86]. Toată străduința Domnitorului de a organiza Ordinele privilegiate, în principal acel al nobilimii, de a ridica nivelul clerului, de a afla un echilibru sănătos al sarcinilor care să ușureze «țara», mulțimea celor fără scutiri și privilegii, îl așează nu printre despoți, ci în rândul reprezentanților autentici ai regimului de Stări și ai temeiurilor sale constituționale [87]. Această concepție a monarhiei, moderate prin puteri intermediare și corpuri constituite, stăpânește instituțiile politice ale Europei, dela sfârșitul Evului Mediu la sfârșitul epocii moderne. Ea se întemeiază și în țările noastre pe o veche tradiție, care sufere după învierea ei de Constantin Mavrocordat, o eclipsă de trei sferturi de secol. Dar Obșteștile Adunări ale vremii sale pregătesc și prevestesc acele ale Regulamentului Organic [88] — care ele înseși alcătuesc în țările noastre transiția pe care pretutindeni secolul al XIX-lea o înseamnă spre noul regim parlamentar, în formele sale succesive: censitare și democratice. Și pe această lature deci, domnia Fanariotului dela 1746 se dovedește premergătoare așezămintelor României moderne.

* * *

Asemenea considerațiuni ne îndeamnă să generalizăm mai puțin înțelesul de hulă care se leagă și acum de acest nume, după cum se lega până däunăzi de Bizanțul pe care Fanarul l-a moștenit. Au fost și în această vreme Domnitori mai buni sau mai răi, în împrejurări de o vitregie, pe care istoricii din geneațiile trecute le-au dat prea lesne

---

[86] *L'Esprit des Lois*, Cartea II-a, cap. IV.

[87] Cf. pentru o părere asemănătoare, despre regele Filip al II-lea al Spaniei, considerat totuși de mulți ca prototipul monarhului absolut, și relațiile sale cu Stările regatelor iberice: L. Pfandl, *Philipp II, Gemälde eines Lebens und einer Zeit*, München, 1938, p. 549 și urm. E totuși exact că el a pus capăt autonomiei Stărilor, către sfârșitul domniei.

[88] Cf. I. Minea, *op. cit.*

uitării, dar suntem poate mai în măsură decât ei să le înțelegem. Reformatorul dela 1746 el însuşi le-a căzut victimă, pierind în cele din urmă, în timpul războiului ruso-turc, de sabie străină. Ne răsună în amintire strigătul de desnădejde al lui Ioan Neculce: «Ajuns-au osânda pe biata Moldovă, că tot le zice că nu se mai satură de Domni; iară acmu, de când au stătut Domni străini, li agiunge, de nu li vine şi alt amar şi mai cumplit... Vai, vai de țară, ce vremi cumplite au agiuns și la ce cumpănă au căzut. Doară Dumnezeu de a face milă !» [89].

Dar şi în aceste timpuri întunecate de atâta restrişte, se iveau figuri ca acea a lui Constantin Voivod, care deși «prea mic de stat şi de făptură prost, şi căutătură încrucișată și vorba lui înecată», totuşi era, după spusele aceluiași cronicar, «înalt la hire și cu mândrie vrea să se arăte, cazne, bătăi rele la oameni nu făcea, nici la sânge nu era lacom, și răbdător mult..., îi era dragă învățătura, corespondenții din toate țările străine să aibă, prea silitor spre vești, ca să știe ce se face printr-alte țări...» [90]. Nu degeaba Nicolae Iorga, în ultima sa redactare a Istoriei Românilor, l-a aşezat printre «Reformatori». Iar în jurul său a găsit destulă înțelegere în însăși clasa stăpânitoare, ca să poată înfăptui cu concursul ei, în formele dreptului și ale tradiției, unele reforme de interes obștesc, care aiurea au trebuit impuse de mişcări revoluționare ale popoarelor, sau de puterea despotică a suveranilor. E şi în aceasta o trăsătură caracteristică a istoriei noastre, care dăinuește în vremurile şi împrejurările pe care noi înșine le-am apucat, la începutul acestui secol.

---

89 *Letopisețe* [2], II, p. 379.
90 *Ibid.*, p. 380.

CUPRINS

Redactor: Venera Achim
Tehnoredactor: Mihaela Mihalache

Format: 16/ 70 x 100
Coli de tipar: 18,25
Apariţie: 1996

Tiparul executat la
Imprimeria „ARDEALUL" Cluj
Comanda nr. 60478

Gheorghe I. Brătianu (30 ian./11 febr. 1898, Ruginoasa — 24 apr. 1953, închisoarea din Sighetu Marmației). Studii universitare la Iași, Cernăuți și Paris (1919–1921), doctor în litere la Paris (1929). Profesor la catedra de Istorie Universală a Universității din Iași (1924–1940) și la cea din București (1940–1947). Membru corespondent al Academiei Române (1928) și titular (1942). Director al Institutului Nicolae Iorga pentru studiul istoriei universale (1940–1947). Membru al unor societăți savante străine: Società Ligure di Storia Patria și al Institutului Kondakov.

Opera sa istoriografică vastă cuprinde numeroase contribuții din domeniul istoriei românești și universale, dintre care cele mai însemnate sunt: *Actes des notaires génois de Péra et Caffa de la fin du treizième siècle (1281—1290)*, București, 1927; *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*, Paris, 1929; *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935; *Privilèges et franchises municipales dans l'Empire Byzantin*, București, 1936; *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, București, 1937; *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938; *Une nouvelle histoire de l'Europe du Moyen Âge*, București, 1938; *Les Vénitiens dans la Mer Noire au XIV-e siècle. La politique du Sénat en 1332–1333 et la notion de latinité*, București, 1939; *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion C. Brătianu*, București, 1939; *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943; *La Bessarabie, droits nationaux et historiques*, București, 1943; *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945; *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor în Principatele Române*, Evry, 1977.

ISBN: 973-45-0172-0